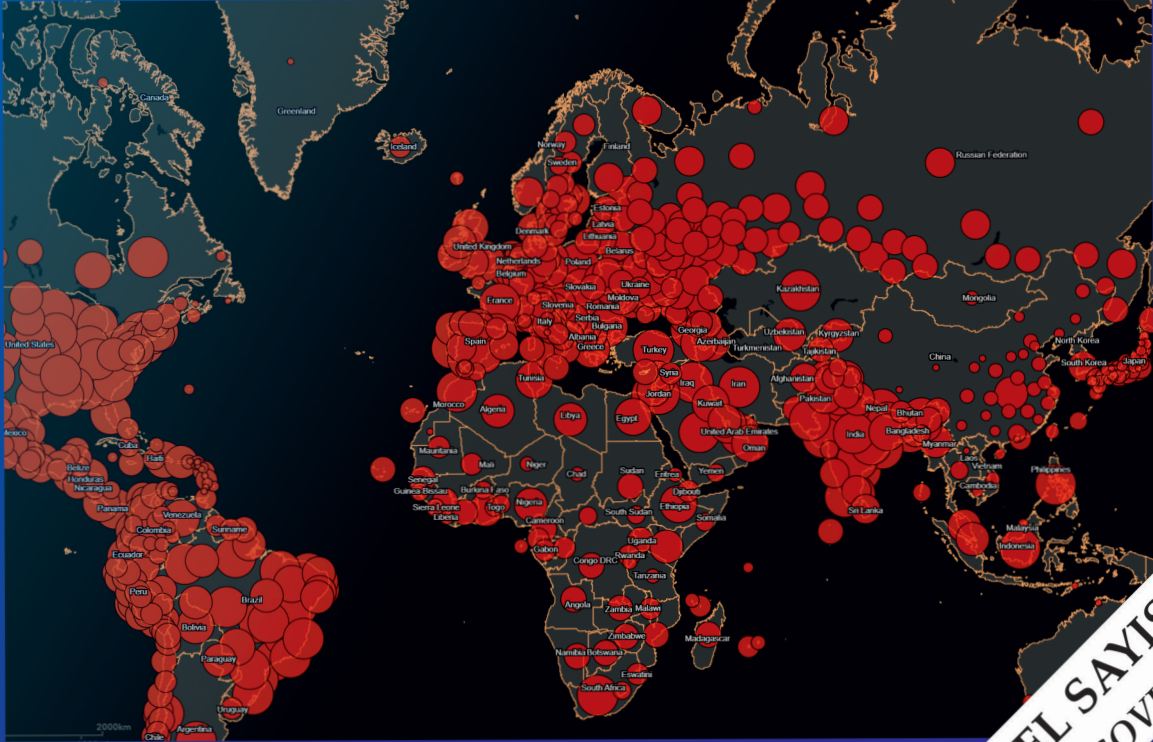

TÜRK COĞRAFYA DERGİSİ

Turkish Geographical Review
Revue Turque de Géographie
Turkische Geographische Zeitschrift

Istanbul-2020

COVID-19 ÖZEL SAYISI
SPECIAL ISSUE ON COVID-19

Sayı: 76

Türk Coğrafya Kurumu

TÜRK COĞRAFYA DERGİSİ

TURKISH GEOGRAPHICAL REVIEW
REVUE DE GÉOGRAPHIE TURQUE
TURKISCHE GEOGRAPHISCHE ZEITSCHRIFT

Sahibi / The Owner

Türk Coğrafya Kurumu adına Başkan / *The president on behalf of Turkish Geographical Society*

Doç. Dr. T. Ahmet ERTEK

Özel Sayı Editörleri

Doç. Dr. Mehmet ŞEREMET (Baş Editör / *Editor-in-Chief*)

Doç. Dr. Cihan BAYRAKDAR (Eş Editör / *Co-Editor*)

Doç. Dr. T. Ahmet ERTEK (Eş-Editör / *Co-Editor*)

Prof. Dr. Barbaros GÖNENÇGİL (Eş Editör / *Co-Editor*)

Dergi Yayın Kurulu / Editorial Board Members

Doç. Dr. Cihan BAYRAKDAR (Baş Editör / *Editor-in-Chief*)

Doç. Dr. Mehmet ŞEREMET (Editör Yardımcısı / *Co-Editor*)

Prof. Dr. Barbaros GÖNENÇGİL

Prof. Dr. İhsan ÇİÇEK

Prof. Dr. İhsan BULUT

Doç. Dr. T. Ahmet ERTEK

Prof. Dr. Maria PARADISO (Italy)

Prof. Dr. Michael MEADOWS (South Africa)

Hakem Kurulu/Refree List

(Son sayının hakem listesidir / *The refree list of final volume*)

(Alfabetik sıraya göre dizilmiştir / *The names were alphabetically listed*)

Ahmet UYSAL, Dr. Öğr. Üyesi.

Ali Ekber GÜLERSOY, Doç. Dr.

Ayla DENİZ, Dr. Öğr. Üyesi.

Bilgehan TEKİN, Dr. Öğr. Üyesi.

Cihan BAYRAKDAR, Doç. Dr.

Durmuş ÖZBAŞI, Doç. Dr.

Faize SARIŞ, Dr. Öğr. Üyesi

Fatih AYDIN, Prof. Dr.

Ferhat ARSLAN, Doç. Dr.

Gönül AKIN, Dr. Öğr. Üyesi.

Gözde EMEKLİ, Prof. Dr.

Güldane MİRİOĞLU, Arş.Gör. Dr.

İsa CÜREBAL, Prof. Dr.

İsmail KERVANKIRAN, Doç. Dr.

Leman İNCEDERE, Dr. Öğr. Üyesi.

M. Kirami ÖLGEN, Prof. Dr.

Mehmet Ali TOPRAK, Dr. Öğr. Üyesi.

Mesut DEMİRCAN, Dr.

Mustafa ÇİN, Prof. Dr.

Muzaffer BAKIRCI, Doç. Dr.

Münür BİLGİLİ, Doç. Dr.

Nazan ÖZÜR, Doç. Dr.

Nuran TAŞLIGİL, Prof. Dr.

Özgür TÜFEKÇİ, Doç. Dr.

Salih ŞAHİN, Prof. Dr.

Sedat BENEK, Prof. Dr.

Selver ÖZÖZEN KAHRAMAN, Prof. Dr.

Semra GÜNAY AKTAŞ, Prof. Dr.

Sevim ATILA DEMİR, Doç. Dr.

Sezin İBA GÜRSOY, Dr. Öğr. Üyesi.

Sultan BAYSAN, Prof. Dr.

Süheyla ÜÇÜŞİK ERBİLEN, Doç. Dr.

Şenay GÜNGÖR, Doç. Dr.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Dokuz Eylül Üniversitesi

Ankara Üniversitesi

Çankırı Karatekin Üniversitesi

İstanbul Üniversitesi

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Karabük Üniversitesi

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Beykent Üniversitesi

Ege Üniversitesi

Balıkesir Üniversitesi

Balıkesir Üniversitesi

Süleyman Demirel Üniversitesi

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Ege Üniversitesi

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Meteoroloji Genel Müdürlüğü

Giresun Üniversitesi

İstanbul Üniversitesi

Marmara Üniversitesi

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Marmara Üniversitesi

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Gazi Üniversitesi

Harran Üniversitesi

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Anadolu Üniversitesi

Sakarya Üniversitesi

Kırklareli Üniversitesi

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Doğu Akdeniz Üniversitesi

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Türk Coğrafya Dergisi, Haziran ve Aralık aylarında yılda iki kez online yayınlanmakta olup hakemli uluslararası bir dergidir. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir

Turkish Geographical Review is a peer-reviewed international journal, publishing two-issue a year (June and December). TGR has been published online in both Turkish and English.

Dergideki yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

Although it is a double-blinded academic journal, the authors have complete responsibility for the content of the papers.

ISSN

(Basılı) 1302-5856

(Elektronik) 1308-9773

Sürelî Yerel Yayın

Derginin Yayın Adresi / Journal's website

www.tcd.org.tr

İletişim/ e-mail

editor@tcd.org.tr

Yayınlayan Kuruluşun Adresi /The address of publication institution

Türk Coğrafya Kurumu

Reşitpaşa Cad. No 44/49

Laleli/İSTANBUL

Ulusal ve Uluslararası İndeksler / Indexes

TÜBİTAK - ULAKBİM (TR Dizin)

Index Copernicus

Google Scholar

Journal Seek

ASOS Index

Sobiad

Kapak fotoğrafı / Picture in Cover Page

Doç. Dr. Mehmet Fatih DÖKER

Kapak Dizaynı / Cover Page Design

Prof. Dr. Ahmet Evren ERGİNAL, Doç. Dr. Cihan BAYRAKDAR

Dergi formatı / The Journal Design

Prof. Dr. Hasan ÖZDEMİR

Yabancı Dil Editörü/Foreign Language Editor

Doç. Dr. Mehmet ŞEREMET

Mizanpaj /The Print Editor

Arş.Gör. Onur HALİS

TÜRK COĞRAFYA DERGİSİ

TURKISH GEOGRAPHICAL REVIEW
REVUE DE GÉOGRAPHIE TURQUE
TURKISCHE GEOGRAPHISCHE ZEITSCHRIFT

2020

Sayı/Volume: 76

İçindekiler/ Contents

Sayfalar/ Pages

Editörden / Editorial.....		1-6
<u>Araştırma Makaleleri / Original Articles</u>		
Mehmet Fatih DÖKER, Fatih OCAK	COVID-19 salgınının Türkiye'deki coğrafi dağılışının izlenmesinde Web CBS kullanımı <i>Using Web GIS in Monitoring the geographical distribution of the COVID-19 pandemic in Turkey.....</i>	7-18
İsmail KERVANKIRAN, Mehmet Fatih BAĞMANCI	Bildiğimiz turizmin sonu mu? COVID-19'un Türkiye'deki turizm hareketliliğine etkisi <i>Is this the end of tourism as we know it? The impact of COVID-19 on tourism mobility in Turkey.....</i>	19-32
Serdar EK, Hatice İLHANLI, Selver ÖZÖZEN KAHRAMAN	COVID-19'un zayıf halkası: Yaşlı nüfus <i>The weak ring of COVID-19: Elderly population.....</i>	33-44
Muzaffer BAKIRCI	COVID-19 pandemisinin Türkiye havayolu ulaşımına etkisi <i>The impact of COVID-19 pandemic on air transportation in Turkey.....</i>	45-58
Gülşah DOĞANAY, Zeynep ÇOPUR	Yaşlı nüfusun COVID-19 salgınına ilişkin görüşleri: Giresun ili örneği <i>Views of the elderly population on the COVID-19 outbreak: the case of Giresun province.....</i>	59-74
Sedat BENEK, Recep BAYDEMİR, Selim BOZDOĞAN	COVID-19 Pandemi sürecinde mevsimlik gezici tarım işçiliği ve çalışma koşulları üzerine bir inceleme: Beylikova (Eskişehir) örneği <i>An examination on seasonal traveller agricultural labour and working conditions in the COVID-19 Pandemic process: A case study of Beylikova (Eskişehir).....</i>	75-94
Mustafa SARIBAŞ, Ali MEYDAN	Coğrafya bölümü öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumları <i>The attitudes of the students of the geography departments towards online learning.....</i>	95-106
<u>Derleme Makaleleri/ Review Articles</u>		
Semra GÜNAY AKTAŞ	Küresel sağlıktan sağlık turizmine COVID-19 <i>COVID-19 from global health to health tourism.....</i>	107-114
Fatma ERDOĞANARAS, Kübra CİHANGİR ÇAMUR, Nilgün GÖRER TAMER, Kübra MERCAN	COVID-19, mahalle, müşterekler, kentsel yaşam ve halk sağlığı <i>COVID-19, neighborhood, commons, urban life and public health.....</i>	115-128

EDİTÖRDEN EDITORIAL

Değerli Bilim İnsanları,

Covid-19 pandemisi tüm dünya ile birlikte Türkiye'yi farklı boyutlarda etkisi altına almıştır. Koronavirüs salgınının, insan sağlığı ve sağlık sistemleri üzerinde yarattığı olumsuz etki sürecin uzaması ile birlikte artan şekilde sosyo-ekonomik alanlarda da kendini göstermeye devam etmektedir.

Sürecin içerdiği belirsizliklerin ve ani değişimlerin, toplumun dirençlilik ve adaptasyon becerilerini mekânsal ve zamansal bağlamda nasıl kavramsallaştırılacağına yönelik olarak çeşitli alanlarda bilim insanları tarafından araştırmalar yapılmakta ve sonuçları bilimsel mecralarda paylaşılmaya devam etmektedir. Bu çerçeveden hareketle Covid-19 sürecinin Türkiye Coğrafyası bağlamında ele alınması amacıyla, "Türk Coğrafya Dergisi" kendi üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmek düşüncesiyle Mayıs 2020 tarihinde özel sayısı çağrısına çıkmıştır. Dergimize bu çağrıya istinaden farklı disiplinlerden bilim insanları tarafından i letilen çalışmalar yayın politikamız çerçevesinde değerlendirilerek "Covid-19 Özel Sayısı" 7 adet araştırma makalesi ve 2 adet derleme makalesi olmak üzere 9 adet makale ile oluşturulmuştur.

Covid-19 pandemi sürecini Coğrafya biliminin güncel perspektifi ile ele alan özel sayımız içerisinde; Web CBS ve Covid-19, yaşlı nüfus ve pandemi ilişkisi, eve kapanma ve dezavantajlı insanlar mekânsal deneyimleri, turizm hareketliliği, havayolu sektörü, sağlık turizmi, sosyal-ekonomik ve mekânsal eşitsizlikler, pandemi ve online eğitim süreçleri ile mekânsal deneyim, halk sağlığı ve planlama konularına odaklanan çalışmaları bulabilirsiniz.

Covid-19 özel sayımızın, Türk Coğrafya Dergisi için özel anlamı bu sürece ilişkin akademik çalışmalar ile katkı sunmasının yanı sıra 76 yıllık tarihinde ilk kez özel bir sayı yayınlamak, yeni bir bilimsel yayın pratiğine geçmesidir. Bu yaklaşım çerçevesinde dergimiz, Coğrafya biliminin güncel konularına ilişkin refleks oluşturulması noktasında multi-disipliner ve inter-disipliner çalışmalar içeren özel sayılar aracılığıyla okuyucularımızın karşısına çıkmak niyetindedir.

Özel sayımızın yayına hazırlanma sürecini birlikte yürüttüğümüz eş-editörlerimiz Doç.Dr. Cihan Bayrakdar, Doç.Dr. Ahmet Ertek, Prof.Dr. Barbaros Gönençgil ile mizanpaj editörümüz Arş.Gör. Onur Halis'e teşekkürü borç bilirim. Diğer taraftan bu süreç içerisinde çalışmaları ile sundukları katkılardan dolayı değerli bilim insanlarımıza ve yoğun bilimsel emek ve zaman harcayarak çalışmaların yayına dönüşmesi sürecinde katkılarını sunan değerli hakemlerimize çok teşekkür ediyorum.

Covid-19 özel sayımızda yer alan çalışmalarını keyifle okuyacağınızı umut ederek, topluma ve bilim dünyasına katkılar sunması dilerim.

Doç.Dr. Mehmet ŞEREMET
Türk Coğrafya Dergisi Covid-19 Sayısı Editörleri Adına
Aralık, 2020-Van

Dear Colleagues,

As else-where in the world, Turkey has been suffering from the Covid-19 pandemic and its impacts. The negative impact of the coronavirus epidemic on human health and health systems continues to be widespread. Meanwhile, within the socio-economic arena, it has caused stagnation and decline.

Around the world, scientists from many disciplines, are working hard to understand the social effects of this still evolving pandemic in spatial and temporal terms and to comprehend its interactions with the capacity of different societies to cope, adapt and be resilient in the face of a rapidly changing threat. In the same way, the Turkish experience and response to Covid-19 needs to be considered in the context of Turkish geography. To fulfil its responsibility to respond constructively to this emergency, the "Turkish Geographical Review" called for papers toward a special issue. This deals with Geographical perspectives on the Covid-19 pandemic process but our call invited

scientists from any discipline to contribute insights of Geographical relevance. These were evaluated within the framework of the publication policy of TGR, and now appear in a "Covid-19 Special Issue". This consists of nine articles, seven research and two review. These studies deal with the web GIS and Covid-19, the relationship between demographic structure and the pandemic, place experience and planning, tourism and mobility, the experience of the transportation sector, health tourism, social-economic and spatial inequalities, and online teaching experience.

This special issue of Covid-19 has special significance to the Turkish Geographical Review, not only because it contributes with academic studies of great national relevance but also because it signals a new scientific practice by publishing a special issue for the first time in the TGR's 76-year history. It hoped that, through special issues of this type, that include multi-disciplinary and inter-disciplinary studies and that tackle problems of immediate global significance, our TGR journal will reach out to a new, more diverse, readership and do more to highlight the importance and relevance of our Geographical perspective.

I would like to thank co-editors of the journal, A/Prof.Dr. Cihan Bayrakdar, A/Prof.Dr. Ahmet Ertek, Prof.Dr. Barbaros Gönencgil and Research Asst. Onur Halis for their invaluable help, I would also like to thank our esteemed colleague authors for their contributions and the referees, who, though generously donating so much expertise, effort and time, have contributed greatly to turning these studies into valuable publications.

I hope that you will enjoy reading the studies in our Covid-19 special issue and that they will make useful contributions to society and to the world of science.

Associate Professor Mehmet ŞEREMET

On behalf of the Editors of the Turkish Geographical Journal Covid-19 Issue
Van, Turkey.

Basılı ISSN 1302-5856

Türk Coğrafya Dergisi**Turkish Geographical Review**

www.tcd.org.tr

Elektronik ISSN 1308-9773

COVID-19 salgınının Türkiye'deki coğrafi dağılışının izlenmesinde Web CBS kullanımı

Using Web GIS in Monitoring the geographical distribution of the COVID-19 pandemic in Turkey

Mehmet Fatih Döker *^a Fatih Ocak ^b

^a Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Sakarya, Türkiye.

^b Samsun Üniversitesi, Kavak MYO, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, Samsun, Türkiye.

ORCID: M.F.D. 0000-0002-0414-0428; F.O. 0000-0002-1088-3762

BİLGİ / INFO

Geliş/Received: 10.08.2020

Kabul/Accepted: 30.10.2020

Anahtar Kelimeler:

COVID-19
Coğrafi bilgi sistemleri
Bulut Bilişim
Canlı Takip Paneli
Türkiye

Keywords:

COVID-19
Geographical information systems
Cloud Computing
Live Monitoring Panel
Turkey

*Sorumlu yazar/Corresponding author:

(M.F. Döker) fdoker@sakarya.edu.tr

DOI: 10.17211/tcd.778712

Atf/Citation:

Döker, M.F., & Ocak, F. (2020). COVID-19 salgınının Türkiye'deki coğrafi dağılışının izlenmesinde Web CBS kullanımı. *Türk Coğrafya Dergisi*, 76, 7-18.
DOI: 10.17211/tcd.778712

ÖZ / ABSTRACT

Aralık 2019'da ilk defa Çin'in Wuhan şehrinde tespit edilen ve bu şehirden kısa sürede yayılan ve küresel çapta bir afet haline dönüşen Covid-19 pandemisi tüm dünyayı etkisi altına alan salgın bir hastalıktır. Hastalığın dağılışı ve yayılışında birçok coğrafi faktör etkili olmuş ve olmaktadır. Sürecin izlenmesi ve yönetilmesinde dünya üzerindeki binlerce vakanın mekânsal takibinin yapılabilmesini sağlayan Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) kullanılmaktadır. CBS, hastalıkların haritalanması ve küme-lenmesini farklı mekânsal modelleme yöntemleri ile ortaya koyabilmektedir. Son yıllarda internet teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler ile birlikte yapılan çalışmalar internet ortamına aktararak çok sayıda kullanıcıya aynı anda ulaştırılabilme imkânına kavuşmuştur. Bu çalışmada da web haritaları ve web uygulamaları geliştirilmiş, Covid-19 pandemisi ile ilgili verilerin mekân ile ilişkilendirilerek sunulduğu bir platform tasarlanmıştır. Türkiye özelinde çeşitli istatistiksel verilerle karşılaştırılarak web tabanlı uygulamalar üzerinden anlık olarak yayınlanması hedeflenmiştir. Çalışmanın ilk ayağını veri tabanı tasarımı, veri üretimi ile tematik haritaların tasarlanması; ikinci ayağını ise web servislerinin yayınlanması, web haritalarının üretilmesi ile web ve mobil uygulamaların tasarlandığı web CBS tarafı oluşturmaktadır. Hazırlanan Covid-19 Küresel Takip Paneli uygulaması veri güncelleme ve güncelliği, veri tabanı, CBS servis mimarisi ve web ara yüzü ile bütüncül bir sistemin sonuç ürünüdür. Benzer uygulamalara göre en önemli farklılığı ülkemiz özelinde insan-mekân ilişkisinin ortaya konmasıdır. Uygulama hem ülkemiz hem diğer dünya ülkelerinin Covid-19 güncel durumlarının anlık olarak takip edilmesini sağlamaktadır. Bunun yanı sıra tüm ülkelerdeki kesinleşen, iyileşen ve vefat eden toplam vakalar listelenmekte, ülkemizdeki Covid-19 toplam test, kesin vaka, iyileşen vaka, aktif vaka ve vefat edenlerin günlük seyirleri takip edilebilmektedir. Covid-19 vakaları ile ilişkili istatistiksel verilerden, ülkemiz özelinde demografik veriler ve hastane kapasitelerine il bazında ulaşılabilmektedir. Ülkemizin il bazında yaşı nüfus oranlarının haritalanması ile Covid-19 açısından riskli bölgeler tespit edilebilmektedir. Aynı zamanda ülkemiz ve Avrupa ülkeleri arasındaki 65 yaş üstü nüfus oranı karşılaştırılabilmektedir.

The COVID-19 pandemic, which was first discovered in December 2019 in the city of Wuhan in China, spread from this city in a short time to almost the entire world and turned into a global-level disaster, is a pandemic that has influenced the entire world. Many geographical factors have been and are being effective in the distribution and prevalence of the disease. Geographic Information Systems (GIS) are used to monitor and manage the process, allowing spatial tracking of thousands of cases around the world. GIS may present the mapping and clustering of diseases with different spatial modelling methods. With the developments in internet technologies in recent years, the studies have been transferred to the internet environment and have gained the opportunity to reach many users at the same time. In this study, web maps and web applications were developed, and a platform was designed to present data related to the Covid-19 pandemic by associating it with the space. Turkey via the web-based applications compared to a variety of statistical data in particular has been targeted to be published instantly. The first pillar of the study consisted of database design, data production and thematic map design, while the second pillar of the study involved broadcast of web services, production of web maps and the web GIS aspect where web and mobile applications were designed. The COVID-19 Global Monitoring Panel application is an end product of a holistic system with data updating and currency, a database, GIS service architecture and web interface. The most unique aspect of the study is presentation of the human-space relationship specifically for Turkey. The application allows instantaneous monitoring of the cur-

rent COVID-19 statuses of both Turkey and other countries of the world. In addition to this, the confirmed, recovered and deceased total cases in all countries are listed, and the daily counts of COVID-19 total tests, confirmed cases, recovered cases, active cases and deaths in Turkey may be monitored. From statistical data related to COVID-19 cases, demographic data and hospital capacities for Turkey may be accessed on a provincial level. By mapping elderly population ratios on a provincial level for Turkey, risky regions in terms of COVID-19 may be determined. Additionally, the over-65 years old population rates may be compared between Turkey and European countries.

Extended Abstract

The COVID-19 pandemic, which was first discovered in December 2019 in the city of Wuhan in China, spread from this city in a short time to almost the entire world and turned into a global-level disaster, is a pandemic that has influenced the entire world. Many geographical factors have been and are being effective in the distribution and prevalence of the disease. Association of the obtained data with space strengthens the hand of humanity in precautions to be taken against this disaster. In association of data with place, location-based applications are required, and positional data are used. With location-based applications, the real-time locations of cases affected from the pandemic, their monitoring, places that are quarantined and areas where cases are crowded may be determined. This way, the process management of the pandemic may be more effectively carried out. Today, where the importance of location is felt so intensely and has become a necessity, the data obtained in relation to location need to be continuous, real-time, accurate, reliable and current. Based on this, monitoring of thousands of cases around the world can be facilitated and managed with the help of Geographical Information Systems (GIS). GIS may present the mapping and clustering of diseases with different spatial modelling methods. In addition to this, GIS is an important tool for analysis on the relationship of demographic characteristics and socioeconomic conditions with the disease. Developments in internet technologies in recent years have increased the use of cloud computing technologies and big data. This situation has shown itself in GIS technologies with development of web applications. Work that is carried out in a local environment gained the opportunity to be carried simultaneously to multiple users by being transferred to the internet environment. In this study, by using geographical data presented in the cloud environment, web maps and web applications were developed, and a platform where data on the COVID-19 pandemic are presented in association with space was designed.

Material and Method

This study aimed to instantaneously broadcast current data on the COVID-19 pandemic over web-based applications by comparison with various statistical data specific to Turkey. The first pillar of the study consisted of database design, data production and thematic map design, while the second pillar of the study involved broadcast of web services, production of web maps and the web GIS aspect where web and mobile applications were designed. GIS techniques that had significant contribution in all types of studies based on locational data constitute the basis of the study. In the study, firstly a geographical database was designed, and each unit of data was separated into spatial and non-spatial categories. Right after

this stage, all data were transferred to the database, and their verbal information was entered. Risk analyses and population, health, etc. statistics were also achieved with the produced data. In the second part of the study, web GIS capacities came into effect, and map services were produced by gathering all data in the database with the internet. Additionally, at this stage, the web maps to be used in the web application were also formed. After completing all necessary details, the COVID-19 Global Monitoring Panel web and mobile applications were designed and opened to usage.

Results

As in classical GIS software, Web GIS is not confined only to purchasing the suitable hardware and software. Considering in a broad perspective, it covers issues of needs analysis, conceptual design, hardware and software research and purchasing of these, database design, web GIS system integration, application development and web GIS usage and maintenance. Nevertheless, as opposed to the general view, web GIS is not difficult today with the help of the developed internet infrastructure and strong GIS software, and it provides development of simple, practical and usable applications towards the needs of users. It is far from a complicated structure especially with its aspect of using the cloud computing architecture, and today, it provides many users with the opportunity to develop web and mobile applications they need. It would be appropriate to examine the findings obtained within the scope of this study where all these capacities were used under the following titles: formation of web layers, creation of web maps and design of the web monitoring panel.

Discussion

The COVID-19 Global Monitoring Panel application is an end product of a holistic system with data updating and currency, a database, GIS service architecture and web interface. The most unique aspect of the study is presentation of the human-space relationship specifically for Turkey. The application allows instantaneous monitoring of the current COVID-19 statuses of both Turkey and other countries of the world. In addition to this, the confirmed, recovered and deceased total cases in all countries are listed, and the daily counts of COVID-19 total tests, confirmed cases, recovered cases, active cases and deaths in Turkey may be monitored. From statistical data related to COVID-19 cases, demographic data and hospital capacities for Turkey may be accessed on a provincial level. By mapping elderly population ratios on a provincial level for Turkey, risky regions in terms of COVID-19 may be determined. Additionally, the over-65 years old population rates may be compared between Turkey and European countries.

1. Giriş

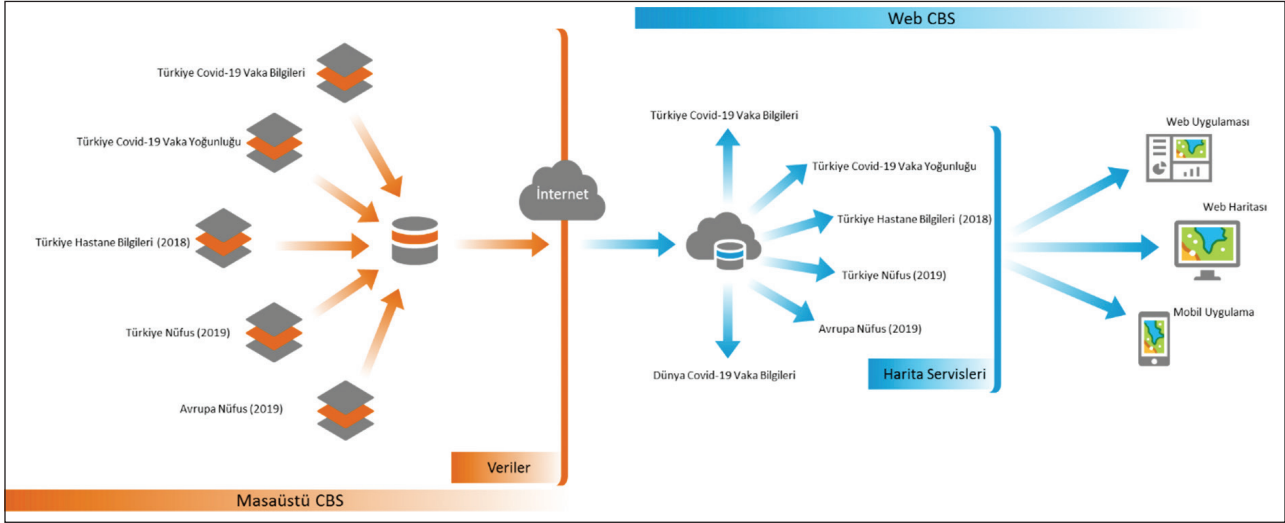
Aralık 2019'da ilk defa Çin'in Wuhan şehrinde tespit edilen ve bu şehirden kısa sürede neredeyse tüm dünyaya yayılan ve küresel çapta bir afet haline dönüşen Covid-19, 30 Eylül 2020'ye kadar 188 ülkede 33 milyondan fazla insanı etkileyerek, 1 milyonun üzerinde ölüme neden olan salgın hastalıktır (WHO, 2020). Salgın hastalıklar aniden ortaya çıkmaları ve insan hayatını kesintiye uğratmaları ile insan kaynaklı afetler arasında yer almaktadır. Aynı zamanda etki alanları dikkate alındığında küresel ölçekte insanlığı etkilemesi afetın zarar görülebilirlik boyutunu arttırmaktadır. Salgın hastalıkların etki alanları küresel olsa da hastalıkla mücadele tüm ülkeler için yerel tedbirler gerektirebilmektedir. Bu nedenle diğer afetlerde olduğu gibi salgın hastalıklarda da afet öncesi, sırası ve sonrasında yapılacakların planlanması önemlidir. Hastalığın tüm dünyaya yayılmasında birçok beşeri faktör etkili olmaktadır. Elde edilen verilerin mekân ile ilişkilendirilmesi ise bu afete karşı alınacak tedbirlerde insanlığın elini güçlendirmektedir. Bu nedenle salgın hastalıklara neden olan virüs ya da bakterilerin dağılışı, kaynağı, yayılış yönü, yayılışa etki eden faktörler ile ülkelerin kendilerine özgü demografik ve sosyo-ekonomik yapılarının birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu yönüyle uzun yıllardır araştırmacılar mekân ve sağlık arasındaki ilişkiyi anlamaya ve analiz etmeye çalışmaktadır (Rytönen, 2004). Tıp bilimi içerisinde salgın hastalıkların dağılımını, görülme sıklıklarını ve bunu etkileyen çevresel faktörlerin incelendiği dal epidemiyolojidir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde epidemiyolojik çalışmaların büyük bir kısmının tanımlayıcı araştırmalar üzerine yoğunlaştığı görülmektedir (Szklo & Nieto, 2014). Ancak son zamanlarda mekân ve mekâna odaklanan epidemiyolojik araştırmaların sayısı da giderek artmakta, modern epidemiyoloji mekânsal bakış açısını ele almaktadır. Çünkü salgın hastalıkların yayılışına etki eden faktörlerin daha iyi anlaşılabilmesi ve analiz edilebilmesi için mekân ile ilişkilendirilmesi önem arz eder. Mekânsal verilerin kullanıldığı epidemiyoloji çalışmalarında hastalığın haritalanması, hastalığın kümelenmesi, risk değerlendirmesi ve mekânsal korelasyon çalışmaları dikkat çekmektedir (Kirby vd., 2017). Bunun yanı sıra hastalık oranının mekânsal dağılımlarının ortaya konduğu istatistiksel çalışmalar da yapılmaktadır (Lawson, 2006). Tüm bunların yanı sıra mekânsal epidemiyolojinin, beşeri coğrafyanın önemli bir alt dalı olan sağlık coğrafyası ile aynı olmadığını vurgulamak gerekir. Sağlık coğrafyası ya da bir diğer adı ile tıbbi coğrafya hastalık ve hastalığın dağılışına coğrafi bir perspektif getirerek coğrafyanın rolünü kavramsallaştırır (Dummer, 2008). Hastalıkların ortaya çıkış ve yayılışının iyi anlaşılması için coğrafi bilgiye dayalı bir karar destek mekanizmasının varlığı çok önemlidir. Hastalık ile ilgili risk faktörlerinin, hastalığa etki eden mekânsal özelliklerin, toplumların kendine has kültürel özelliklerinin ve tüm bunların coğrafya ile olan etkileşiminin analiz edilmesi sonuca ulaşmada önem arz eder. Elde edilen tüm bu verilerin mekân ile ilişkilendirmesinde ise mekânsal veriyi toplama, depolama, sorgulama ve analizde üstün yetenekleri ile Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ön plana çıkmaktadır. CBS, hastalıkların haritalanması ve kümelenmesini farklı mekânsal modelleme yöntemleri ile (rate smoothing, cluster or hot spot analysis) ortaya koyabilmektedir. Bunun yanı sıra CBS, demografik özellikler ve sosyo-ekonomik koşulların da hastalık ile ilişkisindeki analizler için önemli bir araçtır.

Son yıllarda internet teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler bulut bilişim teknolojileri ve büyük veri kullanımını arttırmıştır. Bu durum CBS teknolojilerinde kendisini web uygulamalarının gelişmesi ile göstermiştir. Böylelikle mekânsal verinin görüntülenmesi ve diğer veri kümeleri ile analizinde web platformu geniş kullanım alanı bulmaktadır (Fu, 2016). Bu avantajlar CBS'de web teknolojilerinin kullanımını sağlık coğrafyası ve epidemiyoloji çalışmalarına da taşımıştır. Covid-19 pandemisinde ise güçlü enfektivite özellikleri, uzun bir kuluçka dönemi ve diğer faktörlerin birleşmesi salgının yayılmasını kontrol etmek ve önlemek için bilimsel ve teknolojik desteğe ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Salgınla mücadele sırasında CBS ve mekânsal büyük veri teknolojisi, salgının mekânsal iletiminin tanımlanmasında, salgının önlenmesinde ve kontrolünde, kaynakların mekânsal tahsisinde ve sosyal duyarlılığın mekânsal tespitinde önemli bir rol oynamıştır (Zhou vd., 2020). Dünya çapında etki gösteren salgın ile ilgili verilerin tüm ülkelerden toplanarak anlık olarak dinamik harita uygulamaları üzerinden sunulması, tüm dünyanın aynı anda salgını izlemesini kolaylaştırmıştır. Bunda web CBS uygulamalarının önemli rolü olmuştur. Salgının izlenmesine yönelik birçok kurum ve araştırma grubu, mevcut CBS yazılımlarına dayanan birçok uygulama geliştirmiştir. Bu uygulamaların temel veri kaynağını ise Johns Hopkins Üniversitesi tarafından sunulan web coğrafi veri servisleri oluşturmaktadır. Bu çalışmada tasarlanan CBS tabanlı web uygulaması ise Covid-19 pandemisinin 11 Mart 2020'de ilk hastanın ülkemizde tespit edilmesinden sonra yayına alınmıştır. Hastalığın dünya ölçeğinde dağılışı ve yayılışının takip edilmesini sağlayan haritaların yanı sıra ülkemizde salgının dağılışı ve yayılışını takip edebileceğimiz haritalar uygulamada yer almaktadır. Aynı zamanda hastalık için risk grubunu oluşturan nüfusun yaş gruplarının illere göre dağılımı, hastalık sürecinde ihtiyaç duyulacak sağlık tesisi kapasiteleri ile Avrupa ülkeleri ve Türkiye arasındaki 65 yaş üstü nüfusu karşılaştırabilmek amacıyla Avrupa ülkelerine ait 65 yaş üstü nüfusun ülke nüfuslarına oranları gibi coğrafi istatistikler haritalanmıştır. Böylelikle hastalığın ülke içerisindeki yoğunluğu ve bu yoğunluğun farklı veriler ile birlikte değerlendirilebilmesi sağlanmıştır. Tasarlanan uygulama tamamen internet üzerinden hizmet veren dinamik ve interaktif bir yapıya sahiptir. Günümüzde internet altyapısının her geçen gün daha da güçlenmesi, hemen herkesin akıllı cihazlara sahip olması mekânsal uygulamaların kullanımını arttırmaktadır. Bu alışkanlıklardan yola çıkarak, bu çalışmada insanların resmi kaynaklardan açıklanan en doğru bilgiye en hızlı şekilde ulaşabilmeleri için Covid-19 pandemisi ile ilgili anlık bilgilendirme sağlayan ve insanların akıllı cihazlarından erişebilecekleri canlı takip uygulaması tasarlanmıştır.

2. Veri ve Yöntem

Bu çalışmada Covid-19 pandemisine ait güncel verilerin Türkiye özelinde çeşitli istatistiksel verilerle karşılaştırılarak web tabanlı uygulamalar üzerinden anlık olarak yayınlanması hedeflenmiştir. Çalışmanın ilk ayağını veri tabanı tasarımı, veri üretimi ile tematik haritaların tasarlanması; ikinci ayağını ise web servislerinin yayınlanması, web haritalarının üretilmesi ile web ve mobil uygulamaların tasarlandığı web CBS tarafı oluşturmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Covid-19 Küresel Takip Panelini oluşturmak için izlenen yol.
Figure 1. Covid-19 Global Tracking Panel the flowchart.

Mekânsal veriye dayalı her türlü çalışmada önemli katkıları olan CBS teknikleri çalışmanın temelini oluşturmaktadır (Ocak ve Bahadır, 2018). Çalışmada öncelikle coğrafi veri tabanı tasarımı gerçekleştirilmiş ve her veri mekânsal ve mekânsal olmayan tipte kategorilere ayrılmıştır. Bu aşamanın hemen ardından tüm veriler veri tabanına aktarılmış ve sözel bilgileri girilmiştir. Üretilen verilerle aynı zamanda risk analizleri ve nüfus, sağlık vb. istatistikleri de gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ikinci ayağında ise web CBS yetenekleri devreye girmiş ve veri tabanındaki tüm veriler internet ile buluşturularak harita servisleri üretilmiştir. Aynı zamanda bu aşamada web uygulamasında kullanılacak olan web haritaları da oluşturulmuştur. Gerekli tüm detaylar tamamlandıktan sonra Covid-19 Küresel Takip Paneli web ve mobil uygulamaları tasarlanarak kullanıma sunulmuştur.

2.1. Veri

Çalışmanın en önemli ayağını güncel veri temini oluşturmaktadır. Oldukça farklı veri kaynakları kullanılan çalışmada veriler mekânsal ve mekânsal olmayan veriler olarak kategorilere ayrılmaktadır. Dünya Covid-19 pandemisi vaka durumu için gerekli veriler; çalışma kapsamında web servislerinin kullanıldığı bu verileri Covid-19 pandemisi vakalarının başladığı ilk günden bu yana Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) açıkladığı vakaları ülke ve eyalet bazında 22 Ocak 2020 tarihinden itibaren Johns Hopkins Üniversitesi (JHU) Sistem Bilimi ve Mühendisliği Merkezi (CSSE) akademisyen ve öğrencileri anlık olarak üretmektedirler (JHUCSSE, 2020). Yine aynı merkez tarafından tüm ülkelerdeki toplam, iyileşen, vefat eden ve aktif olan vakaların verilerini çeşitli resmi kaynaklardan derleyerek günlük olarak yapmış oldukları canlı takip paneli üzerinde yayınlamaktadırlar (JHUCSSE; CDC, 2020; CSSEGIS, 2020; ECDC, 2020; NHCPRC, 2020). Bu verileri tüm araştırmacı ve kullanıcıların kullanımına açmalarının yanı sıra sürekli güncelleyerek yayınladıkları servislerin de güncel kalmasını sağlamaktadırlar.

Türkiye Covid-19 pandemisi vaka durumu verileri ise T.C. Sağlık Bakanlığı'nın yapmış olduğu resmi açıklamalara göre anlık olarak oluşturulan ve veri tabanına işlenen verilerden oluşmaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020). Ülkemizde Covid-19 pandemisi vakasının ilk görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinden bu yana bu veriler üretilmekte ve servisleri sürekli güncellenerek kamu

yararına sunulmaktadır. Ülkemiz özelinde toplam vaka sayısı, iyileşen vaka sayısı, vefat eden ve aktif vaka sayıları günlük olarak işlenmektedir. Türkiye Covid-19 pandemisi vaka yoğunluğu verileri, T.C. Sağlık Bakanlığı'nın 11 Nisan 2020'de yayınlamış olduğu ilçe bazlı toplam vaka sayılarına göre üretilen yoğunluk haritasıdır. Türkiye hastane kapasite bilgileri için T.C. Sağlık Bakanlığı tarafından yayınlanan 2018 yılı sağlık istatistiği yılılığından yararlanılmıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2019). Bu veri detayında il bazında hastane sayısı, yatak sayısı, 10 bin kişiye düşen yatak sayısı, nitelikli yatak sayısı, yoğun bakım yatak sayısı, nitelikli yatak oranı ile 10 bin kişiye düşen yoğun bakım yatak sayısı gibi mekânsal olmayan bilgiler veri tabanına işlenmiş, haritaları üretilmiş ve harita servisleri oluşturulmuştur. Bu harita ile il bazlı hastane kapasiteleri ve vaka durumlarına göre bu kapasitelerin yeterli olup olmadığı öğrenilebilmektedir. Covid-19 pandemisi risk grupları için üzerinde durulan bir diğer önemli konu da nüfusun yaş gruplarına göre dağılımıdır. Özellikle 65 yaş üstü nüfusun Covid-19 pandemisinden en çok etkilenen nüfus grubu olduğu vefat durumlarından da anlaşılmaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020). Bunun yanı sıra 20 yaş altı nüfus da hastalığın yayılmasında etki etmesi bakımından önem arz etmektedir. Bu itibarla demografik verilerin Covid-19 pandemisi ile ilişkilendirilmesi adına ülkemiz özelinde 2019 yılı nüfusun yaş grubuna göre dağılım verileri haritalandırılmıştır (TÜİK, 2020). Ülkemiz ile Avrupa ülkelerinin nüfus istatistikleri karşılaştırabilmek için Avrupa ülkeleri nüfus verileri elde edilebilir (Eurostat, 2020) CBS ortamına aktarılmıştır.

Tasarlanan web ve mobil uygulamalarda günlük bilgilendirme ve takip söz konusu olduğu için Covid-19 pandemi vakalarına ait verilerin sürekli güncel tutulması gerekmektedir. Bu nedenle çalışmada kullanılan verileri nitelik yönünden dinamik ve statik olarak da ikiye ayırabiliriz. Dinamik veriler Covid-19 pandemi verileri ve bu verilere bağlı analizler olurken, statik veriler ise nüfus ve sağlık istatistikleridir.

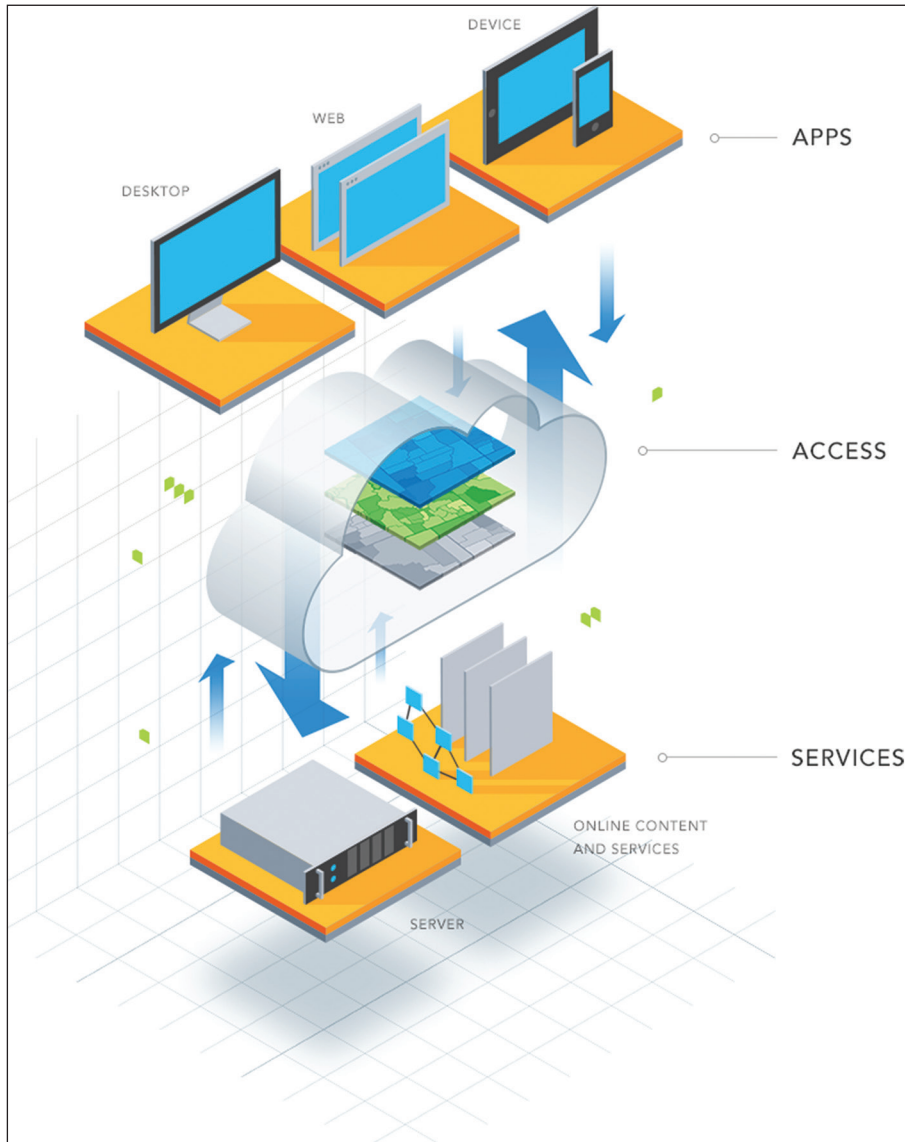
2.1.1 Sınırlamalar

Çalışma esnasında karşılan en güç konu veri temini olmuştur. Tasarlanan uygulama Türkiye özelinde detaylandırıldığı için il bazlı verilere ihtiyaç duyulmuştur. Sağlık, demografi gibi verilere erişim sağlanmış ancak çalışmanın asıl merkezini oluşturan Covid-19 pandemisinin Türkiye il bazlı verilerine erişim imkânı

olmamıştır. 11 Mart 2020 tarihinden itibaren ülkemizde vakaların görülmeye başlanmasına rağmen Covid-19 pandemisi verilerinin (ülke geneli) resmi kanallar yolu ile erişime açılması vakit almıştır. Covid-19 pandemisi verileri resmi kanallardan açıklanana değin günlük bazda T.C. Sağlık Bakanlığı'nın çeşitli iletişim platformları üzerinden açıkladığı verilerin kaydı tutulmuştur. Hastalığın ülkemizde görülmeye başlandığı ilk günden bu yana il bazında vaka sayıları açıklanmamış, bölgesel olarak duyurulmuştur. İl bazlı veriler ise 11 Nisan 2020 tarihinde gerçekleştirilen bilgilendirme toplantısında T.C. Sağlık Bakanı tarafından sadece ekran görüntüleri şeklinde paylaşılmıştır. Bu sayede ülkemiz Covid-19 pandemisi vaka yoğunluğu haritası yapılabilmıştır. Ancak bu haritanın güncelliğini koruyabilmesi il, ilçe ve mahalle bazlı verilerin güncel olarak paylaşılması ile mümkün olabilecektir. Covid-19 pandemisi vaka sayılarının il, ilçe, mahalle ölçeğinde açıklanmamış olması çalışmayı ülke ölçeğinde sınırlamış ve detaylandırılması planlanan mahalle ve sokak bazlı risk haritaları uygulamaya yansıtılmamıştır. Dünya ölçeğinde kullanılan Covid-19 pandemisi verileri ise Johns Hopkins Üniversitesi'nin sağlamış olduğu web servisleri üzerinden temin edilmiştir (JHUCSSE, 2020).

2.2. Yöntem

İnternet teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler lokal ortamda üretilen verilerin paylaşımına olanak tanıyarak web ve mobil uygulamaların CBS alanında kullanımını sağlamıştır. Artık CBS yazılım üreticileri kullanıcıları için hem masaüstü, hem web ve hem de mobil uygulamaların tasarlanmasına imkân tanımaktadır. Bu gelişmede en önemli pay ise son yıllarda önemli bir ivme kazanan bulut bilişimde meydana gelen ilerlemelerdir. Hızlanan internet, bulut bilişimin kuvvetlenmesini sağlamış ve geleneksel CBS çalışmalarının bulut bilişim üzerinde yapılmasına imkân vermiştir (Fu, 2016). Bu nedendir ki; bulut bilişim Coğrafi Bilgi Sistemlerinin bu dağınık yapısını ortadan kaldırarak yazılım, veri depolama, güncelleme, sorgulama ve analiz işlemlerini internet üzerinde web tabanlı olarak sunum ve yönetimi tek bir platformda, esnek ve hızlı bir şekilde bütünleşik bir çözüm getirmektedir (Kavzaoğlu & Şahin, 2012). Değişen teknoloji klasik CBS çalışmalarının da bulutta kendine yer edinmesini sağlamıştır. Dolayısıyla yapılan CBS çalışmalarının internet üzerine taşınması ve burada daha fazla kitleye ulaştırılması söz konusu olmuştur.

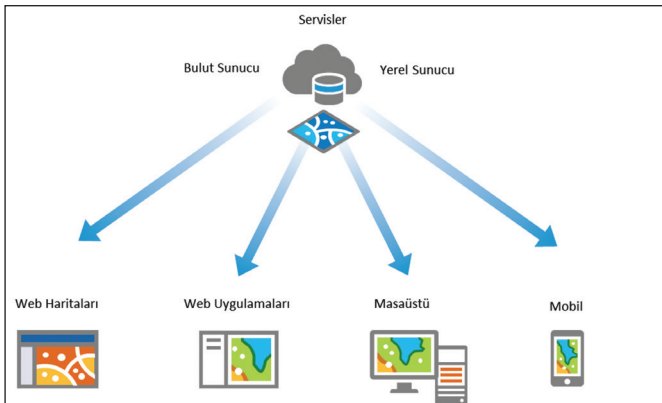

Şekil 2. Web CBS işleyiş mantığı (Esri, 2020).

Figure 2. Web GIS operating logic (Esri, 2020).

Çalışmanın konusu ve hitap ettiği kitle gereği hızlı ve güncel olarak çok sayıda kullanıcıya ulaşabilen bir web uygulaması oluşturulması gerekmektedir. Bu nedenle web CBS yöntemlerinden faydalanılarak ilgili uygulamalar geliştirilmiştir. Web CBS, tam olarak klasik CBS ve internetin bu kombinasyonuna denilmektedir (Fu, 2016). Bulut bilişim altyapısını kullanan web CBS, klasik CBS çalışmalarının daha efektif yapılabildiği yetenekleri bünyesinde barındırmaktadır. Yapılan çalışmaların aynı anda binlerce kişiyle paylaşılmasını, herhangi bir yerde, herhangi bir cihaz üzerinden (tablet, telefon, bilgisayar), herhangi bir zamanda veriye ve uygulamalara erişmeyi mümkün kılmaktadır (Esri, 2020), (Şekil 2). Web CBS bu özelliği ile aynı bulut bilişimde olduğu gibi tüketici, servis sağlayıcı ve servis geliştirici altyapısını kullanmaktadır (Agrawal & Gupta, 2017). Web CBS’de klasik CBS yazılımlarına ait fonksiyonların birçoğu rahatlıkla kullanılabilir (Şahin & Gümüşay, 2007). Bunların yanında, web CBS’nin internet teknolojilerinden yararlanarak coğrafi verilere ve analiz fonksiyonlarına internet üzerinden erişim, yerel bilgisayarda CBS yazılımı olmadan analiz yapabilme ve internette etkileşimli harita oluşturma fonksiyonları olmalıdır (Peng, 1999).

Web CBS istemci/sunucu yapısındadır; bu nedenle CBS analizlerini yaparken istemci/sunucu mimarisini kullanır (Agrawal & Gupta, 2017). Yapılacak işlemler sunucu ve istemci arasında dağıtılır. İstemci sunucudan veri ve analiz fonksiyonu isteğinde bulunur. Sunucu ise ya isteği kendisi yerine getirir ve sonucu istemciye gönderir ya da veriyi ve analiz fonksiyonlarını istemci tarafında kullanmak üzere istemciye gönderir (Peng, 1999; Şahin & Gümüşay, 2007). Bunun yanı sıra web CBS etkileşimli bir sistemdir; internetin sağladığı bağlantılarla doğal olarak etkileşim sağlar (Şahin & Gümüşay, 2007). Web CBS’nin diğer önemli özelliklerinden birisi de kullanıcı, internet bağlantısı sayesinde ağ üzerindeki dağıtık yapıdaki bilgisayarlarda tutulan verilere ve uygulamalara erişebilir dağıtık bir sistem olmasıdır. Kullanıcının bilgisayarında veri veya uygulamanın olması zorunlu değildir. Sunucudan istekte bulunduğu, sunucu istenilen veri ve analiz fonksiyonlarını istemciye verebilir (Şahin & Gümüşay, 2007). En önemlisi de web CBS dinamik sistemdir; kaynağından güncel veri geldikçe güncellemeler bu bilgisayarda yapılır. Bu da veri ve fonksiyonların kullanıcıya dinamik olarak güncel bir şekilde sunulmasını sağlar (Şahin & Gümüşay, 2007).

Şekil 3. Web servislerinin kullanıldığı platformlar (Fu, 2016).

Figure 3. Platforms using web services (Fu, 2016).

Web CBS yapısı içerisinde kullanılan coğrafi veriler, vektör veri servisleri (WFS) ve harita servisleri (WMS) olarak karşımıza çıkmaktadır. WFS’ler bulut üzerinde tüm kullanıcılara sorgulama

gerçekleştirme, semboloji değişiklikleri ve en önemlisi çevrimiçi ve çevrimdışı veri üretimine olanak tanır (Han, 2019). Harita servisleri ise kullanıcılara daha çok altlık harita kullanımı şeklinde hizmet eder. Bu servislerin üretilmesi veri üretim aşamasından sonra gerçekleştirilir ve bir servisin türünü verinin tipi ve kullanım amacı belirler. Servisler üretildikten sonra kullanıcılar tarafından farklı platformlarda kullanılabilir (Şekil 3).

Bulut bilişim altyapısını kullanan web CBS’de web haritası ve web uygulamaları da en önemli bileşenlerin başında gelmektedir. Web haritaları daha önce oluşturulan WFS ve WMS’in katman olarak kullanıldığı, çeşitli harita işlemlerinin (ölçek, extent vb.) yapıldığı, katmanlarla ilgili ayarların gerçekleştirildiği yerdir. Web haritalarının en önemli özelliği web uygulamalarında kullanılan temel bileşenler olmalarıdır. Web haritası olmadan web uygulamalarını hayata geçirmek neredeyse imkânsızdır. Web uygulamaları ise web haritalarının kullanıldığı, çeşitli özel araçların (widget) eklendiği, kullanıcılara sunulacak olan hizmetin son şeklini aldığı ve uygulama tasarımının yapıldığı kısımdır. Web uygulamaları ile son kullanıcılara erişim sağlanmakta ve başlangıcında yerel bilgisayarda tutulan veriler burada servis mantığı çerçevesinde kullanılmaktadır.

Bu çalışmada küresel ölçekteki veriler WFS katmanları olarak kullanılırken (JHUCSSE, 2020), Türkiye ve Avrupa ülkelerine ait istatistiksel veriler ile Türkiye Covid-19 pandemisi vaka verileri bulut üzerinde WFS katmanlar olarak oluşturulmuştur. Elde edilen katmanlar web haritalarına aktararak ilgili semboloji ve açılır pencere ayarları yapılmıştır. Son olarak tüm web haritaları bir web CBS uygulama ara yüzü olan takip paneline aktarılmıştır. Covid-19 Küresel Takip Paneli ismini verdiğimiz uygulama bir Esri ürünü olan ArcGIS Online üzerinde tasarlanmıştır. ArcGIS Online, tamamen bulut tabanlı hizmetler sunan ve Esri’nin kendi sunucuları üzerinden hizmet verdiği bir üründür ve bu nedenle kullanıcıların hiçbir yazılım ve donanım altyapısı kurmalarına ihtiyaç yoktur. Takip paneli (dashboard), web haritaları ve çeşitli veri kaynaklarını kapsamlı operasyonel görüntüler oluşturmak için entegre eden bir mimariye sahiptir. Bu görüntüler veri değiştikçe güncellenen grafikler, listeler, sayılar ve göstergeler içerir. Canlı olayları gerçek veya gerçeğe yakın zamanlı olarak gözleme ve takip etme olanağı sağlar (Fu, 2016), (Şekil 1-2).

3. Bulgular

Web CBS, klasik CBS yazılımlarında olduğu gibi sadece uygun donanım ve yazılımı satın almaktan ibaret değildir (Alesheikh vd., 2002). Geniş bir çerçevede düşünüldüğünde ihtiyaç analizi, kavramsal tasarım, donanım ve yazılım araştırması ile bunların satın alınması, veri tabanı tasarımı, web CBS sistem entegrasyonu, uygulama geliştirme ile web CBS kullanımı ve bakımı konularını kapsamaktadır (Alesheikh ve Helali, 2001). Ancak web CBS gelişen internet altyapısı ve güçlü CBS yazılımları sayesinde günümüzde sanıldığı aksine zor olmayıp, kullanıcıların ihtiyaçlarına yönelik sade, kullanışlı ve pratik uygulamalar geliştirmeyi sağlamaktadır. Özellikle bulut bilişim mimarisini kullanması yönüyle karmaşık yapıdan uzaklaşmakta ve bugün birçok kullanıcıya ihtiyaç duyduğu web ve mobil uygulamaları geliştirme imkânı sunmaktadır. Tüm bu yeteneklerin kullanıldığı bu çalışma kapsamında elde edilen bulguları; web katmanlarının oluşturulması, web haritalarının oluşturulması ve web takip panelinin tasarlanması başlıklarında incelemek yerinde olacaktır.

3.1. Web Katmanlarının Oluşturulması

Web CBS uygulamalarının ilk aşaması web harita ve uygulamalarında kullanılacak olan web harita katmanlarının oluşturulmasıdır. Web katmanları klasik CBS çalışmalarında olduğu gibi vektörel ve raster katmanlar olarak depolanır. Ancak bu katmanların son kullanıcıya ulaştırılabilmesi için web servisleri şeklinde saklanması gerekmektedir. Bunun için ilk olarak çalışma kapsamında elde edilen veriler web servislerine dönüştürülmüştür. Bunlardan vektör veri servisleri, kullanıcıların verileri görüntüleme esnasında kullanılan stili, veri düzenleme şablonlarını tanımlayabilmelerine imkân vermektedir. Son kullanıcı bu servislere eriştiğinde ilişki sınıfları aracılığıyla verileri ve onunla ilişkili diğer verileri görüntüleyebilir, web haritaları ve uygulamalarında kullanabilirler. Çalışma kapsamında hazırlanan web servisleri Tablo 1'de listelenmiştir.

Tablo 1. Covid-19 Canlı Takip Panel uygulamasında kullanılan servisler.
Table 1. Services used in the Covid-19 Live Monitoring Panel application.

Web Servis Adı	Web Servis Türü
Dünya Covid-19 Vaka Durumu	Feature Service
Türkiye Covid-19 Vaka Durumu	Feature Service
Türkiye Covid-19 Vaka Yoğunluk	Web Map Service
Türkiye Covid-19 Günlük Vaka Durumu	Feature Service
Türkiye Hastane Kapasite Durumu	Feature Service
Türkiye 65 Yaş Üstü Nüfus	Feature Service
Avrupa 65 Yaş Üstü Nüfus	Feature Service

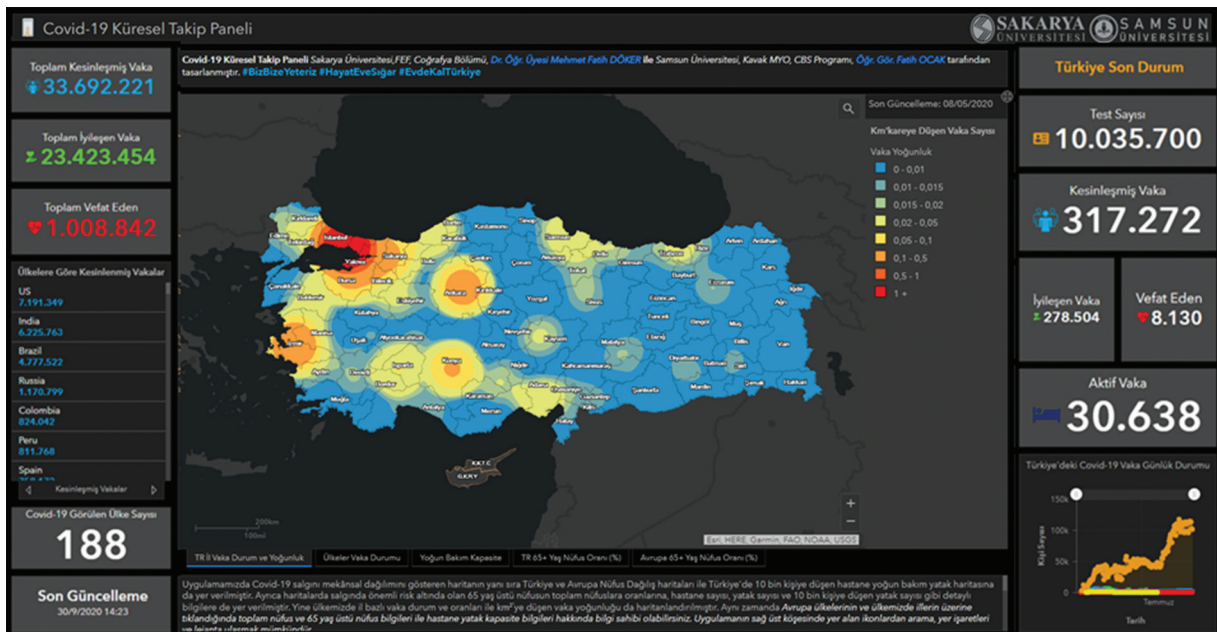
3.2. Web Haritalarının Oluşturulması

Veriler web servisleri olarak bulut ortamına aktarıldıktan sonra son kullanıcıya en anlaşılır şekilde ulaştırılabilmesi için web haritaları içerisinde düzenlenmiştir. Web haritaları temel bir harita, veriler hakkında bilgi içeren etkileşimli açılır pencereler ile kaydırma ve yakınlaştırma için gezinme araçları içerir. Genel olarak temel harita ve katmanlar ArcGIS Online aracılığıyla barındırılır ve paylaşılır. Bununla birlikte, haritalar aynı zamanda doğrudan haritaya eklenen katmanları ve harici olarak referans verilen katmanları ve temel haritaları da içerebilir.

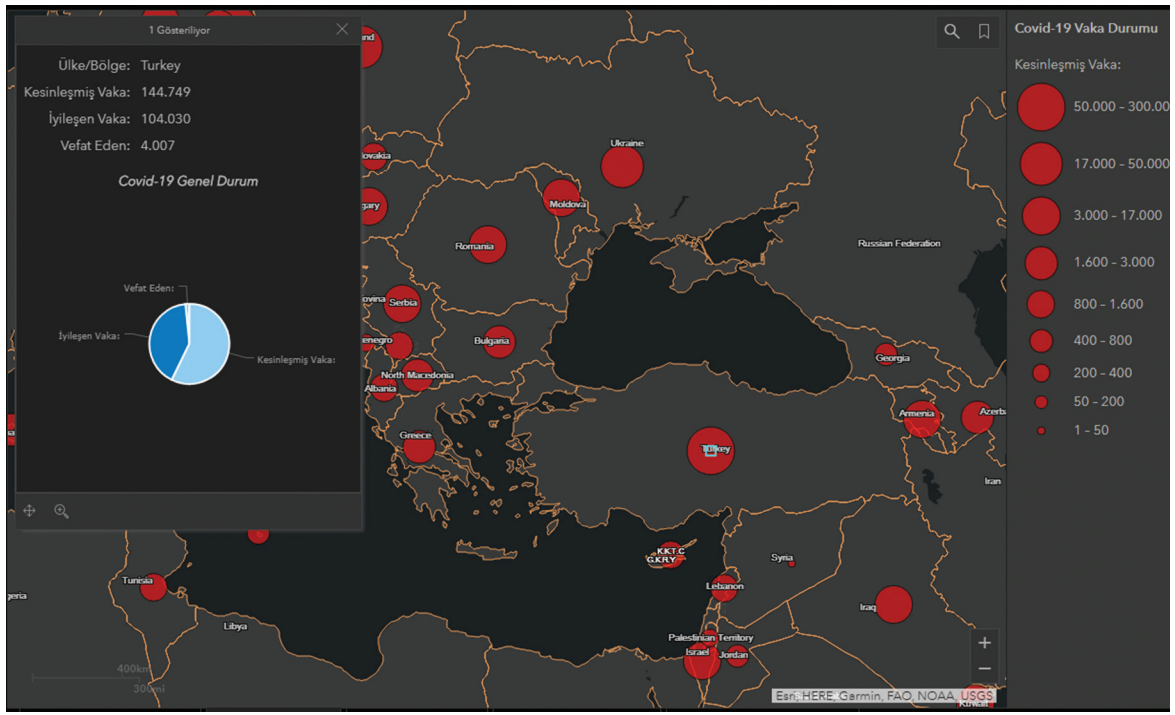
Haritalar birkaç temel adımda oluşturulabilir ve standart web tarayıcılarında, mobil cihazlarda ve masaüstü harita görüntüleyicilerinde açılabilir, bağlantılar aracılığıyla paylaşılabilir, web sitelerine yerleştirilebilir ve harita tabanlı web uygulamaları oluşturmak için kullanılabilirler. Bu çalışma kapsamında hazırlanan web haritalarını; Türkiye il bazlı Covid-19 pandemisi vaka durum ve yoğunluk haritası, dünya Covid-19 pandemisi vaka durum haritası, Türkiye yoğun bakım kapasite durum haritası, Türkiye nüfusun yaş gruplarına göre dağılım haritası ve Avrupa ülkeleri 65 yaş üstü nüfus dağılım haritası olmak üzere sıralamak mümkündür.

Covid-19 Küresel Takip Paneli ilk açıldığında kullanıcıların karşısına çıkan ilk harita ülkemizdeki il bazlı Covid-19 pandemisi vaka durumu ve km² ye düşen vaka yoğunluğunu göstermektedir (Şekil 4). Yoğunluk haritası T.C. Sağlık Bakanlığı'nın yaptığı resmi açıklamalara paralel olarak 14.04.2020 tarihli ilçe bazında verilerin analizi sonucunda oluşturulmuştur. Yoğunluk haritası dikkatli incelendiğinde vaka yoğunluğunun özellikle İstanbul başta olmak üzere İzmir, Ankara, Konya gibi büyük şehirlerde olduğu görülmektedir. Yine vaka yoğunluğunun batıdaki illerde daha fazla olduğu, doğu bölgelerdeki illerde ise daha az olduğu görülmektedir. Bu durumun illerdeki nüfus miktarlarının, batıdaki illerde daha hareketli bir yaşam alışkanlığının olması ve insanların bu nedenle birbirleri ile çok temas halinde olmalarından kaynaklı olduğunu söylemek mümkündür.

Uygulamada yer alan bir diğer harita ise Covid-19 pandemisi dünya vaka durumunu gösteren haritadır (Şekil 5). Bu harita Covid-19 pandemisinin görüldüğü ülkelerdeki kesinleşmiş vaka, iyileşen vaka, vefat eden vaka ile oranlarını detaylıca göstermektedir. Harita sürekli olarak güncellenen verilere sahip dinamik bir haritadır. Haritada kullanılan veriler Johns Hopkins Üniversitesi tarafından derlenen ve güncellenen verilerin web servisi olarak sunulması ile dünya çapında kullanıma açılan verilerdir (JHUCSSE, 2020). 22 Ocak 2020 tarihinden bu yana düzenli olarak girilen bu veriler sayesinde virüsün dünya üzerinde dağılımı, yayılım hızı ve ülkelerin birbirleri ile karşılaştırıl-

Şekil 4. Covid-19 Küresel Canlı Takip Paneli web uygulaması ara yüzü.
Figure 4. Covid-19 Global Live Monitoring Panel web application interface.

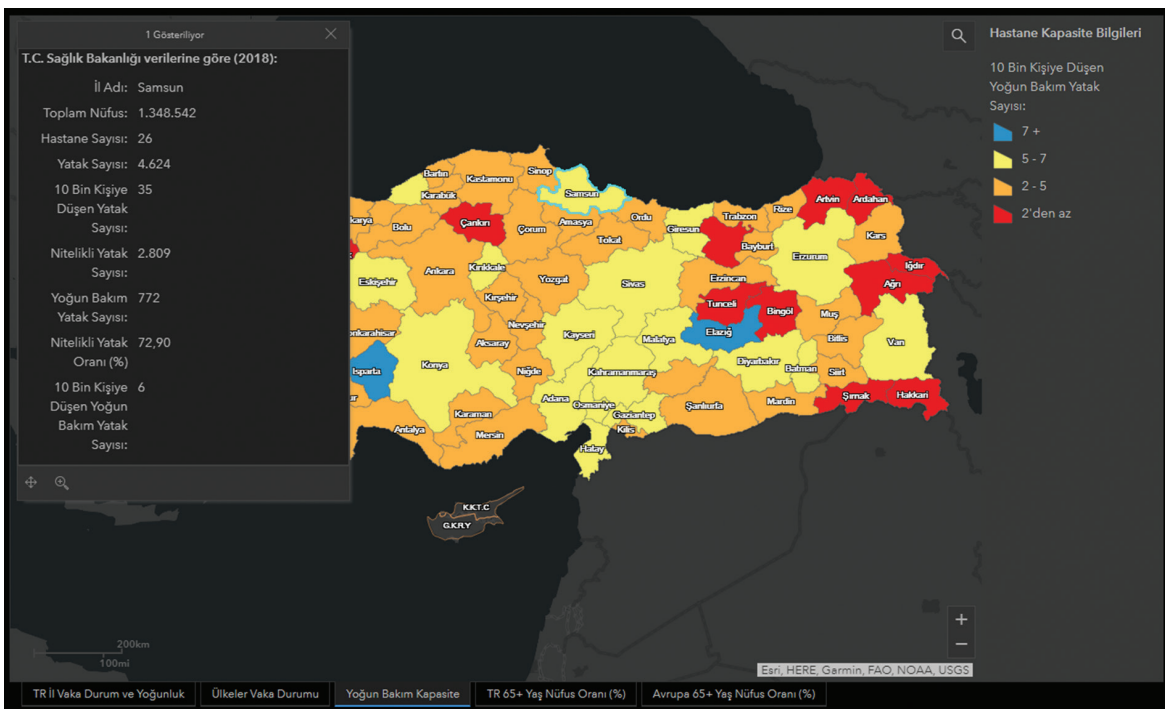

Şekil 5. Dünya Covid-19 pandemi vaka durumu.
Figure 5. World Covid-19 pandemic case status

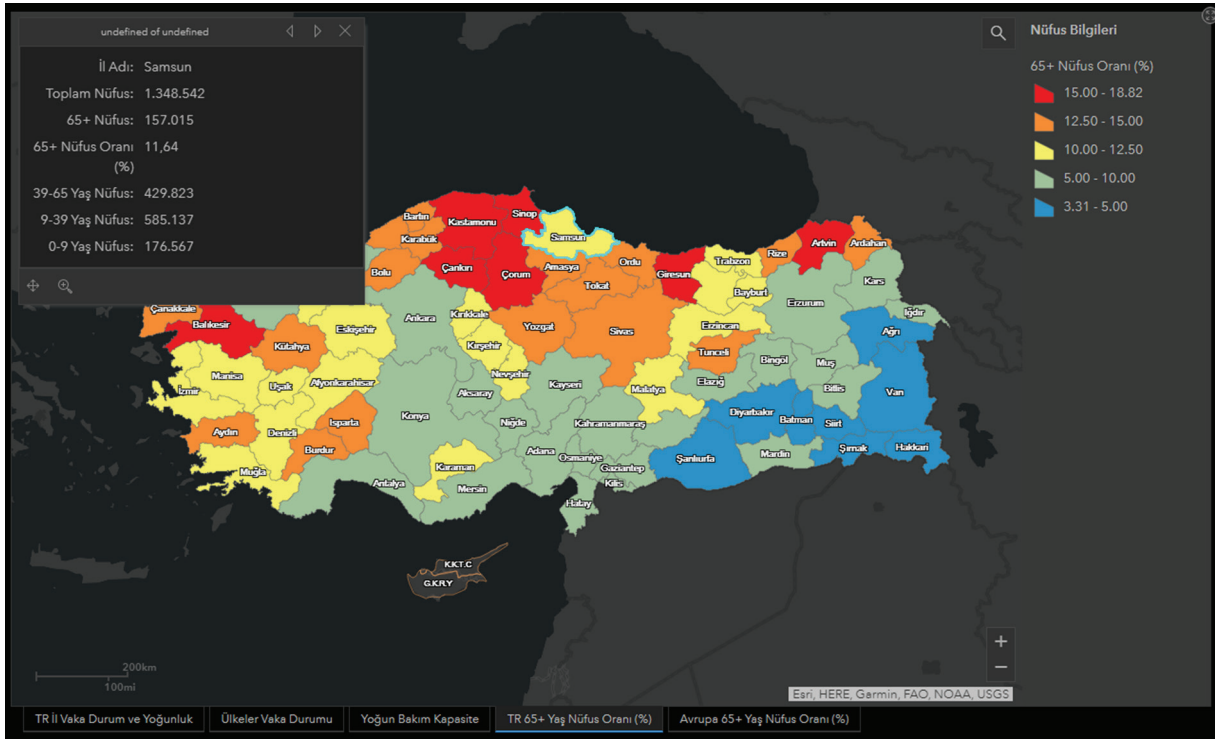
ması rahatlıkla mekân ile ilişkilendirilerek ortaya konmaktadır. Bu veriler farklı coğrafi bilgiler ile değerlendirildiğinde (ulaşım, turizm, ticaret, vb.) ülkeler arasında virüsün yayılışını hızlandıran veya etkileyen faktörler de rahatlıkla analiz edilebilir.

Covid-19 Küresel Takip Paneli içerisinde yer alan ülkemiz özelindeki bir diğer harita ise il bazında sağlık istatistiklerini içeren haritadır (Şekil 6). Bu haritada hastanelerin fiziksel kapasiteleri gösterilmektedir. T.C. Sağlık Bakanlığı'nın en son 2018 yılında yayımladığı Sağlık İstatistikleri Yıllığı dokümanından alınan sözel bilgilerin (hastane sayısı, yatak sayısı, 10 bin kişiye düşen yatak sayısı, nitelikli yatak sayısı, yoğun bakım yatak sayısı,

nitelikli yatak oranı, 10 bin kişiye düşen yoğun bakım yatak sayısı) veri tabanına aktarılarak il bazında dağıtılmasıyla elde edilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2019). Veriler incelendiğinde ülkemiz hastanelerinin kapasitelerinin nüfus ile oranlanarak yeterlilik durumları analiz edilebilmektedir. İlgili veriler mekân ile ilişkilendirildiğinde pandemi sırasında izlenecek yol haritalarına da rehberlik etmesi adına önem arz etmektedir. Sağlık tesislerinin ülke içerisindeki dağılımı ve salgının ülke içerisindeki yoğunluk haritaları birlikte değerlendirildiğinde ülkemize yurt dışından getirilen vatandaşlarımızın nerelere yerleştirileceği ve tedavi edileceği noktasında yol gösterici olacaktır.

Şekil 6. Türkiye il bazlı hastane kapasite durumu.
Figure 6. Hospital capacity situation in Turkey.

Şekil 7. Türkiye toplam nüfus içerisinde 65 yaş üstü grubun oranı.

Figure 7. Turkey 65+ age group the proportion of the total population.

Covid-19 pandemisine neden olan virüsün toplumda belli gruplar için çok daha yüksek risk oluşturduğu salgının ortaya çıktığı günden bu yana bilim adamları tarafından söylenmektedir (İşsever vd., 2020). Bu risk grubu içerisinde en dikkat çeken ise 65 yaş üstü nüfus oluşturmaktadır. Bu nedenle ülkemizdeki ilgili risk grubunun mekânsal dağılımını görebilmek adına 65 yaş üstü nüfusun ve diğer nüfus gruplarının da ülkemizdeki dağılımının ortaya konduğu bir harita da takip paneline eklenmiştir (Şekil 7). 2019 yılı nüfus verilerinin kullanıldığı haritada il bazlı nüfus miktarları gruplara (0-9, 9-39, 39-65 ve 65 yaş üstü) ayrılarak yaşlı ve genç nüfusun nerede daha fazla ve az oldukları, oranlarının ne kadar olduğu belirtilmiştir. Bu bilgiler uygulamayı kullanan herkese Covid-19 pandemisinden en çok etkilenen yaşlı nüfusun ülkemizdeki il bazında dağılışı hakkında bilgi vermektedir. Aynı zamanda 65 yaş üstü nüfusun illerin toplam nüfusuna oranları da hesaplanmıştır.

Covid-19 pandemisi ülkemizde görülmeden hemen önce Avrupa ülkelerinde görülmeye başlamıştır. Avrupa ülkelerinde salgın çok hızlı ve şiddetli bir şekilde yayılım göstermiştir. Bu durumun en önemli sebeplerinden birisinin Avrupa ülkelerinin nüfus yapısı olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle ülkemiz ve Avrupa ülkeleri nüfus yapısı ve özellikle nüfusun yaş gruplarının oranları merak edilen konular arasına girmiştir. Kullanıcıların bu durumu mekânsal olarak karşılaştırabilmeleri için uygulamaya eklenen bir diğer harita ise Avrupa 65 yaş üstü nüfus oranlarının mekânsal dağılışı olmuştur (Şekil 8). Avrupa'daki ülkelerin 65 yaş üstü nüfusları hakkında kıyaslama yapabilmeyi sağlayan haritada ülkemizin diğer Avrupa ülkelerine göre 65 yaş üstü nüfus bakımından daha düşük nüfus oranına sahip olduğu görülmektedir. Covid-19 pandemisinden Avrupa ülkelerinin bu denli fazla etkilenmesini ve

vefat edenlerin fazlalığını ise 65 yaş üstü nüfus oranının fazla olmasıyla da ilişkilendirmek mümkündür.

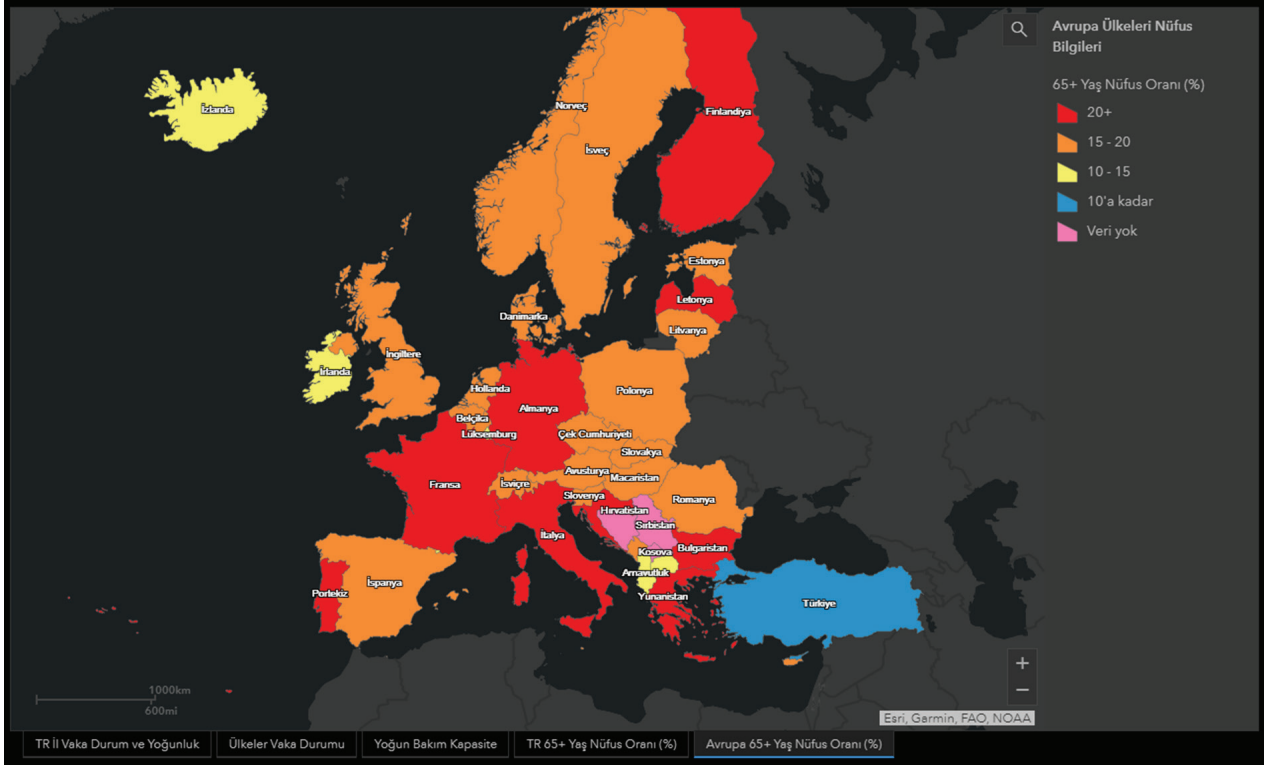
Uygulama yukarıda bahsedilen özelliklerin dışında ülke bazında kesinleşmiş vaka, iyileşen vaka ve vefat edenlerin toplam sayılarını da güncel listeler halinde sunmaktadır (Şekil 9).

3.3. Web Takip Panelinin Tasarlanması

Çalışmanın son adımında web katmanları ve bu katmanların yer aldığı web haritaları kullanarak web takip paneli hazırlanmıştır. Takip paneli Esri firmasının bulut mimarisi üzerinde geliştirdiği ArcGIS Online üzerinde çalışmaktadır. ArcGIS Online sahip olduğu farklı yetenekler sayesinde kullanıcılara web harita ve uygulamaları hazırlama noktasında imkânlar tanımaktadır. Bu imkânlardan bir tanesi de takip panellerinin hazırlandığı "Operation Dashboard" ara yüzüdür. Kullanıcıların etkileşimli veri görselleştirmelerini tek bir ekran üzerinden yapılandırılmalarına imkân tanıyan bu tasarım ara yüzü aynı zamanda mekâna dayalı analitik bilgi ekranı ile dikkat çekmektedir.

Uygulamanın kullanımı eğilimlerin görselleştirilmesinde, durumu gerçek zamanlı olarak izlemede ve son kullanıcının bilgilendirilmesinde yeni nesil araçları sunması açısından önemlidir. Tasarlanan "Covid-19 Küresel Takip Paneli" isimli uygulama hem web hem de mobil (Şekil 10) yapıda hizmet vermektedir. Her iki platformda da aynı özelliklere sahip olan uygulama üç (3) ana bölümden oluşmaktadır. Bunlardan ilki tüm dünya ülkelerine ait Covid-19 pandemi verilerinin anlık olarak güncellendiği toplam kesinleşmiş vaka, toplam iyileşen vaka ve toplam vefat edenlerin bilgilerinin bulunduğu alandır. Bu alanda veriler yapılan resmi açıklamalara göre

Şekil 8. Avrupa ülkelerinde 65 yaş üstü nüfusun dağılışı.

Figure 8. The distribution of the population over the age of 65 in European countries.

Covid-19 Küresel Takip Paneli		
Ülkelere Göre Kesinleşmiş Vakalar	Ülkelere Göre İyileşen Vakalar	Ülkelere Göre Vefat Edenler
US 1.417.889	US 246.414	US 85.906
Russia 252.245	Germany 150.300	United Kingdom 33.693
United Kingdom 234.441	Spain 143.374	Italy 31.368
Spain 229.540	Italy 115.288	France 27.428
Italy 223.096	Turkey 104.030	Spain 27.321
Brazil 203.165	Iran 90.539	Brazil 13.999
France 178.994	Brazil 79.479	Belgium 8.903
Germany 174.478	China 79.263	Germany 7.884
Turkey 144.749	France 59.719	Iran 6.854
Iran 114.533	Russia 53.530	Netherlands 5.609
China 84.029	Canada 36.104	Canada 5.592
India 82.103	Mexico 28.475	China 4.657
Peru 80.604	India 27.977	Mexico 4.671
Canada 74.782	Switzerland 27.100	Turkey 4.007
Belgium 54.288	Peru 25.151	Sweden 3.529
Saudi Arabia 46.869	Ireland 19.470	India 2.649
Netherlands 43.680	Saudi Arabia 19.051	Ecuador 2.338
Mexico 42.595	Chile 15.655	Russia 2.305
Pakistan 37.218	Austria 14.405	Peru 2.267
Chile 37.218	Rubrum	Switzerland

Şekil 9. Covid-19 pandemisi ülke bazlı vaka durumlarını gösterir interaktif liste.

Figure 9. Interactive list showing Covid-19 pandemic country-based case statuses.

sürekli güncellenmekte ve ülke bazında vaka listeleri interaktif olarak yenilenmektedir. Uygulamanın ikinci bölümü ise ülkemiz özelinde yine test sayısı, kesinleşmiş vaka, iyileşen vaka, vefat eden ve aktif vaka sayılarının görüntülediği alandır. Bu alandaki veriler çalışma ekibimiz tarafından T.C. Sağlık Bakanlığının açıklamış olduğu günlük resmi rakamlara göre girilmektedir. Yine bu bölümde ülkemizde Covid-19 pandemi vakasının görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinden itibaren günlük olarak vaka bilgileri yer almakta ve günlük bazda artış ve azalış

durumları grafiksel olarak gösterilmektedir. Uygulamanın üçüncü bölümünde ise ülkemizdeki il bazlı Covid-19 pandemisi vaka yoğunluk durumu, dünyadaki Covid-19 vaka durumu, ülkemiz hastaneleri için kapasite durumu, ülkemiz 65 yaş üstü nüfus ve oranı ile Avrupa ülkeleri 65 yaş üstü nüfus ve oranı haritaları yer almaktadır. Tasarlanan web paneline covid19map.sakarya.edu.tr adresi üzerinden erişim sağlanabilmektedir.

Şekil 10. Covid-19 Küresel Canlı Takip Paneli mobil uygulama ekran görüntüleri.
Figure 10. Covid-19 Global Live Monitoring Panel mobile application screenshots.

4. Sonuç ve Tartışma

Covid-19 Küresel Takip Paneli uygulaması veri güncelleme ve güncelliği, veri tabanı, CBS servis mimarisi ve web ara yüzü ile bütüncül bir sistemin sonuç ürünüdür. Çalışmanın en özgün yanı ülkemiz özelinde insan-mekân ilişkisinin ortaya konmasıdır. Uygulama hem ülkemiz hem diğer dünya ülkelerinin Covid-19 pandemisi güncel durumlarının anlık olarak takip edilmesini sağlamaktadır. Bunun yanı sıra tüm ülkelerdeki kesinleşen, iyileşen ve vefat eden toplam vakalar listelenmekte, ülkemizdeki Covid-19 pandemisi toplam test, kesin vaka, iyileşen vaka, aktif vaka ve vefat edenlerin günlük seyirleri takip edilebilmektedir. Covid-19 pandemi vakaları ile ilişkili istatistiksel verilerden, ülkemiz özelinde demografik veriler ve hastane kapasitelerine il bazında ulaşılabilir. Ülkemizin il bazında yaşlı nüfus oranlarının haritalanması ile Covid-19 pandemisi açısından riskli bölgeler tespit edilebilmektedir. Aynı zamanda ülkemiz ve Avrupa ülkeleri arasındaki 65 yaş üstü nüfus oranı karşılaştırılabilir.

Salgının izlenmesi ve diğer coğrafi veriler ile birlikte yorumlanmasını sağlayan bu uygulama pandeminin önlenmesi adına yapılabilecek çalışmalar için de bir altlık durumundadır. Bu ve benzer tüm diğer çalışmaların temelinde Coğrafi Bilgi Teknolo-

jileri yatmaktadır. Ülkemizde kamu ve özel sektörde çok etkin kullanılan bu teknolojinin birçok kullanım alanı vardır ki; bunlardan göz ardı edilen bir diğer kullanım alanı ise halk sağlığı ve epidemiyolojidir. Ortaya çıkan pandemi tam anlamıyla insan kaynaklı bir afettir. Nasıl ki doğal afet olan deprem, sel ve taşkın olaylarında risk analizleri ve kriz yönetimi afetin zarar görümlüğünün azaltılmasında önemli ise salgın hastalıklarda da son derece önem arz eder. Coğrafi Bilgi Teknolojileri kriz yönetiminde hastaların takibinin mekânsal olarak yapılabilmesine imkân tanımaktadır. Böylelikle filyasyon çalışmalarında daha hassas sonuçlara ulaşmamıza yardımcı olmaktadır. Vakalar mekân ile ilişkilendirildiğinde ortaya çıkan analizler ise hastalık ile mücadelede alınacak tedbirlerin mekâna özgü olarak alınabilmesini sağlamaktadır. Mekânın bu afette; vaka takibi, temas etme olasılığı olan çevresi, tanı konulmadan önceki bulunduğu her noktanın bilinmesi ve tarihsel olarak tutulmasının ne denli önemli olduğu bir kez daha görülmüştür. Bu bağlamda ülkemizde T.C. İçişleri Bakanlığı'nın hâlihazırda yürütmekte olduğu Mekânsal Adres Kayıt Sistemi (MAKS) Projesi kapsamında ülkemiz yapıları (işyeri, mesken, kamu, diğer) kayıt altına alınmaktadır. MAKS veri tabanı ile Covid-19 pandemi vakaları eşleştirildiğinde vakaların nerede, kiminle temas etmiş olduğunu ya da temas etme ihtimali tespit edilebilir ve mekânsal olarak izlenebilir. Bu verilere GSM şirketlerinden alınacak GPS izleri

de eklendiğinde vakaların son 14 günlük ayak izleri rahatlıkla çıkarılıp, filyasyon çalışmalarına apayrı bir boyut kazandırılabilir. Tüm bunlar verilerin mekân ile ilişkilendirildiğinde nasıl da coğrafi bilgiye dönüştüğünü ve karşı karşıya kaldığımız mekânsal sorunlara çözüm bulmada ne kadar etkili olduğunu gözler önüne sermektedir. Yine sahip olunan adres bilgileri sayesinde en yakın hastane ya da sağlık merkezinin servis alanları da hesaplanarak, salgın yönetiminde CBS'nin etkin rol alması da sağlanabilir. Tüm bunların yanı sıra kurulan vefa destek hatlarının daha iyi çalışmasında, yardımların dağıtım sürecinde, gönüllü faaliyetlerinin daha iyi yürütülmesinde, riskli durumların tespitinde mekânsal bu sistemler rahatlıkla kullanılabilir.

Kriz yönetiminin yanı sıra coğrafi bilgi, afet öncesi risk yönetimi çalışmalarında da çok etkin rol oynamaktadır. Karşı karşıya kaldığımız pandemi bize, yeryüzünde meydana gelen olayların analizinde coğrafi bilginin ne kadar önemli olduğunu ve diğer afetlerde olduğu gibi salgın hastalıklarda da afet öncesi hazırlıklara önem vermemiz gerektiğini göstermiştir. Virüs dağılışı haritaları, virüs kaynağı, virüs yayılışı yönü, yayılışa etki eden faktörler ve ülkelerin kendilerine has demografik ve sosyo-ekonomik yapıları birlikte değerlendirilerek ortaya konacak risk senaryoları ile bu tip salgınlara çok daha hazırlıklı olabileceğimiz de açıktır.

Kaynakça

- Agrawal, S. ve Gupta, R. D. (2017). Web GIS and its architecture: a review. *Arabian Journal of Geosciences*, 10, 518. <https://doi.org/10.1007/s12517-017-3296-2>.
- Alesheikh, A. A. ve Helali, H. (2001). Distributing national geospatial information. *Proceedings of Digital Earth 200*. Fredericton, NB, Canada.
- Alesheikh, A. A., Helali, H. ve Behroz, H. A. (2002). Web GIS: Technologies and Its Applications. *Symposium on Geospatial Theory, Processing and Applications*. Ottawa, Canada: ISPR.
- CDC (Centers for Disease Control and Prevention) (2020). <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/index.html> Son erişim: 8 Ağustos 2020.
- CSSEGIS (Center for Systems Science and Engineering) (2020). <https://github.com/CSSEGISandData/COVID-19> Son erişim 8 Ağustos 2020.
- Dummer, T. (2008). Health geography: Supporting public health policy and planning. *CMAJ*, 9(178), 1177-1180. <https://doi.org/10.1503/cmaj.071783>.
- ECDC (European Center for Disease Prevention and Control) (2020). <https://www.ecdc.europa.eu/en/geographical-distribution-2019-ncov-cases> (Son erişim 8 Ağustos 2020).
- Esri (Environmental Systems Research Institute) (2020). <https://www.esri.com/about/newsroom/arcuser/portal-for-arcgis-101/> (Son erişim 6 Haziran 2020).
- Eurostat (2020). <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (Son erişim 24 Mart 2020).
- Fu, P. (2016). *Getting to know Web GIS second edition*. Esri Press.
- Han, R. (2019). Web GIS in Development: From Research and Teaching Perspectives. In: Balram S., Boxall J. (Eds.), *GIScience teaching and learning perspectives*. Advances in Geographic Information Science. Springer, Cham. 103-122. https://doi.org/10.1007/978-3-030-06058-9_7.
- İşsever, H., İşsever, T. ve Öztan, G. (2020). COVID-19 Epidemiyolojisi. *İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sağlık Bilimlerinde İleri Araştırmalar Dergisi*. 3(Ek-1), 1-13. 10.26650/JARHS2020-S1-0001.
- JHUCSSE (Johns Hopkins University Center for Systems Science and Engineering) (2020). <https://systems.jhu.edu/research/public-health/ncov/> (Son erişim 25 Mart 2020).
- Kavzaoğlu, T. ve Şahin, E. (2012). Bulut Bilişim Teknolojisi ve Bulut CBS Uygulamaları. *Zonguldak: IV. Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Sempozyumu (UZAL-CBS 2012)*.
- Kirby, R., Delmelle, E. ve Eberth, J. (2017). Advances in spatial epidemiology and geographic information systems. *Annals of Epidemiology*. 27(1), 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.annepidem.2016.12.001>.
- Lawson, A. (2006). *Statistical Methods in Spatial Epidemiology*. Chichester: John Wiley & Sons, Ltd.
- NHCPRC (National Health Commission of the People's Republic of China) (2020). http://www.nhc.gov.cn/xcs/yqtb/list_gzbd.shtml (Son erişim 8 Ağustos 2020).
- Ocak, F. ve Bahadır, M. (2018). Doğal Afet Yönetiminde Web CBS Teknolojisi Kullanımı: Ünye Taşkın Bilgi ve Yönetim Sistemi (UTBİS). *II. Kapadokya Yer Bilimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. 227-233.
- Peng, Z. (1999). An Assessment Framework for the Development of Internet GIS. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 26(1), 117-132. <https://doi.org/10.1068/b260117>.
- Rytkönen, M. J. (2004). Not All Maps Are Equal: GIS and spatial analysis in epidemiology. *International Journal of Circumpolar Health*, 63(1), 9-24. <https://doi.org/10.3402/ijch.v63i1.17642>.
- Szklo, M. ve Nieto, J. (2014). *Epidemiology: Beyond the Basics*. Burlington: Jones & Barlett Learning.
- Şahin, K. ve Gümüşay, M. Ü. (2007). İnternet tabanlı coğrafi bilgi sistemleri ve orman yangınlarında kullanılması. *Harita Dergisi*, 138, 69-83.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2019). *Sağlık İstatistikleri Yıllığı*. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). <https://covid19.saglik.gov.tr/> (Son erişim 8 Ağustos 2020).
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2020). <http://www.tuik.gov.tr/Start.do> (Son erişim 24 Mart 2020).
- WHO (World Health Organization) (2020). <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/situation-reports> (Son erişim 24 Mart 2020).
- Zhou, C., Su, F., Pei, T., Zhang, A., Du, Y., Luo, B., Cao, Z., Wang, J., Yuan, W., Zhu, Y., Song, C., Chen, J., Xu, J., Li, F., Ma, T., Jiang L., Yan, F., Yi, J. ve Xiao, H. (2020). COVID-19: Challenges to GIS with Big Data. *Geography and Sustainability*, 1, 77-87. <https://doi.org/10.1016/j.geosus.2020.03.005>.

Basılı ISSN 1302-5856

Türk Coğrafya Dergisi

Turkish Geographical Review

www.tcd.org.tr

Elektronik ISSN 1308-9773

Bildiğimiz turizmin sonu mu? COVID-19'un Türkiye'deki turizm hareketliliğine etkisi

Is this the end of tourism as we know it? The impact of COVID-19 on tourism mobility in Turkey

İsmail Kervankıran ^{*a} Mehmet Fatih Bağmancı ^b

^a Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Isparta, Türkiye.

^b Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, Türkiye.

ORCID: İ.K. 0000-0001-9202-7320; M.F.B. 0000-0001-9467-8899

BİLGİ / INFO

Geliş/Received: 15.10.2020

Kabul/Accepted: 27.11.2020

Anahtar Kelimeler:

COVID-19

Türkiye

Turizm

Mobilite teorisi

Turizm coğrafyası

Keywords:

COVID-19

Turkey

Tourism

Mobility theory

Tourism geography

*Sorumlu yazar/Corresponding author:

(İ.Kervankıran)

ikervankiran03@gmail.com

DOI: 10.17211/tcd.811302

Atf/Citation:

Kervankıran, İ., & Bağmancı, M.F. (2020).

Bildiğimiz turizmin sonu mu? COVID-19'un

Türkiye'deki turizm hareketliliğine etkisi.

Türk Coğrafya Dergisi, 76, 19-32.

DOI: 10.17211/tcd.811302

ÖZ / ABSTRACT

2020 yılının başlarında Çin'de ortaya çıkan ve daha sonra dünyanın geneline yayılan COVID-19 küresel salgını ulusal, bölgesel ve küresel ölçekteki birçok hareketliliği (insan, sermaye, mal, ticaret, göç vs.) etkilemiş, ancak bunlar içerisinde en fazla etkilenen ise turizm hareketliliği olmuştur. Turist akışının yasaklanması, ülke sınırlarının kapatılması, uçak seferlerinin durdurulması ve ulusal sınırlar içerisinde bile geçişlere belli bir süre izin verilmemesi, dünyanın birçok ülkesinde turizm hareketliliğini tamamen durma noktasına getirmiştir. Her ne kadar "Yeni Normal Dönem"e geçişle birlikte seyahatlerde kısmi bir artış görüle de, modern insanın alıştığı eski normal dönemin turizm hareketliliğine geri dönüşün zor olduğu, geçmiş yıllarda alışılmış olan turizm faaliyetlerini gerçekleştirmenin mümkün olmadığı, dolayısıyla önümüzdeki dönemde bildiğimiz turizm faaliyetlerinden daha farklı turizm pratiklerinin gelişeceği ve turizm hareketliliğinin de boyutunun, niteliğinin, kapsamının ve görünümünün değişeceği tahmin edilmektedir. Bundan dolayı turizmin değişen bu yeni formunu anlamamızın yolu, eski normalin bilindik turizm hareketliliği ile yeni normalin görece kontrollü turizm hareketliliği arasındaki niceliksel ve niteliksel farkları ortaya koymak ve bu değişimin genel görünümüne bakmaktır. Ancak genel görünümü anlamak için hareketin tek yönüne değil, aynı anda milyonlarca insanın köken bölgelerden hedef bölgelere doğru döngüsel akışını incelemek gerekir. Bu çalışmanın amacı, COVID-19'un Türkiye'deki turizm hareketliliğine etkisini hem Türkiye'ye olan turist akışı hem de Türkiye'den yurtdışına olan seyahatler ile birlikte incelemek ve bu hareketliliği turizmin değişen boyutu içerisinde anlamaya çalışmaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ve Dünya Bankası'ndan alınan veriler ile Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nden COVID-19 salgını süreci sonrasında seyahat amaçlı Türkiye'ye gelen ve Türkiye'den yurtdışına gidenlerin verileri kullanılmıştır. Elde edilen verilere göre, Türkiye'deki turizm hareketliliğinin COVID-19 öncesi ve sonrasının karşılaştırması yapılmış, karşılıklı gerçekleşen hareketliliğin değişen görünümü yorumlanmış ve Türkiye'deki turizm hareketliliğinin değişen bu yeni formu değerlendirilmiştir.

The COVID-19 global epidemic, which emerged in China at the beginning of 2020 and spread throughout the world after a certain period of time, affected many mobilities (people, capital, goods, trade, migration, etc.) on a national, regional and global scale, but among these, tourism mobility has been affected the most. Prohibiting the flow of tourists, closing country borders, cessation of flights and banning the crossing of even national borders for a certain time has brought tourism mobility to a complete halt in many countries of the world. Although a partial increase has incurred in traveling with the transition to the "New Normal Period", it has been difficult to return to the tourism activity of the former normal period that modern people are used to, it has not been possible to carry out the usual tourism activities of previous years, therefore different tourism activities from the ones we are familiar with will develop in the upcoming period and it is predicted that tourism practices will develop and the dimensions, quality, scope and outlook of tourism mobility will change. Therefore, the way to understand this changing new form of tourism is to reveal the quantitative and qualitative differences between the familiar tourism mobility of the former normal and the relatively controlled tourism mobility of the new normal and look at the general outlook of this change. However, to understand the general picture, it is necessary to examine the cyclical flow of millions of people from their regions of origin to the target regions, not just one direction of the mobility. The purpose of this study is to examine the impact of Covid-19 on tourism mobility in Turkey, and try to understand the changing dimensions of tourism mobility. Data from UNWTO, OECD, the World Bank, the Ministry for Culture and Tourism as well as data regarding incoming and outgoing tourists for travel purposes after the Covid-19 process collated by TURKSTAT have been used in this study in line with this aim. Tourism mobility before and after covid-19 was compared according to the data, the changed outlook of mutually realized mobility was interpreted and this new form of tourism mobility in Turkey was evaluated.

Extended Abstract

Introduction

The leisure time generated by capitalism as a form of reproduction has increased the travel of people from their places of residence to different geographies and as a result, tourism mobility has emerged. The tourism mobility that emerged in continental Europe towards the end of the 19th century has spread to the whole world with the effect of globalization since the middle of the 20th century and has reached a head spinning level since the beginning of the 21st century. According to the data of the World Tourism Organization (2020), 1.5 billion people traveled around the world in 2019. In other words, approximately one out of every five people in the world has participated in international tourism mobility. Considering the numbers within national borders, the economic, political, environmental and social impact of tourism mobility has become increasingly visible. Although the form, dimension, numbers and quality of tourism mobility, which has been continuing in the modern sense from the beginning to the present, is constantly changing, it is mass tourism that has left its mark on this mobility for about a century and a half. The COVID-19 global epidemic, which emerged in China in early 2020 and spread around the world after a certain period of time, has affected national, regional and global tourism mobility, but the most affected among them has been mass tourism.

Theoretical Framework and Data

The travel and tourism sector is the most important sector that increases the global spread and impact of COVID-19 and is also its victim. Studies that investigate measure and predict the impacts of COVID-19 on tourism are important to reduce losses, prepare response strategies for monitoring and improvements because a situation for which impact and consequences cannot be measured cannot be managed (Sigala, 2020). In this context, when the studies on the effects of the epidemic on the tourism sector are evaluated, it is clear that the dimension and scale are very large. The purpose of this study is to examine the impact of Covid-19 on the flow of tourists to Turkey as well as outgoing travel within the framework of 'Mobility Theory', try to understand this mobility within the changing dimension of tourism and ensure that a more holistic outlook is displayed for the change, development and general outlook of tourism mobility in Turkey and contribute to a more accurate evaluation. Data obtained from UNWTO, the OECD and the World Bank and data processed by the Ministry of Culture and Tourism as well as TURKSTAT for pre- and post Covid-19 incoming and outgoing travel in Turkey have been used for this purpose. Tourism mobility before and after covid-19 was compared according to the data, the changed outlook of mutually realized mobility was interpreted and this new form of tourism mobility in Turkey was evaluated.

Results

Turkey is one of the major actors in the tourism market of the world. According to data for 2019, Turkey has a 3,7% share in the world tourism market while the share in the European market is 7.1%. Accordingly, as of 2019, Turkey is the world's

sixth most visited country and ranks as the 13th country in terms of tourism revenues. In addition, Turkey ranks in fourth place for the number of tourists after France, Spain and Italy among European countries and in sixth place for tourism revenues (Ministry of Culture and Tourism, 2020). However, like all primary tourist regions in the world, tourism in Turkey has also been seriously affected by the outbreak of Covid-19. The number of foreign visitors visiting Turkey in 2019 increased by 13,66 % and accordingly the targeted number for 2020 was over 50 million tourists. However, there was a massive decrease in the number of tourists arriving after the epidemic broke out especially after April 2020. Although the number of foreign tourists coming to Turkey improved in June, July and August in parallel with the optimistic environment and lifting of travel restrictions after June as a result of the improvement in the rate of the epidemic in Turkey and across the globe, the number of foreign tourists was significantly lower than the figures for the previous year. While the number of foreign visitors to Turkey in January 2020 was close compared to the same period of the previous year, and an increase of 12,93% even occurred in February compared to the previous year, there was a 60% decrease in the number of foreign visitors in March when the seriousness of the Covid19 epidemic was realized on a national and global scale and this decrease rate reached a more dramatic level in April and May.

In the pre-pandemic period, the ratio of the population of the country as well as the number of travelers had an overall increasing trend in terms of traveling to and from Turkey for tourism purposes. The number of people traveling abroad from Turkey in the early 2000s was just over 2 million and the population ratio was around 4% of the number of travels while the number had approached 10 million and the population ratio had increased to 11% in 2019. Although traveling abroad from Turkey has had its ups and downs in the recent past as a result of political developments, economic, social, environmental problems and epidemics in Turkey and throughout the world, tourism mobility abroad has an increasing trend (Kervankıran & Bağmancı, 2020). A look at the number of trips abroad in January and February of 2020 indicates that the number of trips in the same months of the previous year was higher (Figure 2). The number of travelers traveling abroad from Turkey in January 2020 for tourism purposes was 13.80% higher than for the same period the previous year and 4.03% higher in February (Table 4). However, Covid-19, which has become a pandemic disease all over the world as well as in Turkey, has led to a significant decline in tourism mobility (Figure 2). The effects of the crisis have become prominent since March, when the epidemic broke out. In April and May, when the first wave of the epidemic occurred, the decrease in travel abroad due to the suspension of international flights, closing of the border gates, restrictions and quarantines was over 90 percent (Table 4). With the normalization process in June, traveling abroad for tourism started to rise again. However, although a recovery was observed in the number of foreign visitors coming to Turkey as well as those traveling abroad from Turkey, there has been a decrease of 58.89% in traveling abroad compared to the numbers for the January-August period for the previous year.

Discussion and Conclusion

2020 has been a year full of contradictions in terms of travel. On the one hand, SpaceX company founded by Elon Musk expanded the boundaries of traveling by sending a vehicle named "Crew Dragon" into space, and on the other hand, the Corona virus (COVID-19) epidemic, which affects the whole world, has become a global problem and stopped travel between countries in the world or domestic travel for a certain period of time. Although there has been a partial increase in traveling with the transition to the "New Normal Period", it will take some time to return to the tourism activity of the former normal period that modern people are used to (Kervankıran & Bağmancı, 2020). Considering both the familiar holiday practices of the long-awaited former normal and the relatively controlled traveling of the new normal, and the post-mobility flows that carry journeys from Earth to space and take traveling to another dimension, tourism mobility in different forms, structures and features than the tourism practices we know are predicted to be experienced in the future. Therefore, in order to understand this new form of tourism mobility of the future, we think that more discussion and research on mobility in general and tourism mobility in particular is needed.

1. Giriş

Bütün sistemler gibi tarihsel sistemler de ölümlüdür. Tarihsel bir sistem olarak modern dünya sistemi de ölümcül bir krize girmiş olup, varlığını sürdürmesi pek mümkün görünmemektedir (Wallerstein, 2019). Sürekli krizler yaşayan dünya sistemlerinin değişim ve dönüşümlere maruz kalacağı konusu uzun süredir sosyal bilimlerde tartışılmaktadır¹. Polanyi (2017), insan doğasına aykırı olan piyasa toplumunun insanlık tarihinin son aşamasına geldiğini ve ekonomik liberalizmin kaçınılmaz olarak çöküşe geçtiğini söyleyerek içinde bulunduğumuz ekonomik sistemin yaşadığı krize vurgu yaparken, Balta (2019) ise yaşadığımız çağı; insanlığın ayağının altından kayan toprağın aynı anda hem muazzam bir yıkıma hem de dünyanın yerinden sarsacak devrimlere gebe olduğu bir dönem olarak belirterek günümüz dünyasının yaşadığı sosyal, kültürel ve politik bunalımları hatırlatmaktadır. Aydınlanma ve sanayi devrimi sonucunda ortaya çıkan modern dünya sistemi de günümüze gelene kadar birçok kriz yaşadı. 1980'lere gelindiğinde ise dünya çok yönlü bir değişim ve dönüşüm yaşamaya başladı. Ulus devletler yaklaşımından, küresel bilgi toplumuna; Fordist üretim biçimlerinden, esnek üretime; modern düşünceden, postmodern düşünceye geçişler yaşandı ve yeni tüketim kalıpları ortaya çıktı (Tekeli, 2020). Bununla birlikte yaşadığımız çağda çok hızlı meydana gelen ekonomik, teknolojik, politik, toplumsal ve mekânsal gelişmeler beraberinde değişimlerin de hızlı yaşanmasına neden olmuştur. Bir toplumun temel ekonomik ilişkileri değiştikçe, o toplumdaki tüm toplumsal ilişkiler de onlarla birlikte değişme eğilimindedir (Fraser, 2018). Eğer COVID-19 ortaya çıkmamış olsaydı da dünya değişecekti. COVID-19, zaten ortaya çıkacak olan bu değişimlerin hızlanmasına neden olmuştur. Fakat COVID-19 küresel salgınının ortaya

çıkışı bu değişimlerin kalıcılaşma olasılığını da artırmıştır (Tekeli, 2020). Ortaya çıkışından günümüze gelene kadar birçok krizlere maruz kalmış, kendini yenilemiş ve yeni formlara ve yapılar girmiş sistemlerden biri de turizmdir. Fakat diğer birçok alanda olduğu gibi turizm sektörü de COVID-19 süreci ile birlikte ciddi yaralar almış, seyahatlere kısıtlamalar getirilmiş, insanların tatil alışkanlıkları değişmiş ve turizm hareketliliği durma noktasına gelmiştir. Bunun sonucunda ise bildiğimiz turizm kalıpları yerini yeni turizm aktivitelerine ve pratiklerine bırakmaya başlamıştır.

Başlangıcından günümüze modern anlamda devam eden turizm hareketliliğinin şekli, boyutu, sayısı ve niteliği sürekli değişmiş ve çağımızın modern seyyahları farklı deneyimler yaşamak için yeni turizm formları geliştirmişlerdir. Hem nicelik olarak artan hem de nitelik olarak değişen bu yeni turist profili, turizmi bir yaşam biçimi haline getirmiştir. Geçmişte üst gelir sınıfının katıldığı bir aktivite olan turizm, günümüzde orta ve alt sınıfın da katıldığı bir olgu haline gelmiş ve modern tüketim toplumunun vazgeçilmez pratiklerinden biri olmuştur. Küresel kapitalizmden beslenen aynı zamanda kapitalist piyasayı besleyen ve gündelik hayatın içine bu kadar fazla giren turizm olgusu, günümüz modern insanının ve toplumunun davranışlarını, tüketim kalıplarını, beşeri ve sosyal sermayesini, mekânsal hareketini, yaşam biçimini, dünyaya bakışını ve kültürel entegrasyonunu etkiler hale gelmiştir. Modernite sonrasında özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren hızlı, ilişkisel, çok etkileşimli, sosyal ağlarla örülü, kitlesel, hareketli ve karmaşık yaşam tarzının etkisi sonucunda belirli tatil alışkanlıkları, seyahat deneyimleri ve turizm hareketliliği ortaya çıkmıştır. Kapitalizmin yeniden üretim biçimi olarak ortaya çıkardığı boş zaman, insanların yaşadığı mekânlardan farklı coğrafyalara seyahatini artırmış ve bunun sonucu olarak turizm hareketliliği dünya genelinde hızla yayılmıştır. 19. yüzyılın sonlarında Kıta Avrupa'sında başlayan bu hareketlilik, 20. yüzyılın ortalarından itibaren küreselleşmenin etkisi ile dünyanın geneline yayılmış ve 21. yüzyılın başlarından itibaren baş döndürücü bir seviyeye ulaşmıştır. Dünya Turizm Örgütü (UNWTO, 2020b) verilerine göre 2019 yılında dünya genelinde 1,5 milyar kişi seyahat etmiştir. Yani dünyada yaklaşık her beş kişiden birisi uluslararası turizm hareketliliğine katılmıştır. Bu durum herkesin bir turist olduğu anlamına gelmemekle birlikte, dünyanın mobil hale gelme durumunu ve bu kadar büyük ölçekli insan hareketinin politik, çevresel, sosyal, mekânsal ve ekonomik yansımalarının etkisini anlama ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Ulusal sınırlar içerisindeki sayısı da dikkate alındığında turizm hareketliliğinin etkisi daha fazla görünür olmuş ve turizm olgusu modern insanın gündelik hayatında önemli bir yer edinmeye başlamıştır. Geçen kısa zaman aralığında turizm kendi doğasına uygun mekânları üretmiş, kendi turist profilini şekillendirmiş ve kendi yapısına uygun alışkanlıklar, algılar, kazanımlar ve pratikler geliştirmiştir. Bu gelişim sürecinde turizm birçok krizden etkilenmiş ancak krizlere karşı çoğunlukla dayanıklılık göstermiş, riskler almış ve zarar görse de krizlerle baş etmeyi başarmıştır. Ancak 2020 yılının başlarında ortaya çıkan ve dünya genelinde pandemi haline gelen COVID-19 salgınının ortaya çıkışı bildiğimiz turizm alışkanlıklarını derinden etkilemiştir.

¹ Ayrıntılı bilgi için; Büyük Dönüşüm (Polanyi, 2017), Bildiğimiz Dünyanın Sonu (Wallerstein, 2019), Tedirginlik Çağı (Balta, 2019), Bildiğimiz Kapitalizmin Sonu (Gibson-Graham, 2010) gibi kaynaklara bakılabilir.

² Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2020a), Korona ailesinin yeni bir alt türü olan bu virüsün resmi adını SARS-CoV-2 (Şiddetli Akut Solunum Sendromu-Koronavirüs-2) olarak belirlemiştir. Dünya Sağlık Örgütü virüsün neden olduğu hastalığı tanımlamak için COVID-19 terimini kullanmaktadır.

Turizm ve ona bağlı endüstriler yakın zamanda 11 Eylül terör saldırıları (2001), Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS) salgını (2003), 2008/2009'da ortaya çıkan küresel ekonomik kriz ve 2015 yılındaki Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS) salgını dâhil olmak üzere çok sayıda kriz yaşamıştır. Ancak geçmişte yaşanan bu krizlerin hiçbiri COVID-19 salgını kadar modern turizmin küresel gelişiminde daha uzun vadeli bir düşüşe yol açmadı. Bu durum, bir sistem olarak modern turizmin dışsal şoklara karşı dirençli olmadığını ortaya çıkarmaktadır (Gössling, Scott & Hall, 2020). Bununla birlikte yaşanan bu deneyimler, risk yönetimi, risk azaltma ve kriz kurtarma araç setlerinin geliştirilmesine fırsat sağlamıştır. Ancak, COVID-19 salgını küresel ölçeği nedeniyle önceki krizlerden çok daha büyüktür. Dünyanın dört bir yanındaki hükümetler, sağlık sistemlerinin çökmesini ve kitlesel ölümleri önlemek için gerekli olan halk sağlığı zorunluluklarına yanıt vermeye çalışırken, ekonomilerini devam ettirmek ile tehlikeli düzeylere ulaşan işsizliği ve yoksulluğu önlemek arasında bir denge kurmaya çalışıyorlar. Artan eşitsizliğin çok sayıda savunmasız nüfusa yol açtığı bir dünyada, COVID-19 salgınının ve yayılmasına yönelik eylemlerin bu savunmasız toplulukları orantısız ve ölümcül bir şekilde etkilediği açıktır. Böyle bir küresel krizin ortasında turizmin kaygıları ikincil öneme sahip gibi görünse de, turizmin birçok ülkenin ekonomik büyüme ve kalkınma planlarında oynadığı önemli rol nedeniyle üzerinde tartışılmaya değer görünmektedir (Higgins-Desbiolles, 2020). COVID-19 aynı zamanda daha geniş kentleşme, küreselleşme, çevresel değişim, tarım, ticaret ve çağdaş kapitalizm süreçlerinin kesişmesinin bir sonucudur. Turizmin seyahat gerektiren doğası ve insanların sürekli hareketine bağlı olması, bulaşıcı virüsün yayılmasına ve etkisinin hızlanmasına neden olmaktadır (Sigala, 2020). Dolayısıyla hareketliliğin artması turizmin gelişimi açısından olumlu iken, COVID-19 salgınının yayılmasına etkisinden dolayı olumsuz bir durumdur. Sonuç olarak hareketliliğin hem turizm hem de salgın açısından kilit bir öneme sahip olması konuya bu açıdan bakılmasını gerekli kılmaktadır.

Turizm de hareketle ilgilidir, bundan dolayı turizm olgusunu anlamak için farklı hareketlilik biçimlerini, aynı zamanda hareketliliği, karşılıklı turist akışlarını, akışlardaki değişimi, hareketliliğin oluşturduğu ağları, bağlantı yollarını, ilişkisel yönlerini, kesişimselliği, mekânsal ilişkileri ve hareketlerin karmaşık kombinasyonlarını inceleyen "Hareketlilik (Mobility) Teorisi" temelinde bakmak daha uygundur (Hannam, Butler & Paris, 2014; Sheller & Urry, 2006). Bu doğrultuda hareketlilik teorisi uluslararası, ulusal ve bölgesel turizmde küreselleşmenin etkisini, artan hareketliliğin boyutunu, değişen eğilimleri, ülkelerin küresel turizmden ne derece etkilendiğini, turist akışlarını etkileyen faktörleri, turizmin politik etkilerini, turizm ve göç ilişkisini, turizmde mekânın yeniden üretim süreçlerini, farklı tüketim kalıplarının turizm deneyimlerine olan etkisini, değişen turist bakışı ve davranışını anlamamıza yardımcı olacak ve kritik bir teorik alt yapı oluşturmaktadır (Hall, 2015). Turizmin mekânsal boyutunu inceleyen turizm coğrafyası, se-

yahat amaçlı hareketliliğin coğrafyalarını da araştırmaktadır (Kervankıran, Sert Etman & Şardağ, 2019). Dolayısı ile turizmi mekânsal dinamikleri ile birlikte hareketlilik çerçevesinde ele almak, turizm hareketliliğinin yapısal boyutunu, mekânsal görünümünü, farklı hareketlilik biçimleri arasındaki ilişkiselliği ve seyahat sürecinin her aşamasındaki etkilerini görmemize katkı sağlayacaktır.

COVID-19 salgın süreci sonucu ortaya çıkan hareketlilik kısıtlamaları küresel turizm piyasasını etkilediği gibi Türkiye'deki turizmi de her yönüyle etkilemiştir. Türkiye'de özellikle Mart ayından itibaren başlayan giriş-çıkış yasakları, Türkiye'nin birçok turizm destinasyonunda rezervasyonlarda düşüş yaşanmış³, bazı oteller kapanmış bazı oteller ise düşük kapasite ile çalışmaya devam etmiş⁴, seyahat acenteleri ve tur operatörlerinin hizmetleri durma noktasına gelmiş, birçok turizm emekçisi işten çıkarılmış⁵ ve yardımcı turizm hizmetleri veren işletmeler zor durumda kalmıştır. Yasaklar ve kısıtlamalar Türkiye'ye olan turizm talebini etkilediği gibi Türkiye'den yurtdışına olan seyahatlerin düşmesine de neden olmuştur. Türkiye'de COVID-19 salgınının turizm sektörüne olan etkilerine bakıldığında, salgının boyutunun ve ölçeğinin çok büyük olduğu ve turizminin tüm yönleri ile etkilediği görülmekte olup bunların ayrı ayrı incelenmesi gerekir. Bu çalışmanın amacı, dünyada ve Türkiye'de COVID-19'un gelişim sürecini ve etkilerini değerlendirmek, COVID-19 salgınının Türkiye'deki turizm hareketliliğine etkisini hem Türkiye'ye olan turist akışı hem de Türkiye'den yurtdışına olan seyahatleri "Mobilite (hareketlilik) Teorisi" çerçevesinde incelemek, bu hareketliliği turizmin değişen boyutu içerisinde anlamaya çalışmak ve Türkiye'de turizm hareketliliğinin değişimine, dönüşümüne ve genel görünümüne daha bütüncül bakılmasına ve daha doğru değerlendirilmesine katkı sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada UNWTO, OECD ve Dünya Bankası'ndan alınan veriler ile Kültür ve Turizm Bakanlığı ve TÜİK'ten COVID-19 süreci sonrasında seyahat amaçlı Türkiye'ye gelen ve Türkiye'den yurtdışına gidenlerin verileri kullanılmıştır. Elde edilen verilere göre, Türkiye'deki turizm hareketliliğinin COVID-19 öncesi ve sonrasında karşılaştırması yapılmış, karşılıklı gerçekleşen hareketliliğin değişen görünümü yorumlanmış ve Türkiye'deki turizm hareketliliğinin değişen bu yeni formu değerlendirilmiştir. Çalışma üç aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada COVID-19 salgınının dünyada ve Türkiye'deki gelişim süreci, ikinci aşamada COVID-19'un küresel turizm hareketliliğine etkisi ve üçüncü aşamada ise Türkiye'de COVID-19 öncesi ve sonrasında değişen turizm hareketliliği değerlendirilmiştir.

2. COVID-19 Salgınının Dünyadaki ve Türkiye'deki Gelişim Süreci

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından COVID-19 olarak adlandırılan yeni koronavirüs salgını, ilk olarak 2019'un sonunda Çin'de tespit edildi. 13 Ocak 2020'de Tayland, ardından 16 Ocak'ta Japonya, Çin dışındaki ilk vakayı bildirdi (WHO,

³ Bu konuda Akçığıt & Akgündüz (2020)'ün Google verilerini kullanarak salgının artmasıyla birlikte Almanya, İngiltere ve Rusya'daki insanların Türkiye'de tatil yapma planlarındaki değişimi anlama adına yaptıkları çalışmaya bakılabilir. Google'ın arama motorlarında Şubat ve Mart aylarında Koronavirüs vaka sayıları arttıkça, dünyada Muğla ve Antalya'nın da aranma oranları düşmeye başlamıştır.

⁴ Mart ayında İstanbul'daki kapanan, geçici süre faaliyetlerini durduran ve hizmete devam eden otellerin listesi için bakılabilir: www.turizmgunlugu.com/2020/03/24/kapanan-oteller-listesi-koronavirus/

⁵ SGK'nın 2020 yılı Temmuz ayı verilerine göre, Türkiye'deki turizm sektörünün tüm alanlarında (konaklama %-32,5, yiyecek içecek hizmetleri %-2,9, seyahat acenteleri ve tur operatörleri %-21, havayolları %-0,7 ve spor, eğlence dinlenme faaliyetleri %-8,6) ve kayıtlı olarak çalışanların sayısında (%-14,3) düşüş yaşanmış. Bu süreçte en fazla otellerde (%-80) çalışan turizm emekçisi işsiz kaldı.

2020a). Hastalık o zamandan beri dünyadaki neredeyse tüm ülke ve bölgelere yayıldı. Çin hastalığa esas olarak tecrit, karantina, insanların fiziksel olarak uzaklaştırılması ve seyahat kısıtlamaları gibi geleneksel taktikleri kullanarak yaklaştı. COVID-19 için, Çin hükümeti salgının merkez üssü olan Wuhan'ı 23 Ocak 2020'de sıkı bir şekilde kapatarak tüm iç ve dış taşımacılığı iki aydan fazla bir süre askıya aldı. Birkaç gün sonra, Hubei Eyaleti bir bütün olarak karantinaya alındı ve neredeyse tüm ulaşım durdu (Grydehøj, Kelman & Su, 2020).

Covid-19 salgının ortaya çıktığı günden çalışmanın tamamlandığı döneme kadar geçen süreçte yaşanan önemli gelişmelere kronolojik olarak bakıldığında, küresel çapta tüm ülkeleri hazırlıksız yakalayan salgının sağlıktan, yönetime, ekonomiden toplumsal ilişkilere yaptığı etki her geçen gün farklı boyutlara ulaştığı görülmektedir (Tablo 1). 12 Mart 2020 tarihinde WHO tarafından pandemi olarak ilan edilen ve 21. yüzyıla damgasını

vuran COVID-19 küresel salgını ekonomik, politik, sosyokültürel sistemleri önemli ölçüde etkiliyor. Bölgesel farklılıklar gösterse de, salgının yayılmasını ve hızını azaltmak için alınan çeşitli sosyal mesafe, seyahat ve hareketlilik yasakları, karantinalar, evde kalma kampanyaları, kapalı ortam kuralları, hijyen tedbirleri ve kalabalıklarla ilgili sınırlamalara zorlayan önlemler, salgının köklü ve uzun vadeli yapısal ve dönüşümsel değişikliklere, kırılmalara, paradigma değişimlerine neden olması kaçınılmaz görünüyor. Salgının en ayırt edici özelliği hızlı küreselleşen, çok boyutlu ve birbirine bağlı etkilere neden olan, mevcut değerlere ve sistemlere meydan okuyan, dünya çapında bir durgunluğa ve depresyona yol açmasıdır. Bu bağlamda yapılan tartışmalarda salgının sadece sağlık sisteminde değil yaşamın tüm boyutlarını etkileyeceği, salgın sonrasında hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı ve yeni normallerle yaşama devam edileceği öngörüsü ön plana çıkmaktadır (Karakaş, 2020; Sigala, 2020).

Tablo 1. COVID-19 Sürecinde Dünya Genelinde Yaşanan Önemli Gelişmeler
Table 1. Important Developments in the COVID-19 Process in the World

Tarih	Dünyada COVID-19 Süreci
31 Aralık 2019	Çin, Dünya Sağlık Örgütü'ne ülkede olağan dışı zatürre vakaları görüldüğünü bildirdi. Vakalar Hubei eyaletinin 11 milyon nüfuslu Wuhan kentinde yaşandı.
5 Ocak 2020	Dünya Sağlık Örgütü bu yeni hastalığı ilk kez salgın olarak adlandırdı.
11 Ocak 2020	Çin virüsü ilgili genetik bulguları kamuoyuyla paylaştı ve bu hastalıktan ilk ölüm, Çin'de bu tarihte gerçekleşti.
12 Ocak 2020	Çin dışında ilk vaka görüldü (Tayland ve Japonya). Her iki kişinin de yakın zamanda Çin'in Wuhan kentini ziyaret ettiği belirtildi.
21 Ocak 2020	ABD, ilk virüs vakasını duyurdu.
23 Ocak 2020	11 milyonluk Wuhan şehri karantinaya alındı; şehre giriş çıkışlar kapatıldı.
30 Ocak 2020	Dünya Sağlık Örgütü en yüksek alarm seviyesi olan halk sağlığı acil durumu ilan etti.
11 Şubat 2020	Dünya Sağlık Örgütü hastalığı Covid-19 olarak isimlendirdi.
14 Şubat 2020	Mısır, ülkedeki ilk vakayı duyurarak Afrika kıtasında hastalığın görüldüğü ilk ülke oldu. Yine aynı tarihte; Asya dışında ilk ölüm, Fransa'da gerçekleşti.
27 Şubat 2020	Suudi Arabistan, Covid-19 nedeniyle umre ziyaretlerini askıya aldı.
12 Mart 2020	Dünya Sağlık Örgütü, bu yeni gelişen virüsün bir pandemi olduğunu açıkladı. ABD, uçuş yasaklarını Avrupa'yı kapsayacak şekilde genişletti.
17 Mart 2020	Avrupa Birliği, 30 günlük seyahat kısıtlamasını yürürlüğe koydu.
24 Mart 2020	Hindistan ve Mısır da sokağa çıkma yasağı, Fransa'da iki aylık olağanüstü hal ilan edildi. 2020 Tokyo Olimpiyatlarının, 2021 yazına ertelendiği duyuruldu. Dünya Sağlık Örgütü sözcüsü, ABD'deki vaka artışının endişe verici olduğunu ve ABD'nin, pandeminin yeni merkezi haline gelme potansiyeli bulunduğunu aktardı.
2 Nisan 2020	Dünya genelinde Covid-19 vakaları 1 milyonu aştı.
9 Nisan 2020	Brezilyalı makamlar, Amazon ormanlarında izole ve ilkel hayat süren Yanomami adlı kabileden ilk vakaya rastlandığını duyurdu.
24 Nisan 2020	Oxford Üniversitesi Covid-19 aşısında insanlı deneylere başladı.
2 Mayıs 2020	Dünya genelinde Covid-19 vaka sayısı 212 ülkede yaklaşık 3,5 milyona, ölüm sayısı 250 bine ulaştı.
3 Mayıs 2020	Covid-19 kısıtlamalarını esnetmeye başlayan Fransa'da Avrupa Birliği (AB) ülkeleri, Schengen bölgesi ve İngiltere'den ülkeye girenlerin karantina uygulamasına tabi tutulmayacağı açıkladı.
1 Haziran 2020	Dünya Turizm Örgütü, 156 hükümetin sınırlarını uluslararası turizme tamamen kapattığını bildirdi.
28 Temmuz 2020	Dünya Turizm Örgütü, koronavirüs salgınının ve bunun sonucunda ortaya çıkan karantinaların sektöre verdiği zararın Ocak'tan Mayıs'a kadar 320 milyar dolar olduğunu açıkladı.
31 Temmuz 2020	ABD'de Covid-19 testi pozitif çıkan ilk evcil hayvan olan Buddy isimli köpeğin öldüğü açıklandı.
25 Ağustos 2020	Birleşmiş Milletler turizmde gelir kaybının Covid-19 salgını nedeniyle 1,2 trilyon dolara ulaşabileceğini vurgulayarak 120 milyon kişinin işini kaybetme riskiyle karşı karşıya olduğunu açıkladı.
16 Eylül 2020	Suudi Arabistan'ın Covid-19 önlemleri kapsamında yaklaşık 6 aydır durdurduğu umre ziyaretlerini kademeli olarak başlatmaya hazırlandığı belirtti.
22 Eylül 2020	Dünya Sağlık Örgütü, dünya genelinde Covid-19 vaka sayısının 31.174.627'ye ve ölüm sayısının 962.613'e yükseldiğini bildirmiştir.

11 Mart 2020 tarihinde Türkiye’de ilk COVID-19 vakası tespit edildi. Sağlık Bakanlığınca oluşturulan Bilim Kurulunun tavsiyeleri ile kamuda çalışan vatandaşların toplu bir şekilde olacağı ve salgının bulaşma riskinin yayılacağı ortamlara yönelik olumsuzlukları ortadan kaldırmaya yönelik tedbirler alınmıştır (Tablo 2). Kamuda ve özel sektörde esnek ve dönüşümlü mesai ve evden/uzaktan iş takibi gibi alternatif çalışmalarla ilgili düzenlemeler yapılmıştır. YÖK ve Milli Eğitim Bakanlığı yüz yüze eğitime zorunlu olarak ara verilmesi kararını almış ve eğitim kurumlarına belirsizlik ve sürecin uzaması gibi endişelerden dolayı eğitimin uzaktan yürütülmesine ve esnek akademik takvimin uygulanmasına yönelik bildirimde bulunmuştur. Bu süreçte daha önce planlanmış olan sportif faaliyetler, her türlü bilimsel etkinlikler ve sanatsal aktiviteler dondurulmuş, başka bir tarihe ertelenmiş veya iptal edilmiştir (TÜBA, 2020).

Sağlık Bakanlığı’nın (2020b) 24-28 Ağustos tarihinde yayımladığı COVID-19 Haftalık Durum Raporu’na göre vakaların çıktığı günden bu tarihe kadar bildirilen tüm vakaların %51’i erkek, %49’u kadındır. Salgın vakalarının %6,9’u (18.563) 15 yaş ve altı çocuklarda, %13,9’u (37.456) 15-24 yaş grubunda, %49,4’ü (133.078) 25-49 yaş arasında, %18,7’si (50.303) 50-64 yaş grubunda, %8,7’si (23.358) 65-79 yaş arasında ortaya çıkmış olup %2,5’i (6.791) ise 80 ve üstü yaşta ki vatandaşlarda görülmüştür. COVID-19 nedeniyle vefat eden 6.326 vatandaşın %62’si (3.930) erkek, %38’i (2.396) kadındır. Ölümün %71’i (4.491) 65 yaş ve üzeri kişilerde gerçekleşmesine rağmen vaka sayılarının sadece %11’i bu

yaş grubundadır. Bu tarihe kadar 15 yaş ve altı çocuklarda COVID-19 nedeniyle 12 ölüm bildirilmiştir. Vakaların en çok görüldüğü bölge (Türkiye İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması-1’e göre) İstanbul ve Güneydoğu Anadolu iken, en az bölge ise Batı Marmara’dır.

3. Literatür

Seyahat ve turizm sektörü COVID-19’un küresel yayılmasını ve etkisini artıran ve aynı zamanda mağduru olan en önemli sektördür. COVID-19’un turizm etkilerini inceleyen ve değerlendiren araştırmalar, salgını takip etmek, salgın sonrası hasarı en aza indirmek, salgınla mücadele stratejilerini geliştirmek açısından önemlidir, çünkü etkisi ve sonuçları ölçülemeyen bir kriz yönetilemez (Sigala, 2020). Bu bağlamda salgının turizm sektörü üzerine etkileri konusunda yapılan araştırmaların üç kategoride olduğu görülmektedir. Birinci kategoride salgının turizm ekonomisi boyutuyla değerlendiren çalışmalar; bu çalışmalarda genel olarak sektör üzerindeki etkileri ve krizden çıkışın yolları (Hall, Prayag, Fieger & Dyason, 2020; Cooper & Alderman, 2020; Everingham & Chassagne2020); salgının savunmasız bölgelere ve yerel ekonomiler üzerine etkileri (Rogerson & Rogerson 2020); küresel üretim ağlarının riskleri (Bryson & Vanhan, 2020); küresel ekonomi, iklim ve salgın ilişkisi (Prideaux, Thompson & Pabel, 2020) ve salgının küresel ekonomideki etkisi, iyileşmeye yönelik politikalar (OECD, 2020; BM, 2020; UNWTO, 2020a) üzerinde durmuştur.

Tablo 2. COVID-19 Sürecinde Türkiye’de Yaşanan Önemli Gelişmeler
Table 2. Important Developments in the COVID-19 Process in Turkey

Tarih	Türkiye’de COVID-19 Süreci
10 Ocak 2020	Sağlık Bakanlığınca Bilim Kurulu oluşturuldu.
5 Şubat 2020	Türkiye Bilim Kurulu'nun önerisiyle Çin'den gelen tüm uçuşlar durduruldu.
29 Şubat 2020	Türkiye ile İtalya, Türkiye ile Güney Kore, Türkiye ile Irak arasında gidiş-geliş tüm yolcu uçuşları tedbir amaçlı durduruldu.
11 Mart 2020	Türkiye’de ilk Covid-19 vakası görüldü.
12 Mart 2020	Türkiye’de ilk ve orta dereceli okullar ile üniversitelerde eğitime ara verildi.
15 Mart 2020	Kapsamlı seyahat ve ulaşım kısıtlamalarına başlandı. İnsanların toplu bulunduğu mekânlar geçici olarak kapatıldı.
19 Mart 2020	Futbol, basketbol, hentbol, voleybol ligleri ertelendi.
21 Mart 2020	Uçuşa kapanan ülke sayısı 68’e yükseldi.
21 Mart 2020	Türkiye’de kapsamlı karantina tedbirleri uygulanmaya başlandı.
24 Mart 2020	Toplu taşıma araçlarının kapasitesi %50’ye düşürüldü. Yolcular arası sosyal mesafe kuralı getirildi.
28 Mart 2020	Şehirlerarası otobüs-uçak yolculukları izne tabi edildi. Yurt dışına uçuşlar durduruldu.
3 Nisan 2020	Türkiye’de 30 büyükşehir ve Zonguldak iline 15 gün süreyle giriş çıkışlar yasaklandı.
4 Nisan 2020	20 yaş altı vatandaşlara sokağa çıkma yasağı getirildi.
10 Nisan 2020	Hafta sonu sokağa çıkma kısıtlaması ilan edildi (11-12.04.2020 tarihlerinde)
14 Nisan 2020	Türk Hava Yolları, tüm dış hat uçuşlarını 20 Mayıs 2020’ye kadar durdurduğunu duyurdu.
17 Nisan 2020	İstanbul’a deniz yoluyla giriş çıkışlar yasaklandı.
28 Nisan 2020	Türk Hava Yolları, salgın nedeniyle geçici olarak durdurduğu uçuşların 28 Mayıs’a kadar başlamayacağını açıkladı.
04 Mayıs 2020	65 yaş üstü vatandaşların, 0-14 yaş arası ve 15-20 yaş grubunun farklı zaman dilimlerinde kontrollü olarak sokağa çıkmasına izin verildi.
06 Mayıs 2020	Sağlık Bakanı küresel salgınla mücadelede 1. dönemin tamamlandığını duyurdu.
1 Haziran 2020	Yeni normal hayata geçiş süreci başlatıldı.
22 Eylül 2020	Türkiye’de Covid-19 kaynaklı hasta sayısı 306.302 ve ölüm sayısı ise 7.639’dur.

İkinci kategoride salgının politik, mekânsal ve sosyokültürel etkilerine yönelik çalışmalar; bu araştırmalarda salgının vatandaşların turist olarak sahip oldukları haklara etkileri ve eşitsizliği (Baum & Hai, 2020; Mostafanezhad, 2020); uluslararası seyahat ve halk sağlığı önlemleri (Çetin & Kara, 2020; Carr, 2020); sosyal ve kurumsal dayanışmanın salgınla mücadeledeki önemini (Grydehøj, Kelman & Su, 2020); salgının sahip olduğu sosyo-mekânsal süreçleri (Kuebart & Stabler, 2020), göç hareketleri, göçmen ve turizm ilişkisini (Salazar, 2020; Sirkeci & Yüceşahin, 2020); salgının turizm sektöründe neoliberal adaletsizlikleri ve sömürüyü nasıl ortaya çıkardığını (Harvey, 2020; Higgins-Desbiolles, 2020), salgının seyahat özgürlüğüne getirdiği yasakların sosyal yaşam üzerindeki etkilerini (Sirkeci, Özerim & Bilecen, 2020; Üstün & Özçiftçi, 2020), salgın süreci ile birlikte ikinci konutların artan önemi ve fonksiyonlarında meydana gelen değişimi (Zoğal & Emekli, 2020; Zoğal, Domenech & Emekli, 2020), Covid-19 salgını sonrasında Türkiye'deki turizm sektörünü desteklemek için çeşitli turizm birlikleri ve kurumlarca ilan edilen düzenlemeleri (Sezen Doğançılı, 2020), salgının Türkiye'de turizm sektörü üzerindeki etkilerini (Demir, Günaydın & Demir, 2020) konuları ele alınmıştır.

Üçüncü kategoride ise turizm sektörünün salgınla birlikte geçirdiği dönüşümü ve turizmin geleceği ile yeni normal (Gössling, Scott, & Hall, 2020; Sigala, 2020; Chhabra, 2020; Stankov, Filimonau & Vujičić, 2020; Ateljevic, 2020; Lew, Cheer, Haywood, Brouder & Salazar 2020; Karakaş, 2020; Niewiadomski, 2020; Springer, 2020; Cohen, 2020; Mostafanezhad, Cheer & Sin, 2020; Haywood, 2020; Galvani, Lew & Perez, 2020; Crossley, 2020; Cheer, 2020; Hall, Scott & Gössling, 2020; Lapointe) farklı boyutlarıyla ele alan çalışmalar bulunmaktadır.

4. COVID-19'un Dünya Turizm Hareketliliğine Etkisi

Küreselleşmenin en önemli tezahürlerinden biri olan uluslararası turizm (Niewiadomski, 2020), COVID-19 salgınıyla birlikte benzeri görülmemiş seyahat yasakları ve hareketlilik kısıtlamaları ile bir anda durma noktasına gelmiştir (Gössling, Scott & Hall, 2020). Salgın başlangıçta yerel bir sorun olarak görülmesine rağmen yayılımın artmasıyla küresel bir krize dönüşmüştür. Ancak salgın, bu küresel niteliğinden beklenmeyecek bir yan etki doğurmuş ve sınır tanımayan bir soruna dönüşerek ulusal sınırları korumaya yönelik önlemler dönemini başlatmıştır (Sirkeci, Özerim & Bilecen, 2020). Alınan tüm tedbirler kaçınılmaz olarak birçok ekonomik faaliyet biçiminin askıya alınmasına neden olduğundan, ulusal yönetimler aynı zamanda kendi ekonomilerini kurtarmak için birçok zorluk ile karşı karşıya kalmıştır. Gelişmiş iletişim teknolojileri hala mekânları ve toplumları sanal olarak birbirine bağlıyor olsa da ağır seyahat kısıtlamaları ve uluslararası seyahatin askıya alınması nedeniyle, mekânlar arasındaki coğrafi engeller yeniden ortaya çıkmış, görece mesafeler artmış ve salgın, "ulus devlet" anlayışının 2008 küresel mali krizinden daha güçlü bir şekilde canlanmasına yol açmıştır (Niewiadomski, 2020).

Dünya Turizm Örgütü'nün (UNWTO, 2020b) verilerine göre, uluslararası turist sayısı 2020'nin ilk yarısında geçtiğimiz yılın aynı dönemine göre %65 azaldı ve Haziran ayında bazı önemli turizm destinasyonlarında bir önceki yıla göre turist sayısında %93'lere varan düşüş yaşandı. 2020'nin ilk yarısında uluslararası seyahat

talebindeki dramatik düşüş, dünya genelinde 440 milyon turist ve 460 milyar dolar turizm geliri kaybına neden olmuştur⁶. Bu durum, 2009 yılında kaydedilen küresel ekonomik ve mali kriz sürecindeki gelir kaybının beş katından fazlasına denk gelmektedir. 2020'de Mayıs ayındaki mevcut durum ve uluslararası turist sayısında yaşanan %58-78 arası azalma, uluslararası turist akışlarının 2020'nin genelinde %70'e yakın bir düşüşün yaşanacağını göstermektedir. 2021-2024 için genişletilmiş senaryolar, salgının evriminde bir tersine dönme, yolcu güveninde önemli iyileşme ve seyahat kısıtlamalarının yıl ortasına kadar büyük ölçüde kalkması varsayımına dayalı olarak 2021 yılında toparlanmaya işaret ediyor. Bununla birlikte uluslararası turizmin hâkim ekonomik koşullar, seyahat kısıtlamalarının kademeli olarak ortadan kaldırılması, salgının gelişimi, turist güvenindeki iyileşme gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak kabaca 2,5-4 yıl içinde 2019 seviyelerine dönüş yapabileceği tahmin edilmektedir.

COVID-19 salgınının yayılmasını kontrol altına almak için Mart ayının ikinci yarısından itibaren ve Nisan (-%97) ve Mayıs aylarını (-%96) takip eden aylarda dünya çapında seyahat kısıtlamaları ve karantina uygulamaları yaşandı. COVID-19 salgınından ilk etkilenen bölge olan Asya ve Pasifik, 2020'nin ilk yarısında turist sayısında %72'lik bir düşüş (171 milyon kişi) yaşadı. İkinci en sert düşüş %66'lık (213 milyon kişi) oranla Avrupa'da oldu, ardından Amerika (-%55; 59 milyon kişi), Afrika ve Orta Doğu'da (her ikisi de -%57; 18 ve 19 milyon kişi) yaşandı. Uluslararası turist hareketliliğinde alt bölge düzeyinde, Kuzeydoğu Asya (-%83) ve Avrupa Güney Akdeniz (-%72) bölgelerinde en büyük düşüş kaydedildi. Dünya çapındaki çoğu alt bölge yılın ilk yarısında %50'den fazla düşüş yaşadı (UNWTO, 2020b). Dünya Turizm Örgütü'nün 1 Eylül 2020 itibarıyla seyahat kısıtlamaları hakkındaki yedinci raporuna göre (UNWTO, 2020a), toplam 115 destinasyon (dünya çapındaki tüm destinasyonların %53'ü) uluslararası turizm için COVID-19 ile ilgili seyahat kısıtlamalarını hafifletti. Haziran ayında birkaç destinasyonun yeniden açılması çoğunlukla Avrupa Birliği ile sınırlıyken, 1 Eylül itibarıyla dünyadaki destinasyonların %43'ünde sınırlar tamamen kapalı kaldı. Dahası, birçok turizm destinasyonu, COVID-19 salgınlarının yeniden ortaya çıkmasının ardından seyahat kısıtlamalarını yeniden uygulamaya koydu. Sonuç olarak mevcut eğilimler devam ederse turizm bölgelerinin büyük çoğunluğunda ciddi sorunların yaşanması muhtemeldir.

1 Eylül 2020 itibarıyla 26 Schengen üye devletinden 25'i dâhil olmak üzere Avrupa'da 44 turizm destinasyonu seyahat kısıtlamalarını hafifletti. Şu ana kadar kısıtlamaları hafifleten ve en çok destinasyona sahip bölge Avrupa'dır (%81). Birçok Karayip destinasyonu, Haziran ve Temmuz aylarında hijyen ve sağlık protokollerinin uygulanmasına ek olarak yeniden açılmıştır, ancak buraya kaynak sağlayan pazarları ile bağlantı hala sınırlıdır (UNWTO, 2020a). Dünya Turizm Örgütü, getirilen seyahat kısıtlamaları zeminine karşın, uluslararası diyalog ve işbirliğinin önemine vurgu yapmış ve COVID-19 mücadelesinin, dayanışmanın uluslararası sınırların ötesine nasıl geçebileceğini göstermek için bir fırsat sunduğunu vurgulamıştır. Buna göre dünya çapındaki seyahat ve turizm endüstrisinin, çeşitli çabaların toparlanmasını desteklemek için hazırlıklı olması ve genel olarak üç ana alana ayrılan çeşitli eyleme dayalı tavsiyelerde bulunması gerekiyor: krizi yönetmek ve etkiyi azaltmak; teşvik sağlamak ve iyileşmeyi hızlandırmak ve yarına hazırlanmak (UNWTO, 2020c; Chhabra, 2020).

⁶ COVID-19 salgınından dolayı küresel turizm sektörünün 2020 yılındaki kaybının yaklaşık olarak 3 trilyon dolar olacağı tahmin edilmektedir (Global Tourism Forum, 2020).

Pandeminin evrimi ve gelecekteki bir aşısı olasılığı nedeniyle mevcut görünüm belirsizliğini koruyor. Tüketici güveni rekor seviyede düşüken, kötüleşen ekonomik ortamın sektörler üzerindeki olumsuz etkisi devam ediyor. Küresel bir kriz haline gelen bu süreçte hem devletler hem de uluslararası sivil toplum kuruluşları krizden en az zararla çıkmak için planlamalar yapmakta ve bazen bölgesel bazen de küresel işbirlikleri kurulmaktadır. Turizmin güvenli bir şekilde yeniden başlatılmasını desteklemek amacıyla, artan sayıda destinasyon, güvenlik ve hijyen protokolleri, hedefli pazarlama ve tanıtım kampanyaları, turizm kurtarma planları, iç turizmin teşvik edilmesi, seyahat kısıtlamalarını kolaylaştırma, seyahat sigortası sağlanması, seyahat balonları⁷ ve seyahat koridorları oluşturulması da dahil olmak üzere farklı önlemler almaktadır (Inquirer, 2020; UNWTO, 2020a). Bunlar arasında seyahat koridorları modeli, COVID-19 salgınına kendi sınırları içinde kontrol altına alma ve bunlarla mücadele etme konusunda önemli başarı gösteren komşu veya yakın ülkeler arasında özel bir ortaklıktır. Bu ülkeler daha sonra sınırları açarak ve insanların varışta karantinaya girme ihtiyacı duymadan bölge içinde özgürce seyahat etmelerine izin vererek aralarındaki bağlantıları yeniden kurmaya devam ediyor. Modelin yaygınlaşmasına üç Baltık devleti olan Estonya, Letonya ve Litvanya, söz konusu ülkelerin vatandaşlarına üye ülkelerin topraklarına giriş hakkı veren üçlü bir ortaklık kurarak öncülük etti. Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin turizm bakanları seyahatleri daha güvenli hale getirmek ve turizm sektörünü canlandırmak için AB ülkeleri arasında "turizm koridorları" kurulmasını gündeme getirmişlerdir (OECD, 2020;wego.com, 2020; haberturk.com, 2020). İngiltere, 2020 yılı Temmuz ayının ilk günlerinde genel karantina kuralını yumuşatmış, karantinadan muaf tutulan ülkelerin seyahat koridoru listesini hazırlamış ve Türkiye'yi "seyahat koridoru" ülkeleri arasına katmıştı. Ancak İngiltere hükümeti, Sağlık Bakanlığı'nın COVID-19 vakalarını Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) ve Avrupa Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezinin (ECDC) kriterlerinden farklı şekilde değerlendirdiğini öne sürerek Türkiye'yi bu listeden çıkarmış ve "karantina uygulanacak ülkeler" listesine eklemiştir.

5. COVID-19'un Türkiye'deki Turizm Hareketliliğine Etkisi

2019 yılında Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısında %13,66'lık bir artış olmuş ve buna bağlı olarak 2020 yılında 50 milyonun üzerinde turist hedeflenmiştir. Ancak yaşanan salgın krizinden sonra gelen ziyaretçi sayısında özellikle 2020'nin Nisan ayından sonra büyük bir düşüş yaşanmıştır. Haziran ayından sonra hem Türkiye'de hem de dünya genelinde salgının hızındaki düşüşe bağlı olarak oluşan iyimser ortam ve seyahat kısıtlamalarının düzenlemesi ile birlikte Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında gelen ziyaretçi sayısında bir iyileşme görülsede önceki yıllarla karşılaştırıldığında ziyaretçi sayısının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Örneğin 2020 yılı Haziran ayında ziyaretçi sayısında geçen yılın aynı ayına göre %94,39 azalış kaydedilmiştir. 2020 yılı Temmuz ayında ziyaretçi sayısı geçen yılın aynı ayına göre %80,40, Ağustos ayında ise %73,61 oranında bir azalış göstermiştir. 2020 yılı Ocak-Ağustos döneminde ziyaretçi sayısı geçen yılın aynı dönemine göre %73,94 azalış göstererek 9.271.660 olmuştur (Tablo 3). 2020 yılının Ocak ayında Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısı bir önceki yılın aynı dönemine göre birbirine yakın değerlerde iken ve hatta Şubat ayında bir önceki yıla göre %12,93'lük artış yaşanmışken, hem küresel hem de ulusal ölçekte COVID-19 salgınının ciddiyetinin anlaşılması ile birlikte Mart ayında ziyaretçi sayısı %60'lara varan bir düşüş yaşamış, Nisan ve Mayıs aylarında ise bu düşüş oranı daha dramatik seviyeye ulaşmıştır (Şekil 1). Türkiye'de ilk COVID-19 salgın vakalarının ortaya çıktığı Mart ayı başlarından itibaren yetkili kurumlar ciddi önlemler almaya başlamıştır. Bu dönemde yurt dışı uçuşları durdurulmuş ve havayolu yanında diğer ulaşım araçlarıyla olan giriş ve çıkışlara kısıtlamalar ve yasaklamalar getirilmiştir. Tüm bu kısıtlamaların sonucunda özellikle Nisan ve Mayıs aylarında Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısı en düşük seviyeye inmiştir. Her ne kadar Temmuz ve Ağustos aylarında kontrollü olarak yurt dışı geçişlerine izin verilse de ziyaretçi sayısında bir önceki yılın aynı dönemine göre %70'lerin üzerinde düşüş yaşanmıştır (Şekil 1). Ocak-Ağustos döneminde ziyaretçilerin en çok giriş

Tablo 3. Türkiye'ye Gelen Ziyaretçilerin Yıllara ve Aylara Göre Dağılımı

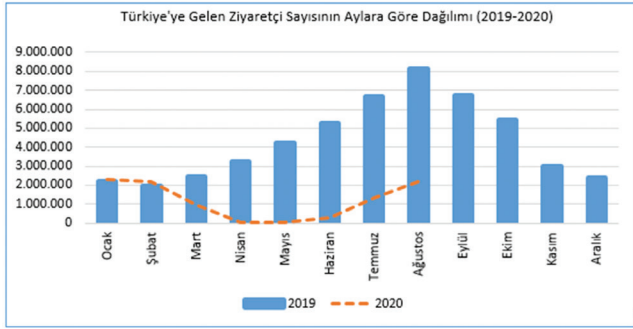
Table 3. Distribution of Foreign Tourists Visited Turkey According to Years and Months

Türkiye'ye Gelen Ziyaretçilerin Yıllara ve Aylara Göre Dağılımı										Değişim (%)	
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2018-2019	2019-2020
Ocak	1.374.401	1.466.128	1.575.399	1.762.004	1.691.287	1.568.344	2.045.341	2.226.288	2.287.010	8,85	2,73
Şubat	1.209.064	1.415.328	1.523.245	1.564.925	1.517.504	1.432.342	1.806.822	1.944.957	2.196.453	7,65	12,93
Mart	1.635.696	1.892.370	1.967.114	2.017.645	1.898.762	1.844.076	2.270.019	2.473.147	968.537	8,95	-60,84
Nisan	2.231.943	2.418.962	2.573.139	2.626.663	2.049.238	2.278.538	2.870.569	3.266.256	24.238	13,78	-99,26
Mayıs	3.194.547	3.717.734	3.863.883	3.775.013	2.749.648	3.095.282	3.790.524	4.219.837	29.829	11,33	-99,29
Haziran	3.896.971	4.131.081	4.530.079	4.349.675	2.696.149	3.489.572	4.406.894	5.276.253	295.840	19,73	-94,39
Temmuz	4.953.266	4.791.585	4.952.404	5.244.965	3.482.544	5.032.488	5.712.975	6.703.045	1.314.035	17,33	-80,40
Ağustos	5.384.021	5.930.881	6.635.627	6.748.708	4.565.837	6.323.888	7.052.433	8.167.150	2.155.718	15,81	-73,61
Eylül	5.099.835	5.335.184	5.495.982	5.415.322	4.014.930	5.306.888	6.021.357	6.741.769		11,96	
Ekim	3.836.383	4.294.646	4.293.279	4.161.806	3.190.334	3.913.759	4.791.439	5.437.494		13,48	
Kasım	2.154.009	2.234.267	2.264.373	2.236.998	1.879.625	2.293.847	2.679.420	3.005.517		12,17	
Aralık	1.493.785	1.598.059	1.740.546	1.713.807	1.629.471	2.041.323	2.180.881	2.398.329		9,97	
Toplam	36.463.921	39.226.225	41.415.070	41.617.531	31.365.329	38.620.347	45.628.674	51.860.042	9.271.660	13,66	-61,52

Kaynak: TÜİK, 2020; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020

⁷ Asya-Pasifik bölgesindeki hükümetler, iş seyahatlerini teşvik etmek ve COVID-19'dan sert etkilenen ekonomileri canlandırmaya yardımcı olmak için "seyahat balonları" projesini geliştiriyor. Bu proje kapsamında Singapur ve Çin ülkeleri arasında seyahat eden insanlar, 14 günlük karantina süresinden geçmek zorunda kalmadan önemli iş veya resmi geziler yapabilecekler (Inquirer, 2020).

yaptıkları sınır kapılarının bağlı olduğu illerde ilk sırayı %43,55 oranı (3.159.946) ile İstanbul almakta olup, İstanbul'u sırasıyla; Antalya (%19,59), Edirne (%13,52), Artvin (%5,28) ve Muğla (%4,19) illeri takip etmektedir.

Şekil 1. Türkiye'ye Gelen Ziyaretçi Sayısının Aylara Göre Dağılımı (2019-2020)
Figure 1. Distribution of Foreign Tourists Visited Turkey According to Months
Kaynak: TÜİK, 2020; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020

2020 yılı Ocak-Ağustos döneminde Türkiye'ye en çok ziyaretçi gönderen ülke sıralamasında Almanya %10,88 (789.602) ile birinci, Rusya %10,65 (772.686) ile ikinci, Bulgaristan %7,34 (532.417) ile üçüncü sıradadır. Türkiye'ye en çok ziyaretçi gönderen ülkelerden Rusya ve İngiltere'nin ardından Almanya'nın da kademeli olarak seyahat kısıtlamasını kaldırması bu ülkelerden gelenlerin sayısını artırmıştır. Ağustos ayı başında önce Rusya'nın ülkeye giriş yapanlara uygulanan 14 günlük karantınayı kaldırması, ardından Almanya'nın 31 Ağustos'a kadar Avrupa Birliği ve Schengen Bölgesi dışındaki 160 ülke için seyahat uyarısında bulunmasına rağmen Türkiye'ye uyguladığı seyahat uyarısını Aydın, Muğla, İzmir ve Antalya için kısmen kaldırılması bu dönemde Türkiye'ye gelenlerin sayısını artırmıştır. Ancak Eylül ayı ile birlikte salgın riskinin yeniden artmasıyla birçok ülke yeniden seyahat kısıtlaması yoluna gitmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020; AA, 2020; BBC, 2020; Euronews, 2020b).

Türkiye'den yurt dışına olan seyahatlere bakıldığında ise, pandemi öncesinde turizm amaçlı yurt dışına yapılan seyahatlerin hem sayı olarak hem de seyahat edenlerin ülke nüfusuna oranı bakımından genellikle arttığı görülmektedir. 2000'lerin

başında Türkiye'den yurt dışına seyahat edenlerin sayısı 2 milyonun biraz üzerinde ve nüfusa oranı % 4 civarında iken 2019 yılına gelindiğinde seyahat sayısı 10 milyona yaklaşmış ve ülke nüfusuna oranı % 11'e yükselmiştir. Yakın geçmişte hem Türkiye'de hem de dünya genelinde yaşanan politik, ekonomik, toplumsal, çevresel sorunlar ve salgın hastalıklar nedeniyle Türkiye'den yurt dışına yapılan seyahatlerde iniş çıkışlar yaşansa da genel olarak yurt dışına olan turizm hareketliliği artma eğilimindedir (Kervankıran & Bağmancı, 2020). Hatta 2020 yılının ocak ve şubat ayları yurt dışı seyahat sayılarına bakıldığında, bir önceki yılın aynı aylarındaki seyahat sayısından daha fazla olduğu görülmektedir (Şekil 2). 2020 yılında Türkiye'den yurt dışına turizm amaçlı seyahat edenlerin sayısı bir önceki yılın aynı dönemine göre ocak ayında %13,80 ve şubat ayında ise %4,03 oranında artış göstermiştir (Tablo 6). Ancak pandemi haline gelen COVID-19 hastalığı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yurt dışı turizm hareketliliğinde önemli derecede düşüşlerin yaşanmasına neden olmuştur (Şekil 2). Yaşanan krizin etkileri ise salgının ortaya çıktığı Mart ayından itibaren belirgin olarak görülmeye başlamıştır. Salgının ilk dalgasının yaşandığı dönem olan Nisan ve Mayıs aylarında yurt dışına uçuşların durdurulması, sınır kapılarının kapatılması, kısıtlama ve karantınalar nedeniyle yurt dışına yapılan seyahatlerdeki düşüş %90'ların üzerine çıkmıştır (Tablo 4). Haziran ayındaki normalleşme süreci ile birlikte yurt dışı seyahatler yeniden yükselişe geçmiştir. Ancak Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısında olduğu gibi Türkiye'den yurt dışına seyahat edenlerin sayısında da bir iyileşme görülse de, bir önceki yılın seyahat sayıları ile karşılaştırıldığında Ocak-Ağustos döneminde yurt dışına yapılan seyahatlerde %58,89 oranında azalma yaşanmıştır (Tablo 4). Ayrıca araştırmaya son şeklinin verildiği sonbahar döneminde ise gerek Türkiye'de gerekse tüm dünyada henüz yaralar sarılmadan salgındaki artışın hızlanması ikinci dalga korkusunu artırmıştır. Bu durum salgının hızını azaltmak ve yayılmasını önlemek amacıyla kısıtlamaların ve tedbirlerin yeniden artırılmasına neden olmuştur. Yaşanan bu durumun yurt dışına yapılan seyahatler üzerinde olumsuz etkisi ise kaçınılmaz görünmektedir.

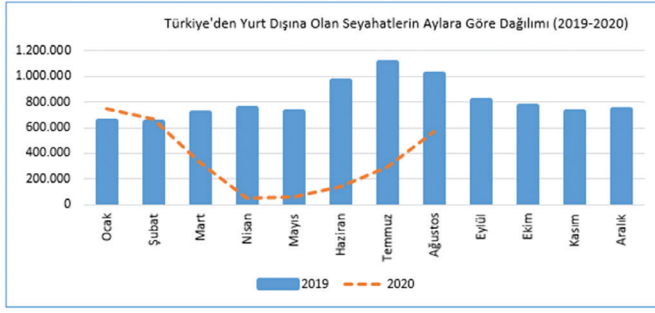
Tablo 4. Türkiye'den Yurt Dışına Olan Seyahatlerin Yıllara ve Aylara Göre Dağılımı

Table 4. Distribution of Outbound Travel from Turkey According to Years and Months

Türkiye'den Yurt Dışına Olan Seyahatlerin Yıllara ve Aylara Göre Dağılımı										Değişim Oranı (%)	
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2018-2019	2019-2020
Ocak	415.816	490.709	513.762	605.946	557.683	611.420	704.387	656.475	747.101	-6,80	13,80
Şubat	381.114	560.648	596.225	616.510	626.101	608.313	660.895	644.196	670.221	-2,53	4,03
Mart	466.236	608.274	618.296	642.603	641.403	677.821	705.252	717.246	326.339	1,70	-54,50
Nisan	517.912	566.597	590.790	765.692	631.516	702.741	728.986	752.280	51.367	3,20	-93,17
Mayıs	544.263	590.946	698.631	882.159	752.060	812.614	690.243	725.576	63.556	5,12	-91,24
Haziran	625.636	677.972	752.665	814.659	652.242	779.234	774.829	966.812	139.703	24,78	-85,55
Temmuz	512.102	717.114	825.446	949.715	880.228	919.606	816.997	1.111.531	291.593	36,05	-73,77
Ağustos	477.758	790.702	816.672	872.220	647.281	837.828	807.504	1.022.294	565.337	26,60	-44,70
Eylül	389.345	560.014	641.160	749.875	707.264	756.884	641.295	815.293		27,13	
Ekim	547.879	806.876	719.336	678.682	648.563	759.030	634.078	771.983		21,75	
Kasım	493.624	583.899	594.189	605.397	566.005	683.622	592.426	724.475		22,29	
Aralık	431.264	572.119	615.090	567.393	581.562	737.805	626.541	742.351		18,48	
Toplam	5.802.949	7.525.870	7.982.262	8.750.851	7.891.908	8.886.918	8.383.433	9.650.512	3.967.162	15,11	-58,89

Kaynak: TÜİK, 2020; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020

Şekil 2. Türkiye'den Yurt Dışına Olan Seyahatlerin Aylara Göre Dağılımı (2019-2020)
Figure 2. Distribution of Outbound Travel from Turkey According to Months
Kaynak: TÜİK, 2020; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020

Uluslararası ve ulusal seyahat kısıtlamaları, karantina uygulamaları, ülke içinde şehirlerarası geçişe getirilen kısıtlamalar ve fiziksel mesafe önlemleri dış turizmi olumsuz yönde etkilediği gibi iç turizm hareketliliğini de azaltmıştır. Türkiye'de ülke içi seyahat kısıtlamaları ve karantınaların henüz başlamadığı Ocak-Mart döneminde yurt içi seyahat sayısında azalma dikkat çekicidir. 2020 Ocak, Şubat ve Mart aylarından oluşan I. çeyrekte, yurt içi seyahat sayısı 7 milyon 958 bindir. Seyahate çıkanların bir ve daha fazla geceleme kaydı ile ülke içinde yaptıkları toplam seyahat sayısı bir önceki yılın aynı çeyreğine göre %43,5 ve geceleme sayısı %30 düşmüştür. Türkiye'de iç turizm hareketliliğinde seyahatlerin sayısında niceliksel bir düşüş yaşanmakla birlikte, seyahatlerin niteliğinde de değişimin yaşandığı görülmektedir. 2019 yılının ilk çeyreğinde "yakınları ziyaret" amacı ile yapılan seyahatlerin oranı toplam seyahat sayısının %67'sini oluştururken, 2020 yılının aynı döneminde yakınları ziyaret amaçlı seyahat oranı %74,7'yi oluşturmaktadır. 2019 yılının ilk çeyreğinde %17,9'luk paya sahip olan "gezi, eğlence, tatil" amaçlı seyahatler, 2020'de %11,4'lük orana düşmüştür (Tablo 5). İç turizme katılan turistlerin, yurt içinde yaptıkları seyahat harcamaları 2020 yılının I. çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre %41,9 azalmış ve her iki dönemde harcamaların yaklaşık %96'sını kişisel harcamalar, %4'ünü paket tur harcamaları oluşturmuştur.

COVID-19 salgının etkisine rağmen Türkiye'de iç turizme katılan vatandaşların bir önceki yıla göre yakınları ziyaret amaçlı seyahatlerin oranının artması, salgın ve kriz dönemlerinde turizme yönelik seyahatlerde arkadaş veya akraba ilişkilerinin önemini (Kervankıran, Sert Etman & Çuhadar, 2018), dolayısıyla turizm hareketliliğinde sosyal ağların etkisini ortaya koymasından dikkat çekicidir. Ayrıca bu artışın diğer önemli nedeni ise, iç turizmde tatil planı yapan insanların salgının ilk dönemlerinde otellerin kapalı olması nedeniyle, ikinci konutlara yönelik gerçekleştirildikleri hareketlilik (Zoğal & Emekli, 2020).

Tablo 5. Türkiye'de Amacına Göre Yurt İçi Seyahat Sayısı (2019-2020)
Table 5. Number of Domestic Tourism by Purpose in Turkey

Amacına Göre Yurt İçi Seyahat Sayısı (Bin) ve Oranı*				
Seyahat Amacı	2019	Oran (%)	2020	Oran (%)
Gezi, eğlence, tatil	2.518	17,9	907	11,4
Kültür	60	0,4	10	0,1
Yakınları ziyaret	9.439	67	5.948	74,7
Sağlık	929	6,6	591	7,4
Toplantı, konferans, kurs, seminer	296	2,1	139	1,7
Ticari ilişkiler, fuar	262	1,9	75	1
Diğer	589	4,1	289	3,7
Toplam	14.094	100	7.958	100

* Veriler Ocak-Mart dönemini kapsamaktadır.
Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2020), yeni normal dönemde turizm aktivitelerinin sağlıklı, huzurlu ve güvenli bir şekilde yapılması için "Güvenli Turizm Sertifikası" programı başlatmıştır. Güvenli Turizm Sertifikasyon Programı, hem Türkiye vatandaşlarına hem de yabancı ziyaretçilere konaklamadan ulaşım, seyahate katılanlardan tesis çalışanlarının sağlık durumuna kadar bir dizi tedbirleri içermektedir. Bu sertifika ulaşım araçlarında, konaklama ve yeme-içme tesislerinde zorunlu bir takım sağlık ve güvenlik önlemlerinin yerine getirildiğini belgelemektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı, sertifika programı dışında turist koruma ve destek sigortası, turist rehberlerinin sağlık ve hijyen eğitimi, turizmle doğrudan ve dolaylı ilişkisi olan sektörlerin SGK prim ödemelerini ve konaklama vergilerinin ertelenmesi, kredi sağlama ve faiz ötelemeleri gibi sektörün normale dönüşünü sağlayacak tedbirlerle alakalı genelgeler yayımlamıştır.

6. Tartışma ve Sonuç

2020 yılı seyahatler açısından çelişkilerle dolu bir yıldır. Bir taraftan Elon Musk'ın kurucusu olduğu SpaceX şirketi "Crew Dragon" isimli aracı uzaya göndererek seyahatlerin sınırlarını dünyanın dışına taşımış, diğer taraftan tüm dünyayı etkisi altına alan Yeni Koronavirüs (COVID-19) salgını küresel bir krize neden olarak tüm dünyada devletlerarası ve ülke içindeki seyahatleri belli bir süre kesintiye uğratmıştır. "Yeni Normal Dönem"e geçişle birlikte seyahatlerde kısmi bir artış olmasına rağmen, modern insanın alıştığı/bildiği eski normalin turizm alışkanlıkları, aktiviteleri, davranışları ve hareketliliği niceliksel ve niteliksel olarak bir değişim geçirmektedir (Kervankıran & Bağmancı, 2020). Seyahat güvenliğinin, tüketicinin motivasyonunun ve sektörün salgına yönelik hazırlığının tam olarak sağlanamadığı bu dönemde, COVID-19 salgını sonucu ortaya çıkan olumsuzluklar ve can kayıpları, turizmin işleyişinin ve turist davranışlarının eskisi gibi ol(a)mayacağını göstermiştir (Gössling, Scott & Hall, 2020). Ülke sınırlarının geçişlere kapatılması sonucunda seyahatler durma noktasına gelmiş, uluslararası uçuşlar yasaklanmış, birçok otel ve turizm işletmesi ya kapanmış ya da düşük kapasitede çalışmış, binlerce turizm emekçisi işsiz kalmış, turizm acenteleri ve tur operatörleri hizmet edemez hale gelmiş, turizm sektörü ekonomik olarak ciddi yara almış ve hareketliliğe alışık olan modern insanın hareket alanı sınırlanmıştır. İnsan hareketliliğine dayalı olan turizm sektörü, yaşanan bu hareketsiz olma halinden ciddi etkilenmiştir. Yeni normal ile birlikte düşük oranda da olsa yaralar sarılmaya çalışılmasına karşın, sağlık riskinin, belirsizliğin ve güvencesizliğin devam etmesi bazı kaygılara neden olduğu için insanların seyahat etme ve tatile çıkma davranışları da

değişmeye başlamıştır. COVID-19 öncesinde küresel turizmin lokomotifini olan ve uzun yıllar turizm sistemini domine eden kitle turizmi, salgının neden olduğu kriz ortamından en fazla yara almıştır. Salgının oluşturduğu kaygı, endişe, belirsizlik ve korku hali kitlesel seyahatlerin dramatik bir şekilde düşmesine, toplu taşıma araçları yerine bireysel veya kiralık araçlarla yolculuk yapılmasına, yüksek kapasiteli oteller yerine açık ve izole alanlarda kamp, çadır⁸ veya karavanlarda konaklamanın tercih edilmesine ve seyahatlerin kitleler ve büyük gruplar yerine bireysel veya aile ve arkadaşlarla gerçekleşmesine neden olmuştur. Dolayısı ile seyahate katılanlar ikinci konut, villa, karavan, konteyner veya prefabrik evler gibi alternatif konaklama seçeneklerini tercih etmeye başlamıştır.

Her şeyden önce COVID-19 salgını, insanların hayatlarını etkileyen insani bir krizdir. Salgın krizi insanların düşük tempoyu ve yeni yaşam tarzlarını tercih etmesine neden olurken, önceliklerini ve sosyal değerlerini yeniden düzenlediği görülüyor (Sigala, 2020). Seyahat davranışlarıyla ilgili olarak bu ne kadar gerçekleşecek? Veya insanlar önceki seyahat davranışlarına ve tercihlerine geri dönecek mi? Karantina sırasında insanların çevrimiçi alışverişlerini ve sanal eğlence tüketimlerini artırdıklarına göre bunun seyahat davranışlarına yansımaları da olacaktır. Diğer yandan karantina koşullarında sosyal ve psikolojik olarak önemli sınav veren insanlar hareketli yaşam içinde kendilerini dinlemeye ayırmadıkları zaman için fırsat yakalamıştır. Bu görüş Skift'in (2018) bireyin kişisel iyi olma halinin dünyayı daha iyi bir yer haline getirmenin potansiyeli olarak gördüğü dönüştürücü seyahat kavramıyla da örtüşmektedir. Dolayısı ile seyahatlere katılanlar, turizmi basit bir ziyaretten ve günlerini sadece kumsalda dinlenerek geçirmekten daha fazlası olarak görecektir ve seyahat etmeyi kendini gerçekleştirme ve kişisel dönüşümü ve gelişimi için fırsat olarak değerlendirecektir. Ayrıca COVID-19 salgınının, dünya ölçeğinde toplumsal yaşamlar üzerinde belirli etkiler bıraktığı da bilinen bir gerçektir. Hastalığın kesin çözümünü ifade eden aşı, ilaç ve tedavi yöntemleri de henüz geliştirilemediği için yaşamı devam ettirmenin bir yolu olarak, "yeni normeller"den söz edilmeye başlandı (Karakas, 2020). Turizm gibi yüksek temaslı bir sistemde, gelecekte yaşanacak pandemi durumunda bizi daha güvenli hale getirebilecek çözümlerin düşük temaslı sistemlere ve buna dayalı teknolojilerde olduğunu gösteriyor. Salgınların yoğun nüfuslu alanlarda daha çabuk yayılması nedeniyle, turistlerin daha az nüfuslu ve izole alanları, uzak destinasyonlar yerine daha yakın bölgeleri ve kısa zamanlı seyahatleri tercih etmesi beklenmektedir (Brouder et al, 2020; Gössling, Scott & Hall, 2020; Harvey, 2020). Bu görüş Higgins-Desbiolles'in (2020) Covid 19 sonrasında, seyahatin yerelleşmesi veya bölgeselleşmesi görüşünü desteklemektedir. Bununla birlikte Dünya Turizm Örgütü, turizm destinasyonlarını yeniden canlandırmak için "Bugün Evde Kalın ve Yarın Seyahat Edin" sloganı ile küresel kampanya başlatmıştır (Chhabra, 2020; UNWTO, 2020). Ancak dünya ne kadar küreselleşmiş ve ekonomilerini küresele entegre etmiş olsa da salgın hastalığa yönelik çözümler büyük ölçüde ulusal, bölgesel ve yerel olarak belirlenmektedir (Grydehøj, Kelman & Su, 2020). Bu anlamda salgın sonrası dönemde turizmin geleceği, bölgesel ve ulusal ölçek yerine küresel ölçekte kararların alındığı bir turizm ekosisteminin oluşturulmasına

ve geniş toplum kesimlerinin ve farklı turizm paydaşlarının ortak kararları ile kaynakların verimli kullanıldığı, yerelin değerinin bilindiği, dezavantajlı grupların (engelliler, yaşlılar, çocuklar vs.) önemsendiği, kadınların düşük profilli işler⁹ yerine etkili görevlerde çalıştırıldığı, turizm emekçilerinin ve kayıt dışı çalışanların haklarını aldığı kapsayıcı bir turizm sözleşmesinin uygulamaya geçirilmesine bağlıdır.

Küresel otelciliğin, seyahat ve turizm endüstrisinin küresel bir kriz yaşaması ve daha az sayıda, daha pahalı operatörlerle turizmin maliyet temelinde daha fazla artışa yol açması, evrensel bir seyahat hakkı kavramını baltalayacak mı? Ya da uçaklarda, yolcu gemilerinde, otobüslerde, restoranlarda ve otellerde sosyal mesafeyi, hijyeni, salgın güvenliğini sağlamaya yönelik tedbirlerin alınması, işletme maliyetlerini ve dolayısıyla tüketici fiyatlarını önemli ölçüde artıracak mı? Sonuç olarak bu kriz, nüfusun önemli kesimleri için konaklama, seyahat ve turizme erişim açısından sosyal dışlanmaya neden olacaktır (Baum & Hai, 2020). Salgınla keskinleşen ekonomik krizden çıkış için çözümler üretilemedikçe, kriz koşulları içinde toplumun güçsüz kesimlerinin yaşam koşulları sürekli kötüleşecek ve borçluluk oranları sürekli artacaktır (Tekeli, 2020). Bu durum dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de toplumdaki eşitsizliklerin daha fazla artmasına neden olacağı için, COVID-19 öncesinde kıt imkânlarda tatile çıkabilen alt gelir grubundaki vatandaşların tatile çıkmasını ve seyahat etmesini zorlaştırmıştır. Türkiye'de tatil sezonunun başladığı ve kısmi olarak da olsa seyahatlere izin verildiği aylarda sağlık endişesi yanında ekonomik krizle de baş etmeye çalışan alt ve orta gelir grubu vatandaşlar tatile çık(a)mazken, ekonomik olarak iyi durumda olan üst gelir grubundaki vatandaşlar kendi özel villalarında, yatlarında veya karavanlarında tatillerini rahatlıkla yaptıkları görülmüştür. Dolayısı ile salgın süreci seyahat eşitsizliğini artırdığı gibi, tatile çıkanlar ve bu fırsatı bulamayanlar için farklı boyutları ile seyahat ve turizm davranışlarını değiştirmiştir.

COVID-19, gündelik hayatımızda birçok yaşam biçimiyle davranış değişikliği yapmaya zorladı. Seyahat etmenin temeli ve özü artık birçok kişi ve kuruluş tarafından sorgulanmakta ve gözden geçirilmektedir (Buheji, 2020). Bireylerin evleri ve arabaları da dâhil olmak üzere kişisel mülklerini kiraya vermelerini veya paylaşmalarını içeren bir ekonomik sistem olan paylaşım ekonomisi de, COVID-19 salgınından ciddi şekilde etkilendi. Son zamanlarda dünya genelinde COVID-19 ile ilişkili seyahat yasaklarının, bu sistem üzerinde, özellikle ev sahiplerinin gelir kaybı açısından önemli olumsuz etkileri olduğunu göstermiştir. Couchsurfing, Airbnb, Lyft ve Uber gibi yolculuk ve ev paylaşım platformları, karantina tedbirleri ve seyahat kısıtlamaları nedeniyle özellikle kritik pazar bölgelerinde dramatik bir gerileme yaşadı. Örneğin, Chen vd. (2020)'nin Avustralya'da Ocak-Mart 2020 dönemini kapsayan çalışmasında, yeni koronavirüsün Airbnb platformunun Sydney'deki ev sahiplerinin gelirlerinde % 70 kaybının olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmaya göre bu tür mali kayıplara ve ekonomiye katkılarına rağmen, Avustralyalı Airbnb ev sahipleri devlet tarafından sağlanan mali destekten yararlanma hakkına sahip değildir. Bu nedenle, COVID-19 salgınının finansal etkileri, paylaşım ekonomisinin sürdürülebi-

⁸ Salgın sonrasında çadır, karavan ve bisiklet satışlarının arttığına dair haberler için bakınız: <https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/hizmet/sosyal-mesafe-cadir-ve-bisiklet-satislarini-artirdi/657837>, <https://t24.com.tr/haber/koronavirus-salginindan-sonra-karavan-satislari-yuzde-300-artti,876012>

⁹ Turizm sektöründe çalışan kadınların yaşadığı ayrımcılık ve eşitsizlik konusunda daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Deniz, A. & Kervankıran, İ. (2020). Labour Force Participation and Violence: A Research About Female Tourism Workers in Turkey, İçinde P. Vizcaino, H. Jeffrey & C. Eger (Edt.) *Tourism and Gender-Based Violence Challenging Inequalities* (s:65-79). UK: CABI

lır, kapsayıcı ekonomi ve topluma nasıl katkıda bulunabileceği konusunda önemli endişe uyandırmaktadır. Benzer şekilde şirketin ABD'deki genel merkezinden yapılan açıklamaya göre rezervasyonları iptal edilen Airbnb ev sahipleri Nisan ayında (yalnızca Nisan ayında rezervasyonlar % 90 iptal edildi), toplam iki milyar dolarlık kredi için başvuruda bulunmuştur (Morningfuture, 2020). Tüketici talebindeki ani düşüş, bu tip paylaşım ekonomisi sektöründeki şirketlerin büyümelerine engel olmanın yanında, aynı araç ve tesisleri paylaşma ortamında inşa edilen kamu hizmetlerini de etkilemektedir (Teeri, 2020). Türkiye'nin geleneksel aile yapısından dolayı zaten mesafeli olunan ve Batı ülkelerine nazaran Türkiye'de daha geç ortaya çıkan paylaşım platformları COVID-19 süreci ile birlikte ağır hasar almıştır. Bu durumun, Türkiye'de özellikle orta gelir düzeyinde olup seyahat etmeyi seven ve konaklama olarak Couchsurfing ve Airbnb gibi ev paylaşım ağlarını kullanan gençlerin, üniversite öğrencilerinin ve tek başına seyahat edenlerin turizm hareketliliğini olumsuz etkileyeceği tahmin edilmektedir.

Yeni Koronavirüs (COVID-19) salgınının ilerlemesini kontrol altına almak için birçok devlet sınırların kapatılması ve seyahat yasaklarından vize muafiyetlerinin askıya alınmasına kadar eşgi görülmemiş önlemler aldı ve gelen yolcular için karantina uyguladı. Bununla birlikte, yaptırımlar gibi zorlayıcı önlemler de COVID-19 salgını sürecinde uygulanmaya devam ediyor ve bu durum yaptırım uygulanan ülkelerin pandemiyle olan mücadelesini büyük ölçüde zayıflatması beraberinde insan hakları ihlalleri konusunu tartışmaya açmıştır. Ayrıca devletler tarafından uygulanan tutarsız sınır kontrolleri ve seyahat kısıtlamaları, pandemi politikaları ve bunların Uluslararası Sağlık Tüzüklerini nasıl yerine getirdiği konusunda da soru işaretleri yaratmaktadır (Seyfi, Hall & Shabani, 2020). Bu durum küresel krizlere karşı uluslararası yönetişimin, işbirliğinin ve dayanışmanın temellerin ne kadar kırılgan olduğunu göstermektedir (Müftüler-Baç, 2020). ABD'nin 13 Mart'tan itibaren Avrupa'dan ABD'ye seyahatlerin çoğunu 30 gün süreyle yasaklayacağını ve İngiltere'yi bu "politik yasaktan" muaf tutacağını açıklaması, Avrupa Birliği'nin AB/Schengen vatandaşı olmayanlara sınırlarını kapatması, İngiltere'nin Türkiye'yi seyahat koridoru listesinden çıkararak "karantina uygulanacak ülkeler" listesine eklemesi, 1958'den beri vize anlaşması olan Japonya'nın Koronavirüs önlemleri kapsamında Türkiye'yi vize uygulanacak ülkeler listesine dâhil etmesi gibi örnekler COVID-19 salgınının turizme olan etkisinin sağlık yönü yanında politik olarak da etkilediğini göstermektedir. Korkulan şu ki, bölgesel ve devletlerarası siyasi tepkilerin COVID-19 salgını üzerinden genişletilerek yeni yaptırım programlarının devreye girmesi sonucunda COVID-19 öncesinde olmayan seyahat kısıtlamalarının daha katı ve kalıcı olarak uygulanmaya başlamasıdır. Turizm üzerindeki bu jeopolitik kaygılar turistlerin tercih edeceği turizm coğrafyalarını etkileyeceği gibi, uluslararası turizm hareketliliğinde adalet, seyahat hakkı, evrensel hukuk, insan hakları, kimlik, eşitsizlik ve ayrımcılık boyutunun da etkileneceğini göstermektedir. Hareketliliği kısıtlamak için jeopolitiğin bir araç olarak kullanılması gelecekte küresel seyahatlerin niteliğini de değiştirebilir. Bu durum COVID-19 öncesinde bildiğimiz daha özgür, konforlu ve rahat gerçekleştirilen turizm alışkanlığının değişerek daha sınırlayıcı ve kontrollü turizm pratiklerine dönüşeceği konusunda endişeler oluşturmaktadır. Bundan dolayı COVID-19 süreci ve sonrasında Türkiye'deki turizm hareketliliğini önemli derecede Türkiye'nin reel politik vizyonu belirleyecektir.

Sonuç olarak turizm faaliyetlerini sadece turistlerin yaşadıkları yerlerden tatil amaçlı turizm bölgelerine olan seyahatleri şeklinde düşünmemek gerekir. Turizm, insanların karşılıklı seyahatleri ile birlikte bireysel, toplumsal, ekonomik, kültürel ve politik boyutları ile karmaşık bir olgudur. Bu döngüsel hareketliliklerin göç, öğrenci hareketleri, ikinci konut edinme, evlilik, istihdam, yabancı yatırım, ticaret, enformel faaliyetler gibi farklı birçok boyutu vardır ve bunların her birisi ya turizm hareketliliğinden etkilenir ya da turizm hareketliliği bu boyutları etkiler. COVID-19 süreci ile birlikte turizm hareketliliğinde yaşanan sorunlar nice-likel olarak seyahatlerde gerilemeye neden olduğu gibi niteliksel olarak da seyahate katılanların kazanımlarını, sosyal ağlarını, deneyimlerini de etkileyecektir. Bu durum sosyal bilimciler, turizm araştırmacıları ve turizm coğrafyacıları için yeni ajanda gündemleri oluşturmakta olup, turizm hareketliliği konusunun sadece tatil, seyahat, eğlence ve dinlenme gibi meselelerle değil, aynı zamanda turizm hareketliliğini seyahatlerin etkisi ve sonucunda kurulan ağlar, farklı mekânlar arası ilişkiler ve etkileşimler, seyahatler sonucu elde edilen kazanımlar, liminal ve ilişkisel mekânlarda yaşanan deneyimler boyutuyla da ele alınması iddiasıyla, turizm hareketliliği konusunu aynı zamanda sosyo-mekansal ilişkilere doğru genişletme ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

Bu çalışmanın önemli sınırlılıklarından birisi, salgın sürecinde diğer birçok alanda olduğu gibi veri sıkıntısı sorunudur. Salgın süresince yaşanan veri güvenliği tartışmalarının yanında salgın öncesinde kolayca ulaşılabilen farklı veri setlerine bu süreçte ulaşamamak çalışmanın eldeki mevcut verilerle değerlendirilmesine neden olmuştur. Bir diğer sınırlılık ise, saha çalışmasının sağlık ve güvenlik risklerinden dolayı yapılamamış olmasıdır. Turizm hareketliliğini farklı yönleriyle incelemek için sahada yapılan görüşmelerin önemi büyüktür. Gelecekte salgın riskinin azalması ve seyahatlerin artması ile birlikte yeni normal hareketliliğin bireysel, sosyal, mekânsal ve politik yönlerinin saha çalışmalarıyla incelenmesinin, Türkiye'nin değişen turizm hareketliliğini anlama adına önemli katkı yapacağını düşünüyoruz.

Kaynakça

- Akçığit, U. & Akgündüz, Y.E. (2020). Türkiye'de covid-19 odaklı talep şoklarının coğrafi ve sektörel yayılımı. *Chicago Üniversitesi Çalışma Tebliği*, www.artnotlari.com/arastirmalar. Son erişim 15 Eylül 2020.
- Ateljevic, I. (2020). Transforming the (tourism) world for good and (re) generating the potential 'new normal'. *Tourism Geographies*, 22(3), 467-475. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1759134>
- Balta, E. (2019). *Tedirginlik çağı, şiddet, aidiyet ve siyaset üzerine*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baum, T. & Hai, N. T. T. (2020). Hospitality, tourism, human rights and the impact of covid-19. *International Journal Of Contemporary Hospitality Management*, 32(7), 2397-2407. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-03-2020-0242>
- Brouder, P., Teoh, S., Salazar, N. B., Mostafanezhad, M., Mei Pung, J. M., Lapointe, D., Higgins Desbiolles, F., Haywood, M., Hall, C. M. & Balslev Clausen, H. B. (2020). Reflections and discussions: tourism matters in the new normal post covid-19. *Tourism Geographies*, 22(3), 735-746. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1770325>
- Bryson, J. R. & Vanchan, V. (2020). Covid-19 and alternative conceptualisations of value and risk in gpn research. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 111(3), 530-542. <https://doi.org/10.1111/tesg.12425>

- Buheji, M. (2020). Sharing economy and communities attitudes after covid-19 pandemic-review of possible socio-economic opportunities. *American Journal of Economics*, 10(6), 395-406. <https://doi.org/10.5923/j.economics.20201006.09>
- Carr, A. (2020). Covid-19, indigenous peoples and tourism: a view from new zealand. *Tourism Geographies*, 22(3), 491-502. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1768433>
- Cheer, J. M. (2020). Human flourishing, tourism transformation and covid-19: a conceptual touchstone. *Tourism Geographies*, 22(3), 514-524. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1765016>
- Chhabra, D. (2020). Transformational wellness tourism system model in the pandemic era. *International Journal Of Health Management And Tourism*, 5(2), 76-101. <https://doi.org/10.31201/ijhmt.788628>
- Chen, G., Cheng, M., Edwards, D., & Xu, L. (2020). Covid-19 pandemic exposes the vulnerability of the sharing economy. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-26460/v1> <https://www.researchsquare.com/article/rs-26460/v1> (hakem incelemesi tamamlanmayan makale)
- Cetin, C. & Kara, A. (2020). Global surveillance, travel, and trade during a pandemic. *Turkish Journal Of Medical Sciences*, 50, 527-533. <https://doi.org/10.3906/sag-2004-175>
- Cohen M. J. (2020). Does the covid-19 outbreak mark the onset of a sustainable consumption transition?. *Sustainability: Science, Practice And Policy*, 16(1), 1-3. <https://doi.org/10.1080/15487733.2020.1740472>
- Cooper, J. A. & Alderman, D. H. (2020). Cancelling march madness exposes opportunities for a more sustainable sports tourism economy. *Tourism Geographies*, 22(3), 525-535. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1759135>
- Crossley, E. (2020). Ecological grief generates desire for environmental healing in tourism after covid-19. *Tourism Geographies*, 22(3), 536-546. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1759133>
- Demir, M., Günaydın, Y. & Demir, Ş.Ş. (2020). Coronavirüs (covid-19)'ün Türkiye'de turizm üzerindeki öncüllerinin, etkilerinin ve sonuçlarının değerlendirilmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1), 80-107. <https://doi.org/10.24289/ijsser.734263>
- Deniz, A. & Kervankıran, İ. (2020). *Labour force participation and violence: a research about female tourism workers in Turkey*, In P. Vizcaino, H. Jeffrey & C. Eger (Eds.), *Tourism and gender-based violence challenging inequalities* (pp. 65-79). UK: CABI.
- Everingham, P. & Chassagne, N. (2020). Post covid-19 ecological and social reset: moving away from capitalist growth models towards tourism as buen vivir. *Tourism Geographies*, 22(3), 555-566. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1762119>
- Frase, P. (2018). *Dört gelecek, kapitalizmden sonra hayat*. (Çev. Akın Emre Pilgir). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. (Kitabın Orijinal Basımı 2016).
- Galvani, A., Lew, A. A. & Perez, M. S. (2020). Covid-19 is expanding global consciousness and the sustainability of travel and tourism. *Tourism Geographies*, 22(3), 567-576. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1760924>
- Gibson-Graham, J.K. (2010). *(Bildirgimiz) Kapitalizmin sonu*. (Çev. Zeynep Gambetti). İstanbul: Metis Yayınları. (Kitabın Orijinal Basımı 1996).
- Gössling, S., Scott, D. & Hall, C. M. (2020). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of covid-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1). <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1758708>
- Grydehøj, A., Kelman, I. & Su, P. (2020). Island geographies of separation and cohesion: the coronavirus (covid-19) pandemic and the geopolitics of kalaallit nunaat (Greenland). *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 111(3), 288-301. <https://doi.org/10.1111/tesg.12423>
- Hall, C. M. (2015). On the mobility of tourism mobilities. *Current Issues In Tourism*, 18(1), 7-10. <https://doi.org/10.1080/13683500.2014.971719>
- Hall, C. M., Scott, D. & Gössling, S. (2020). Pandemics, transformations and tourism: be careful what you wish for. *Tourism Geographies*, 22(3), 577-598. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1759131>
- Hall, M. C., Prayag, G., Fieger, P. & Dyason, D. (2020). Beyond panic buying: consumption displacement and covid-19. *Journal Of Service Management*, 1757-5818. <https://doi.org/10.1108/JOSM-05-2020-0151>
- Hannam, K., Butler, G. & Paris, C. M. (2014). Developments and key issues in tourism mobilities. *Annals Of Tourism Research*, 44, 171-185. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2013.09.010>
- Harvey, D. (2020). Anti-capitalist politics in the time of covid-19. *Jacobin*, <https://jacobinmag.com/2020/03/david-harvey-coronavirus-political-economy-disruptions>. Son erişim 21 Eylül 2020.
- Haywood, K. M. (2020). A post-covid future: tourism community re-imagined and enabled. *Tourism Geographies*, 22(3), 599-609. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1762120>
- Higgins-Desbiolles, F. (2020). Socialising tourism for social and ecological justice after covid-19. *Tourism Geographies*, 22(3), 610-623. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1757748>
- Karakaş, M. (2020). Covid-19 salgınının çok boyutlu sosyolojisi ve yeni normal meselesi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 40(1), 541-573. <https://doi.org/10.26650/SJ.2020.40.1.0048>
- Kervankıran, İ., Sert Eteman, F. & Çuhadar, M. (2018). Türkiye'de iç turizm hareketlerinin sosyal ağ analizi ile incelenmesi. *Turizm Akademik Dergisi*, 5(1), 29-50. <https://dergipark.org.tr/en/pub/touraj/issue/37924/397684>
- Kervankıran, İ., Sert Eteman, F. & Şardağ A. (2019). Türkiye'de turizm coğrafyası araştırmalarında disiplinler ilişkisinin sosyal ağ analizi ile incelenmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18(3), 938-965. <https://doi.org/10.21547/jss.558270>
- Kervankıran, İ. & Bağmancı, M. F. (2020). Turizm hareketliliğine karşı istikametten bakmak Türkiye'den yurtdışına olan seyahatlerin görünümü. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(3), 686-712. <https://doi.org/10.21547/jss.744618>
- Kuebart, A. & Stabler, M. (2020). Infectious diseases as socio-spatial processes: the covid-19 outbreak in Germany. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 111(3), 482-496. <https://doi.org/10.1111/tesg.12429>
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020). *Ağustos 2020 sınır bülteni*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html>. Son erişim 05 Ekim 2020.
- Lapointe, D. (2020). Reconnecting tourism after covid-19: the paradox of alterity in tourism areas. *Tourism Geographies*, 22(3), 633-638. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1762115>
- Lew, A. A., Cheer, J. M., Haywood, M., Brouder, P. & Salazar, N. B. (2020). Visions of travel and tourism after the global covid-19 transformation of 2020. *Tourism Geographies*, 22(3), 455-466. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1770326>
- Mostafanezhad, M. (2020). Covid-19 is an unnatural disaster: hope in revelatory moments of crisis. *Tourism Geographies*, 22(3), 639-645. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1763446>
- Mostafanezhad, M., Cheer, J. M. & Sin, H. L. (2020). Geopolitical anxieties of tourism:(im) mobilities of the covid-19 pandemic. *Dialogues In Human Geography*, 10(2), 182-186. <https://doi.org/10.1177/2043820620934206>
- Müftüler-Baç, M. (2020). *Küresel salgın tehdidi altında küresel sistem*. In U. Ulutaş (Eds.), *Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler*, (pp. 20-23). Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara.
- Niewiadomski, P. (2020). Covid-19: from temporary de-globalisation to a re-discovery of tourism?. *Tourism Geographies*, 22(3), 651-656. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1757749>
- Polanyi, K. (2017). *Büyük dönüşüm*. (Çev. Ayşe Buğra). (14. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları. (Kitabın Orijinal Basımı 1944).
- Prideaux, B., Thompson, M. & Pabel, A. (2020). Lessons from covid-19 can prepare global tourism for the economic transformation needed to combat climate change. *Tourism Geographies*, 22(3), 667-678. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1762117>

- Rogerson, C. M. & Rogerson, J. M. (2020). Covid-19 and tourism spaces of vulnerability in South Africa. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 9(4), 382-401. <https://doi.org/10.46222/ajhtl.19770720-26>
- Salazar, N. B. (2020). Labour migration and tourism mobilities: time to bring sustainability into the debate. *Tourism Geographies*, 1(11) <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1801827>.
- Sezen Doğançılı, O. (2020). Covid-19 salgını sonrası turizm destekleri. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 2808-2820. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2020.510>
- Seyfi, S., Hall, C. M. & Shabani, B. (2020). Covid-19 and international travel restrictions: the geopolitics of health and tourism. *Tourism Geographies*, <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1833972>
- Sheller, M. & Urry, J. (2006). The New Mobilities Paradigm. *Environment and Planning A: Economy And Space*, 38(2), 207-226. <https://doi.org/10.1068/a37268>
- Sigala, M. (2020). Tourism and covid-19: impacts and implications for advancing and resetting industry and research. *Journal Of Business Research*, 117, 312-321. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.06.015>
- Sirkeci, I. & Yücesahin, M. M. (2020). Coronavirus and migration: analysis of human mobility and the spread of covid-19. *Migration Letters*, 17(2), 379-398. <https://doi.org/10.33182/ml.v17i2.935>
- Sirkeci, I., Özerim, M. G. & Bilecen, T. (2020). Editörden: kovid-19'un uluslararası hareketlilik ve göçmenliğe ilişkin etkisi üzerine. *Göç Dergisi*, 7(1), 1-8. <https://doi.org/10.33182/gd.v7i1.688>
- Skift. (2018). Transformative travel: shifting toward meaning, purpose and self-fulfilment. <http://skiftx.com/wp-content/uploads/2018/04/The-Rise-of-Transformative-Travel.pdf>. Son erişim 26 Eylül 2020.
- Springer, S. (2020). Caring geographies: the covid-19 interregnum and a return to mutual aid. *Dialogues in Human Geography*, 10(2), 112-115. <https://doi.org/10.1177/2043820620931277>
- Stankov, U., Filimonau, V. & Vujičić, M. D. (2020). A mindful shift: an opportunity for mindfulness-driven tourism in a post-pandemic world. *Tourism Geographies*, 22(3), 703-712. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1768432>
- Teeri, M.M. (2020). Safe sharing economy after covid-19. <https://www.futuresplatform.com/blog/safe-sharing-economy-after-covid-19>. Son Erişim 04 Ekim 2020.
- Tekeli, İ. (2020). *Salgınlar ve kentler sarmalında dünyanın geleceği: covid-19*, In Ö.F. Çolak (Eds.), *Salgın Ekonomisi*. (pp. 53-85), Ankara: Efil Yayınevi.
- Üstün, Ç. & Özçiftçi, S. (2020). Covid-19 pandemisinin sosyal yaşam ve etik düzlem üzerine etkileri: bir değerlendirme çalışması. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25, 142-153. <https://doi.org/10.21673/anadoluklin.721864>
- Wallerstein, I. (2019). *Bildiğimiz dünyanın sonu*, (Çev. Tuncay Birkan). (6. Baskı), İstanbul: Metis Yayınları. (Kitabın Orijinal Basımı 1999).
- Zoğal, V. & Emekli, G. (2020). Türkiye'de covid-19 salgını sürecinde ikinci konutların değişen anlamları. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 42, 168-181. <https://doi.org/10.32003/igge.741471>
- Zoğal, V., Domenech, A. & Emekli, G. (2020). Stay at (which) home: second homes during and after the covid-19 pandemic. *Journal of Tourism Futures*, <https://doi.org/10.1108/JTF-06-2020-0090>
- Euronews. (2020a). <https://tr.euronews.com/2020/09/16/suudi-arabistan-umre-ziyaretlerini-kademeli-olarak-baslatmaya-haz-rlan-yor>. Son erişim 23 Eylül 2020.
- Euronews. (2020b). <https://tr.euronews.com/2020/10/01/ingiltere-turkiye-yi-karantina-uygulanacak-ulkeler-listesine-ald>. Son erişim 10 Ekim 2020.
- Global Tourism Forum, (2020). *Recovery and beyond*. <https://www.globaltourismforum.org/recovery-and-beyond/> Son erişim 30 Kasım 2020.
- Haberturk (2020). <https://www.haberturk.com/koronavirus-salginini-sonrasi-avrupa-turizm-sektorunu-nasil-canlandiracagini-tartisiyor-2664712>. Son erişim 21 Eylül 2020.
- <https://t24.com.tr/haber/koronavirus-salginindan-sonra-karavan-satislari-yuzde-300-artti,876012> Son erişim 22 Ağustos 2020.
- <https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/hizmet/sosyal-mesafe-cadir-ve-bisiklet-satislarini-artirdi/657837> Son erişim 10 Ekim 2020.
- <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/almanya-kovid-19-nedeniyle-turkiyeye-uyguladigi-seyahat-uyarisini-kismen-kaldirdi/1931350>. Son erişim 04 Ekim 2020.
- Inquirer (2020). <https://business.inquirer.net/299439/travel-bubbles-eyed-to-revive-economies/amp> Son erişim 15 Ekim 2020.
- Morningfuture. (2020). <https://www.morningfuture.com/en/article/2020/07/17/sharing-economy-crisis-marta-mainieri/968/>. Son Erişim 04 Ekim 2020.
- OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü). (2020). *Tourism policy response to the coronavirus (covid-19)* OECD. https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=124_124984-7uf8nm95se&title=Covid-19_Tourism_Policy_Responses. Son erişim 22 Ağustos 2020.
- Sağlık Bakanlığı. (2020a). <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html>. Son erişim 23 Eylül 2020.
- Sağlık Bakanlığı. (2020b). <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-68443/covid-19-durum-raporu.html>. Son erişim 22 Eylül 2020.
- SGK (Sosyal Güvenlik Kurumu), (2020). *SGK işyeri ve çalışan sayısı verileri*. www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/aylik_istatistik_bilgileri, Son erişim 05 Ekim 2020.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2020). *Hane halkı yurt içi turizm istatistikleri bülteni*. <https://data.tuik.gov.tr/tr/display-bulletin/?bulletin=hanehalki-yurt-ici-turizm-i-ceyrek-okak-mart-2020-33665>. Son erişim 05 Ekim 2020.
- Turizmgunlugu (2020). <https://www.turizmgunlugu.com/2020/03/24/kapanan-oteller-listesi-koronavirus/>. Son erişim 07 Ekim 2020.
- TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi). (2020). *Covid-19 küresel salgın değerlendirme raporu*. <http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/kovidraporu/T%C3%9CBA%20Covid-19%20Raporu%206.%20G%C3%BCncelleme.pdf>. Son erişim 28 Temmuz 2020.
- UNWTO (Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü). (2020a). *2020 UNWTO reports*. <https://www.unwto.org/news/international-tourist-numbers-down-65-in-first-half-of-2020-unwto-reports>. Son erişim 16 Eylül 2020.
- UNWTO (Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü). (2020b). *World tourism barometer, Volume 18, Issue 5, August/September 2020*. <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/wtobarometereng.2020.18.1.5>. Son erişim 25 Ağustos 2020.
- UNWTO (Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü). (2020c). <https://www.unwto.org/covid-19-inclusive-response-vulnerable-groups>. Son erişim 03 Eylül 2020.
- Wego, (2020). <https://blog.wego.com/whats-a-travel-bubble/>. Son erişim 24 Eylül 2020.
- WHO (Dünya Sağlık Örgütü). (2020a). *Coronavirus disease*. <https://www.who.int/publications/m/item/log-of-major-changes-and-errata-in-who-daily-aggregate-case-and-death-count-data>. Son erişim 23 Ağustos 2020.
- WHO (Dünya Sağlık Örgütü). (2020b). <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/interactive-timeline>. Son erişim 15 Eylül 2020.

İnternet Kaynakları

- BBC, (2020). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53284234>. Son erişim 04 Ekim 2020.
- BM (Birleşmiş Milletler). (2020). *Policy brief: covid-19 and transforming tourism, august, 2020*. https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-08/sg_policy_brief_covid-19_tourism_august_2020.pdf. Son erişim 28 Ağustos 2020.

Basılı ISSN 1302-5856

Türk Coğrafya Dergisi

Turkish Geographical Review

www.tcd.org.tr

Elektronik ISSN 1308-9773

COVID-19'un zayıf halkası: Yaşlı nüfus

The weak ring of COVID-19: Elderly population

Serdar Ek ^{*a} Hatice İlhanlı ^b Selver Özözen Kahraman ^c

^a Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Çanakkale, Türkiye.

^b Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Çanakkale, Türkiye.

^c Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Çanakkale, Türkiye.

ORCID: S.E. 0000-0003-3533-5460; H.İ. 0000-0002-4135-5364; S.Ö.K. 0000-0001-6024-0792

BİLGİ / INFO

Geliş/Received: 13.10.2020

Kabul/Accepted: 29.11.2020

Anahtar Kelimeler:

COVID-19

Yaşlı ölümleri

Yaşlılık oranı

Mekânsal dağılışı

Pandemi

Keywords:

COVID-19

Elderly deaths

Elderly rate

Spatial distribution

Pandemic

*Sorumlu yazar/Corresponding author:

(S. Ek) Serdarek25@gmail.com

DOI: 10.17211/tcd.809688

Atf/Citation:

Ek, S., İlhanlı, H., & Özözen-Kahraman, S.

(2020). COVID-19'un zayıf halkası: Yaşlı nüfus. *Türk Coğrafya Dergisi*, 76, 33-44.

DOI: 10.17211/tcd.809688

ÖZ / ABSTRACT

Aralık 2019'da ilk olarak Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkıp, kısa zamanda tüm kıtalara yayılan salgın her ulusu farklı boyutlarda etkilemiştir. Covid-19 bireyler arasında ayrımcılık yapmadığı halde toplumun dezavantajlı kesimini oluşturan yaşlı gruplar üzerinde, hastalığın seyri ve ölüm oranları açısından ağır bir yük oluşturmaktadır. Özellikle ilave hastalığı bulunanlarda ve 65 yaş üzerinde yoğunlaşan ölümler salgının belirli bir kitleyi hedef aldığını göstermiştir. Dolayısıyla pandemi kökenli yaşlı ölüm oranları, yaşlılığın ve diğer göstergelerin kullanıldığı geniş bir yelpazede ele alınarak, uluslararası karşılaştırılmalı bir tabloyla daha net görülmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda 25 Eylül tarihine kadar vaka sayısı 5000 üzerinde olan 85 ülke örneklem grubuna seçilmiştir. Covid-19 vaka/ölüm oranları ile ülkelerin yaşlanma süreçleri arasında bir ilişki olup olmadığını anlayabilmek için Kümeleme Analizi kullanılmıştır. Bunun sonucunda ortaya çıkan 5 kümenin Covid-19 kaynaklı yaşlı ölüm oranlarıyla ilişkisi merkeze alınıp, uluslararası karşılaştırmalar yapıldığında Covid-19/yaşlı-ölüm ilişkisi daha net anlaşılmıştır. En yaşlı olan birinci kümeden, en genç olan son kümeyle doğru Covid-19 kaynaklı yaşlı ölümlerin azaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca gelişmiş ülkelerin Covid-19 kaynaklı yaşlı ölümleri, gelişmemiş ülkelere göre daha yüksek çıkmıştır. Covid-19 kaynaklı yaşlı ölümlerin yoğun olduğu ülkelerde ise potansiyel destek oranı düşük çıkmıştır. Temiz suya erişim, toplam gelirden sağlık harcamaları oranı ve kabinedeki kadın temsilci oranının, Covid-19 kaynaklı yaşlı ölümleri ile zayıf bir ilişkisi bulunmuştur. Salgın kaynaklı yaşlı ölüm oranının, sosyo-ekonomik, sağlık ve politik göstergelerden oluşan 11 faktör ile ilişkisi incelenmek için Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi yapılmıştır. Bunun sonucunda ise Covid-19 kaynaklı yaşlı ölüm oranı ile diğer değişkenler arasında pozitif orta düzeyde bir varyans bulunmuştur. Çalışmanın son safhasında ise Türkiye'deki yaşlı nüfusun Covid-19 ölüm oranı ve mevcut salgın yönetimi değerlendirilmiştir.

The epidemic, which first appeared in Wuhan, China in December 2019 and spread to all continents in a short time, affected every nation in different dimensions. Although Covid-19 does not discriminate between individuals, it poses a heavy burden in the disadvantaged group in terms of the course of the disease and causes of death. Deaths in those with additional diseases and intensifying the age of 65 show that the epidemic is targeting a specific population. Therefore, pandemic-based elderly mortality rates are aimed to be seen more clearly with an international comparative table by considering a wide range of old age and other indicators. In this context, 85 countries with more than 5000 cases until September 25 were selected to the sample group. Cluster analysis was used to understand whether there is a relationship between Covid-19 case / death rates and the aging processes of countries. The relationship of the 5 clusters that emerged as a result of this, with the elderly mortality rates caused by Covid-19, was taken into the center and the relationship between Covid-19/Elderly-Death was understood more clearly when international comparisons were made. It was determined that elderly deaths from Covid-19 decreased from the oldest first cluster to the youngest cluster. In addition, elderly deaths from Covid-19 were higher in developed countries than in undeveloped countries. Potential support rate was low where deaths associated with Covid-19 were concentrated. Access to clean water, healthcare spending, and the proportion of female cabinet representatives were found to be weakly associated with deaths from Covid-19. Multiple Linear Regression Analysis was conducted to examine the relationship between epidemic mortality rate of the elderly and 11 factors consisting of socio-economic, health and political indicators. As a result, it was found to have a positive intermediate variance between Covid-19-related elderly mortality and other data. In the last part of the study, the Covid-19 outbreak in the capture and death rates of the elderly population in Turkey compared to other countries and assessed the current outbreak management.

Extended Abstract

Introduction

The Covid-19 epidemic, which first appeared in Wuhan, China in December 2019 and spread to all continents in a short time, affected each nation in different dimensions. The age composition of the population has been decisive in the defeat of the nations in the tough epidemic struggle. Although Covid-19 does not discriminate between individuals, it poses a heavy burden on elderly groups, which constitute the disadvantaged segment of the society, in terms of the course of the disease and mortality rates. Deaths, especially in those with chronic diseases and over the age of 65, have shown that the epidemic targets a specific population.

Although many publications on Covid-19 have been made in a short time, its effect in less developed societies has not been adequately revealed, since it does not spread to all countries simultaneously and the spreading process continues. This study, which is handled with a different perspective from the literature, reveals the difference in terms of variables, method and subject used. Elderly mortality rates due to pandemics have been studied in a wide range using socio-economic, demographic and political variables. Thus, it is aimed to see the causes of Covid-19 death rates, aging and other indicators, which vary by country, with an international comparative table.

Data and Methods

One of the strengths of the study is that the countries selected as a sample represent 95.59% of cases and 97.69% of deaths in the world. In this context, 85 countries with more than 5000 cases were analyzed as a sample group. K-cluster analysis was used to understand whether there is a relationship between Covid-19 death rates and the aging processes of countries and to reveal the regional impact of the epidemic. In this analysis, 60+ age ratio was selected as the dependent variable among deaths from Covid-19. Among the available data, potential support rate, life expectancy at birth, age dependency ratio, and population age 65+ and 80+ ratio were used as independent variables. Multiple Linear Regression Analysis was conducted to examine the relationship between epidemic-related elderly mortality rates with 11 factors. In this analysis, 60+ age mortality rate among deaths from Covid-19 was selected as the dependent variable. 11 factors consisting of various indicators were used as independent variables.

Findings

When the relationship of the 5 clusters that emerged as a result of the K-cluster analysis was taken into the center and the international comparisons were made, the relationship between Covid-19 / Elderly-Death was understood more clearly. There were 19 countries in the first cluster, 16 in the second cluster, 19 in the third cluster, 20 in the fourth cluster and 11 in the fifth cluster. The first cluster consists of Japan, Canada and Europe's elderly countries, where the elderly population ratio is high. The cluster, designated as the High Aged cluster, has advanced health systems. Despite this, it is the cluster with the highest number of elderly losses from Covid-19. Unlike the first cluster, the fifth cluster is a cluster of countries with a high young population. The cluster, called the very low elderly population cluster, is the cluster with the lowest elderly deaths from Covid-19.

The second cluster appears as the elderly cluster in terms of demographics. It consists of countries with a lower proportion of elderly population than the first cluster. The cluster includes the young countries of Europe, and the USA. The third cluster consists of Turkey and other developing countries. The cluster, in which middle-aged populated countries are formed, also includes China, where the disease first spread. The fourth cluster is the low-aged population cluster that includes countries that transition from a young to a middle-aged structure in terms of demographics.

As a result of Multiple Linear Regression Analysis; There is a high positive correlation between the dependent variable of the population mortality rate over 60 years old due to Covid-19 and the life expectancy at birth (%75), the population over 65 (%72) and the population over 80 (%72) years old. Among the Covid-19 deaths, there is a moderate positive relationship between the dependent variable of the population over 60 years of age and the Human Development Index (HDI) (%65), the elderly dependent ratio (%60), the number of nurses per 1000 people (%54) and the rate of physicians per 1000 people (%50). The only variable that had a negative relationship with the dependent variable was PDO. In this context, in countries where this variable, which has a negative relationship (%52), has increased, it is seen that the population over 60 who died from Covid-19 is also decreasing. From other indicators, access to clean water (%46), health expenditures in total income (%43) and the ratio of female representatives in the cabinet (%31) have a weak relationship with the deaths of the elderly from Covid-19.

Looking at the issue in terms of Turkey, according to status reports published between June 1 and September 27, the mortality rate over 65 years of age from the virus is 70.78% (Republic of Turkey Ministry of Health, 2020). The fact that the mortality rate over the age of 65 due to the virus is lower in our country compared to European countries; the elderly population ratio, health policies and social activity restrictions (wedding-sports-entertainment-meeting-education) and rules have been effective.

Conclusion and Evaluation

Spatial analysis was made by mapping the distribution of the elderly population ratio with five different clusters consisting of 85 countries. It was determined that the spatial patterns revealed by demographic differences coincided with the distribution of elderly deaths from Covid-19. Regression analysis result, the proportion of the population over 60 years old has a moderately positive relationship with all other independent variables (56%). In the cluster analysis, it was determined that from the eldest first cluster to the youngest cluster, deaths from Covid-19 decreased. In both analyzes, the old age variable was the most determining factor among all variables.

1. Giriş

Covid-19 pandemisi kapitalist sistem içinde yer alan birçok ülkenin sağlık sistemlerinin yetersizliğini, giderek derinleşen sınıfsal farklar nedeni ile sağlık hizmetlerine erişim sorunlarını ve krizlere karşı hazırlıksız olduğunu ortaya çıkarmıştır. Özellikle krizin başlangıcında, maske ve ilaç gibi ürünlerin üretim ve dağıtımındaki aksamalar, ticaretine sınırlama getirilmesi, uluslararası hareketliliğin yavaşlaması, seyahatlere kısıtlama getirilmesi, sınır

kontrollerinin artması, Schengen Anlaşmasının askıya alınması, AB, G20 ve BM gibi kuruluşların işlevsiz kalması ve tedbirler açısından ortak karar alınamaması, yabancı sermaye yatırımlarının ve istihdamın düşmesi ile ekonomik olarak içe kapanma sürecinin yaşanması mevcut küresel sistemin eleştirilmesine yol açmıştır.

Yerküreyi tehdit altına alan Covid-19 virüsünün ilk vakasına 2019'un Aralık ayında Wuhan kentinde rastlanmıştır. Wuhan'dan yola çıkıp süratli bir şekilde yayılan bu salgın 15 Mart 2020'de 5.790 kişinin ölümüne neden olmuştur. Bu tarihten 15 gün sonra, 30 Mart 2020'de ölüm sayısı neredeyse 6 kat artarak 34.700'e ulaşmıştır (OWID, 2020). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) verilerine göre 25 Eylül 2020 tarihine kadar dünya genelinde toplam onaylı vaka sayısı 32 milyon 344 bine ve ölüm sayısı ise 985 bine ulaşmıştır. Vaka ve ölümlerin dağılımı nüfusun hareketliliğine ve alınan tedbirlere bağlı olarak kıtalar arasında farklılık göstermektedir. 20 Eylül itibarıyla tüm vakaların %50'sini Amerika, %20'sini Güneydoğu Asya, %17'sini Avrupa, %7'sini Doğu Akdeniz, %4'ünü Afrika ve %2'sini Batı Pasifik ülkeleri oluşturmaktadır. Tüm ölümlerin %55'ini Amerika, %24'ünü Avrupa, %11'ini Güneydoğu Asya, %6'sını Batı Pasifik ülkeleri ve %3'ünü Afrika oluşturmaktadır (WHO, 2020).

Nüfusun yaş profili, yoğunluğu ve hastalık karşısındaki eylemleri, salgın sürecinin temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Yayılışında nüfus hareketliliğinin de etkili olduğu koronavirüs salgını, 6 ay içinde Antarktika kıtası dışındaki tüm kıtalara yayılmıştır (Uzun & Oğlakçı 2020). İlk olarak Çin'de ortaya çıkıp zamanla tüm kıtalara yayılan salgın, ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve demografik yapılarına göre her ülkeyi farklı boyutlarda etkilemiştir. Ulusların sağlık sistemleri ve finansal yapıları, salgınla mücadelede önemli faktörlerdir. Ekonomik göstergelerin yanı sıra toplumların nüfus yapısı da bu salgınla başa çıkmada göz ardı edilmemesi gereken bir unsurdur. Zira en gelişmiş ülkelerin bile çetin salgın mücadelesindeki mağlubiyetinde nüfusun yaş kompozisyonu belirleyici olmuştur. Çünkü yaş yapısı yükselen toplumlar salgın hastalıklarda daha fazla sağlık hizmetine ve ekonomik kaynaklara ihtiyaç duymaktadırlar.

Tıbbi gelişmelerin beraberinde getirdiği güçlü sağlık koşullarıyla birlikte yaşam süreleri de uzamıştır. Doğuşta beklenen yaşam süresinin uzamasıyla beraber bazı ülkelerin yaşlı nüfusu yüksek oranlara ulaşmıştır. Ancak uzayan yaşam süresi şimdi ölümcül salgın sebebiyle büyük bir baskı altında kalmıştır. Bireylerde yaşın ilerlemesiyle beraber bazı ilave hastalıkların ortaya çıkması salgınlara karşı direncin zayıflamasına yol açmaktadır. Dolayısıyla ilave rahatsızlığı bulunan yaşlı bireylerin salgına karşı mücadelede risk oranları yüksektir. Covid-19 bireyler arasında ayrımcılık yapmadığı halde toplumun dezavantajlı kesimini oluşturan yaşlı gruplar üzerinde, hastalığın seyri ve ölüm oranları açısından ağır bir yük oluşturmaktadır. 60 yaş ve üzeri vakaların büyük bir kısmının ölüm ile sonuçlanması kısa zamanda yaşlı kitleye odaklanmayı gerektirmiştir (Soysal, 2020). Vakaların büyük bir kısmı 20-60 yaş aralığında iken, ölen hastaların çoğunlukla yaşlı olması (Hotar, 2020) ve 70 yaş üzerindeki bireylerin tahminen %66'sında en az bir altta yatan hastalığın bulunması, onlar için daha ciddi bir risk oluşturmaktadır. Avrupa'da Covid-19 kaynaklı ölümlerin %95'inden çoğu 60 yaş üzerinde görülürken, ABD'de gerçekleşen ölümlerin %80'i 65 yaş üzerinde, Çin'de gerçekleşen ölümlerin ise %80'i 60 yaş üzerindeki vakalarda görülmüştür (UN, 2020). Özellikle ilave hastalığı bulunanlarda ve 65 yaş üzer-

inde yoğunlaşan ölümler salgının belirli bir kitleyi hedef aldığını göstermiştir.

Geçmiş zamanlarda salgın hastalıklardan kaynaklanan can kayıpları da yaş yapısının önemli bir faktör olduğunu doğrulamıştır. Örneğin koronavirüs çeşitlerinden biri olan SARS (Şiddetli Akut Solunum Yolu Sendromu) sebebiyle ölen hastaların, vaka/ölüm oranı 24 yaş ve altında %1'den az, 25-44 yaş arasında %6, 45-64 yaş arasında %15 ve 65 yaş ve üzerinde ise %50'den fazla olduğu bilinmektedir (WHO, 2003). Başka bir virüs olan influenza A (H3N2) varyant virüsü de özellikle yaşlı insanlar için tehlike oluşturmıştır. ABD'de influenzaya bağlı ölümlerin yaklaşık %90'ı ve vakaların %50-70'i, 65 yaş ve üzeri grubunda görülmüştür (Czaja vd., 2019). Nitekim enfeksiyon nedeniyle gerçekleşen ölümlerin belirli bir yaş grubunu hedef almış olması, epidemik kayıpların demografik özelliklerle sıkı bir ilişki içerisinde olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla yeryüzündeki yaşlı nüfusun tarih boyunca gerçekleşen bulaşıcı hastalıklara karşı savunmasızlığı hayati önem arz eden bir konudur.

Küresel çapta dağılım gösteren Covid-19 kaynaklı can kayıpları hala artmaya devam ederken, salgının yerel ve ulusal düzeyde etki boyutları, pek çok araştırmanın odak noktası haline gelmiştir. Dünyayı derinden sarsan bu salgının en çok hangi ülkeleri etkileyeceği merak konusu olmuştur. Araştırmacılar salgının erken evrelerinden bu yana, sınırlı veri depolarına rağmen salgının etki düzeyini belirlemek amacıyla risk analizlerine ve matematiksel modellemelere başvurmuşlardır. Mevcut çalışmaların büyük bir kısmı tıp alanıyla ilgili olmakla birlikte, demografik özelliklerin ilişkilendirildiği çalışmalardan bazılarının bulgularına ulaşılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları Covid-19 ölümlerinin yaş örüntüsünü daha iyi anlamak için nüfusun demografik özelliklerini değerlendirmişlerdir (Gao & Dong, 2020; Medford & Llimós, 2020; Natale vd., 2020; Onder vd., 2020). Buna bağlı olarak çeşitli ülkelerde vaka/ölüm oranları arasındaki ilişki yaşlı nüfusla açıklanmıştır. Çalışmaların ortak sonuçlarına göre yaş ile Covid-19 ölüm oranı arasında güçlü bir ilişkinin olduğu, yaşla beraber ölüm oranlarının da artış gösterdiği tespit edilmiştir. Benzer şekilde bazı çalışmalarda da (Balbo vd., 2020; Dowd vd., 2020) Covid-19 mortalite oranı analizinde demografi biliminin önemine değinmişlerdir. Demografinin, salgın hastalıkların yol açtığı ölüm oranlarındaki farklılıkların nedenlerini açıklamada kilit bir görev taşıdığı vurgulanmıştır.

Bazı çalışmalar ise salgın kaynaklı ölümlerde yaşla birlikte cinsiyeti de ilişkilendirmişlerdir (Drefahl vd., 2020; Emami vd., 2020; Guilmo, 2020; Hotar vd., 2020; Kalabikhina, 2020; Karaca, 2020; Liu vd., 2020; Sobotka vd., 2020). Bu çalışmalardan sağlanan bulgulara göre erkek cinsiyet, yaşlılık ve ilave hastalıkların (özellikle diyabetin) bu mağdurların ortak özellikleri olduğu tespit edilmiştir.

Ülkelerin salgınla mücadele sürecinin yönetiminde, sağlık kaynaklarının düzeyi de etkili olan önemli bir faktördür. Bazı çalışmalar (Dedeler vd., 2020; Giang vd., 2020; Samancı, 2020; Tekin, 2020) çeşitli ülkeler arasındaki ölümlerin farklılığını analiz ederken sağlık sistemleriyle ilgili değişkenleri de analize dâhil etmişlerdir. Buna göre sağlık sistemi koşullarının, özellikle hastane yataklarının ve sağlık personeli sayısının, ölüm oranlarının düşürülmesinde son derece önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir.

Salgına yönelik müdahale ve tedbirlerde özellikle yaşlıları mer-

keze koymanın gerekliliğini tartışan çalışmalar da vardır. Bu çalışmalardan biri (Fischer vd., 2020) politika yapıcılarının sosyal mesafe fikrini göz ardı etme probleminde odaklanmıştır. Bunun sonucunda yaşlılar ülke ekonomisi için feda edilmişlerdir. Benzer konulu bir diğer çalışmada ise (Liu vd., 2020) sadece yaşlı yetişkinleri hedefleyen politika müdahalelerinin farklı yaş gruplarından oluşan dört şehir üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bunun sonucunda yaşlılar arasındaki temas Los Angeles'ta %5, New York'ta %11, Daegu'da (G. Kore) %11 ve Nairobi'de (Kenya) %28 önlendiği tespit edilmiştir.

Çalışmaların neredeyse hepsinde veri eksikliğinden kaynaklanan analiz kısıtlanma sorunları dile getirilmiştir. Ayrıca vakalarla ilişkili sosyo-demografik ve klinik verilerin daha detaylı paylaşılmasının mevcut tahminleri değiştirebileceği öne sürülmüştür. Pek çok ülke günlük ve detaylı veri paylaşmasına rağmen, bazı ülkelerin detaylı demografik ve mekânsal veri paylaşmaması nedeniyle ulusal ve uluslararası karşılaştırma yapılamamaktadır. Covid-19 ile ilgili kısa sürede pek çok yayın yapılmakla birlikte tüm ülkelere eş zamanlı yayılmadığı ve yayılma süreci devam ettiği için özellikle az gelişmiş toplumlardaki etkisi yeterince ortaya konulmamıştır. Yapılmış çalışmaların yanı sıra küresel Covid-19 pandemisinin etkileme sahalarını daha iyi anlayabilmek için kapsamlı bir örneklem grubuna ait demografik özelliklerin karşılaştırılması gereği doğmuştur.

Yapılan çalışmalarda ülkelerin çoğunlukla sınırlı miktarda vaka/ölüm sayıları, vaka ölüm oranı ile demografik veriler kullanılarak yaş yapısının rolü incelenmiştir. Ancak ülkelerin 60 yaş ve üzeri grubuna özgü, Covid-19'dan kaynaklı ölüm oranlarının kullanıldığı kapsamlı ve karşılaştırmalı bir çalışmaya rastlanamamıştır. Mevcut çalışmalarda genellikle sınırlı sayıda denek yahut sınırlı sayıda ülke verisinin kullanıldığı örneklem gruplarından oluşmaktadır. Bu çalışma ise literatürden farklı olarak, hem kapsamlı bir örneklem grubunu, hem de zengin bir veri deposunu içermektedir. Çalışmanın en güçlü yönlerinden biri örneklem olarak seçilen ülkelerin dünyadaki vakaların %95,59'unu ve ölümlerin %97,69'unu temsil etmesidir. Bununla beraber bu konunun ele alındığı çalışmalarda kümeleme ve regresyon analizi tekniklerinin kullanıldığı mekânsal analizlere rastlanılmaması da bu çalışmanın özgünlüğünü ortaya koyması bakımından önemlidir. Yapılan bir çalışmada (Tekin, 2020) hiyerarşik kümeleme analizi kullanılmışsa da demografik nitelikler göz önünde bulundurulmamış, ülkeler yalnızca sağlık ve finansal göstergeler bağlamında tasniflendirilmiştir. Yapılan bazı çalışmalardaki analizler genellikle birkaç değişkenden oluşurken (Davies vd., 2020; Dowd vd., 2020; Guilmo, 2020; Hotar vd., 2020; Maukayeva & Karimova, 2020; Natale vd., 2020; Onder vd., 2020), bu çalışmanın on iki farklı değişkeni içermesi de çalışmanın ayırt edici özelliklerinden bir diğeridir. Bazı çalışmaların demografik verilerine bakıldığında (Chen vd., 2020; Emami vd., 2020; Guilmo, 2020; Hotar vd., 2020; Karaca, 2020; Liu vd., 2020; Onder vd., 2020; Sobotka vd., 2020) birkaç ülkenin ya da belirli bir hastanedeki dar bir örneklem grubunun 60 yaş ve üstü ölüm verilerinin kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu çalışmada ise çeşitli kaynakların (sağlık bakanlığı durum raporları, haber bültenleri, gösterge panelleri, işlenmemiş makale verileri vs.) taranması sonucu elde edilen 85 ülkeye ait 60 yaş ve üstü ölüm oranlarına ulaşılması çalışmanın yine ayırt edici özelliklerindedir. Pandemi kökenli yaşlı ölüm oranları, sosyo-ekonomik, demografik ve siyasi değişkenlerin de kullanıldığı geniş bir yelpazede ele alınmıştır. Böylece ülkelere göre farklılık gösteren Covid-19 ölüm oranlarının nedenleri, yaş-

lılığın ve diğer göstergelerin uluslararası karşılaştırmalı bir tabloyla daha net görülmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda ülkelerin Covid-19 ölüm oranları arasındaki farklılığın nedenlerine odaklanılmıştır. Yapılacak olan çalışmada yeterli miktarda veri deposuna ulaşabilmek için uzun süreli bir periyotun (9-10 ay) tamamlanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Pandeminin ilk ortaya çıkışından bu yana yeterli sürenin tamamlanmasıyla hedeflenen verilere nispeten ulaşılmıştır. Bu veriler ışığında Covid-19 ile mücadele eden pek çok ülkeyi birbiriyle karşılaştırma imkânı sağlanmıştır. Vaka sayısı 5000 üzerinde olan 85 ülkeye ait 60 yaş ve üzeri ölüm oranlarının farklılaşmasının nedenleri yaşlılık ve gelişmişlik düzeyleri çerçevesinde ortaya konulmuştur.

Ülkelerin küresel çapta yayılan Covid-19 salgınından farklı boyutlarda etkilenme nedenlerini daha iyi anlayabilmek için Covid-19 ölüm oranları ile siyasi, ekonomik, demografik ve sağlık göstergeleri birbiriyle karşılaştırılmıştır. Ülkelerin salgına karşı savunmasızlığını demografik farklılıklarla açıklamak için 60 yaş ve üzeri ölüm paterni ile yaşlı nüfus oranı arasında ilişki kurulmuştur. Bunun için ülkelere göre Covid-19 kaynaklı yaşlı ölüm oranları ile yaşlı nüfus kategorileri (yaşlı, ileri yaşlı, potansiyel destek oranı ve yaşlı bağımlılık oranı) arasındaki farklılıklar değerlendirilmiştir. Böylece ölümcül salgının 60 yaş ve üstü nüfusa etkisi çeşitli göstergeler bağlamında sınıflandırılıp mekânsal dağılışı yapılmış ve birtakım çıkarımlarda bulunulmuştur. Çalışmanın son safhasında ise Türkiye'deki yaşlı nüfusun Covid-19 kaynaklı ölüm oranı ve mevcut salgın yönetimi değerlendirilmiştir.

2. Veri ve Yöntem

Araştırmanın evreni, dünyadaki tüm ülkelerden oluşmaktadır. Tüm ülkeler Covid-19 ile eş zamanlı karşılaşmadığı gibi, veriler de aynı düzeyde paylaşılmadığından, verilerin ulaşılabilirliği ve depolanma sürecine bağlı olarak 85 örneklem ülke seçilmiştir. Kimi ülkelerde Covid-19 verilerine kolayca ulaşırlarken, kimi ülkelerde ise veriler ulaşım oldukça zor olmuştur. Covid-19 tüm dünyada aynı anda ve hızla yayılmadığı için, vaka sayısı 5000 üzerine ulaşmış olan ülkeler örneklem olarak seçilmiştir. Vaka sayısı 5000 üzerinde olan 122 ülkeden 37'sinde 60+ yaş ölüm verilerine erişilememesi sebebiyle analiz dışında tutulmuştur. 25 Eylül 2020 tarihine kadar paylaşılan verilere göre 5000 üzerinde Covid-19 vaka/hasta sayısına sahip 85 ülke, örneklem grubuna alınmıştır. Bu 85 ülke, dünyadaki vakaların %95,59'unu ve ölümlerin %97,69'unu temsil etmektedir.

Covid-19 ölüm oranları ile ilişkilendirilen veriler çok değişkenli olup; sağlık, ekonomik, siyasi ve demografik verilerden oluşmaktadır (UN, 2020; WHO, 2020; Worldometer, 2020). Sağlık verilerinin bileşenleri arasında pandemi kaynaklı ölümlerde 60+ yaş nüfus oranı (25 Eylül 2020), 1000 kişi başına düşen hekim (2017) ve hemşire sayısı (2017) bulunmaktadır. Sosyo-ekonomik verilerin bileşenleri arasında İnsan Gelişim Endeksi (HDI-2019), toplam gelirden sağlık harcamalarının oranı (2017) ve temiz suya erişim oranı (2017) bulunmaktadır. Demografik verilerin bileşenleri arasında ise potansiyel destek oranı (PDO-2019), yaş bağımlılık oranı (YBO-2019), doğuştan beklenen yaşam süresi (2019), 65+ ve 80+ yaş nüfusunun toplam nüfus içindeki payı (2019) bulunmaktadır. Kabinedeki kadın temsilci oranı (2020) ise politik veriyi oluşturmaktadır. Analizler Covid-19 ile ilişkilendirilen 12 farklı değişken üzerinden yapılmıştır. Demografik, sosyo-ekonomik, sağlık ve politik veriler kullanılarak Covid-19'un yaşlı nüfus üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Özellikle ülkelerin yaş profiline

belirlemek için demografik veriler yoğun olarak kullanılmıştır. Gelişmişlik endeksi, temiz suya erişim ve toplam gelirden sağlık harcamaları verileri kullanılarak ülkelerin birbirleri arasındaki sosyo-ekonomik ilişkiler incelenmiştir. Ülkelerin sağlık verileri de kullanılarak yaşlı nüfusunun sağlık hizmetlerine erişimi de ortaya konulmak istenmiştir. Ayrıca pandemiyi başından bu yana ülkelerin Covid-19 sonuçları arasındaki farklılıkları açıklamada ulusal liderlerin etkili olabileceğine dair tartışmalar gündeme gelmiştir. Kadın liderler tarafından yönetilen Almanya, İzlanda, Danimarka, Tayvan, Hong Kong, Yeni Zelanda, Finlandiya ve Norveç gibi ülkelerin Covid-19 salgınıyla başa çıkmada, erkeklerin lider olduğu ülkelere göre daha başarılı olduğuna ilişkin araştırmalar da (Coscieme vd., 2020; Garikipati & Kambhampati, 2020; Aldrich & Lotito, 2020) yayınlanmıştır. Bilimsel yayınlar dışında kadın yöneticilerin pandemi yönetiminde başvurdukları stratejiler ve yaşlılara yönelik aldıkları önlemler medyanın da ilgisini çekmiştir. Örneğin Almanya'ya bakıldığında Merkel sokakların yaşlılar için daha güvenli olmasını sağlamaya yönelik tedbirlere başvurarak "Yaşlıların dışarı çıkmaya korktuğu bir ülke olmayacağız" söyleminde bulunmuştur. Huzurevleri ve bakımevlerinin pandemi sürecinde "örnek teşkil edecek çözüm odaklı bir tutum sergilediklerini" belirten Merkel, asemptomatik (belirtisiz) olsalar dahi bakımevlerindeki yaşlılara test uygulanmasının da alınan önlemlerin bir parçası olduğunu dile getirmiştir (www.dw.com/tr). Daha kapsamlı önlemler olarak zayıf grubu korumayı amaçlayan Yeni Zelanda ve Hong Kong Covid-19'la mücadelede eleme stratejisini kullanmıştır. Benimsedikleri bu stratejiyle geniş çaplı olarak potansiyel vakaları izleyip, sıkı kontrol tedbirleri uygulamışlardır. Böylece hastalığın tüm halka yayılmadan tespit edilip, uzak tutulması sağlanarak, yaşlı ve kronik hastalığı olan kesimin ölüm riskinin azaltılabileceği düşünülmüştür (tr.euro-news.com, asiaresearchnews.com). Salgın sonuçları arasındaki farklılıkları açıklamada ulusal liderlerin etkisine dair gündemde yer alan tartışmalara yanıt verebilmek için yönetimde cinsiyete dayalı farklılıkların olup olmadığı araştırılmıştır. Bu bağlamda önce analize sadece kadın liderler dâhil edilmiş, ancak analizde sonuç anlamsız çıktığı için çalışmaya 'Kabinedeki kadın temsilcisi oranı' dâhil edilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Analizlerde kullanılan verilerin sınıflandırılması.

Table 1. Classification of data used in analysis.

Demografik Veriler
65+ yaş nüfusunun toplam nüfus içindeki payı (2019)
80+ yaş nüfusunun toplam nüfus içindeki payı (2019)
Doğuşta beklenen yaşam süresi (2019)
Yaş bağımlılık oranı (YBO-2019)
Potansiyel destek oranı (PDO-2019)
Sosyo-Ekonomik Veriler
Toplam gelirden sağlık harcamalarının oranı (2017)
Temiz suya erişim oranı (2017)
Gelişmişlik endeksi (HDI-2019)
Sağlık Veriler
Covid-19 ölümlerinin içinde 60+ yaş nüfus oranı (25 Eylül 2020)
1000 kişi başına düşen hekim (2017)
1000 kişi başına düşen hemşire (2017)
Politik Veriler
Kabinedeki kadın temsilcisi oranı (2020)

Bu verilerden Covid-19 kaynaklı ölümlerin içinde 60+ yaş oranı bağımlı değişken olarak seçilmiştir. Potansiyel destek oranı (PDO-2019), doğuşta beklenen yaşam süresi (2019), yaş bağımlılık oranı (YBO-2019) ve 65+ ile 80+ yaş nüfus oranı (2019) bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Amacımıza uygun olarak Covid-19 vaka/ölüm oranları ile ülkelerin yaşlanma süreçleri arasında bir ilişki olup olmadığını, benzer ülkelerin aynı kümede toplanıp toplanmadığını anlayabilmek için "kümeleme analizi" tercih edilmiştir. Bağımlı değişken olan salgın kaynaklı yaşlı ölüm oranının, geriye kalan 11 faktör ile ilişkisini inceleyebilmek için de "çoklu doğrusal regresyon analizi" yapılmıştır. Öncelikle SPSS 22,0 istatistik programı kullanılarak verilerin mekânsal boyutlarının etkilerini ortaya koymak için kümeleme analizi kullanılmıştır. Ortaya çıkan kümelerin yaşlı nüfus oranları ile beraber haritalanması için ArcMap 10,3 programı kullanılmıştır.

Bilindiği gibi, N nesnenin benzerlik bakımından K kümeye atanmasına kümeleme analizi denir ($K \leq N$). Kümeleme analizinde benzer nesnelere yan yana getirilirken, benzer olmayan nesnelere de onlardan ayrı tutulmak istenmektedir. Nesnelere bir kümeye atanabilmesinde ölçüt, o nesnenin kümedeki öteki nesnelere benzerliği ve başka kümelerdeki nesnelere benzemezliğidir. Çok değişkenli kümeleme analizi, verilerin benzerliklerine göre sınıflandırılması için kullanılmaktadır. Bu benzerlik veya farklılık matrisine göre birimler veya değişkenler uygun sayıdaki kümelere ayrılır (Aykın & Korkmaz, 2014; Çakmak vd., 2005; Çetin & Meydan, 2019; Ersöz, 2009; Zeytinöglü vd., 2016). Yoğun olarak bulunan demografik nitelikli değişkenlerin ışığında öncelikle yaşlı nüfus oranları ile Covid-19 kaynaklı yaşlı ölümleri incelenmiş ve ardından benzer ülkelere oluşan kümelerin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Kümelerin birbiri ile benzer özellikler taşıyan ülkelere oluşması, her kümenin kendine has özelliklerinin olduğunu göstermektedir.

Yöntem birimleri birbirleri ile değişik aşamalarda bir araya getirilerek, ardışık biçimde kümeler belirlemeyi ve bu kümelere girecek elemanların hangi uzaklık ya da benzerlik düzeyinde küme elemanı olduğunu belirlemeyi sağlamaktadır. Kümeleme analizinde ilk aşama bir benzerlik veya uzaklık ölçüsünün seçilmesidir. Ardından, kullanılacak kümeleme yöntemine karar verilir ve yöntem yardımı ile birim ya da değişkenler uygun sayıda kümelere ayrılır. Son olarak da kümeleme sonucu yorumlanır (Ada-Altun, 2011: 321). Covid-19 etkisi ile oluşan kümeler birden fazla faktörün bir araya gelmesi ile ortaya çıkmıştır. Bu kümelerin gelişmişlik düzeylerinden bağımsız ortaya çıkabilmesi, içinde yüksek homojenlik ve kümeler arasında yüksek heterojenlik olduğunu göstermektedir (Zarikas vd., 2020). Ortaya çıkan kümelerin yorumlanması ve mekânsal etkilerinin ortaya konulması, her kümenin farklılıklarını ve benzerliklerini de mekânsal olarak ayırtmaktadır. Bu ayırma Covid-19'un yaşlı nüfus üzerindeki etkisini de haritalandırabilmektedir. Analiz sonucunda oluşan kümeler mekânsal farklılıkların ortaya konulmasında etkili olacaktır.

Regresyon analizi, aralarında ilişki bulunan iki ya da daha fazla değişkenden birisinin bağımlı değişken, diğerlerinin bağımsız değişkenler olarak ayrılması ve aralarındaki bu ilişkinin matematiksel bir eşitlik ile ifade edilme sürecidir. Olaylar ve olgular arasındaki ilişkilerin betimlenmesine olanak sağlayan analiz, bir değişkenin diğer bir değişken veya değişkenlerle tahmin

edilebilmesi için kullanılan istatistikî bir yöntemdir. Bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi matematiksel modellerle açıklayarak bağıntıların bulunmasını sağlamaktadır. Bu analiz yönteminin temel amacı ortaya konulan ilişkiye dayanarak ileriye yönelik tahminlerde bulunmaktır. Bu doğrultuda bağımlı değişkeni etkilediği düşünülen bağımsız değişkenlerden hangisi ya da hangilerinin bağımlı değişkeni daha çok etkilediğini bulmayı sağlar (Alpar, 2011; Büyüköztürk, 2009; Tabachnick & Fidell, 2007). İleriye dönük tahminler için ele alınan değişkenlerin, sırayla hem toplu hem de bireysel düzeydeki etkileri ortaya konulur.

Regresyon analizi değişkenler arasındaki ilişkileri açıklayıp, geleceğe yönelik sonuçların tahmin edilmesi için elverişli bir yöntemdir (Büyüköztürk, 2009; Tabachnick & Fidell, 2007). Bu doğrultuda Covid-19 kaynaklı ölümlerin içinde 60+ yaş nüfus oranı bağımlı değişken seçilerek, 11 değişken ile ilişkisi ortaya konulmuştur.

Regresyon, bağımsız değişkenlerdeki (x) değişime dayalı olarak bağımlı değişkende (y) görülen farklılığı açıklar. Bu metot, bir değişkene ilişkin ölçümlerin grup ortalamasına doğru çekilmesini sağlamaktadır. Regresyon analizi iki değişken ile olduğu gibi çok değişken arasındaki ilişkinin incelenmesinde de kullanılır. İki değişken arasındaki ilişkiler basit regresyon analizi, ikiden fazla değişken arasındaki ilişkiler ise çoklu regresyon analizi olarak adlandırılır. Değişkenler arasındaki ilişkinin şekli sayısal olarak belirlenmeye çalışılır. Bağımlı bir değişkene karşı iki veya daha fazla (p tane) bağımsız değişken varsa ve bunlar arasındaki ilişki doğrusal ise; $Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_{1i} + \beta_2 X_{2i} + \dots + \beta_p X_{pi} + \epsilon_i$ şeklinde gösterilebilir. Bu modele "çoklu doğrusal regresyon" adı verilir (Büyüköztürk vd., 2018; Çakıcı vd., 2015; Efe vd., 2000). $Y_i =$ Çoklu regresyon analizinde Covid-19 kaynaklı ölümlerin içinde yaşlı bireylerin oranı ve diğer 11 değişken seçilmiştir. Bağımlı değişkenin pandemi kaynaklı yaşlı ölüm oranı seçilmesiyle Covid-19'un yaşlı nüfusu üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur. Her bağımsız değişkenin ilişkisi farklı olacağından, Covid-19'dan ölen yaşlı nüfusun da bu değişkenlere bağlı olarak ilişki dereceleri tespit edilmiştir.

3. Bulgular

Covid-19 salgınının bölgesel olarak etkisini ortaya koymak amacıyla K-kümeleme analizi kullanılmıştır. Bu analiz ile yaşlılık düzeylerine göre ülkelerin Covid-19 kaynaklı ölümler açısından mekânsal kümelenme durumları belirlenmiştir. Bağımlı değişken olan Covid-19 kaynaklı ölümler içinde 60+ yaş oranı ile doğuştan yaşam beklentisi, yaşlı bağımlılık oranı, PDO, 65+ ve 80+ yaşlı nüfus oranlarından oluşan bağımsız değişkenlerin kullanıldığı bu analizde beş farklı küme ortaya çıkmıştır. Birinci kümede 19, ikinci kümede 16, üçüncü kümede 19, dördüncü kümede 20 ve beşinci kümede 11 ülke toplanmıştır. Dünyadaki toplam Covid-19 vakaları içinde en yüksek vaka oranı (%28,21) K2'de yer alırken, en düşük vaka oranı (%2,46) K5'dedir. Vakaların örneklem içindeki payında yine %31,10 ile K2 en fazla vakayı bünyesinde barındırmaktadır. Ölüm oranlarına gelindiğinde ise K3 hem dünyadaki toplam ölümlerin hem de örneklem içindeki toplam ölümlerin en yüksek oranına sahiptir. K3'ün dünyadaki toplam ölümler içindeki oranı %35,10 iken örneklem içindeki payı ise %35,93'tür (Tablo 2).

Tablo 2. Kümelere göre vaka ve ölüm oranlarının dağılımı (%).
Table 2. Distribution of case and death rates by clusters (%).

Kümelere	K1	K2	K3	K4	K5
Toplam Vaka (%)	9,50	29,73	28,21	25,67	2,46
Örneklem içindeki Vaka (%)	9,94	31,10	29,51	26,85	2,57
Toplam Ölüm (%)	19,21	26,09	35,10	15,21	2,06
Örneklem içindeki Ölüm (%)	19,67	26,70	35,93	15,27	2,11

Analiz sonuçlarına göre kümelerin yaşlılık ve Covid-19 ölüm ilişkisi şöyledir (**Tablo 3, Şekil 1**):

Yüksek Yaşlı–Çok Yüksek Yaşlı Covid-19 Ölüm Kümesi olan K1; dünyanın en gelişmiş ülkelerini barındırmaktadır. Bu küme birçok yönden en güçlü kümedir. Ekonomik olarak güçlü olan bu küme Japonya, Kanada ve Avrupa'nın en gelişmiş ülkelerinden oluşmaktadır. Avrupa'dan; Almanya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Japonya, Macaristan, Norveç, Portekiz ve Yunanistan yer almaktadır. Kümede yaşlı nüfuslu ülkelerin olması, pandemiyin yaşlı ülkeler üzerindeki rolü hakkında fikir vermektedir. Macaristan, Portekiz ve Yunanistan ise yaşlanma göstergeleri açısından bu grupta yer almışlardır. Kümede ortalama doğuştan beklenen yaşam süresi 81,81, yaşlı bağımlı oranı %31,99, 65 yaş üstü nüfus oranı %20,45 ve 80 yaş üstü nüfusun oranı %4,98'dir. Kümede 60+ yaş Covid-19 ölümlerinin oranı ortalama %89,06'dır. İtalya, İsviçre, Kanada, İspanya, Hollanda, Norveç, Birleşik Krallık ve Japonya gibi ülkeler Covid-19 kaynaklı 60+ yaş ölümlerin en yüksek oranda yaşandığı ülkelerdir. Zaten çok yaşlı olan kümede Covid-19 kaynaklı yaşlı ölümlerinin de yüksek olması bir rastlantı değildir.

Yaşlı–Yüksek Yaşlı Covid-19 Ölüm Kümesi olarak adlandırabileceğimiz K2, 19 ülkeden oluşmaktadır. Afrika kıtası dışında hemen her kıtadan ülke bulunan bu kümede Avrupa'dan: Arnavutluk, Belarus, Bosna Hersek, İrlanda, Lüksemburg, Makedonya, Polonya, Romanya, Sırbistan ve Ukrayna; Amerika kıtasından: ABD ve Şili; Asya kıtasından: Güney Kore, İsrail, Singapur ve Rusya kümenin diğer üyelerindedir. Özellikle ABD ve Rusya'nın kümede yer alması demografik olarak kümedeki diğer ülkelere yakın olmalarındandır. ABD'nin kümede yer alması özellikle gelişmemiş ülkelere yoğun olarak aldığı göçler ile ilgilidir. Rusya'nın ise nispeten düşük ortalama ömür süresi kümede olmasını sağlamıştır. Kümede ortalama doğuştan beklenen yaşam süresi 78,31, yaşlı bağımlı oranı %22,68, 65 yaş üstü nüfus oranı %15,28 ve 80 yaş üstü nüfusun oranı %3,16'dır. Kümede 60+ yaş Covid-19 ölümlerinin oranı ortalama %78,96'dır. Covid-19'dan kaynaklanan 60+ yaş nüfus ölümlerinin en yüksek oranda görüldüğü ülkeler; Lüksemburg, İrlanda, Polonya, Romanya ve Singapur'dur.

Orta Yaşlı–Yüksek Yaşlı Covid-19 Ölüm Kümesi olarak adlandırabileceğimiz küme Türkiye'nin de yer aldığı K3 kümesidir. Kümede hemen hemen tüm kıtalardan ülkeler bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin yoğun olduğu bu küme toplam 19 ülkeden oluşmaktadır. Bu kümede Amerika'dan: Arjantin, Brezilya, Ekvator, Kolombiya, Kosta Rika, Meksika, Panama, Paraguay ve Peru; Avrupa'dan: Türkiye ve Moldova; Asya'dan: Çin, Ermenistan, İran, Kazakistan, Malezya ve Lübnan yer almaktadır. Avustralya'da kümenin bir diğer üyesidir. K3, gelişmekte olan ülkelerin Covid-19 ile ilişkisini ortaya koymaktadır. Kümede ortalama doğuştan beklenen yaşam süresi 76,52, yaşlı bağımlılık oranı %12,23, 65 yaş üstü nüfus oranı %9,08 ve 80+ yaş nüfusun oranı ise %1,62'dir. Kümede 60+ yaş Covid-19 ölümlerinin toplam ölümler içinde-

ki payı %73,93'tür. K1 ve K2'ye nazaran yaşlı oranının düşük ve genç nüfus oranının yüksek olması kümeyi diğerlerinden ayırmaktadır. Bununla birlikte K3'de bulunan 80+ ve 65+ yaş nüfusun toplam nüfus içindeki payı K4'e göre 2 kat daha fazla olması, Covid-19 ölümlerinin de K4'den daha fazla olmasına yol açmıştır. Potansiyel destek oranı dışındaki tüm değişkenler K3'de daha yüksek oranlara sahiptir. Kümedeki 15-64 yaş oranı daha yüksek olduğundan Potansiyel Destek Oranı da daha fazladır. Her iki kümede de temiz suya erişim oranı birbirine yakındır.

Düşük Yaşlı-Orta Yaşlı Covid-19 Ölüm Kümesi olan K4, çoğunluğu gelişmekte olan 20 ülkenin bulunduğu bir geçiş kümesidir. Asya kıtasından; Azerbaycan, Bangladeş, Endonezya, Filipinler, Filistin, Hindistan, Kırgızistan, Kuveyt, Myanmar, Nepal, Pakistan, Suudi Arabistan ve Umman ile Amerika kıtasından; Bolivya, Dominik Cumhuriyeti, El Salvador, Guatemala, Honduras ve Jamaika bu kümede yer alır. Tam anlamıyla bir geçiş olan bu kümede ortalama doğuştan beklenen yaşam süresi 72,07, yaşlı bağımlı oranı %6,58, 65 yaş üstü nüfus oranı %5,45 ve 80 yaş üstü nüfusun oranı %0,87'dir. Yaşlı nüfusun çok az olduğu kümede 60+ yaşlı nüfusun Covid-19 ölümlerinin toplam ölümler içindeki payı ortalama %57,22'dir. Kümede Covid-19 kaynaklı 60+ yaşlı nüfus ölümlerinin en fazla olduğu ülkeler; Filipinler, Kuveyt, Bolivya ve Azerbaycan'dır.

Çok Düşük Yaşlı-Yüksek Yaşlı Covid-19 Ölüm Kümesi olan K5'e Afrika kümesi de denilebilir. Güney Afrika Cumhuriyeti, Zimbabve, Gine, Mozambik, Kenya, Malavi, Esvatini (Güney Afrika), Namibya ve Afrika'nın en kalabalık ülkesi Nijerya'dan oluşmaktadır. Kümede mesafe olarak Afrika'ya uzak olmasına rağmen sosyolojik ve ekonomik olarak en az bir Afrika ülkesi kadar geri kalmış Afganistan yer almaktadır. Gelişmişlik düzeyi olarak dünyanın en geri kalmış ülkelerinden oluşan küme bize gelişmemiş

ülkelerin pandemiden nasıl etkilendiğini göstermektedir. Aynı zamanda bu küme yaşlı nüfusun en az olduğu kümedir. Kümede ortalama doğuştan beklenen yaşam süresi 61,98, yaşlı bağımlı oranı %5,90, 65+ yaşlı nüfusun oranı %3,43 ve 80+ yaşlı nüfusun oranı %0,33'dür. Yaşlı nüfus oranının düşük olduğu kümede, 60+ yaşlı nüfusun Covid-19 ölüm oranı %45,01 iken, Güney Afrika, Esvatini, Gine ve Malavi en yüksek oranda ölümlerin yaşandığı ülkelerdir. 60 yaş üstü Covid-19 ölümlerinin diğer kümelere göre daha az olmasında, kümenin demografik özelliği etkili olmuştur.

K1'den K5'e doğru azalan yaşlı nüfus oranı, kümelerin yaş yapısını ortaya koymaktadır. K1'de 60+ yaşlı Covid-19 ölüm oranı %89 iken K5'de bu oran %50'dir. K1 ve K2'de temiz suya erişim imkânı %90 üzerinde iken, K3 ve K4'de %71 ve Afrika ülkelerinin yoğun olduğu K5'de %58'dir. Coğrafi koşullara ve teknolojiye bağlı değişen temiz suya erişim kümelerde de değişmektedir. Kabindeki kadın temsilci oranının en yüksek olduğu grup K1 (%37,73) iken en düşük olduğu grup K5 (%4,42)'dir. Diğer kümelerde kabindeki kadın temsilci oranı ise %15-24 arasındadır. Avrupa ülkelerinin yoğun olduğu kümede kadınların siyasetteki rolü de diğer dünya ülkelerine göre fark yaratmaktadır. Tüm kümelerde hemşire sayısı hekim sayısından fazladır. 1000 kişi başına düşen hemşire ve hekim sayıları gelişmiş sağlık sistemlerine sahip K1 ve K2'de daha yüksektir. Aynı oranlar beşinci küme doğru azalmaktadır. Sağlık sistemlerinin de en zayıf olduğu K5'de, hekim ve hemşire sayısının da diğer kümelerden az olması rastlantı değildir. Toplam gelirden sağlık harcamalarının oranı gelişmiş ülkelere göre K1'de en yüksektir. Yaş bağımlılık oranı, HDI ve ömür beklentisi K1'den K5'e doğru azalmaktadır. Bu üç değişkenin yine en yüksek orana sahip olduğu küme K1'dir. Potansiyel destek oranında ise durum tam tersidir. En yüksek potansiyel destek oranına sahip olan K5 aynı zamanda yaşlı nüfusun da en az olduğu kümedir (Tablo 3).

Tablo 3. Kümelerin değişkenler üzerinden karşılaştırılması.
Table 3. Comparison of sets according to variables.

Değişkenler	K1			K2			K3			K4			K5		
	Min	Max	$\bar{X}$	Min	Max	$\bar{X}$	Min	Max	$\bar{X}$	Min	Max	$\bar{X}$	Min	Max	$\bar{X}$
80+ yaş nüfusunun toplam nüfus içindeki payı (2019)	2,69	9,00	4,98	1,96	4,80	3,16	1,04	3,46	1,63	0,20	1,93	0,87	0,19	0,70	0,33
Covid-19 ölümlerinin içinde 60+ yaş nüfus oranı (25 Eylül 2020)	77,03	97,22	89,06	33,91	97,60	78,96	53,51	97,45	73,93	22,85	98,16	57,22	11,11	98,85	49,83
Temiz suya erişim oranı (2017)	89,57	100,00	97,88	70,02	99,99	90,82	42,87	100,00	77,98	27,24	100,00	70,97	20,13	80,00	58,14
Kabindeki kadın temsilci oranı (2020)	7,70	64,70	37,73	3,40	53,30	22,47	3,40	57,90	24,22	0,00	33,30	15,35	9,70	48,30	4,42
1000 kişi başına düşen hemşire (2017)	3,60	19,50	10,56	3,70	14,50	8,15	1,30	12,55	3,97	0,40	7,30	2,66	0,20	4,10	1,25
1000 kişi başına hekim (2017)	2,60	5,50	3,82	1,30	5,30	3,00	0,80	4,40	2,39	0,30	3,40	1,31	0,00	0,90	0,28
Toplam gelirden sağlık harcamalarının oranı (2017)	6,40	12,35	9,86	4,44	17,06	7,38	3,13	10,36	6,91	2,00	7,86	5,02	3,76	11,78	7,03
65+ yaş nüfusunun toplam nüfus içindeki payı (2019)	17,30	28,00	20,45	11,90	18,80	15,28	6,40	15,90	9,09	2,40	8,90	5,45	2,40	5,40	3,43
Yaş bağımlılık oranı (YBO-2019)	26,40	47,10	31,99	16,50	28,60	22,68	0,27	17,50	12,24	0,05	13,10	6,58	4,20	8,30	5,90
Gelişmişlik indeksi (HDI-2019)	84,00	95,00	90,58	75,00	94,00	84,25	67,00	93,00	77,16	56,00	85,00	68,75	44,00	70,00	54,27
Doğuştan beklenen yaşam süresi (2019)	76,70	84,50	81,82	72,00	83,50	78,31	71,80	82,00	76,53	67,00	77,60	72,07	54,30	66,30	61,98
Potansiyel destek oranı (PDO-2019)	-0,55	1,64	-0,07	-0,26	18,64	1,41	0,21	5,62	1,98	1,64	18,90	6,54	-0,17	15,24	10,09

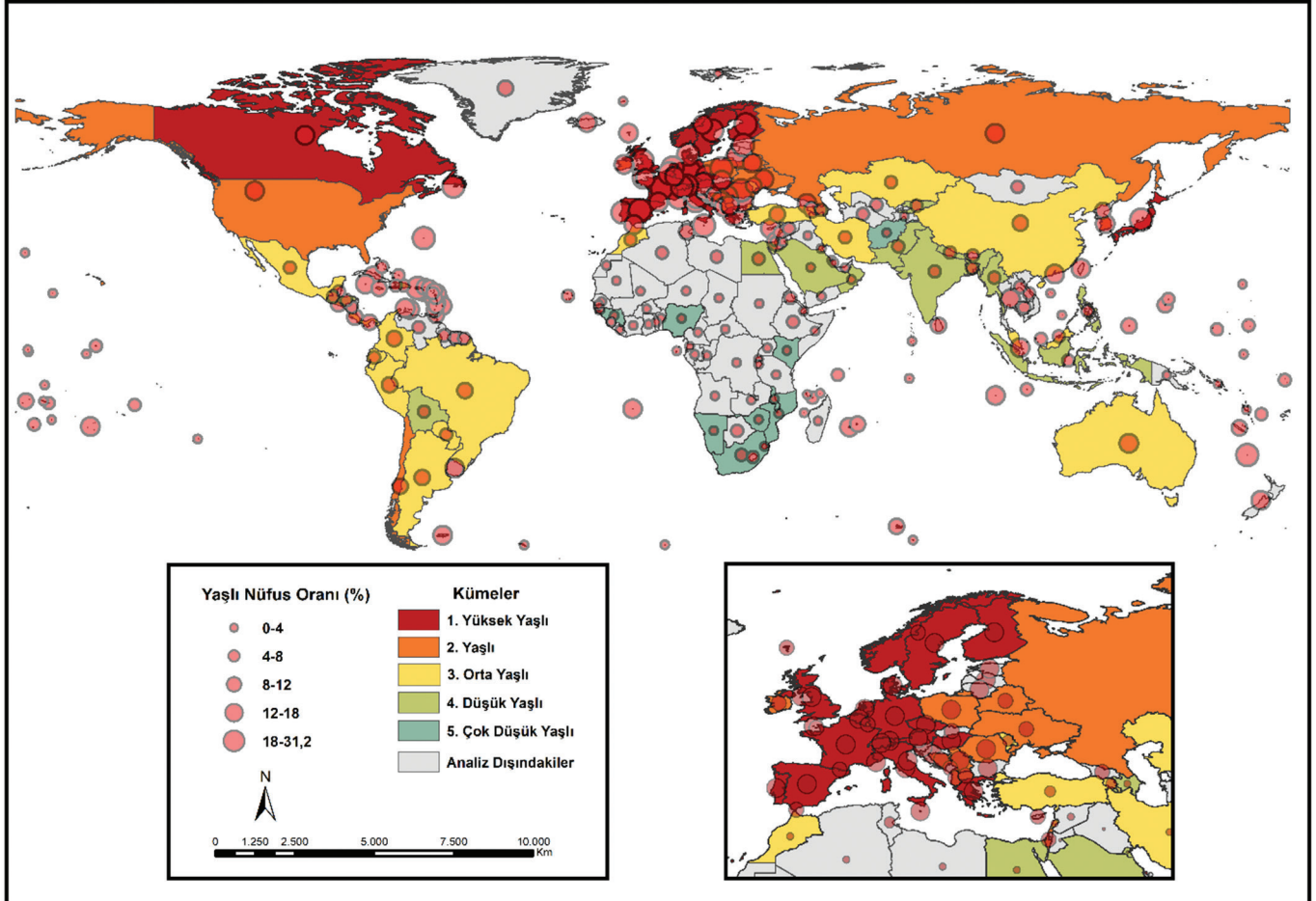
85 ülkeden meydana gelen beş farklı kümenin dağılışı haritalanarak mekânsal analizi yapılmıştır. Covid-19/yaşlı-ölüm ilişkisini anlayabilmek için kümeler, yaşlı nüfus oranlarıyla çakıştırılmıştır. Kümelerin kıtalara göre dağılışı incelendiğinde yüksek yaşlı ölümlerinin bulunduğu kümeler (1-2), genellikle bakımevlerinin yoğun bulunduğu yüksek yaşlı nüfus oranlarına sahip Avrupa ve Kuzey Amerika kıtalarında dağılışı göstermektedir. Melez bir yapıda olan Güney Amerika kıtası ise küme çeşitliliği bakımından zenginlik göstermekle birlikte çoğunlukla orta yaşlı bir yapıyı temsil eden K3'e mensuptur. Asya kıtasında tüm kümelerin yer alması ise kıtanın boyutları ve nüfusuyla ilgilidir. Bu kıtada yaşlı nüfus oranlarının kuzeyden güneye inildikçe düşmesi, kıtada dağılışı gösteren kümelere de yansımıştır. Genç bir yapıda olan Afrika kıtasının da neredeyse tamamı salgın kaynaklı yaşlı ölümlerinin düşük olduğu K5'de yer almaktadır. Orta yaşlıdan yaşlı bir yapıya geçiş yapan Avustralya kıtası ise salgın kaynaklı yaşlı ölümlerinin orta düzeyde olduğu K3'de yer almaktadır. Covid-19 kaynaklı yaşlı ölümlerinde çeşitlilik gösteren kümelerin, yaşlı nüfus oranlarıyla ilişkisi merkeze alınarak, kıtalar üzerindeki dağılışı değerlendirilmiştir. Tüm ülkelere ait yaşlı ölüm verisi yayınlanmasa da büyük ölçüde erişilen verilerle uluslararası karşılaştırmalar yapıldığında Covid-19/yaşlı-ölüm ilişkisi daha net anlaşılmıştır (Şekil 1).

Bu mevcut değerlendirmeler ölümcül salgınla mücadelede altyapı olanaklarıyla beraber demografik profilin de önemli bir faktör olduğunu göstermiştir. Harita üzerinde ortaya çıkan desenler; salgın kaynaklı yaşlı ölüm oranlarını açıklayan kümeler ile yaşlı nüfus oranları arasında bir ilişkinin varlığını göstermiştir. Bu doğrultuda demografik farklılıkların ortaya çıkardığı

mekânsal örüntülerin, Covid-19 kaynaklı yaşlı ölümlerinin dağılışıyla örtüştüğü tespit edilmiştir.

Covid-19 kaynaklı ölümlerin içindeki 60+ yaşlı ölüm oranı ile yukarıda bahsi geçen 11 bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi ölçmek için Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi yapılmıştır. Bu analiz sonucunda Covid-19 ölümleri içinde 60+ yaş nüfus oranı bağımlı değişkeni ile doğuştan beklenen yaşam süresi (%75), 65+ yaş nüfusunun toplam nüfus içindeki payı (%72) ve 80+ yaş nüfusunun toplam nüfus içindeki payı (%72) arasında pozitif yüksek düzeyde bir ilişki bulunmaktadır. Covid-19'dan ölen yaşlı nüfus, yaşlı nüfus oranının yüksek olduğu ve doğuştan yaşam süresinin uzun olduğu ülkelerde daha fazla olduğu görülmektedir. Bu üç değişkenin Covid-19 ölümleri içinde 60+ yaş nüfus oranı ile pozitif yüksek düzeyde bir ilişkisi bulunmaktadır (Tablo 4).

Covid-19 ölümleri içinde 60+ yaş nüfus oranı bağımlı değişkeni ile HDI (%65), yaşlı bağımlı oranı (%60), 1000 kişi başına düşen hemşire sayısı (%54) ve 1000 kişi başına düşen hekim sayısı (%50) arasında pozitif orta düzeyde ilişki bulunmaktadır. Gelişmiş sağlık sistemlerine sahip olan ülkelerde Covid-19'dan kaynaklı yaşlı ölümlerinin de fazla olduğu görülmektedir. Covid-19 ölümleri içinde 60+ yaş nüfus oranı bağımlı değişkeni ile negatif ilişkisi olan tek değişken PDO olmuştur. Bu bağlamda negatif (%52) ilişkiye sahip olan bu değişkenin arttığı ülkelerde Covid-19'dan ölen 60+ yaşlı nüfusun da azaldığı görülmektedir. Yani 15-64 yaş grubundaki nüfusun yoğun olduğu ülkelerde Covid-19'dan kaynaklanan yaşlı ölümlerinin oranı daha azdır (Tablo 4).

Şekil 1. Kümeler ve ülkelerin yaşlı nüfus oranları.

Figure 1. Elderly population rates of countries and clusters.

Tablo 4. Çoklu doğrusal regresyon analiz sonuçları.

Table 4. Multiple linear regression analysis results.

Değişken	B	S.Hata	β	t	P	İkili R
Sabit	-36,630	31,328		-1,169	0,246	
Doğuştaki beklenen yaşam süresi (2019)	1,546	0,847	0,488	1,826	0,072	0,747
65+ yaş nüfusunun toplam nüfus içindeki payı (2019)	2,212	1,193	0,688	1,853	0,068	0,716
80+ yaş nüfusunun toplam nüfus içindeki payı (2019)	-0,695	2,577	-0,063	-0,270	0,788	0,700
Gelişmişlik indeksi (HDI-2019)	0,318	0,390	0,198	0,815	0,418	0,648
Yaş bağımlılık oranı (YBO-2019)	-0,538	0,531	-0,275	-1,013	0,315	0,601
1000 kişi başına düşen hekim (2017)	-1,021	2,158	-0,070	-0,473	0,638	0,535
1000 kişi başına düşen hemşire (2017)	-0,264	0,656	-0,058	-0,403	0,688	0,503
Potansiyel destek oranı (PDO-2019)	-0,139	0,489	-0,032	-0,283	0,778	-0,518
Temiz suya erişim oranı (2017)	-0,117	0,132	-0,110	-0,888	0,378	0,459
Toplam gelirden sağlık harcamalarının oranı (2017)	0,754	0,901	0,094	0,837	0,406	0,434
Kabinedeki kadın temsilci oranı (2020)	-0,010	0,129	-0,007	-0,076	0,939	0,308
R=0,732 R ² =0,561 N=85						

Analiz sonucunda Covid-19 kaynaklı '60+ yaş nüfus oranı' bağımlı değişkeni ile temiz suya erişim oranı (%46), toplam gelirden sağlık harcamalarının oranı (%43) ve kabinedeki kadın temsilci oranı (%31) arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Fakat bu ilişki zayıf bir ilişkidir. Temiz suya erişimin yüksek olduğu gelişmiş ülkelerde analiz sonucunda bu bağlamda bir ilişki çıkmamıştır. Toplam gelirden sağlık harcamalarının oranı tüm ülkelerde %10'un altında olmakla birlikte, gelişmemiş ülkelerde sağlık harcamaları miktar olarak gelişmiş ülkelere göre daha azdır. Son olarak 'kadın temsilcilerinin yüksek olduğu ülkelerde Covid-19 ölümlerinin daha az olduğu' haberleri istisna olarak kalmıştır. Yapılan analiz sonucunda bağımlı değişken olan Covid-19 kaynaklı ölümler içinde 60+ yaş nüfus oranı, diğer tüm bağımsız değişkenlerle pozitif orta düzeyde (%56) bir ilişkiye sahiptir. Yani Covid-19 kaynaklı ölümlerde yaşlılık tüm değişkenler içinde en belirleyici faktör olmuştur (Tablo 4).

Konuya Türkiye açısından bakacak olursak, kısa bir süre zarfında geniş bir coğrafyaya yayılan ölümcül salgının Türkiye'deki ilk resmi vakasına 11 Mart 2020'de rastlandığı Sağlık Bakanlığı (2020) tarafından açıklanmıştır. Şiddetli bir yayılış hızına sahip olması ve toplu ölümlere yol açması sebebiyle dünyada olduğu gibi ülkemizde de kademeli bir şekilde önlemler alınmıştır. Özellikle salgından korunması amacıyla, risk grubunu oluşturan 65 yaş ve üzeri bireylerin 21 Mart tarihinde sokağa çıkmaları kısıtlanarak, toplumsal mekânlardan uzaklaştırılmalarının sağlanması atılan ilk adımlardan biri olmuştur (65 Yaş ve Üstü ile Kronik Rahatsızlığı Olanlara Sokağa Çıkma Yasağı Genelgesi, 2020). Bu uygulama tüm eleştirilere rağmen, yaşlıların hassasiyetini öngören, faydalı ve iyimser bir gelişmedir.

Türkiye'de ilk Covid-19 vakasının teşhis edildiği tarihten, bu makalenin kaleme alındığı 25 Eylül tarihine kadar toplam ölüm sayısı 7.858, toplam vaka sayısı ise 311.455'tir. Bu sayı Covid-19 belirtilerini gösteren hasta sayısıdır. Sağlık Bakanlığının 1 Haziran'dan 27 Eylül'e kadar haftalık olarak yayımladığı durum raporlarına göre 65 yaş üstü onaylanmış ölüm oranı %70,78'dir (Sağlık Bakanlığı, 2020). Ülkemizdeki 65 yaş üstü koronavirüse bağlı ölüm oranının, yakın çevremizde bulunan Avrupa ülkelerine nazaran daha düşük olmasında yaşlı nüfus oranı (%9,1) etkili

olmaktadır. Demografik yapısının yanı sıra sahip olduğu sağlık hizmetleri, salgınla baş etmede önem arz eden sosyal aktivite kısıtlama (düğün-spor-eğlence-toplantı-eğitim) ve kuralları da temel etkenler olmuştur. Türkiye koronavirüsle mücadele sürecinde bastırma stratejisi izlerken, salgının yayılmasına karşı en katı önlemler alan uluslardan birisi olarak ön plana çıkmıştır. Oxford Üniversitesi tarafından yapılan ve devletlerin virüse karşı yürüttüğü mücadeleyi veri odaklı inceleyen bir araştırma Türkiye'nin virüse karşı mücadelede ABD, Kanada ve Avrupa ülkelerine göre daha sıkı önlemler aldığını ortaya koymaktadır (Duran, 2020). Diğer ülkelerde alınan önlemlere bakıldığında; İngiltere, Belçika, İsveç, İsviçre, Japonya, Polonya, Singapur gibi ülkeler vaka artışlarına rağmen okulların tamamen açık olduğu ülkelerdendir (<https://tedmem.org>). ABD'ye bakıldığında ise çok sayıda uyarıya rağmen, koronavirüsü kontrol etmek için mümkün olan pek çok fırsatı boşa harcadığı görülmüştür (<https://www.theatlantic.com>). Ayrıca salgın sürecinin başında İsveç, Hollanda ve İngiltere gibi ülkeler sürü bağışıklığı stratejisini uygulayarak, nüfusun bağışıklık sisteminin bu salgına karşı güçleneceğini düşünmüşlerdir. Ancak bu yöntemin yanıt vermediğini anladıklarında bu stratejiyi terk etme kararı almışlardır. Bu stratejiyi uygulayan İsveç'te mevcut ölümlerin %50'sinden fazlası huzurevlerinde gerçekleşmiştir (thenationalnews.com). Bunun nedeni ise birçok tesiste temel koruyucu önlemlerin alınmasında geç kalınmasından kaynaklanmaktadır.

4. Sonuç ve Değerlendirme

21. yüzyılın ilk çeyreğinde Malthus'un yaklaşık 150 yıl önce yoksullar için öngördüğü negatif kontrol yöntemlerinin günümüz gelişmiş batı toplumlarında yaşlıları etkisi altına alacağını ve gelişmiş ülkelerin bir sorun olarak gördükleri yaşlanmanın yükünü bir pandemi ile hafifletmeye çalışacaklarını kim bilebilirdi. Bu ifade bir komplo teorisi gibi görüle de aslında birçok göstergesi olan bir insani, tıbbi ve demografik problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı menşeli haber başlıklarını taradığımızda bunun yüzlercesini görmek mümkündür (moderndiplomacy.eu, 2020; medicalfuturist.com, 2020; evrensel.net,2020; repubblica.it, 2020, defenseone.com, 2020);

“Dünyanın zenginleri koronavirüsü yaydı”, “Çin virüsü mü, yoksa biyolojik silah mı?”, “Covid-19 bir Çin laboratuvarından mı kaçtı?”, “Koronavirüs biyolojik bir silahtır”, “Covid-19: İyi planlanmış bir komplo mu?”, “Biyolojik silah olarak Covid-19 komplosu”. Risklerin ve belirsizliklerin yol açtığı bu tarz tepkiler, uluslararası sahnede güvensizliğin varoluşunu gözler önüne sermiştir.

İnsanların bu hastalıktan ölme olasılığı ülkenin ekonomik durumuna, sağlık sektörünün gelişimine, virüsle baş etme stratejilerine, yaşa, hastanın kendi iyileşme yeteneğine, aldığı tedaviye, kronik rahatsızlığına vb. gibi etmenlere göre değişmektedir. Ülkelerin resmi verileri de virüs kaynaklı ölümlerde özellikle 65 yaş üstü nüfusun tehlikede olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda 85 ülke için yapılan analizlerde Covid-19’un yaşlı nüfus üzerindeki etkileri ortaya konulmuştur. Ülkeler K-Kümeleme metoduyla beş kümeye ayrılmıştır. Bağımlı değişken olarak seçilen Covid-19 kaynaklı 60+ yaş nüfus oranı kümelerin yaş yapısı ile doğrudan ilişkilidir. K1 özellikle yaşlı nüfus oranının yoğun olduğu Japonya, Kanada ve Avrupa’nın yaşlı ülkelerinden oluşmaktadır. Yüksek Yaşlı küme olarak belirlenen küme gelişmiş sağlık sistemlerine sahiptir. Buna rağmen Covid-19 kaynaklı yaşlı can kayıplarının en fazla olduğu kümedir. K1’in tam tersine K5 ise genç nüfusun yoğun olduğu ülkelerin oluşturduğu kümedir. Çok düşük yaşlı nüfus kümesi olarak adlandırılan küme Covid-19 kaynaklı yaşlı ölümlerinin en düşük olduğu kümedir. K2 ise demografik bakımdan yaşlı küme olarak karşımıza çıkmaktadır. Küme K1’den daha az yaşlı nüfus oranına sahip ülkelerden oluşmaktadır. Kümede Avrupa’nın geneline göre daha genç yapıları ülkeler ve ABD bulunmaktadır. K3 Türkiye’nin ve diğer gelişmekte olan ülkelerin oluşturduğu kümedir. Orta yaşlı nüfuslu ülkelerin oluşturulduğu küme, hastalığın ilk yayıldığı Çin’i de barındırmaktadır. K4, demografik yönüyle genç bir yapıdan orta yaşlı bir yapıya geçiş yapan ülkelerin yer aldığı düşük yaşlı nüfus kümesidir. Bu doğrultuda en yaşlı olan K1’den en genç olan K5’e doğru yaşlı ölümlerin azaldığı tespit edilmiştir.

Ülkelerin demografik, sosyo-ekonomik, sağlık ve politik verileri çoklu regresyon analiziyle incelendiğinde, Covid-19 kaynaklı 60+ yaş ölümlerinin oranı bağımlı değişken olarak seçilmiştir. Diğer 11 bağımlı değişken arasındaki varyans incelendiğinde, doğuştan beklenen yaşam süresi, 65+ ve 80+ yaş nüfusunun toplam nüfus içindeki payı arasında pozitif yüksek bir bağlantı bulunmaktadır. Bu bağlamda K1 ve K2’de pandemi kaynaklı yaşlı ölümleri yükselirken, son kümeye doğru bu ölümlerin azaldığı görülmektedir. Sosyo-ekonomik olarak gelişmiş ülkelerin Covid-19 kaynaklı yaşlı ölüm oranları, gelişmemiş ülkelere göre daha yüksektir. Covid-19 kaynaklı yaşlı ölüm oranlarının yoğun olduğu ülkelerde ise potansiyel destek oranı düşük çıkmıştır. Temiz suya erişim, toplam gelirden sağlık harcamaları oranı ve kabinedeki kadın temsilci oranının, Covid-19 kaynaklı yaşlı ölümleri ile zayıf bir ilişkisi bulunmaktadır. Sonuç itibarıyla bağımlı değişken olan Covid-19 kaynaklı 60 yaş üstü nüfus oranı ile diğer değişkenler arasında pozitif orta düzeyde bir varyans bulunmuştur.

Ölümcül salgına yönelik alınan tedbirlerde yaşlı kesim genellikle merkeze konulmaya çalışılmıştır. Salgına yönelik alınan önlemlerde her ne kadar yaşlılar ön plana alınsa da; geleneksel aile modelleri, salgın sürecini olumsuz etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmıştır. Çünkü bünyesinde birden fazla kuşağı barındıran geniş aile modellerinde, virüsün gizli taşıyıcıları ile dezavantajlı grup arasındaki etkileşimler salgın sürecindeki

hasarın büyümesine yol açmıştır. Birden fazla kuşağın beraber ikamet ettiği hanelerde genç kuşağın gizli taşıyıcı olduğu varsayıldığında, yaşlı can kaybının artması da kaçınılmazdır. Yapılan bir çalışmada (Bayer & Kuhn, 2020) İtalya’da ebeveynleriyle beraber yaşayan 30-49 yaş arasındaki insanların payı %20’nin üzerinde çıkmıştır. Başka bir çalışmada ise (Dowd vd. 2020) birlikte ikamet etme ve işe gidip gelme kalıpları gibi sosyal ağlar aracılığıyla gerçekleşen kuşaklararası etkileşimlerin İtalya’daki salgını hızlandırmış olabileceği düşünülmektedir. Nihayetinde aileler birlikte yaşamadığında bile, birbirine yakın mesafede bulunan ebeveyn-çocuk çiftleri arasında günlük temasların sık oluşu, yaşlı bireylerin bulaş riskini artırarak tehlikenin büyümesine yol açmaktadır.

Bireysel yaşam tarzının yaygınlaştığı, evlilik fikrinin ötelendiği toplumlarda ise kuşaklararası ilişkiler zayıflamıştır. Özellikle batıdaki ülkelerde aile bağlarının giderek zayıflaması ve değer kaybetmesi gibi nedenlere bağlı olarak yalnız yaşamak zorunda kalıp, bakıma ihtiyaç duyan yaşlı bireyler nüfus içerisinde önemli bir paya sahiptir. Bu tarz toplumlarda huzurevi ve bakım merkezlerinde kalma oranı yüksektir. Virüs ile mücadele sürecinde bakımevlerinin yetersiz kalması, korunmasız olan bu yaşlı grubu derinden sarsmıştır. Özellikle batıdaki bakımevlerinde bulunan yaşlı bireyler salgın sürecinde resmen ölüme terk edilmişlerdir. Yaşlı bakımevlerinde yalnız yaşayan yaşlıların, diğer yaşlı gruplara göre Covid-19 kaynaklı ölüm oranlarının daha yüksek olduğu pek çok araştırma ve habere konu olmuştur. ABD’deki haber raporlarına göre (NYTimes, 2020) Covid-19 kaynaklı her beş ölümden biri bakımevlerinde gerçekleşmektedir. Fransa’da ise yaşamını yitiren 10.781 huzurevi sakini salgın kaynaklı ölümlerin yaklaşık üçte birini oluşturmaktadır (covid19.data.gouv.fr). Bakımevlerindeki can kayıplarına dikkat çeken haberler yayın ve basın organlarına “Yaşlı bakımevleri toplu mezar gibi”, “Huzurevleri Tanrı’nın insafına terk edildi”, “Avrupa’daki huzurevleri alarm veriyor”, “ABD’de huzurevleri morg gibi”, “Huzurevlerinde ölenler kayda geçirilmedi” gibi en çarpıcı başlıklarla yansıtılmıştır (Bianet.org, 2020).

Tüm ülkelere ait yaşlı bakımevi verisi olmasa da birçok gelişmiş AB ülkesindeki yaşlı bakımevlerinde Covid-19 ölüm vakalarının yüksekliğine dair çok sayıda haber de Covid-19/yaşlı-ölüm ilişkisini açıklar nitelikte olup, ülkelerin toplumsal yapı farkının bu süreçteki etkilerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Gelişmiş ülke yaşlı bakımevlerinde ölüm oranlarının yüksek olması konunun sadece yaşlanma ile değil toplumsal yapı ile de alakalı olduğunu göstermektedir.

Salgınla mücadelenin devam ettiği bu süreçte, ABD ve İtalya gibi güçlü ekonomilerin bile salgın karşısında yetersiz kalması sosyal devlet anlayışının önemini bir kez daha hatırlatmıştır. Analiz sonuçlarına göre HDI açısından yüksek değerlere sahip ülkelerin (ABD, İngiltere ve İtalya gibi) pandemi kaynaklı ölüm oranlarının beklenenin üzerinde çıkması, bu ülkelerde yaşlı nüfusun yüksek oranda olması kadar, sağlık hizmetlerine erişim olanaklarının yetersizliğinden de kaynaklandığı düşünülmektedir. Toplumlarda tüm bireyler için eşit olanakların sağlanamaması, sosyo-ekonomik olarak alt tabakada yer alan insanların ölümlerine yol açmıştır. Gelişmişlik ve refah seviyesi yüksek olan batılı uluslarda, fırsat eşitliğinin ve sosyal devlet anlayışının zayıf olması, bu olağanüstü süreçte kriz yönetimini zorlaştırmıştır. Yayın ve basın organlarına da yansıyan, “Sağlık sistemlerinin çöküşü”, “Yaşlı

bakım tesislerindeki toplu can kayıpları”, “Covid-19 sebebiyle işsizlik maaşı başvurularındaki ciddi artış” gibi haberler, sosyal politikaların ikinci plana atılmasının sonucu olarak değerlendirilebilir. Ülke ekonomisi üzerinde yük olarak kabul edilen yaşlı bireyler, yoksullar ve göçmenlerin görmezden gelinmesi, bu savunmasız kesimleri oldukça olumsuz etkilemiştir. Salgın sürecinde herkese eşit sağlık olanakları sağlanamaması, tedavi için vatandaş seçiminin yapılarak “ölmesinde sakınca bulunmayan birey” ayrımcılığının gündemde yer alması tüm bu sistemsel çöküşün birer özetidir. Nitekim bu olağanüstü süreç, politik ve ekonomik güçleriyle sosyo-ekonomik dengeleri değiştirip, eşitsizliklere yol açan uluslara, sosyal politikaların değerinin hatırlanmasında bir fırsat olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Ada Altun, A. (2011). Kümeleme analizi ile AB ülkeleri ve Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma açısından değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (29), 319-332. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4771/65672>
- Aldrich, A., & Lotito, N. J. (2020). Pandemic performance: women leaders in the Covid-19 crisis. *Politics & Gender Sciences*, 1-9. doi:10.1017/S1743923X20000549
- Alpar, R. (2011). *Çok değişkenli istatistiksel yöntemler*. Detay Yayın.
- Aykın, S., & Korkmaz, A. (2014). Türkiye ve üye ülkelerin AB-2020 stratejisi göstergeleri açısından kümelenebilirliği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(1), 7-20. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oguiibf/issue/5712/76464>
- Balbo, N., Kashnitsky, I., Melegaro, A., Meslé, F., Mills, M.C., Valk, H., & Vono de Vilhena, D. (2020). Demography and the coronavirus pandemic 25. *Population & Policy*, Max Planck Society. <https://population-europe.eu/policy-brief/demography-and-coronavirus-pandemic>
- Bayer, C., & Kuhn, M. (2020). Intergenerational ties and case fatality rates: a cross-country analysis. *Institute of Labor Economics*, 1-10. <https://www.iza.org/publications/dp/13114>
- Büyükoztürk, Ş. (2007). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Büyükoztürk, Ş., Çokluk, Ö., & Köklü, N. (2018). *Sosyal bilimler için istatistik*. Pegem Akademi.
- Can, A. (2013). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Pegem Akademi.
- Cattell, R. B. (1952). The three basic factor-analytic research designs their interrelations and derivatives. *Psychological Bulletin*, 49(5), 499-520. <https://doi.org/10.1037/h0054245>
- Coscieme, L., Fioramonti, L., Mortensen, L.F., Pickett, K. E., Kubiszewski, I., Lovins, H., Mcglade, J., Ragnarsdóttir, K. V., Roberts, D., Costanza, R., Vogli, R., & Wilkinson, R. (2020). Women in power: female leadership and public health outcomes during the Covid-19 pandemic. The Preprint for Health Sciences. <https://doi.org/10.1101/2020.07.13.20152397>
- Czaja, C.A., Miller, L., Alden, N., Wald, H. L., Cummings, C.N., Rolfes, M.A., Anderson, E.J., Bennett, N.M., Fatura, L.M., Chai, S.J., Eckel, S., Mansmann, R., McMahon M., Monroe, M.L., Muse, A., Riski, I., Schaffner, W., Thomas, A.R., Yousey-Hindes, K., Garg, S., & Herlihy, R. K. (2019). Age-related differences in hospitalization rates, clinical presentation and outcomes among older adults hospitalized with influenza-U.S. influenza hospitalization surveillance network. *Open Forum Infectious Diseases*, 6(7), 1-8. <https://doi:10.1093/ofid/ofz225>
- Çakıcı, M., Oğuzhan, A., & Özdi, T. (2015). *İstatistik*. Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Çakmak, Z., Uzgören, N., & Keçek, G. (2005). Kümeleme analizi teknikleri ile illerin kültürel yapılarına göre sınıflandırılması ve değişimlerin incelenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (12), 15-36. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4754/65301>
- Çetin, M., & Meydan, A. (2019). Büyük coğrafi veri setlerinin kümelemesinde map reduce modellemeleri yoluyla bitki coğrafyası veri tabanlarının oluşturulması. *Çukurova Araştırmaları*, 5(2), 213-240. <http://dx.doi.org/10.18560/cukurova.1142>
- Dedeler M., Özdi, Y. İ., Şimşek F. İ., Abdullahoğlu S. D., Eren T. T., Çolapulu N., Dinçer B., Leblebici İ. M., Ovalı H. F., & Alimoğlu O. (2020). Covid-19 ve Afrika. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25 (Special Issue on Covid-19), 300-311. <https://doi.org/10.21673/anadoluklin.744178>
- Dowd, J.B., Andriano, L., Brazel, D.M., Rotondi, V., Block, P., Ding, X., Liu Y., & Mills M.C. (2020). Demographic science aids in understanding the spread and fatality rates of Covid-19. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 117(18), 9696-9698. <https://doi.org/10.1073/pnas.2004911117>
- Drefahl, S., Wallace M., Mussino, E., Aradhya, S., Kolk M., Brandén, M., Malmberg, G., & Andersson, G. (2020). Socio-demographic risk factors of Covid-19 deaths in Sweden: a population-based cohort study. *Stockholm Research Reports in Demography*, 11(5097), 1-15. <https://doi.org/10.1038/s41467-020-18926-3>
- Duran, H. (2020). Devletlerin koronavirüsle karşılaştırmalı mücadele stratejileri. *Seta Analiz*, (317), 1-24. <https://www.setav.org/analiz-devletlerin-koronavirusle-karsilastirmali-mucadele-stratejileri/>
- ECDC (2020, Eylül 29). <https://www.ecdc.europa.eu/en/geographical-distribution-2019-ncov-cases>.
- Efe, E., Bek, Y., & Şahin, M. (2000). *SPSS'te çözümleri ile istatistik yöntemler II*. Bilgisayar Araştırma Ve Uygulama Merkezi.
- Emami, A., Javanmardi, F., Akbari, A., Moghadami, M., Bakhtiari, H., Falahati, F., Haghighi, L.H.Z.F.H., & Rezaei, T. (2020). Characteristics of deceased patients with Covid-19 after the first peak of the epidemic in Fars province, Iran. *Infection Ecology & Epidemiology*, 10(1), <https://doi.org/10.1080/20008686.2020.1781330>
- Ersöz, F. (2009). Comparison of the selected health indicators of OECD member countries with cluster and discriminant analysis. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, 29(6), 1650-1659. <https://www.turkiyeklinikleri.com/article/en-oecdye-uye-ulkelerin-secilmis-saglik-gostergelerinin-kumeleme-ve-ayirma-analizi-ile-karsilastirilmesi-56655.html>
- Fischer, F., Raiber, L., Boscher, C., & Winter, M. H. J. (2020). Covid-19 and the elderly: who cares?. *Frontiers in Public Health*, 8(151), 1-3. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2020.00151>
- Gao, X., & Dong, Q. (2020). A logistic model for age-specific Covid-19 case-fatality rates. *Journal of the American Medical Informatics Association*, 3(2), 151-153. <https://doi.org/10.1093/jamiaopen/ooaa025>
- Garikipati, S., & Kambhampati, U. (2020). Leading the fight against the pandemic: does gender 'really' matter. *SSRN Electronic Journal*, 1-16. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3617953>
- GH 50/50 (2020, Haziran 29). <https://globalhealth5050.org/the-sex-gender-and-covid-19-project/the-data-tracker/?explore=country>.
- Giang, T. L., Vo, D.T., & Vuong, Q. H. (2020). Covid-19: a relook at healthcare systems and aged populations. *Sustainability*, 12(10), 1-10. <https://doi.org/10.3390/su12104200>

- Guilmoto, C. Z. (2020). Covid-19 death rates by age and sex and the resulting mortality vulnerability of countries and regions in the world. *The Preprint for Health Sciences*, 1-19. <https://doi.org/10.1101/2020.05.17.20097410>
- Hotar, N., Omay, R. E., Bayrak, S., Kuruüzüm, Z., & Ünal, B. (2020). Pandemiin toplumsal yansımaları. *İzmir İktisat Dergisi*, 35(2), 211-220. <https://doi.org/10.24988/ije.202035201>
- Karaca, B. (2020). Erişkin yaş grubunda Covid-19 klinik bulguları. *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research 1(Özel Sayı)*, 85-90. <https://doi.org/10.34084/bshr.724904>
- Liu, K., Chen Y., Lin, R., & Han, K. (2020). Clinical features of Covid-19 in elderly patients: a comparison with young and middle-aged patients. *Journal of Infection*, 80(6), 14-18. <https://doi.org/10.1016/j.jinf.2020.03.005>
- Liu, Z., Yin, H., & Kammen, D. (2020). The interaction between population age structure and policy interventions on the spread of Covid-19. *Research Square*, 1-25. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-57858/v1>
- Medford, A., & Llimós, S. T., (2020). Population age structure only partially explains the large number of Covid-19 deaths at the oldest ages. *Demographic Research*, 43(19), 533-544. <https://dx.doi.org/10.4054/DemRes.2020.43.19>
- Natale, F., Ghio, D., Tarchi, D., Goujon, A., & Conte, A. (2020). Covid-19 cases and case fatality rate by age. *European Commission*, 52 (2), 154-164. https://knowledge4policy.ec.europa.eu/publication/covid-19-cases-case-fatality-rate-age_en
- Onder, G., Rezza, G., & Brusaferro, S. (2020). Case-fatality rate and characteristics of patients dying in relation to Covid-19 in Italy. *Journal of the American Medical Association*, 323(18), 1775-1776. <https://doi.org/10.1001/jama.2020.4683>
- OWID (2020, Eylül 29). <https://ourworldindata.org/covid-deaths>
- Samancı, M. (2020). Küresel bir salgın: Covid-19. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(1), 6-11. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jsbs/issue/54854/715954>
- Sobotka, T., Brzozowska, Z., Muttarak, R., Zeman, K., & Lego, V. (2020). Age, gender and Covid-19 infections. *The Preprint for Health Sciences*, 1-16. <https://doi.org/10.1101/2020.05.24.20111765>
- Soysal, G. (2020). Koronavirüs salgını ve yaşlılık. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 290-301. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead/issue/54658/736807>
- T.C. İçişleri Bakanlığı (2020, Ekim 5). <https://www.icisleri.gov.tr/65-yas-ve-ustu-ile-kronik-rahatsızlığı-olanlara-sokaga-cikma-yasagi-genelgesi>
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2020, Eylül 10). <https://www.saglik.gov.tr/>
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2020, Eylül 30). <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-68640/haftalik-rapor--weekly-report.html>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L.S. (2007). *Using multivariate statistics*. Allyn and Bacon/Pearson Education.
- Tekin, B. (2020). Covid-19 pandemisi döneminde ülkelerin Covid-19, sağlık ve finansal göstergeler bağlamında sınıflandırılması: Hiyerarşik kümeleme analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (2), 336-349. <https://doi.org/10.29106/ffesa.738322>
- UN (2020, Ekim 10). <https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-05/Policy-Brief-The-Impact-of-COVID-19-on-Older-Persons.pdf>
- Uzun, A., & Oğlakçı, B. (2020). *Modernitenin pandemik halleri*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- WHO (2020, Ekim 10). https://www.who.int/csr/sarsarchive/2003_05_07a/en/
- Worldometer (2020, Eylül 3). https://www.worldometers.info/coronavirus/?utm_campaign=?
- Zarikas, V. (2020) Cluster analysis on the spread of Covid-19 among ASEAN member countries. Project: Covid-19 Data Research.
- Zarikas, V., Pouloupoulos, S. G., Gareiou, Z., & Zervas, E. (2020) Clustering analysis of countries using the Covid-19 cases dataset, *Data in Brief*, (31), 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.dib.2020.105787>
- Zeytinoğlu, F., Uydacı, M., Akay, E., Değerli, B., & Yerden, N. (2016). İstanbul'daki alışveriş merkezleri üzerine bir araştırma: kümeleme analizi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 5(1), 111-128. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ssrj/issue/22474/240394>

İnternet Kaynakları

- https://www.epid.gov.lk/web/images/pdf/corona_virus_report/sit-rep-gl-en-24-09_10.pdf Son erişim tarihi: 02.10.2020.
- <http://bianet.org/bianet/print/224337-covid-19-ile-mucadele-de-kadin-liderler-farki> Son erişim tarihi: 03.10.2020.
- <https://www.nytimes.com/2020/04/17/us/coronavirus-nursing-homes.html> Son erişim tarihi: 04.10.2020.
- <https://www.defenseone.com/ideas/2020/03/how-counter-chinas-covid-19-disinformation-campaign/164188/> Son erişim tarihi: 11.10.2020.
- <https://moderniplomacy.eu/2020/04/29/covid19-and-conspiracy-theories-a-chinese-virus-or-a-bio-weapon/> Son erişim tarihi: 11.10.2020.
- <https://www.evrensel.net/haber/399499/arap-cografyasinda-gecen-hafta-arap-basininda-korona-ve-komple-teorileri> Son erişim tarihi: 11.10.2020.
- https://www.repubblica.it/esteri/2020/05/09/news/plandemic_complotto_pandemia_judy_mikovits-256158581/ Son erişim tarihi: 11.10.2020.
- <https://medicalfuturist.com/debunking-covid-19-theories/> Son erişim tarihi: 11.10.2020.
- <https://fikirturu.com/toplum/isvec-suru-bagisikliginda-hakli-miydi/> Son erişim tarihi: 24.10.2020.
- <https://www.dw.com/tr/merkelden-ya%C5%9Fl%C4%B1lara-te-%C5%9Fekk%C3%BCr/a-54049136> Son erişim tarihi: 25.11.2020.
- https://www.ankara.bel.tr/files/4615/9911/7443/COVID_1_Eylul.pdf Son erişim tarihi: 25.11.2020.
- <https://tr.euronews.com/2020/06/08/yeni-zelanda-covid-19-u-nas-l-yendi-hangi-stratejileri-uygulad> Son erişim tarihi: 25.11.2020.
- <https://dashboard.covid19.data.gouv.fr/vue-d-ensemble?location=FRA> Son erişim tarihi: 29.09.2020.

Basılı ISSN 1302-5856

Türk Coğrafya Dergisi**Turkish Geographical Review**

www.tcd.org.tr

Elektronik ISSN 1308-9773

COVID-19 pandemisinin Türkiye havayolu ulaşımına etkisi

The impact of COVID-19 pandemic on air transportation in Turkey

Muzaffer Bakırcı *^a ^a İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü. İstanbul. Türkiye.

ORCID: M.B. 0000-0002-4848-3086

BİLGİ / INFO

Geliş/Received: 26.09.2020

Kabul/Accepted: 01.12.2020

Anahtar Kelimeler:

COVID-19 pandemisi
havayolu ulaşımı
Türkiye

Keywords:

COVID-19 pandemic
Air transportation
Turkey

*Sorumlu yazar/Corresponding author:

(M. Bakırcı) mubak@istanbul.edu.tr

DOI: 10.17211/tcd.800559

Atf/Citation:

Bakırcı, M. (2020). COVID-19 pandemisinin Türkiye havayolu ulaşımına etkisi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 76, 45-58.
DOI: 10.17211/tcd.800559

ÖZ / ABSTRACT

Havayolu ulaşımı, Covid-19 Pandemi sürecinde ilk kez küresel ölçekte neredeyse bütünüyle durma noktasına gelmiştir. Temel amacı, Covid-19 Pandemisinin Türkiye’de havayolu ulaşımı üzerindeki etkilerini analiz etmek olan bu çalışma, veri değerlendirme eksenli olarak yapılandırılmıştır. Çalışmanın temel veri setini, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) yıllık havayolu ulaşım verileri ile Devlet Hava Meydanları İşletmesi (DHMi) tarafından üretilen aylık havayolu ulaşım verileri oluşturmaktadır. 2020 Ocak-Ağustos döneminde toplam yolcu taşımalarında önceki yılın aynı dönemine göre %62,8’lik bir düşüş meydana gelirken, yük taşımalarında ise toplam %45,4 gerileme ortaya çıkmıştır. Türkiye’de 2019 yılında en fazla taşıma gerçekleştirilen ilk 10 havalimanı esas alındığında, 2020 yılı Ağustos sonunda 2019 yılının aynı dönemine göre toplam yolcu ulaşımında en fazla oransal düşüşün Antalya Havalimanında olduğu (%80,1), yük taşımacılığında da yine en yüksek oranda gerilemenin Antalya havalimanında yaşandığı anlaşılmaktadır (%80,5). Pandemi nedeniyle Dünya genelinde 2020 yılı boyunca önceki yıla göre taşınan yolcu sayısında %53-60 arasında bir azalmanın olacağı öngörülmekte, mevcut veriler benzer bir durumun Türkiye’de de yaşanacağını göstermektedir. Yine Pandeminin 2020 yılı sonu itibarıyla havayolu ulaşımında 352-390 milyar dolar arasında bir kayba neden olacağı öngörülmektedir. Pandeminin Türkiye’de de, 2019 yılı verilerine göre 205 bin olan havayolu istihdamını olumsuz etkilemesi beklenmektedir.

Airline transportation almost completely came to a standstill on a global scale for the first time due to the Covid-19 Pandemic process. The main purpose of this study is to analyze the impact of the Covid-19 pandemic on airline transportation in Turkey. The study has been formed within the framework of data evaluation. The basic data of this study is general airline transportation statistics from Turkish Statistical Institute (TUIK) and monthly airline transportation data from State Airports Authority (DHMI). That situation in the world due to pandemic has also experienced similarly in Turkey. The measures and restrictions taken in this process brought about a significant decrease in the number of passengers and the amount of cargo compared to the previous periods. In the January-August period of 2020, there was a 62.8% decrease in total passenger transportation compared to the same period of the previous year. In the same period, a total decrease of 45.4% was experienced in freight transportation. Considering the top 10 airports in 2019 in Turkey; at the end of August 2020, Antalya Airport experienced the highest proportional decrease in total passenger transportation (80.1%) and freight transportation (80.5%) compared to the same period of 2019.

Extended Abstract

Introduction

While transportation activities, which are developing on a local, regional and global scale, play one of the most important roles in the planning of life as a whole, any situation that interrupts transportation brings along extremely comprehensive problems as well.

Airline transportation, which emerged from the beginning of the 20th century and rapidly gained an important place in the integrity of transportation, was interrupted from time to time for various reasons, but for the first time in the Covid-19 Pandemic process, it came to a complete halt on a global scale.

There is a mutual interaction between transportation and epidemics. While the developing transportation facilities cause the contagious disease to spread rapidly and comprehensively, the unusual situation brings about pandemics that causes disruptions in both passenger movement and supply chain of many products.

Especially in the last few centuries, the rapidly increasing global flow of people and goods, the developments in transportation connections and networks have greatly increased the spread potential of epidemics. In this context, airline transportation differs from other transportation systems in terms of its rapidity and distribution to larger venues. Even the longest distance can be reached in a short time by airway transportation, making it difficult to detect the disease and to control the spread.

On the other hand, the pandemic has very sharp effects on airway transportation. Travel restrictions caused by the epidemic bring along the cancellation of compulsory travel, which leads to a significant decrease in the demand for air transportation. The epidemic also causes changes in passenger demands and behaviors and the level of responsibility of air transportation companies to ensure passengers safety.

With the Covid-19 Pandemic, airline companies experience great financial losses. While there are airline companies and affiliates on one side of the economic losses, on the other, there are those employed in this transportation system. The fact that airline companies cease or minimize their activities makes it compulsory for these companies to review their employment policies.

In a similar manner to changes caused by the Covid-19 pandemic across the world have also occurred in Turkey. In this process, unusual situations related to transportation have emerged, and some measures have been gradually taken regarding transportation since the first determinations of the epidemic. The measures taken led to a significant decrease in the number of passengers and the amount of cargo compared to the previous periods.

Data and Method

The main purpose of this study is to analyze the impact of the Covid-19 pandemic on airline transportation in Turkey. The study has been formed within the framework of data evaluation. The basic data of this study is general airline transportation statistics from Turkish Statistical Institute (TUIK) and monthly airline transportation data from State Airports Authority (DHMI).

Results and Discussion

In Turkey, in the January-August period of 2020, there was a 62.8% decrease in total passenger transport compared to the same period of the previous year. In the same period, decline in domestic lines was 52.3% and 72.5% in international lines.

In the first 8 months of 2020, it is seen that there were significant decreases in freight transportation compared to the same period of the previous year, but this decline was realized at lower rates compared to passenger transportation. While the total decrease in freight transportation was 45.4% in the specified period, it was 46.9% on domestic lines and 44.9% on international lines.

It is understood that the changes in passenger and freight transportation occurs at different rates on airports. Considering the top 10 Turkey's airports in 2019; at the end of August 2020, Antalya Airport experienced the highest proportional decrease in total passenger transportation (80.1%) and freight transportation (80.5%) compared to the same period of 2019. The mentioned decrease occurred mostly in Muğla Milas-Bodrum Airport (64.2%) for domestic flights and Trabzon Airport (87.2%) for international flights.

The decline in freight transportation compared to airports in the January-August period of 2019 and 2020 was relatively lower than passenger transportation. Antalya Airport experienced the highest rate of decline in total freight transportation at the 10 most active airports of 2019 (80.5%). The highest change in domestic lines occurred at Istanbul Atatürk Airport (93.8%) and at Muğla Milas-Bodrum Airport (86.2) in international flights.

On the basis of the top 10 airports with the highest decrease in the number of passengers compared to the January-August period of 2019, the biggest decline in the total number of passengers occurred at Antalya Airport (80.1%), while the domestic flights Kütahya Zafer Airport (77.3%) and the Antalya Gazipaşa Airport (95.3%) on the international flights.

It is possible to evaluate the effects of the pandemic on airway transportation in terms of the size of the economic loss and the security-employment dimension, as well as the reduction in transportation amounts. Due to the impact of the pandemic, it is expected there will be a reduction of 53-60% in worldwide passengers carried during the year 2020 compared to the previous year and the data shows that there will be a similar outcome in Turkey. Again by the end of 2020, it is predicted that it will cause a loss of 352-390 billion dollars in airway transportation across the world. That record in Turkey is estimated to be at a lower level due to strong airline infrastructure and government support. Finally, the decline in air traffic has led airline companies to change their employment policies. It is also expected that the pandemic will negatively affect on 205 thousand employees in the airline transportation in Turkey.

As of September 2020, the ongoing of increasing number of infected by Covid-19 in the world and Turkey shows the impact of the pandemic would continue for a while. This situation may result in the re-enforcement of the partially eased restrictions on air transportation.

1. Giriş

Yolcu, yük ve hizmetlerin çeşitli araçlar yardımıyla coğrafi mekânlar arasında hareket etmesi olan ulaşım, etki sahası ve etkilendiği faktörler açısından oldukça kompleks bir yapı göstermektedir.

Yerel, bölgesel ve küresel ölçekte her geçen gün gelişen ulaşım faaliyetleri, hayatın bir bütün olarak planlanmasında en önemli rollerden birini üstlenirken, ulaşımı kesintiye uğratan herhangi bir durum ise son derece kapsamlı sorunları beraberinde getirmektedir. Başta iklim ve topografya gibi fiziki coğrafya faktörleri ile talep ve politik tercihler gibi beşeri faktörler olmak üzere, çok sayıda coğrafi faktör ulaşımın biçimlenmesinde etkin bir rol oynarken, zaman zaman bahsedilen faktörlerin birinde veya birkaçında ortaya çıkan olağandışı durumlar ulaşımın kesintiye uğramasına neden olabilmektedir. Özellikle petrol krizleri, doğal afetler, silahlı çatışmalar, terörist saldırılar, ekonomik durgunluklar ve salgınlar ulaşımı adeta savunmasız hale getirebilmektedir. Covid-19 Pandemi süreci ulaşımın küresel ölçekte senkronize bir şekilde kısıtlandığı veya bütünüyle kesintiye uğradığı nadir durumlardan birini teşkil etmektedir.

Ulaşım ile salgınlar arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Bir yanda her yere ve hızlı erişim imkânları bulaşıcı hastalığın hızlı ve kapsamlı bir şekilde yayılmasına neden olurken, diğer taraftan Pandeminin ortaya çıkardığı olağandışı ortam, hem yolcuların hareketinde ve hem de pek çok ürünün tedarik zincirinde aksamalara yol açmaktadır.

İnsanlık tarihi boyunca meydana gelen salgınlar çok sayıda insanın hayatını kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Malarya, kolera, sarıhumma, grip ve AIDS gibi bulaşıcı hastalıklardan bazıları farklı dönemlerde defalarca tekrarlanan salgınlar meydana getirmişlerdir (Hays, 2005). Ancak ilk zamanlarda insanların daha küçük gruplar halinde ve izole bir biçimde yaşıyor olması bulaşıcı hastalıkların nispeten yerel ölçekte kalmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin Sarıhumma 1500'lü yıllara kadar Batı Afrika ile sınırlı kalırken, bu tarihten sonra köle ticaretiyle birlikte hastalık yapan sivrisineklerin de Amerika'ya gelmesi, bu sahada büyük salgınların yaşanmasına yol açmıştır (McClafferty, 2010). Son birkaç yüzyılda ise, hızla artan küresel insan ve mal akışları ile ulaşım bağlantı ve ağlarındaki gelişmeler salgın hastalıkların yayılma potansiyelini büyük ölçüde artırmıştır. 1918 İspanyol Gribinin hızlı ve kapsamlı bir şekilde yayılmasında rol oynayan en önemli faktörün 20. yüzyılın başında küresel kapsama alanı sunan modern taşımacılığın gelişmesi gösterilmektedir (Rodrigue vd., 2020).

Günümüze daha yakın dönemlerde etki alanı nispeten daha dar kalan çeşitli salgınların yaşandığı izlenmektedir. 2003 yılında, dört aydan daha kısa bir sürede Çin'den 25 ülkeye yayılan SARS (Severe Acute Respiratory Syndrome/ Şiddetli Akut Solunum Sendromu) 21. yüzyılın yeni ve kolayca bulaşabilen hastalığı niteliği kazanmıştır. Bu hastalığın hızlıca yayılmasında özellikle havayolu ulaşımı etkin bir rol oynamıştır (Bowen & Laroe, 2006). 2012 yılında Suudi Arabistan Krallığı'ndan ortaya çıkan ve 26 ülkeye yayılan MERS (Middle East Respiratory Syndrome/Orta Doğu Solunum Sendromu) hastalığının yayılmasında da bölgeye havayoluyla seyahat eden kişilerin etkili olduğu ifade edilmektedir (Gardner vd., 2016). 2009 Mart

ayında Meksika'da ortaya çıkan Domuz Gribi ise (Influenza A H1N1 Virus) belirtilen yılın sonuna gelindiğinde 200'e yakın ülkeye yayılmıştır. Hava taşımacılığı bu salgın türünde de virüsün belirli bir alanda kontrolünü ve lokalizasyonunu zorlaştıran temel faktör olmuştur (Majic vd., 2009).

Bulaşıcı hastalıklar tarih boyunca bir sağlık tehdidi olarak var olmakla birlikte, bu hastalıkların yayılım hızı, etkilediği coğrafi mekânın genişliği ve bunlara bağlı olarak enfekte ettiği insan sayısı da her geçen gün fazlalaşmaktadır. Bu bakımdan havayolu ulaşımını diğer ulaşımını sistemlerinden ayıran yönü, salgının yayılım hızına ve daha geniş sahalara dağılımına olan etkisidir. Havayolu öncesi dönemde seyahatlerin uzun süre alması, özellikle denizyolu ulaşımında, hastalığın belirgin hale gelmesinin yolculuk süresinde gerçekleşmesi dolayısıyla büyük ölçüde karantina yoluyla kontrol altına alınabilmesi mümkün iken, günümüzde en uzun mesafenin bile havayolu ulaşımıyla 10-15 saat içinde tamamlanması, henüz kuluçka aşamasında olan hastalıkların tespitini imkânsız kılmaktadır. Bu durum hastalığın kontrol dışı yayılımını kolaylaştırmaktadır.

Covid-19 hastalığının yayılımında kuşkusuz sadece havayolu ulaşımı etkin bir rol oynamamakta, aynı zamanda Pandemi de havayolu ulaşımı üzerinde oldukça keskin etkiler bırakmaktadır. Pandemiden dolayı meydana gelen seyahat kısıtlamaları zorunlu seyahatlerin iptal edilmesine neden olurken, salgının yarattığı psikolojik ortam, turistlerin karar verme ve faaliyette bulunma davranışlarında da değişikliğe yol açmıştır (Lamb vd.,2020). Bu durum havayolu ulaşımına olan talebin önemli ölçüde azalmasını beraberinde getirmektedir. Genel olarak yolcu talebinin azalması yanında, özellikle belirli bir yaşın üzerinde olan yolcuların tercih ve planlamalarında Pandeminin etkisinin daha belirgin bir hal aldığı anlaşılmaktadır (Graham vd., 2020).

Salgın sadece yolcu talep ve davranışlarında değişikliğe yol açmamakta, aynı zamanda havayolu taşımacılığı yapan kuruluşların yolcuların güvenliğini sağlamaya yönelik sorumluluk düzeylerinde de değişikliğe neden olmaktadır. Bu durum, zaten normal zamanda da diğer ulaşım sistemlerine göre güvenliğin daha yüksek düzeyde olduğu havayolu ulaşımında ek tedbirlerin alınmasını zorunlu hale getirmektedir. Pandeminin küresel bir nitelik taşıması ve tüm havayolu ulaşımı aktörlerini ilgilendirmesi nedeniyle de ortak tedbirler alınması ve tüm paydaşlar tarafından titizlikle uygulanması hayati önem taşımaktadır (Naboush & Alnimer, 2020; Kierzkowski & Kisiel, 2020).

Cansız nesnelere hastalık taşıma potansiyelleri tam olarak ortaya konulmamış olmakla birlikte, havalimanlarının bir bütün olarak ulaşımına kapatılması (kargo taşımasında görevli olan çalışanların güvenliği ve hastalık yayma riski nedeniyle), salgının yolcu taşıması kadar olmasa da kargo ulaşımında da belirgin düşüşler meydana getirmesine neden olmaktadır (Li, 2020).

Covid-19 Pandemisiyle beraber yaşanan gelişmeler sonucu havayolu şirketlerinin büyük maddi kayıplar yaşaması, (hatta bazılarının iflas etmesi) maddi kayıplarını en aza indirme ve telafi etme bakımından bu şirketlerini taşıma stratejilerinde radikal değişiklikler yapmaya veya yeni stratejiler geliştirmeye zorlamaktadır (Albers & Rundshagen, 2020).

2019 yılı Nisan ayına göre 2020 yılı aynı ayında küresel ölçekte havayolu kapasitesinin %70-80 oranında daraldığı ve çok sayıda havayolu şirketinin geçici olarak faaliyetlerini durduğu bir ortamda (Serrano & Kazda, 2020) havayolu ulaşımına yönelik yeni yaklaşım ve stratejilerin uygulanması kaçınılmaz bir zorunluluk haline almaktadır.

Ekonomik kayıpların bir tarafında havayolu şirketleri ve bağlı kuruluşlar yer alırken, diğer tarafında ise bu ulaşım sisteminde istihdam edilenler bulunmaktadır. Havayolu şirketlerinin faaliyetlerini durdurması veya minimum düzeye indirmesi, bu şirketlerin istihdam politikalarını da gözden geçirmelerini zorunlu hale getirmektedir. Dünya genelinde 10,2 milyon kişinin doğrudan, 55,3 milyon kişinin ise dolaylı olarak istidam edilmesi (ATAG, 2020) sektörde meydana gelebilecek kayıpların büyüklüğünü teyid eder niteliktedir.

Dolayısıyla Covid-19 Pandemisinin ortaya çıkardığı olağanüstü durum, havayolu ulaşımına ilişkin genel politikaların yeniden gözden geçirilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu kapsamda güvenlik tedbirlerin belirlenmesi ve uygulanmasında Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO) rolünün yeniden sorgulanması, zarar eden havayolu şirketlerinin desteklenmesi veya kurtarılması (Macilree & Duval, 2020), havayolu ulaşımında uluslararası işbirliği şartlarının yeniden tanımlanması öne çıkan hususlar olmaktadır.

Türkiye, doğu-batı arasında bir kavşak noktası niteliğindeki coğrafi konumu dolayısıyla tarihsel süreç boyunca sadece ürünlerin, toplulukların ve kültürlerin değil, aynı zamanda salgın hastalıkların da bir geçiş sahası özelliği taşımıştır. Bu durum Anadolu'da da zaman zaman yıkıcı sonuçlar ortaya çıkaran salgınların yaşanmasını beraberinde getirmiştir (Arik, 1991; Özkaaya, 2016; Yılmaz, 2017; Çeçen, 2020).

Covid-19 Pandemisinin Dünya genelinde yarattığı yeni durum benzer şekilde Türkiye'de de kendini göstermiştir. Bu süreçte ulaşım ile ilgili olağan olmayan durumlar ortaya çıkmış, salgına ilişkin farkındalığın ortaya çıkmasından itibaren kademeli olarak bazı tedbirler alınmaya başlanmıştır. Bu kapsamda; karayolu ulaşımında sınır kapıları aşamalı olarak kapatılması, Büyükşehir niteliğinde olan illere giriş-çıkış yasağı uygulanması, denizyolu ulaşımında şehirlerarası yük taşımacılığı devam etmekle birlikte yolcu ulaştırmasına ilişkin seferlerin durdurulması, demiryolu ulaşımında tren seferlerinin tamamen durdurulması, kent içi ulaşımında bazı yeni düzenlemeler getirilmesi, toplu taşımada sefer sayılarının en düşük düzeye indirilmesi gibi kısıtlamalar uygulamaya geçirilmiştir. Çalışma konumuzu oluşturan havayolu ulaşımında ise, öncelikle salgın riski yüksek olan ülkelere uçuşlar iptal edilmiş, 27 Mart 2020 tarihinden itibaren ise, başka ülkelerde kalmış vatandaşların getirilmesi gibi istisnai durumlar ve kargo taşımacılığı dışında tüm dış uçuşlar iptal edilmiştir. Benzer bir süreç iç hatlarda da meydana gelmiş, 04 Nisan 2020 tarihinden itibaren tüm iç hat uçuşları durdurulmuştur. Haziran ayı başından itibaren hayatın normale dönmesi kararlarına bağlı olarak ulaşımında yeni düzenlemeler gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu kapsamda 01 Haziran 2020 tarihinden itibaren iç hatlarda, 11 Haziran 2020 tarihinde ise dış hatlarda belirli ülkelere uçuşlar gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede uçuş yasağı kalkan ilk ülkeler; Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Bahreyn, Bulgaristan, Katar ve Yunanistan olmuştur (NTV, 2020).

2. Veri ve Yöntem

Çalışmanın temel veri setini Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) yıllık havayolu ulaşım verileri ile Devlet Hava Meydanları İşletmesi (DHMİ) tarafından üretilen aylık havayolu ulaşım verileri oluşturmaktadır. Bu kapsamda, yolcu ve yük verileri değerlendirmeye tabi tutulmuş, aylık bazda karşılaştırma yapmak amacıyla da 2019-2020 yılları Ocak-Ağustos dönemi esas alınmıştır. Bahsi geçen veriler tablo ve grafiklere dönüştürülmüş, oransal değişimler ortaya konulmuştur. Çalışmada havalimanları bazında değişimler analiz edilirken tüm havalimanları yerine en fazla yolcu ve yük hareketliliği yaşanan 10 havalimanlarını değerlendirmeye tabi tutulması söz konusu olmuştur. Bu durum bir tercihten ziyade makale sayfa sınırlılıklarıyla ilgili bir durumdur.

3. Bulgular

2020 yılının başından itibaren virüsün yayılmasını kontrol altına almak amacıyla dünya genelinde sınırların kapatılmaya başlanması, buna bağlı olarak uçuşların büyük ölçüde iptal edilmesi, bazı ülkelerde yolcu sayısındaki yıllık düşüşün yüzde 90'ın üzerine çıkmasına, salgından en fazla etkilenen ülkelerden biri olan İtalya'da ise bu oranın %98'e ulaşmasına yol açmıştır (Mazareanu, 2020). 2020 Mart ayının sonuna gelindiğinde Avrupa'daki havayolu kapasitesi 2019'un aynı dönemine göre yaklaşık %88 azalmıştır. Bölgelerarası farklılıklar olmakla birlikte, belirtilen düşüşlere bağlı olarak, uluslararası havayolu endüstrisinin kapasite açısından 2020 boyunca "V" şeklinde ciddi bir düşüş yaşayacağı beklenmektedir (Mazareanu, 2020).

Covid-19 Pandemisi bir bütün olarak havayolu ulaşımı üzerinde olumsuz etki yaratmış olmakla birlikte, bu etkinin düzeyi yolcu ve yük taşımacılığı açısından farklı ölçeklerde gerçekleşmiştir (Li, 2020). Özellikle gıda, enerji ve tıbbi malzemelerin kesintisiz akışının devam etmesi zorunluluğu, havayolu yük taşımacılığının yolcu ulaşımına göre daha az etkilenmesine zemin oluşturmuştur.

Türkiye, Dünya havayolu ulaşımının önemli aktörlerinden biri durumundadır. 2018 yılı verilerine göre toplam 4,2 milyar yolcunun kullandığı Dünya havayolu ulaşımında, ABD ilk sırada yer almış, Türkiye ise yedinci sırada kendine yer bulmuştur (Knoema, 2019a). Aynı yıl verilerine göre dünya genelinde 58 milyar tonu bulan havayolu yük taşımacılığında da ABD yine ilk sırada yer alırken, Türkiye 12. olmuştur (Knoema, 2019b).

Türkiye, sadece ülke genel sıralaması açısından değil aynı zamanda sahip olduğu havayolu şirketleri bakımından da öne çıkmaktadır. Bu kapsamda, iç hatlarda 56, dış hatlarda ise 126 ülkede 328 noktaya uçuş gerçekleştiren Türk Hava Yolları (DHMİ, 2020a), 2018 yılında taşıdığı 73,2 milyon yolcuyla dünya havayolları sıralamasında 9. sırada yer alırken, yük taşımacılığında ise 1,4 milyon tonla 10. sırada kendine yer bulmuştur (IATA, 2020).

3.1. Sars ve Domuz Gribi Salgınlarının Türkiye Havayolu Ulaşımına Etkisi

Hâlihazırda Dünya'nın ve Türkiye'nin gündemini Covid-19 Pandemisi meşgul etmekle birlikte, geçmişte yaşanan bazı salgın

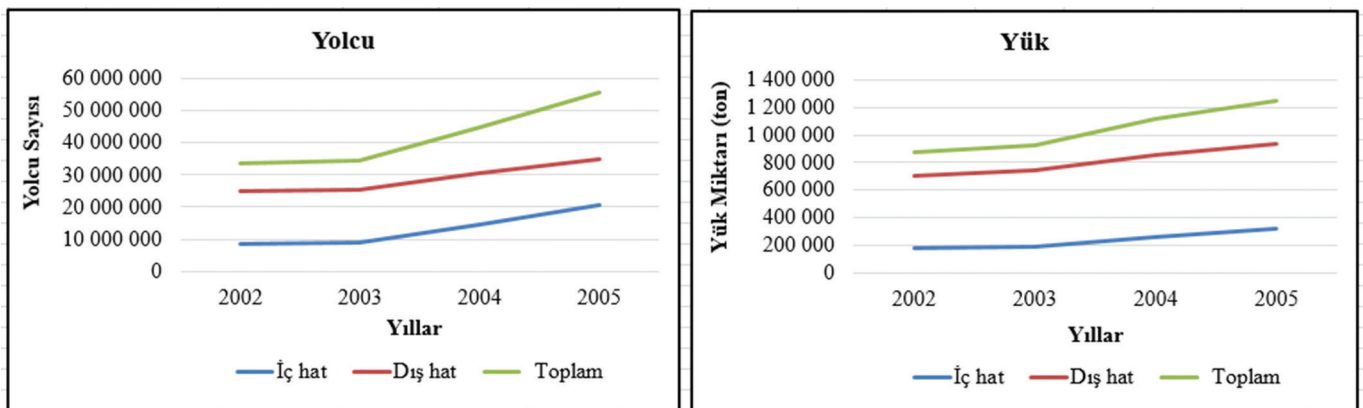
hastalıkların da ulaşımı belirli ölçüde etkilediği bilinmektedir. Bu kapsamda Covid-19 Pandemisinin etkisine geçmeden önce, geçmiş yıllarda yaşanan SARS ve Domuz Gribi salgınlarının Türkiye havayolu ulaşımına etkisine kısaca bakmakta yarar olacaktır. 2003 yılında Çin’de başlayarak çok sayıda ülkeye yayılan SARS başta Çin olmak üzere bu ülkelerle ekonomik ilişkileri olan Ülkelerin de ekonomilerini önemli ölçüde etkilemiştir. Salgının görüldüğü ülkelerde Turizm faaliyetlerinin büyük ölçüde durmasına sebep olan SARS Türkiye’yi dolaylı olarak etkilemiştir.

Türkiye’nin 2002-2005 yılları arasındaki havayolu yolcu ve yük taşımalarına baktığımızda istatistiklere yansıyan belirli düşüşler olmamakla birlikte beklenen artışın da yaşanmadığı izlenmektedir. 2003 yılında 2002 yılına göre toplam yolcu trafiğinde %2’lik bir artış oluşurken, 2004 yılında 2003 yılına göre %30,8’lik bir artış olması meydana gelen kaybın miktarını teyidedir niteliktedir (Tablo 1 ve Şekil 1).

Tablo 1. 2002-2005 Yılları Arasında Türkiye Havayolu Taşımacılığındaki Değişim
Table 1. Change in Air Transport Between the Years 2002-2005 in Turkey

Yıllar	Yolcu					
	İç hat	Önceki Yıla Göre Artış (%)	Dış hat	Önceki Yıla Göre Artış (%)	Toplam	Önceki Yıla Göre Artış (%)
2002	8 700 839	-	25 054 613	-	33 755 452	-
2003	9 128 124	4,9	25 296 216	1,0	34 424 340	2,0
2004	14 438 292	58,2	30 596 297	21,0	45 034 589	30,8
2005	20 502 516	42,0	35 042 957	14,5	55 545 473	23,3
Yıllar	Yük (Ton)					
	İç hat	Önceki Yıla Göre Artış (%)	Dış hat	Önceki Yıla Göre Artış (%)	Toplam	Önceki Yıla Göre Artış (%)
2002	181 198	-	698 935	-	880 133	-
2003	188 936	4,3	742 255	6,2	931 191	5,8
2004	262 647	39,0	860 461	15,9	1 123 108	20,6
2005	315 858	20,3	933 697	8,5	1 249 555	11,3

Kaynak: TÜİK, 2020

Şekil 1. 2002-2005 Yılları Arasında Türkiye Havayolu Taşımacılığındaki Değişim.
Figure 1. Change in Air Transport Between the Years 2002-2005 in Turkey
Kaynak: TÜİK, 2020

2005 yılında ise bir önceki yıla göre %23’ü aşan bir artış oluşması, 2003 yılında yaşanan artış oranındaki gerilemeyi SARS salgınının etkisine yorumlamayı mümkün kılmaktadır. Yıllar arasında artış oranlarındaki farklılıkla birlikte, özellikle dış hatlardaki artışta meydana gelen değişimin iç hatlara göre daha düşük düzeyde kalması ileri sürülen tezi destekler niteliktedir.

Benzer bir durumun yük taşımacılığında da yaşandığı görülmektedir. Ancak toplam yük taşımacılığında 2003 yılında 2002 yılına göre %5,8’lik bir artış oluşması, yolcu taşımaya göre yük taşımacılığının nispeten daha az etkilendiğini göstermektedir (Tablo 1 ve Şekil 1). Yine 2004 yılında bir önceki yıla göre yük taşımacılığındaki artışın oldukça yüksek düzeyde seyrettiği, artış trendinin 2005 yılında da devam ettiği izlenmektedir. Diğer taraftan yük taşımacılığındaki artışın, yolcu taşımaya benzer bir şekilde iç hatlarda daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

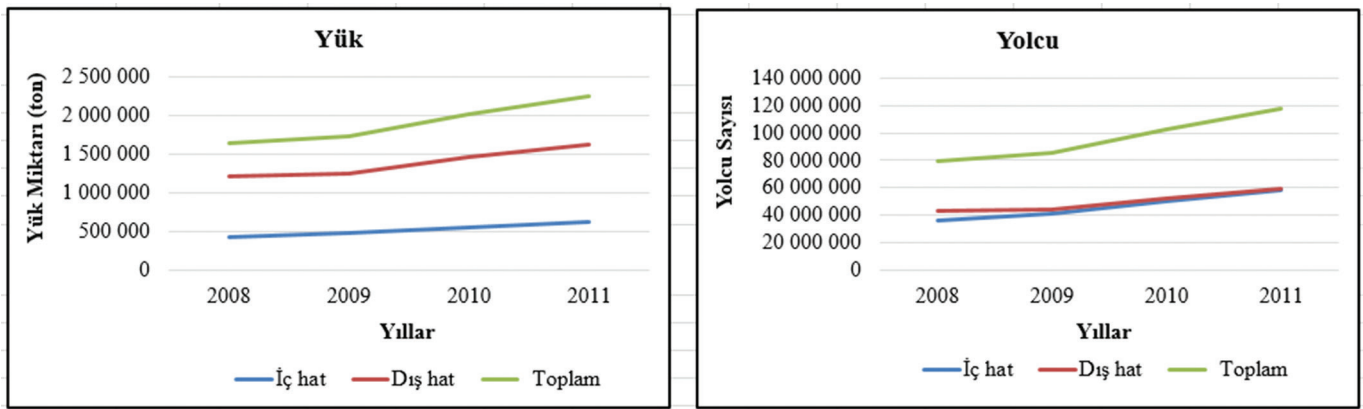
SARS salgınına göre daha fazla ülkede etkili olan Domuz Gribi (H1N1) salgını da genel olarak ulaşım, özelden de havayolu ulaşımına olumsuz etkide bulunmuştur. Daha ziyade uluslararası havayolu ulaşımında etkili olan Domuz Gribi salgınında Türkiye’nin durumuna baktığımızda, hem yolcu ve hem de yük taşımacılığında herhangi bir azalma olmadığını, ancak 2008-2009 yılları arası ile 2009-2010 yılları arasında artış ora-

nı bakımından açık bir fark oluştuğunu görmekteyiz. Burada sadece Domuz gribi salgını değil, aynı zamanda bu dönemde dünya genelinde yaşanan ekonomik durgunluğunda etkisi olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Belirtilen olumsuzluklara karşın, toplam yolcu ulaşımında 2009 yılında 2008 yılına göre %7,6’lık bir artış görülürken, sonraki dönemde bu oran %20,2 gibi yüksek bir seviyeye çıkmıştır (Tablo 2 ve Şekil 2).

Tablo 2. 2008-2011 Yılları Arasında Türkiye Havayolu Taşımacılığındaki Değişim**Table 2.** Change in Air Transport Between the Years 2008-2011 in Turkey

Yıllar	Yolcu					
	İç hat	Önceki Yıla Göre Artış (%)	Dış hat	Önceki Yıla Göre Artış (%)	Toplam	Önceki Yıla Göre Artış (%)
2008	35 832 776	-	43 605 513	-	79 438 289	-
2009	41 226 959	15,1	44 281 549	1,6	85 508 508	7,6
2010	50 575 426	22,7	52 224 966	17,9	102 800 392	20,2
2011	58 258 324	15,2	59 362 145	13,7	117 620 469	14,4
Yıllar	Yük (Ton)					
	İç hat	Önceki Yıla Göre Artış (%)	Dış hat	Önceki Yıla Göre Artış (%)	Toplam	Önceki Yıla Göre Artış (%)
2008	424 555	-	1 219 459	-	1 644 014	-
2009	484 833	14,2	1 241 512	1,8	1 726 345	5,0
2010	554 710	14,4	1 466 366	18,1	2 021 076	17,1
2011	617 835	11,4	1 631 639	11,3	2 249 474	11,3

Kaynak: TÜİK, 2020

Şekil 2. 2008-2011 Yılları Arasında Türkiye Havayolu Taşımacılığındaki Değişim.**Figure 2.** Change in Air Transport Between the Years 2008-2011 in Turkey

Kaynak: TÜİK, 2020

Yük taşımacılığında da yolcu hareketine benzer bir görüntü sergilenmiştir. 2008'e göre 2009 yılında yaşanan %5'lik artış, bir sonraki dönem %17,1 olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılında önceki yıla göre düşük oranda bir artış meydana gelmiş olsa da, 2009 yılının çok üzerinde bir artış oluşmuştur. Konu iç ve dış hatlar açısından değerlendirildiğinde iç hatlarda artış oranlarındaki farkın dış hatlara göre daha düşük düzeyde kaldığı, dolayısıyla salgının etkilerinin daha ziyade dış hatlarda görüldüğü anlaşılmaktadır.

Türkiye'de havayolu ulaşımı gerek 2003 yılında SARS ve gerekse 2009 yılında Domuz Gribi salgınından belirli bir ölçüde etkilenmiş olsa da, 2020 yılında yaşanan COVID-19 Salgını adı geçen salgınlardan çok farklı düzeyde ulaşımı etkilemiş görünmektedir. Türkiye'de hayata geçirilen kısıtlamalar tüm ulaşım sistemlerinin taşıma istatistiklerine yansımakla birlikte en belirgin düşüşler havayolu ulaşımında karşımıza çıkmıştır. 2019-2020 yıllarında havayolu yolcu ve yük taşımaları değerlendirildiğinde, düşüş oranlarının çok radikal bir şekilde gerçekleştiği izlenmektedir.

3.2. Covid-19 Pandemisinin Türkiye Havayolu Yolcu Ulaşımına Etkisi

2020 yılında 2019 yılına göre toplam yolcu taşımalarında tüm aylarda bir gerilemenin yaşandığı görülmektedir. Bu düşüş Ocak ve Şubat aylarında daha düşük düzeyde kalırken, sonraki

aylarda bir eğri çizerek önce %90'ların üzerine çıkmış, ardından düşüş oranlarında bir gerileme söz konusu olmuştur (Tablo 3 ve Şekil 3). Ocak ayında %1 düzeyinde kalan gerileme, Mart ayına gelindiğinde %50 civarında gerçekleşmiş, Mayıs ayında ise en yüksek seviyesine ulaşmıştır (%99,6). Böylece 2020'nin ilk 8 ayında önceki yılın aynı dönemine göre %63'e varan bir düşüş meydana gelmiştir.

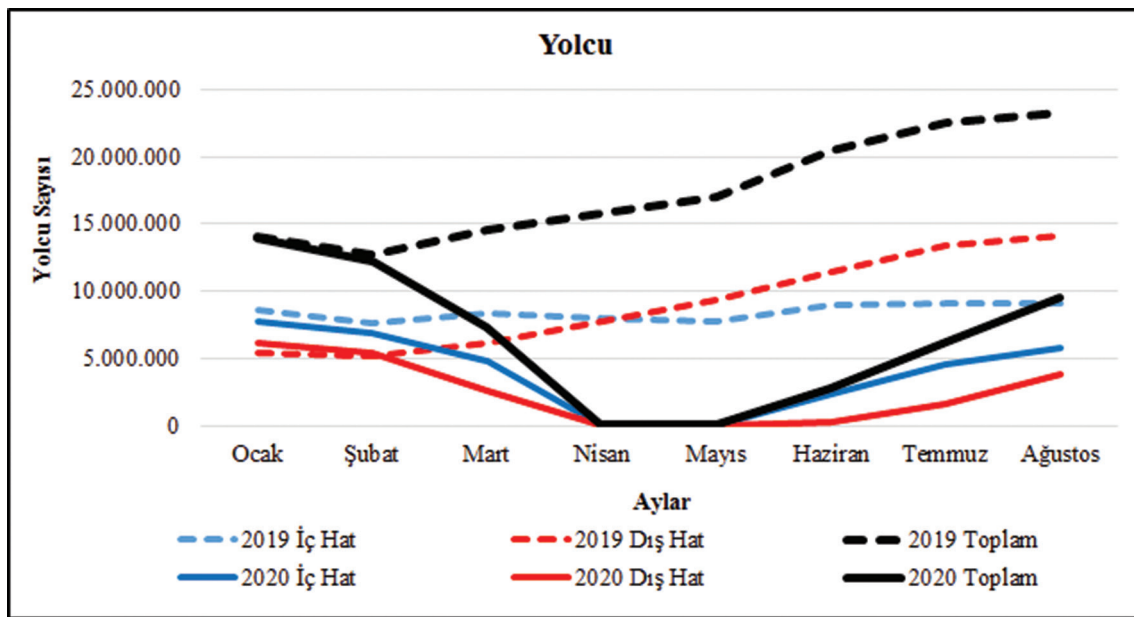
Aylar itibarıyla iç ve dış hatlarda meydana gelen değişim incelendiğinde, periyodik bir dizilişin olmadığı görülmektedir. 2020 Ocak ayında bir önceki yılın aynı ayına göre iç hatlarda %9,2'lik bir gerileme olurken, dış hatlarda %12'ye varan bir artış meydana gelmiştir. Benzer bir durum Şubat ayında da yaşanmıştır. Belirtilen iki ayda dış hatlarda artış yaşanırken, iç hatlarda gerileme söz konusu olmuştur. Mart ayından itibaren hem iç ve hem de dış hatlarda azalma trendine girilmiştir. Mart-Ağustos döneminde tüm aylarda azalış olmakla birlikte düşüş oranlarında bariz farklılıklar izlenmiştir. Nisan ve Mayıs aylarında her iki yönde de yaklaşık düşüş değerleri yaşanırken, Temmuz ve Ağustos aylarında iç hatlar lehine bir iyileşme olduğu izlenmektedir. Temmuz ayında iç hatlarda %50'ye yakın bir oransal azalış yaşanırken, dış hatlarda bu oran %88'i bulmuştur. Yine Ağustos ayında iç hatlarda görülen %36,7'lik düşüşe karşılık bu oran dış hatlarda %72,5 olmuştur. Bu durum, Haziran ayından itibaren başlayan normalleşme süreciyle birlikte iç hatlarda sefer sayılarının dış hatlara göre daha fazla gerçekleşmiş olmasının bir sonucudur. Böylece 2020 Ocak-Ağustos döneminde

Tablo 3. 2019-2020 Yıllarında Aylara Göre Yolcu Hareketlerinin Karşılaştırılması**Table 3.** Comparison of Passenger Movements by Months in 2019-2020

Aylar	YOLCU TRAFİĞİ (Gelen-Giden)								
	2019			2020			2019-2020 Değişim (%)		
	İç Hat	Dış Hat	Toplam	İç Hat	Dış Hat	Toplam	İç Hat	Dış Hat	Toplam
Ocak	8.598.021	5.489.751	14.087.772	7.805.008	6.131.698	13.936.706	-9,2	11,7	-1,1
Şubat	7.624.574	5.137.969	12.762.543	6.852.005	5.417.605	12.269.610	-10,1	5,4	-3,9
Mart	8.369.364	6.160.367	14.529.731	4.788.567	2.559.427	7.347.994	-42,8	-58,5	-49,4
Nisan	8.066.573	7.711.442	15.778.015	19.017	64.453	83.470	-99,8	-99,2	-99,5
Mayıs	7.731.587	9.316.809	17.048.396	30.422	33.271	63.693	-99,6	-99,6	-99,6
Haziran	8.992.570	11.427.985	20.420.555	2.404.115	346.455	2.750.570	-73,3	-97,0	-86,5
Temmuz	9.153.387	13.349.825	22.503.212	4.608.184	1.614.484	6.222.668	-49,7	-87,9	-72,3
Ağustos	9.096.569	14.150.587	23.247.156	5.761.462	3.811.835	9.573.297	-36,7	-73,1	-58,8
Toplam	67.632.645	72.744.735	140.377.380	32.268.780	19.979.228	52.248.008	-52,3	-72,5	-62,8

Kaynak: DHMİ, 2020b

Şekil 3. 2019-2020 Yıllarında Aylara Göre Yolcu Hareketlerinin Karşılaştırılması**Figure 3.** Comparison of Passenger Movements by Months in 2019-2020

Kaynak: DHMİ, 2020b

İç hatlarda meydana gelen %52,3'lük gerileme, dış hatlarda %72,5 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 3 ve Şekil 3).

3.3. Covid-19 Pandemisinin Türkiye Havayolu Yük Ulaştırmasına Etkisi

2020 yılı Ocak-Ağustos döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre yük taşımalarında da belirgin düşüşler olduğu, ancak yolcu taşımalarına göre bu gerilemenin daha düşük oranlarda gerçekleştiği görülmektedir. Toplam taşımalarda 2020 Ocak ayında küçük bir oransal azalmanın ardından Şubat ayında %4'e yaklaşan bir artış meydana gelmiş, sonraki aylarda ise %30'un üzerinde azalışlar oluşmuştur (Tablo 4 ve Şekil 4). En büyük düşüş oranının Mayıs ayında gerçekleştiği yük taşımalarında 8 ayda toplam azalış %45,4 olmuştur.

Toplam yük taşımaları iç ve dış hatlar açısından değerlendirildiğinde, Ocak-Ağustos döneminde birbirine yakın değerler gösterdiği görülmektedir. Bu dönemde dış hatlarda meydana gelen %44,9'luk düşüş oranı iç hatlarda %46,9 şeklinde gerçekleşmiştir. Toplamda karşımıza çıkan bu yaklaşık oranlar, aylar itibarıyla değerlendirildiğinde farklılık arz etmektedir. Dış hat-

larda Mart ayından itibaren aylık düşüş oranları nispeten birbirine yakın değerler gösterirken, iç hatlarda bu oranlar daha ekstrem seviyelerde gerçekleşmiştir. Nitekim dış hatlarda en fazla düşüş %69,6'luk oranla Haziran ayında gerçekleşirken, iç hatlarda Nisan ayında meydana gelmiştir (%99).

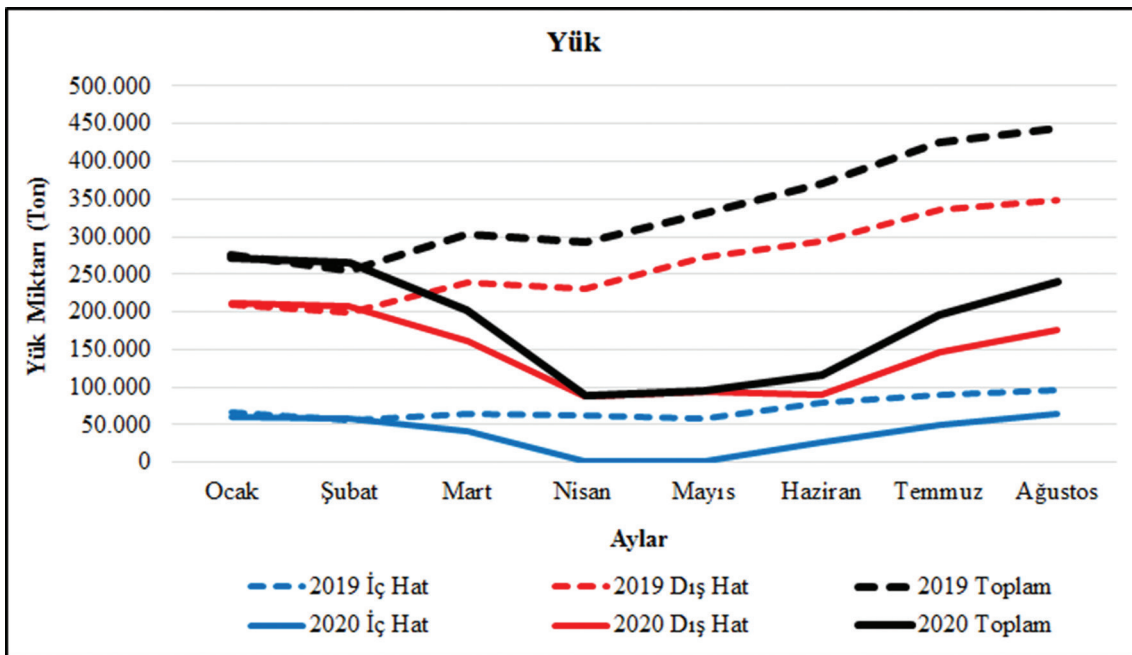
3.4. Havalimanlarına Göre Covid-19 Pandemisinin Türkiye Yolcu ve Yük Ulaştırmasına Etkisi

Türkiye havayolu ulaşımında yolcu ve yük taşımalarında birbirinden farklı ölçekte meydana gelen değişimlerin, bu ulaşım sisteminin temel unsurları olan havalimanları bazında da farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. 2019 ve 2020 Ocak-Ağustos döneminde mevcut 56 havalimanının dördünde (Tokat, Aydın Çıldır, Balıkesir Merkez ve Çanakkale Gökçeada) yolcu ve yük taşımaları gerçekleştirilmemiştir. Diğer taraftan 2019 yılında 4 havalimanında (Şırnak, Ağrı, Hakkâri Yüksekova ve Siirt) sadece iç hatlarda ulaşım gerçekleştirilirken, 2020 yılında Eskişehir Hasan Polatkan Havalimanı sadece dış hatlarda hizmet vermiştir. 2019 Yılında Atatürk Havalimanından yolcu ulaştırması gerçekleştirilmiş ancak 2020 yılında sadece kargo uçaklarına hizmet vermiştir. Ayrıca 2020 yılında altı havalimanı (Kars, Şırnak,

Tablo 4. 2019-2020 Yıllarında Aylara Göre Yük Hareketlerinin Karşılaştırılması
Table 4. Comparison of Freight Movements by Months in 2019-2020

YÜK TRAFİĞİ (Bagaj+Kargo+Posta) (TON)									
Aylar	2019			2020			2019-2020 Değişim (%)		
	İç Hat	Dış Hat	Toplam	İç Hat	Dış Hat	Toplam	İç Hat	Dış Hat	Toplam
Ocak	65.515	209.408	274.923	60.898	211.684	272.582	-7,0	1,1	-0,9
Şubat	56.556	198.890	255.446	57.124	208.237	265.361	1,0	4,7	3,9
Mart	64.042	239.878	303.919	40.484	161.432	201.916	-36,8	-32,7	-33,6
Nisan	61.745	231.135	292.881	624	87.853	88.477	-99,0	-62,0	-69,8
Mayıs	57.294	273.487	330.782	791	93.483	94.274	-98,6	-65,8	-71,5
Haziran	78.226	293.266	371.491	25.927	89.225	115.152	-66,9	-69,6	-69,0
Temmuz	89.274	335.586	424.860	50.719	145.902	196.621	-43,2	-56,5	-53,7
Ağustos	96.210	348.557	444.767	65.360	174.970	240.330	-32,1	-49,8	-46,0
Toplam	568.862	2.130.207	2.699.069	301.927	1.172.786	1.474.713	-46,9	-44,9	-45,4

Kaynak: DHMİ, 2020b

Şekil 4. 2019-2020 Yıllarında Aylara Göre Yük Hareketlerinin Karşılaştırılması
Figure 4. Comparison of Freight Movements by Months in 2019-2020
 Kaynak: DHMİ, 2020b

Bingöl, Hakkâri Yüksekova, Sinop ve Siirt) sadece iç hatlarda yolcu ulaşımına imkân tanımıştır.

Çalışmanın bu bölümünde 2019 yılı Ağustos sonu itibariyle en fazla yolcu taşınması gerçekleştirilen ilk 10 Havalimanının durumu incelenmiştir. Belirtilen yıl en fazla yolcu hareketine sahip olan 10 havalimanı iç hatların %71,5'ini, dış hatların %81,3'ünü, toplam yolcu hareketinin ise %76,6'sını oluşturmuştur.

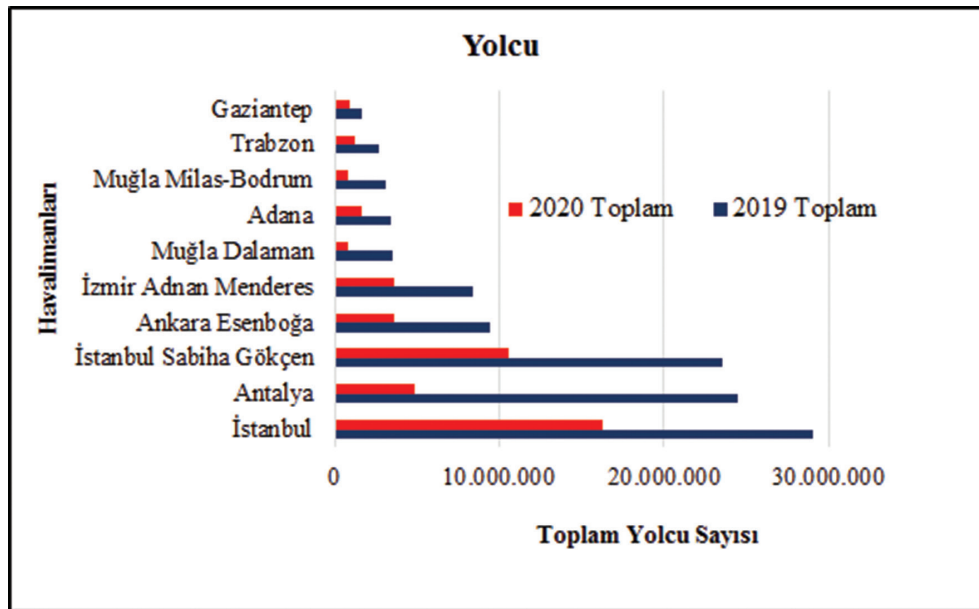
2020 yılı Ağustos sonunda 2019 yılının aynı dönemine göre toplam yolcu ulaşımında en fazla oransal düşüş gerçekleşen Havalimanı %80'in üzerinde kayıp yaşayan Antalya Havalimanı olmuştur. Adı geçen havalimanını Muğla Dalaman (%77) ve Muğla Milas-Bodrum Havalimanı (%73,7) takip etmiştir (Tablo 5 ve Şekil 5). Belirtilen havalimanı grubu içinde görece en az kayıp yaşanan havalimanları ise, İstanbul Havalimanı (%44,1), Gaziantep Havalimanı (%46,8) ve Adana Havalimanı (%50,3) olmuştur. Böylece 2019 yılında en fazla yolcu hareketliliğine sahne olan 10 Havalimanında ortalama kayıp %59,6 olarak gerçekleşmiştir.

2020 Ağustos sonunda 2019 yılının aynı dönemine göre ilk 10 havalimanında dış hatlarda daha yüksek kayıpların yaşandığı izlenmektedir. Ocak-Ağustos döneminde iç hatlarda %50,2'lik kayba karşılık, dış hatlarda %67,7'lik azalış meydana gelmiştir. Hem iç ve hem de dış hatlarda %50'nin üzerinde meydana gelen düşüşlerin, havalimanları esas alındığında farklı oranlarda gerçekleştiği görülmektedir. Bu çerçevede 2020 yılında 2019'a göre iç hatlarda en fazla düşüş Muğla Milas-Bodrum havalimanında gerçekleşirken (%64,2), bu havalimanını Ankara Esenboğa havalimanı takip etmiştir (%62,1). İç hatlarda nispeten daha düşük düzeyde azalış meydana gelen Havalimanları ise, İstanbul Havalimanı (%27,1) ve Gaziantep Havalimanı (%44,6) olmuştur. Konu dış hatlar açısından değerlendirildiğinde ise, ilk 10 havalimanının tümünde iç hatlardan daha yüksek azalışlar olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede dış hatlarda en fazla gerileme Trabzon Havalimanında gerçekleşirken (%87,2), Muğla Dalaman (%86,2) ve Muğla Milas-Bodrum (%86,2) Havalimanları yüksek oranda yolcu kaybı yaşayan diğer havalimanları olmuştur (Tablo 5).

Tablo 5. 2019 Yılı Ağustos Sonu İtibarıyla En Fazla Yolcu Hareketinin Yaşandığı Havalimanlarında Değişim.**Table 5.** Changes at the Airports With the Highest Passenger Movement as of the End of August in 2019.

YOLCU TRAFİĞİ (Gelen-Giden)										
Sıra	Havalimanları	2019 YILI AĞUSTOS SONU			2020 YILI AĞUSTOS SONU			2019/2020 Değişim (%)		
		İç Hat	Dış Hat	2019 Toplam	İç Hat	Dış Hat	2020 Toplam	İç Hat	Dış Hat	Toplam
1	İstanbul	7.154.400	21.869.725	29.024.125	5.217.757	11.018.973	16.236.730	-27,1	-49,6	-44,1
2	Antalya	4.694.505	19.761.325	24.455.830	2.031.943	2.846.738	4.878.681	-56,7	-85,6	-80,1
3	İstanbul Sabiha Gökçen	14.426.149	9.146.497	23.572.646	7.113.067	3.482.055	10.595.122	-50,7	-61,9	-55,1
4	Ankara Esenboğa	7.912.457	1.536.937	9.449.394	2.998.681	581.289	3.579.970	-62,1	-62,2	-62,1
5	İzmir Adnan Menderes	6.139.355	2.238.339	8.377.694	2.961.589	711.177	3.672.766	-51,8	-68,2	-56,2
6	Muğla Dalaman	1.095.229	2.407.084	3.502.313	472.141	333.220	805.361	-56,9	-86,2	-77,0
7	Adana	2.879.560	511.003	3.390.563	1.499.916	186.284	1.686.200	-47,9	-63,5	-50,3
8	Muğla Milas-Bodrum	1.778.536	1.358.289	3.136.825	636.524	187.430	823.954	-64,2	-86,2	-73,7
9	Trabzon	2.297.423	341.825	2.639.248	1.141.540	43.626	1.185.166	-50,3	-87,2	-55,1
10	Gaziantep	1.410.393	248.343	1.658.736	781.837	101.240	883.077	-44,6	-59,2	-46,8
İlk 10 Havaalanı		48.377.614	59.171.024	107.548.638	24.073.158	19.390.792	43.463.950	-50,2	-67,2	-59,6
Türkiye Toplam		67.632.645	72.744.735	140.377.380	32.268.780	19.979.228	52.248.008	-52,3	-72,5	-62,8

Kaynak: DHMİ, 2020b

Şekil 5. 2019 Yılı Ağustos Sonu İtibarıyla En Fazla Yolcu Hareketinin Yaşandığı Havalimanlarında Değişim.**Figure 5.** Changes at the Airports With the Highest Passenger Movement as of the End of August in 2019.

Kaynak: DHMİ 2020b

2019-2020 yılları Ocak-Ağustos döneminde havaalanlarına göre yük taşımacılığındaki gerileme, yolcu ulaşımına göre nispeten daha düşük oranlarda gerçekleşmiştir. 2019 yılının en aktif 10 havalimanında toplam yük taşımalarında %45,6'lık bir azalma meydana gelmiştir. Bu kapsamda 10 havalimanının 6'sında %50'nin üzerinde bir düşüş yaşanırken, Antalya Havalimanı en yüksek oranda gerilemenin yaşandığı havalimanı olmuştur (%80,5). Yine Muğla Dalaman Havalimanı yük taşımacılığında gerilemenin yüksek düzeyde gerçekleştiği diğer bir havalimanı olurken (%77,9), en düşük düzeyde azalma görülen havalimanları ise İstanbul (%34,2) ve İstanbul Atatürk Havalimanı (%38,1) olmuştur (Tablo 6 ve Şekil 6).

En işlek 10 havalimanında yük taşımacılığının iç ve dış hatlarda yakın oranlarda bir azalma meydana geldiğini görmekteyiz. Bu çerçevede iç hatlarda ortalama %48,8 azalırken, dış hatlarda bu oran %44,9 şeklinde gerçekleşmiştir. Yük taşımacılığının havalimanlarına göre değişim oranlarına baktığımızda

ise, oldukça farklı düzeylerde gerçekleştiğini görmekteyiz. İç hatlarda en düşük düzeyde gerilemenin yaşandığı havalimanı İzmir Adnan Menderes Havalimanı olurken (%27), en yüksek düzeyde değişim ise İstanbul Atatürk Havalimanında (%93,8) gerçekleşmiştir. Dış hatlarda ise en düşük düzeyde gerileme İstanbul havalimanında (%34,3), en yüksek düzeyde ise Muğla Milas-Bodrum Havalimanında meydana gelmiştir (%86,2). Özellikle bütünüyle kargo taşımacılığı amacıyla kullanılmakta olan İstanbul Atatürk Havalimanında iç hatlarda yüksek gerileme yaşanması, ülke içinde alternatif taşıma imkânlarıyla izah etmek mümkünken, dış hatlarda ise, başta tıbbi malzemeler olmak üzere yük hareketliliğinin Pandemi sürecinde de yoğun bir şekilde devam etmesinin yük taşımacılığındaki azalmanın daha düşük düzeyde kalmasını beraberinde getirdiği ifade edilebilir.

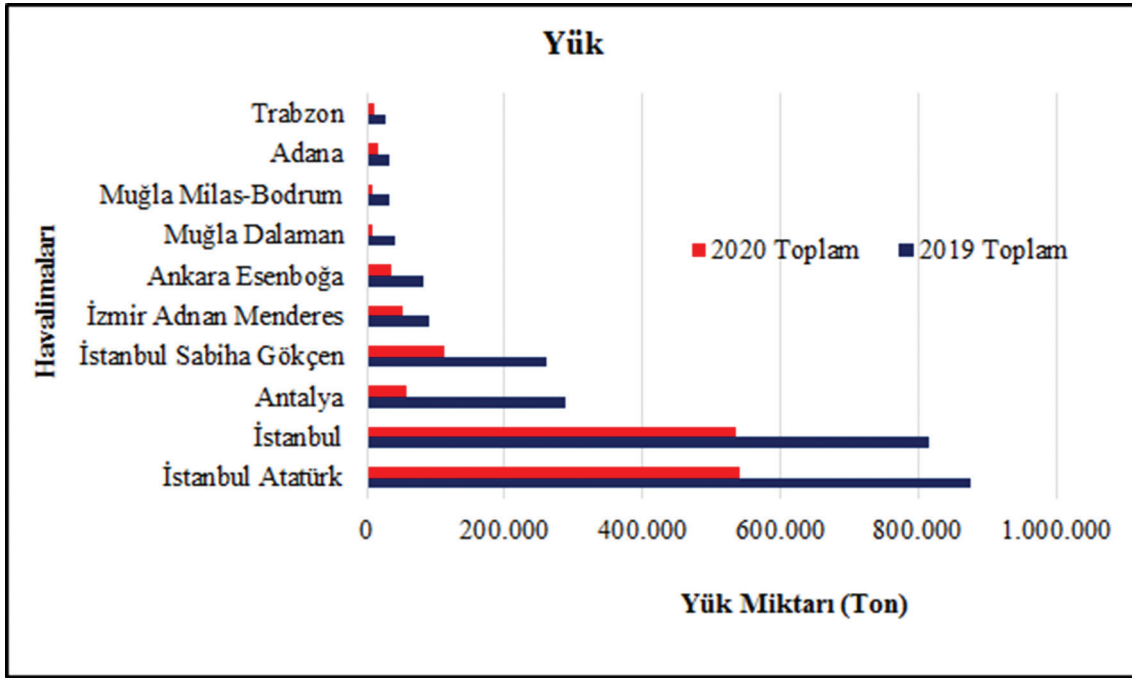
2019 yılında Türkiye'de en fazla yolcu ve yük akışı gerçekleştirilen havalimanlarındaki değişim yanında en fazla gerileme ya-

Tablo 6. 2019 Yılı Ağustos Sonu İtibarıyla En Fazla Yük Hareketinin Yaşandığı Havalimanlarında Değişim.
Table 6. Changes at the Airports With the Highest Freight Movement as of the End of August in 2019.

YÜK TRAFİĞİ (Bagaj+Kargo+Posta) (TON)										
Sıra	Havalimanları	2019 YILI AĞUSTOS SONU			2020 YILI AĞUSTOS SONU			2019/2020 Değişim (%)		
		İç Hat	Dış Hat	2019 Toplam	İç Hat	Dış Hat	2020 Toplam	İç Hat	Dış Hat	Toplam
1	İstanbul Atatürk	43.055	832.052	875.107	2.686	539.362	542.048	-93,8	-35,2	-38,1
2	İstanbul	82.132	732.481	814.614	54.906	481.503	536.409	-33,1	-34,3	-34,2
3	Antalya	40.806	246.152	286.958	18.843	37.221	56.064	-53,8	-84,9	-80,5
4	İstanbul Sabiha Gökçen	101.997	158.288	260.285	57.020	54.957	111.977	-44,1	-65,3	-57,0
5	İzmir Adnan Menderes	49.605	40.479	90.084	36.227	17.026	53.253	-27,0	-57,9	-40,9
6	Ankara Esenboğa	56.288	26.270	82.558	21.894	14.495	36.389	-61,1	-44,8	-55,9
7	Muğla Dalaman	9.356	31.299	40.655	4.326	4.675	9.001	-53,8	-85,1	-77,9
8	Muğla Milas-Bodrum	14.920	17.697	32.617	5.933	2.447	8.380	-60,2	-86,2	-74,3
9	Adana	22.830	8.713	31.543	13.442	3.807	17.249	-41,1	-56,3	-45,3
10	Trabzon	19.779	6.176	25.955	10.282	1.089	11.371	-48,0	-82,4	-56,2
İlk 10 Havaalanı		440.769	2.099.607	2.540.376	225.559	1.156.582	1.382.141	-48,8	-44,9	-45,6
Türkiye Toplam		568.862	2.130.207	2.699.069	301.927	1.172.786	1.474.713	-46,9	-44,9	-45,4

Kaynak: DHMİ, 2020b

Şekil 6. 2019 Yılı Ağustos Sonu İtibarıyla En Fazla Yük Hareketinin Yaşandığı Havalimanlarında Değişim.

Figure 6. Changes at the Airports With the Highest Freight Movement as of the End of August in 2019.

Kaynak: DHMİ 2020b

şanan havalimanlarına da değinmekte yarar olacaktır. 2019 yılı Ocak-Ağustos döneminde yolcu sayısı en fazla düşen 10 havalimanının Türkiye yolcu taşımadaki payı, iç hatlarda %12,7, dış hatlarda %33,1, toplamda ise %23,2 olmuştur. Toplam yolcu hareketinde %78,8'lik gerilemenin yaşandığı 10 havalimanında en fazla gerileme Antalya Havalimanında (%80,1) meydana gelirken, görece en az oranda kayıp yaşayan havalimanı ise Tekirdağ Çorlu Atatürk Havalimanı (%63,7) olmuştur (Tablo 7 ve Şekil 7).

Toplam yolcu hareketliliğindeki bu görüntü, iç ve dış hatlar ayrı ayrı değerlendirildiğinde farklı sonuçlar karşımıza çıkarmaktadır. En fazla oranda düşüş yaşanan 10 havalimanında ortalama gerileme iç hatlarda %59,1 olurken, dış hatlarda %85,8 olarak gerçekleşmiştir. Havalimanları bakımından ise, iç hatlarda en fazla gerileme Kütahya Zafer Havalimanında yaşanırken

(%77,3), en az düşüş Isparta Süleyman Demirel Havalimanında meydana gelmiştir (%46,5).

Yolcu sayısındaki gerilemenin daha fazla oranda gerçekleştiği dış hatlarda ise, en fazla kayıp Antalya Gazipaşa Havalimanında karşımıza çıkarken (%95,3), en az oranda gerileme Bursa Yenişehir Havalimanında (%33,2) olmuştur.

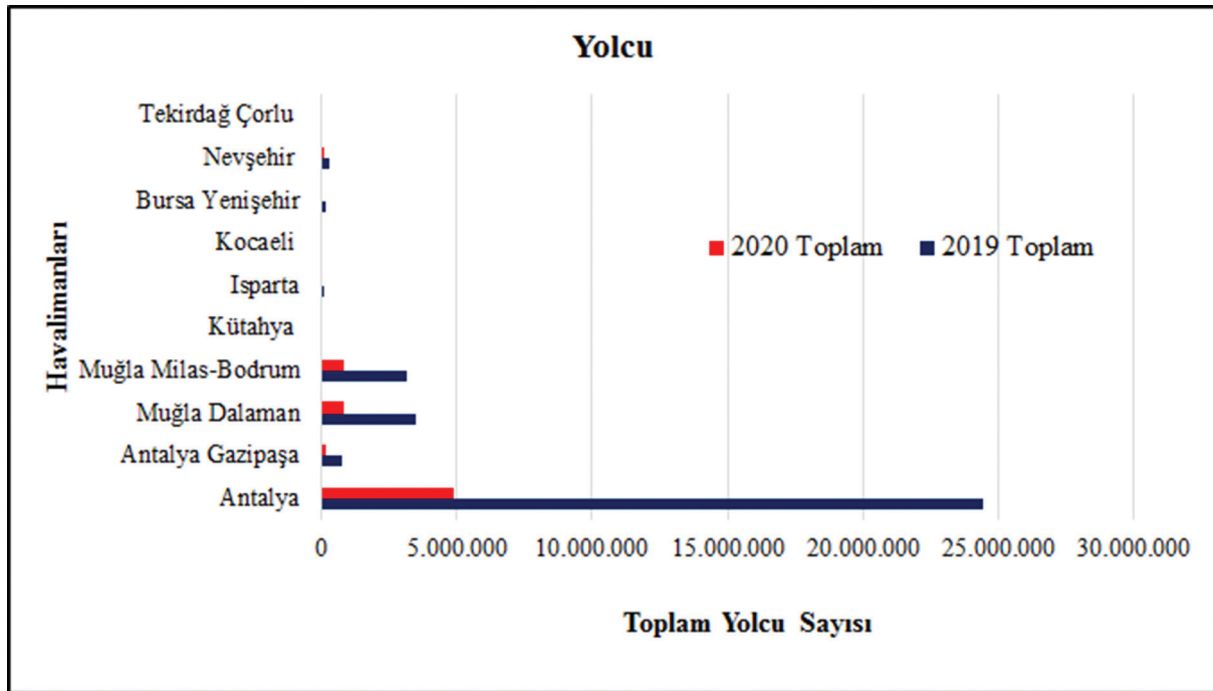
3.5. Türkiye'ye Gelen Yabancı Ziyaretçilerin Yıllara ve Aylara Göre Dağılımı

En fazla yolcu kaybı yaşayan havalimanları listesinin ilk 4 sırasında yer alan havalimanlarının aynı zamanda ülkemizin en yoğun turizm faaliyetlerinin gerçekleştirildiği sahalarda yer aldığı görülmektedir. Pandeminin turizm üzerinde oluşturduğu olumsuz etki Antalya, Gazipaşa, Dalaman ve Milas-Bodrum havalimanla-

Tablo 7. 2019 Yılı Ocak-Ağustos Döneminde Yolcu Trafikinde En Fazla Düşüş Yaşanan Havalimanlarındaki Değişim.**Table 7.** Changes in Airports with the Highest Decline in Passenger Traffic in January-August in 2019.

YOLCU TRAFİĞİ (Gelen-Giden)										
Sıra	Havalimanları	2019 YILI AĞUSTOS SONU			2020 YILI AĞUSTOS SONU			2019/2020 Değişim (%)		
		İç Hat	Dış Hat	2019 Toplam	İç Hat	Dış Hat	2020 Toplam	İç Hat	Dış Hat	Toplam
1	Antalya	4.694.505	19.761.325	24.455.830	2.031.943	2.846.738	4.878.681	-56,7	-85,6	-80,1
2	Antalya Gazipaşa	334.195	426.801	760.996	136.947	20.084	157.031	-59,0	-95,3	-79,4
3	Muğla Dalaman	1.095.229	2.407.084	3.502.313	472.141	333.220	805.361	-56,9	-86,2	-77,0
4	Muğla Milas-Bodrum	1.778.536	1.358.289	3.136.825	636.524	187.430	823.954	-64,2	-86,2	-73,7
5	Kütahya	41.975	18.463	60.438	9.512	6.938	16.450	-77,3	-62,4	-72,8
6	Isparta	52.604	58.303	110.907	28.156	4.242	32.398	-46,5	-92,7	-70,8
7	Kocaeli	35.212	3.821	39.033	10.604	1.016	11.620	-69,9	-73,4	-70,2
8	Bursa Yenişehir	168.309	13.695	182.004	51.002	9.151	60.153	-69,7	-33,2	-66,9
9	Nevşehir	314.686	3.027	317.713	104.292	1.148	105.440	-66,9	-62,1	-66,8
10	Tekirdağ Çorlu	46.473	1.816	48.289	17.163	389	17.552	-63,1	-78,6	-63,7
İlk 10 Havaalanı		8.561.724	24.052.624	32.614.348	3.498.284	3.410.356	6.908.640	-59,1	-85,8	-78,8
Türkiye Toplam		67.632.645	72.744.735	140.377.380	32.268.780	19.979.228	52.248.008	-52,3	-72,5	-62,8

Kaynak: DHMİ, 2020b

Şekil 7. 2020 Yılı Ocak-Ağustos Döneminde Yolcu Trafikinde En Fazla Düşüş Yaşanan Havalimanlarındaki Değişim.**Figure 7.** Changes in Airports with the Highest Decline in Passenger Traffic in January-August in 2020

Kaynak: DHMİ, 2020b

rı gibi bir bütün olarak turizme yönelik işlev yürüten havalimanlarında özellikle dış hatlarda kayıpların çok daha belirgin olarak gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır (Tablo 7 ve Şekil 7).

Aynı dönem Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçilerin sayısındaki düşüş dikkate alındığında adı geçen havalimanlarındaki kaybın nedeni de açıkça ortaya çıkmaktadır. 2019 yılında 2018 yılına göre ilk 7 ayın tamamında ziyaretçi sayısı artarken, Nisan ayında artış oranı %24'e kadar yükselmiştir. 2020 yılının ilk 7 ayına baktığımızda ise, 2019 yılına göre sadece Ocak ve Şubat aylarında bir artış söz konusu olmuş, sonraki aylarda ise oldukça yüksek oranda gerilemeler yaşanmıştır (Tablo 8 ve Şekil 8).

Nisan ve Mayıs aylarında %100'e yaklaşan yabancı ziyaretçi sayısındaki azalış, turizmin en canlı dönemi olan Haziran ve Temmuz aylarında nispeten düşük bir oran göstermekle birlikte, yine de %85'lerin üzerinde gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak 2019 yılının ilk 7 ayında 2018 yılının aynı dönemine göre toplamda %14,1 olan artış, 2020 yılının ilk 7 ayında bir önceki yılın aynı dönemine göre toplamda %78 gibi yüksek bir oransal gerileme olarak kendini göstermiştir. Bir yandan mutlak değer olarak azalış, diğer taraftan normal şartlarda olması muhtemel artışlar hesaba katıldığında Türkiye'yi ziyaret eden yabancıların azalış oranının oldukça yüksek düzeyde gerçekleştiği görülmektedir.

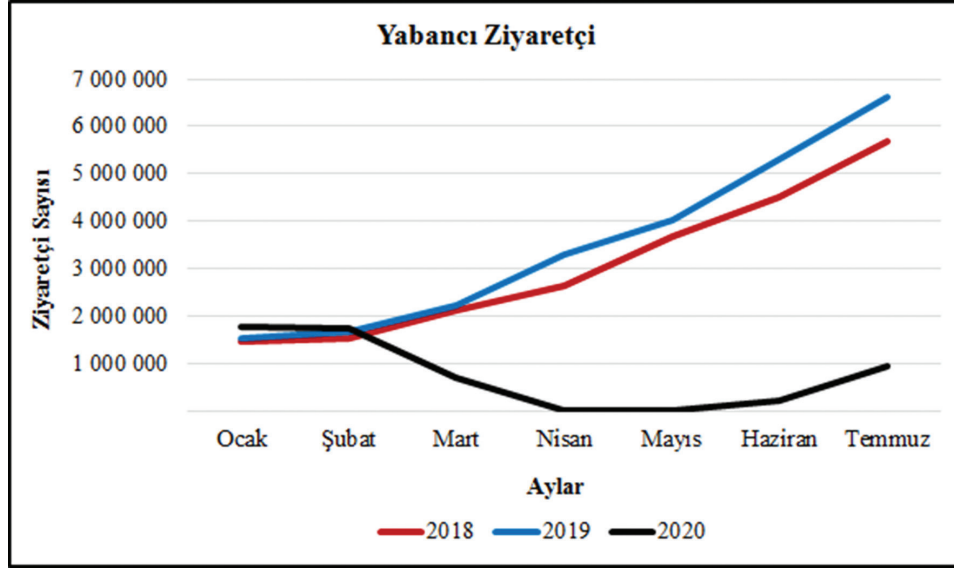
4. Tartışma ve Sonuç

2019 yılı Aralık ayı başında Çin'in Wuhan şehrinden başlayarak kısa sayılabilecek bir süre içinde bütün yerküreyi etkisi altına alan Covid-19 salgını, 2020 Eylül ayına gelindiğinde enfekte olanların sayısı bakımından gerileme bir yana küresel olarak artmaya devam etmektedir.

Tablo 8. Türkiye'ye Gelen Yabancı Ziyaretçilerin Yıllara ve Aylara Göre Dağılımı
Table 8. Distribution of Incoming Foreign Visitors by the Years and Months in Turkey

AYLAR	2018	2019	2020	2018/2019 Değişim (%)	2019/2020 Değişim (%)
Ocak	1 461 570	1 539 496	1 787 435	5,3	16,1
Şubat	1 527 070	1 670 238	1 733 112	9,4	3,8
Mart	2 139 766	2 232 358	718 097	4,3	-67,8
Nisan	2 655 561	3 293 176	24 238	24,0	-99,3
Mayıs	3 678 440	4 022 254	29 829	9,3	-99,3
Haziran	4 505 594	5 318 984	214 768	18,1	-96,0
Temmuz	5 671 801	6 617 380	932 927	16,7	-85,9
Toplam	21 639 802	24 693 886	5 440 406	14,1	-78,0

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020

Şekil 8. Türkiye'ye Gelen Yabancı Ziyaretçilerin Yıllara ve Aylara Göre Dağılımı
Figure 8. Distribution of Incoming Foreign Visitors by the Years and Months in Turkey
 Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020

Mart ayında Dünya genelinde 850 bini aşan vaka sayısı ve 42 bini aşan ölüm sayısı kayıtlara geçmiştir. Nisan ayında ise vaka sayısına 2,4 milyon kişi eklenmiş aynı zamanda 190 binin üzerindeki ölümler en yüksek aylık ölüm sayısına ulaşmıştır.

Dünya genelinde vaka sayısı sonraki aylarda da artmaya devam etmiş, Mayıs ayında 2.802.171 olan vaka sayısı, Haziran ayında 4.416.821, Temmuz ayında 7.116.130, Ağustos ayında ise 7.892.799 şeklinde gerçekleşmiştir. Böylece Ağustos ayı sonuna gelindiğinde Dünya toplam Covid-19 vaka sayısı 25.484.767'ye ulaşmıştır (DSÖ, 2020). Artan vaka sayıları, salgından dolayı gerçekleşen ölümlerin de artmasını beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede, Mayıs ayında 135.738 olan ölüm sayısı, Haziran ayında 142.127, Temmuz ayında 168.186, Ağustos ayında ise 171.096 şeklinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Ağustos ayı sonuna gelindiğinde dünya genelinde Covid-19 pandemisi nedeniyle hayatını kaybedenlerin toplam sayısı 850.535'e ulaşmıştır (DSÖ, 2020).

Türkiye'de ise, ilk vakanın tespit edildiği Mart ayında 13.531 olan toplam aylık vaka sayısı, Nisan ayında adeta patlama yaparak 100 bin sınırını aşmıştır. Buna bağlı olarak Mart ayında 214 olan ölüm sayısı da Nisan ayında 2.960'a çıkmış ve en yüksek aylık ölüm seviyesine ulaşmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2020). Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında, kendinden bir önceki aya göre hem vaka sayısı ve hem de ölüm sayısı azalma eğilimi gösterirken, Ağustos ayında ibre yeniden yükselme yönüne dönmüştür.

Türkiye'de Mayıs ayında 43.738 olan vaka sayısı, Haziran ayında 35.964'e, Temmuz ayında ise 30.967'ye gerilerken, Ağustos ayında 39.260 olarak gerçekleşmiştir. Pandemi nedeniyle gerçekleşen ölüm sayıları da vaka sayılarına paralel bir seyir izlemiştir. Bu çerçevede Nisan ayında yaşana en yüksek ölüm oranından sonra Mayıs ayında ölenlerin sayısı 1.366, Haziran ayında 591, Temmuz ayında 560 ve Ağustos ayında 679 şeklinde gerçekleşmiştir. Böylece Ağustos sonu itibarıyla Salgından dolayı hayatını kaybedenlerin sayısı 6.370 olmuştur (Sağlık Bakanlığı, 2020).

Yukarıda ifade edilen veriler, Covid-19 Pandemisinin bir süre daha etkisini hem dünyada ve hem de Türkiye'de devam ettireceğini göstermektedir. Bu aşamada konumuzu ilgilendiren husus, ulaşım ve özellikle havayolu ulaşımında kısmen gevşetilen sınırlamaların keskin bir şekilde yeniden uygulamaya konulmasıdır. Bu durum havayolu ulaşımında yeniden bir gerileme sürecinin yaşanabileceğine işaret etmektedir. Özellikle salgına ilişkin tedbirlerde başarı sağlayan ülkelerin vaka sayısı fazla olan ülkelere uyguladığı seyahat kısıtlamalarını daha uzun süre devam ettirmeleri söz konusu olabilecektir.

Daha önce de ifade edildiği gibi geçmişte SARS, MERS ve Domuz Gribi gibi salgınlar yaşanmış olmasına karşın bu salgınların nispeten dar alanlarda etkili olmaları, Covid-19 salgınında ülkelerin sert tedbirler almakta gecikmesini beraberinde getirmiş, özellikle havayolu ulaşımında geç sayılabilecek bir aşamada sınırlamaların getirilmesi, yayılım hızını arttırmış ve kontrolü zorlaştırmıştır. Havayolu ulaşımı tamamen kontrol altına alınabilmiş olsa, belki

salgının diğer ülkelere yayılmasını tümüyle engellemek mümkün olmayacaktı ancak, muhtemeldir ki tedbirlerin alınması yayılım hızını düşürecek ve önlem alınmasını kolaylaştıracaktı. Dolayısıyla Ulaşım-Pandemi ilişkisinde ilk göz önünde bulundurulması gereken hususun havayolu ulaşımının salgının hızla ve geniş kapsamlı yayılmasındaki etkisi olduğu bir kez daha açık bir şekilde kendini göstermiştir.

Sonuç olarak, Pandeminin havayolu ulaşımı üzerindeki etkilerini üç ana başlıkta özetlemek mümkündür. Bunlardan birincisi ulaşımın istatistik boyutudur. Dünya genelinde 2020 yılı boyunca 2019 yılına göre taşınan yolcu sayısında %53-60 arasında bir azalmanın olacağı öngörülmektedir (ICAO, 2020). Bu da 2,5-2,8 milyar yolcunun azalması anlamına gelmektedir.

Türkiye’de zaman zaman yaşanan terör eylemleri veya komşu ülkelerde yaşanan iç çatışmalar havayolu ulaşımında yolcu ve yük taşımacılığı açısından bazı olumsuz durumlar ortaya çıkarsa da neredeyse her yıl artan bir eğilim yaşandığı ifade edilebilir. Bu bakımdan havayolu ulaşımı, mevcut durumu ve gelişme potansiyeli açısından Türkiye ulaşım bütünlüğü içinde önemli bir yer tutmaktadır. Buna Türkiye’nin dünya havayolu ulaşımında üst sıralarda yer alması da eklendiğinde, bu ulaşım sisteminde yaşanan olumsuzların çok boyutlu kayıplar yaratma kapasitesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye havayolu yolcu sayısında 2020 yılının ilk 8 ayında 2019 yılının aynı dönemine göre meydana gelen %62,8’lik azalmanın yılsonu itibarıyla Dünya geneline yakın bir seviyede yaşanacağı öngörülebilmektedir. 2020 yılsonu itibarıyla %50’lik bir oransal gerileme olması 105 milyon yolcunun daha az seyahat etmiş olacağı anlamına gelecektir.

İkinci temel başlık ekonomik kayıplardır. Covid Pandemisinin 2020 yılı sonu itibarıyla havayolu ulaşımında 352-390 milyar dolar arasında bir kayba neden olacağı öngörülmektedir (ICAO, 2020). Türkiye’nin 1,6 milyar dolar insanın yaşadığı, 39,3 trilyon dolar GSMH ve 7,6 trilyon dolar ticaret hacmine sahip ülkelere sadece 4 saat uçuş mesafesinde olması (DHMI, 2020a) havayolu ulaşımında sahip olduğu ekonomik gelir potansiyelini ortaya koyarken, 27,2 milyar dolarlık (2018) cirosu (SHGM, 2020) ise ekonomik önemine işaret etmektedir. Bu durum havayolu ulaşımında yaşanacak olumsuzlukların ortaya çıkaracağı ekonomik kaybın büyüklüğünü de göstermektedir. Kuşkusuz Pandemi süreci sona erdiğinde Türkiye sahip olduğu bu gelişme potansiyelini yeniden harekete geçirecek ve büyümeye devam edecektir. Ancak mevcut durumda Covid-19 Pandemisinin önemli ekonomik kayıplara yol açtığı açıktır. Diğer yandan ulaşımın sınırlamaları veya aksamları, sadece ulaşım faaliyetlerinden elde edilen gelirlerin azalmasında değil, aynı zamanda başta turizm olmak üzere birbirine bağlı tüm sektörlerde ciddi ekonomik sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Üçüncü başlık ise sosyal güvenlik-istihdam boyutudur. Hava trafiğinde yaşanan gerileme havayolu şirketlerinin istihdam politikalarında değişikliğe gitmesine yol açmıştır. Bu çerçevede çok sayıda çalışanın işten çıkarılması söz konusu olabileceği gibi, ücretsiz izne ayırma veya ücretlerde belirli indirimlere gitme gibi yollar izlenebilmektedir. Covid-19 Pandemisi sonucu Dünya genelinde 10,2 milyon kişinin doğrudan istidam edildiği (ATAG, 2020) havayolu ulaşımı sektöründe %13’lük bir kayıp yaşanması beklenmektedir (Sobieralski, 2020).

Pandeminin Türkiye’de, 2019 yılı verilerine göre 205 bin olan (DHMI, 2020a) havayolu istihdamını da olumsuz etkilemesi beklenmektedir. Bu durum, Türkiye’de zaten oldukça sorunlu bir alan olan işsizliğin daha da derinleşmesine yol açacak niteliktedir. Ni-

tekim hâlihazırda yasal sınırlamalar nedeniyle işten çıkarma söz konusu olmasa da, örneğin Türk Hava Yolları (THY)’nin çalışanların ücretlerinde indirimle gitme yönünde anlaşması, sorunun önemini gösterecek niteliktedir. Bu çerçevede THY, yurtiçi yer çalışanlarının iş tazminatında %30, kabin çalışanlarımızın uçuş tazminatında %35, pilotların uçuş tazminatında %50, tüm çalışanların ise kıdem ödemelerinde %30 oranında kesinti yapılmasına ve yenden belirlenen bu ücretlerin 01 Eylül 2020 tarihinden itibaren geçerli olmasına karar vermiştir (Airporthaber, 2020).

Bir bütün olarak Türkiye’de havayolu ulaşımının Pandemi kapsamında güçlü ve zayıf yanları değerlendirildiğinde ise; coğrafi konumu ve geniş ulaşım ağının varlığı, güçlü bir havayolu şirketine sahip olması, şirketler üzerinde devlet destek ve güvencesi bulunması, turizm olanaklarının Pandemi sonrası toparlamaya yardımcı olacak nitelikte olması güçlü yanlarını oluştururken, güvenlik risk ve sorunlarının sıkça yaşandığı coğrafi mekânlara komşu olması, bazı ülke veya ülke gruplarının özellikle turistlerin seyahat için Türkiye’yi seçmelerini engelleyen düzenlemeler yapması veya havalimanlarını Türkiye çıkışlı uçaklara açmaya pek istekli olmaması gibi açık veya dolaylı eko-politik bir takım ambargolara maruz kalması ise zayıf yanlarını oluşturmaktadır.

Kuşkusuz, ulaşımın hayatın her alanını etkileme ve biçimlendirme niteliği onun tamamen durdurulmasının mümkün olmayacağını göstermektedir. Çünkü ulaşımın durması bir anlamda hayatın büyük ölçüde durması anlamına gelmektedir. Pandemi sürecinde bazı ülkelerin salgın tamamen ortadan kalkmadan ulaşımın kısıtlamaları kaldırmaya istekli olması bunu teyid eder niteliktedir. Bu kapsamda gelecekte ulaşımın yeniden organize edilmesinde yeni kural ve mekanizmaların devreye girmesi muhtemeldir. Yeni normalde ulaşımın farklı senaryolardan bahsedilebilir. Bunlardan biri, Covid-19’a ilişkin bir ilaç veya aşının bulunduğu durumlara dekler edilmesidir. Bu durum tedirginliği büyük ölçüde ortadan kaldıracığından ulaşımın normal seyrine dönüşüne hızlanacaktır. İkinci senaryo, salgın süresinin çok uzun sürmesi durumunda başka davranış kalıplarının gündeme gelmesidir. Kısıtlamaların meydana getirdiği bıkınlık, kuralları ihlal eden davranışların sıkça tekrarlanması riskini ortaya çıkarabilmektedir. Nitelikli salgın süresinde dışarı çıkma kısıtlamalarına karşı bazı ülkelerde protesto gösterileri yapılması bu duruma örnek olarak verilebilir. Üçüncü senaryo ise Covid-19 salgınının olağan hale gelmesi ve ulaşımın buna uyumlu şekilde devam etmesidir. Bu durumda, genel hayata ilişkin bir takım kısıtlamalar (tam sokağa çıkma yasağı veya kısmî yasaklar vb) yanında, salgın yayılma noktaları olarak belirtilebilecek olan havalimanları, garlar, limanlar ve kara sınır kapıları gibi alanlarda daha yoğun kontrol mekanizmalarının devreye girmesi beklenebilir.

Belirtilen kapsamda özellikle teknolojik donanımlar yardımıyla bazı önlemlerin alınması kaçınılmaz görünmektedir. Bu çerçevede, havaalanlarında biletleme ve pasaport kontrol memurları ile yolcuların korumasız yüz yüze gelmelerinin engellenmesi, uçaklarda kapasitenin en fazla %50’sinin kullanılması ve sıcak yemek ve içecek yerine paket yiyecek servisi yapılması, yurtdışından gelen yolcuların sınır kapılarında sağlık kontrolünden geçirilmesi söz konusu olmaktadır. Elbette yoğun kontrollerin önemli ölçüde zaman alacağı açıktır. Bu bakımdan özellikle büyük havalimanlarında zaten uzun zaman tutan bekleme sürelerinin daha da uzaması söz konusu olabilecektir.

Son olarak, Pandemiler sadece potansiyel olarak geniş çaplı ve trajik etkileri nedeniyle değil, aynı zamanda küresel bir birine bağlılığı canlı bir şekilde hatırlatmaları bakımından da son dere-

ce önemlidir. Bulaşıcı hastalıkların jeopolitik sınırları umursaması, bir yandan Pandemiye karşı etkin bir mücadele için ülkelerin siyasi farklılıklarını bir kenara bırakması gerekliliğine işaret ederken, diğer taraftan küresel nitelikte olan bu soruna çözüm getirilmesinde işbirliği içinde hareket edilmesi zorunluluğunu da ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Airporthaber, (2020). *THY anlaşmanın detaylarını açıkladı*. <<https://www.airporthaber.com/havacilik-haberleri/son-dakika-thy-anlasmanin-detaylarini-acikladi.html>> Son erişim 19.09.2020
- Albers, S., & Rundshagen, V. (2020). European airlines strategic responses to the Covid-19 pandemic (January-May, 2020). *Journal of Air Transport Management*. 87(2020):1-6. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2020.101863>
- Arık, F. (1991). Selçuklular zamanında Anadolu'da veba salgınları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 15(26):27-57. <https://dergipark.org.tr/pub/tariharastirmalari/issue/47856/604440>
- ATAG (2020). *(Aviation benefits beyond borders) employment-aviation benefit 2020*. <<https://aviationbenefits.org/economic-growth/supporting-employment/>> Son erişim. 11.09.2020
- Bowen, J. & Laroe, C. (2006). Airline networks and the international diffusion of severe acute respiratory syndrome (SARS). *The Geographical Journal*. 172(2):130-144. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4959.2006.00196.x>
- Çeçen, S. (2020). Çivi yazılı belgelerde Anadolu'da salgın hastalık. *Kafdağı Dergisi*, 5(1):13-17. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kafdagii/issue/55306/740784>
- DHMİ (Devlet Hava Meydanları İşletmesi) (2020a). *2019 havayolu sektör raporu*. <https://www.dhmi.gov.tr/Lists/HavaYoluSektorRaporlari/Attachments/13/2019%20Havayolu%20Sekt%C3%B6r%20Raporu.pdf> Son erişim 18.09.2020
- DHMİ (Devlet Hava Meydanları İşletmesi) (2020b). *Havayolu istatistikleri*. <<https://www.dhmi.gov.tr/Sayfalar/Istatistikler.aspx>> Son erişim 18.09.2020
- DSÖ (Dünya Sağlık Örgütü) (2020). *who coronavirus disease (covid-19) dashboard*. <<https://covid19.who.int/table>> Son erişim 18.09.2020
- Gardner, L.M., Chughtai, A. A., & MacIntyre, C. R. (2016). Risk of global spread of middle east respiratory syndrome coronavirus (Mers-Cov) via the air transport network. *Journal of Travel Medicine*. 23(6): 1-8. <https://doi.org/10.1093/jtm/taw063>
- Graham, A., Kremarik, F., & Kruse, W. (2020). Attitudes of ageing passengers to air travel since the coronavirus pandemic. *Journal of Air Transport Management*. 87(2020):1-5. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2020.101865>
- Hays, J.N. (2005). *Epidemics and pandemics: their impacts on human history*. Abc-clio Publication. ISBN: 1-85109-658-2
- IATA (International Air Transport Association) (2020). *World air transport statistics 2019*. <<https://www.iata.org/en/publications/store/world-air-transport-statistics/>> Son erişim 19.09.2020
- ICAO (International Civil Aviation Organization) (2020). *Effects of novel coronavirus (COVID-19) on civil aviation: economic impact analysis*. Air Transport Bureau. Montréal, Canada 19 August 2020. <<https://www.icao.int/sustainability/Documents/COVID-19/ICAO%20COVID%202020%2008%2019%20Economic%20Impact.pdf>> Son erişim 19.09.2020
- Kierzkowski, A., & Kisiel, T. (2020). Simulation model of security control lane operation in the state of the Covid-19 epidemic. *Journal of Air Transport Management*. 88(2020):1-10. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2020.101868>
- Knoema (2019a). *Passengers carried by air transport*. <<https://knoema.com/atlas/topics/Transportation/Air-transport/Passengers-carried-by-air-transport>>. Son erişim 08.09.2020
- Knoema (2019b). *air transport freight*. <<https://knoema.com/atlas/topics/Transportation/Air-transport/Air-transport-freight>> Son erişim 08.09.2020
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2020). *Turizm istatistikleri*. <<https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html>> Son erişim 18.09.2020
- Lamb, T.L., Winter, S. R., Rice, S., Ruskin, K.J., & Vaughn, A. (2020). Factors that predict passengers willingness to fly during and after the Covid-19 Pandemic. *Journal of Air Transport Management*. 89(2020):1-10. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2020.101897>
- Li, T. (2020). A SWOT Analysis of China's air cargo sector in the context of Covid-19 Pandemic. *Journal of Air Transport Management*. 88(2020):1-6. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2020.101875>
- Macilree, J., & Duval, D.T. (2020). Aeropolitics in a post-Covid-19 World. *Journal of Air Transport Management*. 88(2020):1-4. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2020.101864>
- Majic, Z., Jukic, I., & Pavlin, S. (2009). Air transport and logistics in pandemic outbreak of Influenza A (H1N1) virus. *Promet-Traffic & Transportation*, 21(6): 441-450. <https://traffic.fpz.hr/index.php/PROMTT/article/view/258>
- Mazareanu, E. (2020). *Coronavirus: impact on the aviation industry worldwide-statistics & facts*. <<https://www.statista.com/topics/6178/coronavirus-impact-on-the-aviation-industry-worldwide/>> Son erişim 08.09.2020.
- Mclafferty, S. (2010). Placing pandemics: geographical dimensions of vulnerability and spread. *Eurasian Geography and Economics*. 51(2):143-161. <https://doi.org/10.2747/1539-7216.51.2.143>
- Naboush, E., & Alnimer, R. (2020). Air Carrier's liability for the safety of passengers during Covid-19 pandemic. *Journal of Air Transport Management*. 89(2020):1-9. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2020.101896>
- NTV (2020). <<https://www.ntv.com.tr/turkiye/yurtdisi-ucuslar-bu-basliyor-ilk-ucus-tarihleri-ve-rotalari,eqd-DupVWE06B0J-mgtMMXw>> Son erişim 12.11.2020
- Özkaya, H. (2016). Cumhuriyet döneminde bulaşıcı hastalıklarla mücadele. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*. 20(2):77-84. <https://doi.org/10.15511/tahd.16.21677>
- Rodrigue, J.P., Luke, T., & Osterholm, M. (2020). *Transportation and pandemics*. <https://transportgeography.org/?page_id=8869> Son erişim 08.05.2020
- Sağlık Bakanlığı (2020). *Genel koronavirüs tablosu*. <<https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html>> Son erişim 18.09.2020
- Serrano, F., & Kazda, A. (2020). The future of airport post Covid-19. *Journal of Air Transport Management*. 89(2020):1-10. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2020.101900>
- SHGM (Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü) (2020). *2019 yılı faaliyet raporu*. <<http://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/pdf/kurumsal/faaliyet/2019.pdf>> Son erişim 18.09.2020
- Sobieralski, J.B. (2020). Covid-19 and airline employment: insights from historical uncertainty shocks to the industry. *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives*, 5(2020):1-9. <https://doi.org/10.1016/j.trip.2020.100123>
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2020). *Havaalanlarında yolcu ve yük taşımacılığı: 1960-2018*. <http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1051> Son erişim 07.09.2020
- Wilder-Smith, A. (2006). The severe acute respiratory syndrome (SARS): impact on travel and tourism. *Journal of Travel Medicine and Infectious Disease*. 4(2):53-60. <https://doi.org/10.1016/j.tmaid.2005.04.004>
- Yılmaz, Ö. (2017). 1847-1848 Kolera salgını ve Osmanlı coğrafyasındaki etkileri. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*. VI(1): 23-55. <https://doi.org/10.26650/jes371499>

Basılı ISSN 1302-5856

Türk Coğrafya Dergisi

Turkish Geographical Review

www.tcd.org.tr

Elektronik ISSN 1308-9773

Yaşlı nüfusun COVID-19 salgınına ilişkin görüşleri: Giresun ili örneği

Views of the elderly population on the COVID-19 outbreak: the case of Giresun province

Gülşah Doğanay *^a Zeynep Çopur ^a

^a Giresun Üniversitesi, TBMYO, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, Giresun, Türkiye.

^b Hacettepe Üniversitesi, İİBF, Aile ve Tüketici Bilimleri Bölümü, Ankara, Türkiye.

ORCID: G.D. 0000-0002-7456-8788; Z.Ç. 0000-0002-1456-0522

BİLGİ / INFO

Geliş/Received: 16.09.2020

Kabul/Accepted: 01.12.2020

Anahtar Kelimeler:

COVID-19
Yaşlılık
Salgın
Giresun

Keywords:

COVID-19
Old Age
Epidemic
Giresun

*Sorumlu yazar/Corresponding author:

(G.Doğanay)
gdoganay61@hotmail.com

DOI: 10.17211/tcd.796128

Atf/Citation:

Doğanay, G., & Çopur, Z. (2020). Yaşlı nüfusun COVID-19 salgınına ilişkin görüşleri: Giresun ili örneği. *Türk Coğrafya Dergisi*, 76, 59-74.
DOI: 10.17211/tcd.796128

ÖZ / ABSTRACT

Bu çalışma, COVID-19 salgın sürecinde Giresun ilinde yaşayan yaşlı bireylerin salgın sürecini nasıl değerlendirdikleri ve bu sürecin yaşlılar üzerindeki etkileri ile ilgili görüşlerini belirlemek amacıyla planlanmıştır. Bu amaçla 11 kadın, 9 erkek toplam 20 katılımcıya yarı yapılandırılmış sorulardan oluşan mülakat uygulanmıştır. Çalışmanın potansiyel katılımcı örneklemini; cinsiyet, medeni durum, sağlık durumu, sosyo-ekonomik durum, eğitim düzeyi gibi farklı özellikler dikkate alınarak seçilmiştir. Katılımcılar 65 ile 93 yaş aralığındadır. Nitel araştırma desenlerinden fenomenolojik yaklaşımla hazırlanan çalışmada elde edilen bulgular betimsel analiz yöntemi ile çözümlenmiştir. Bu çalışmada COVID-19 algısı, salgınla başa çıkmada etkili olan faktörler, COVID-19'un yaşlılar üzerindeki etkileri (psikolojik etkiler, sosyal ve kültürel etkiler, ekonomik etkiler), değişen günlük yaşam pratiğinde geliştirilen stratejiler ve coğrafi çevrenin etkilerine odaklanılmıştır. Türkiye nüfusunda yaşlı oranı (% 9,1) sürekli artış göstermektedir. Bu nedenle çalışmanın, yaşlı nüfusa yönelik hizmetlerin planlanması noktasında katkı sunacağı kanaatini taşımaktayız. Elde edilen bulgulara göre, Giresun'un küçük ölçekli bir şehir olması ve ikili yaşamın (kır ve şehir yaşamı) varlığının bu süreçte olumlu etki yarattığı sonucu dikkat çekmiştir. Özellikle bahçeli evler, kırsal yaşam ile bağlantı ve geniş aile yapısında bulunan katılımcıların salgındaki günlük yaşamlarında büyük değişiklik olmadığı belirlenmiştir. Salgınla ilgili yaklaşım ve başa çıkma stratejisinde dini inanç ve kader anlayışının da önemli olduğu görülmüştür. Bu süreçte toplumsal cinsiyet rollerinin devam ettiği, erkek katılımcıların daha çok kamusal alanda yer aldıkları, kadınların ise temizlik ve hijyen gibi ev işlerini yürüttükleri tespit edilmiştir. Ekonomik olarak dezavantajlı yaşlıların bu süreci daha zor geçirdikleri ve yalnız yaşayan bazı katılımcıların gönülsüz olarak çocuklarının yanına gittikleri belirlenmiştir. Araştırmanın başlangıç aşamasında, salgın sürecinin yönetimine ilişkin, katılımcıların yaklaşımları nispeten olumlu olarak görülmüştür. Ancak 65 yaş ve üstü nüfus için sokağa çıkma kısıtlamasının başlatılması ve serbest gün uygulamasının zamanlaması ve içeriği, katılımcılarda olumsuz duyguların yoğunlaşmasına zemin hazırlamıştır. Bu nedenle salgın sürecindeki kısıtlamaların, kronolojik yaşa göre değil; sağlık durumları, yaşanılan yerin doğal-kültürel yapısı ve mekânsal özellikleri dikkate alınarak yerel önlemlerin daha faydalı olacağı düşünülmektedir.

This study was planned to determine how the elderly people living in Giresun during the COVID-19 epidemic process evaluated the epidemic process and their views on the effects of this process on the elderly. To this end, interviews consisting of semi-structured questions were applied to a total of 20 participants, 11 women and 9 men. The study's potential participant sample was selected taking into account various characteristics such as gender, marital status, health status, socioeconomic status and level of education. Participants are between 65 and 93 years old. The findings obtained in the study prepared with phenomenological approach among qualitative research designs were analyzed by descriptive analysis method. This study focuses on the perception of COVID-19, factors effective in dealing with the epidemic, the effects of COVID-19 on the elderly (psychological effects, social and cultural effects, economic effects), strategies developed in changing daily life practices and the effects of the geographical environment. The elderly rate (9.1%) in our population is constantly increasing. For this reason, we believe that the study will contribute to the planning of services for the elderly population. According to the findings, Giresun's being a small-scale city and the existence of dual life (rural and urban life) created a positive effect in this process. It was determined that there was no major change in the daily lives of the participants, especially those owning gardens, connection with rural life and extended family structure. It has been observed that religious belief and understanding of destiny are also important in the approach and coping strategy regarding the epidemic. In this process, it was determined that gender

roles continued, male participants were mostly in the public sphere, and women were engaged in housework such as cleaning and hygiene. It was determined that economically disadvantaged elderly people had a harder time in this process and some participants living alone visited their children reluctantly. At the beginning of the research, the participants' approaches to the management of the epidemic process were seen as relatively positive. However, the introduction of curfews for the population aged 65 and over, and the timing and content of the free day practice, paved the way for the intensification of negative emotions in the participants. Therefore, it is thought that the restrictions and measures in the epidemic process, would be more beneficial to be implemented at local base, taking into account the health conditions, natural-cultural structure and spatial characteristics of the place of residence rather than chronological age.

Extended Abstract Introduction

This study was prepared to evaluate the views of the elderly in the province of Giresun regarding the epidemic process during the COVID-19 period. Study data were obtained from the opinions of a total of 20 elderly persons, 11 females and 9 males, who were selected from the Giresun province sample and reached via source persons. The study's potential participant sample was selected taking into account various characteristics such as gender, marital status, health status, socioeconomic status and level of education. The ages of the participants range from 65 to 93.

Data and Method

The study was carried out using the method of phenomenology which is one of the qualitative methods of research. Analysis of the data was derived from qualitative approaches by descriptive analysis. As a result of the analysis of the data obtained on the COVID-19 process, five main themes have been created: the perception of COVID-19, factors effective in dealing with the epidemic, the effects of COVID-19 on the elderly (psychological, sociocultural and economic effects), strategies developed in changing daily life practices and the effects of the geographical environment.

Results and Discussion

We are of the opinion that assessing the perspectives of the elderly population in the COVID-19 global disease process would help to improve health and social care policies for our country's rapidly aging population. The world is an environment of racial differences, cultural diversity, economic, social and demographic inequalities. Geographers do not consider these variations and differences regardless of location. As a matter of fact, many phenomena, from the clothing to the nutrition of the people living in different geographical environments, from the places they will shelter to the behavior patterns, are more or less affected by their living area. In this context, the perceptions of COVID-19 and changes in daily life practices of the elderly population in Giresun province have been determined with a phenomenological approach.

When the data collected from the study were analyzed, it was shown that the participants gathered the causes of

the disease under several headings. They described them as God's disease, a punishment Allah imposed on humans (evil), a man-made disease (originating from China or the USA), and a disease transmitted from animals to humans. According to the results, it was understood that in perceiving the disease, the knowledge obtained from the media, the framework of religious-cultural belief and the educational status were effective. The religious practices and the fatalistic mindset that death comes from God have been found to be significant approaches in responding to disease conditions. Initially, misrepresentation as if the elderly are causing the epidemic has led to age discrimination. These interventions that come to the forefront and take place in the media have been reported to have negative emotional effects on the elderly. The social issues faced during the disease period have also been shown to allow some discrepancies in terms of women and men. For example, while female participants complain that they are unable to meet with friends, male participants have been found complaining that they are unable to walk about freely outside. It was found that social gender roles continued during the pandemic process, women mainly performed housework while men did shopping and public work. It has been seen that in certain ways, the use of technology in the evolving practice of life often positively influences the lives of elderly people. During the days of social isolation and curfew, participants who made everyday life enjoyable by using social media were remarkable. The prolongation of the restrictions in the disease phase paved the way for the decrease in essential social support mechanisms in the lives of people, and caused problems of isolation and marginalization, frustration and rage. The application of restricted day decreased the participants' physical activity and thereby raised their fears that their illnesses would worsen.

Another significant finding from the research is that the participants' economic conditions are successful at controlling the COVID-19 process. It has been understood that gender inequality is also seen economically, and the elderly population is affected more by the negative economic conditions. As a matter of fact, it has been determined that the elderly population in the most economically disadvantaged group, especially divorced or widowed female participants who do not have any income other than social assistance and old age pension, faced great difficulties during the epidemic process. It was shown that the economic support dimension of family solidarity continued more during the epidemic period, and the economic problems encountered

were tried to be resolved with the cooperation of family members.

The most repeated slogan of the global epidemic COVID-19 is 'stay at home' and this epidemic comes to the forefront with its spatial limitations and prohibitions, is an important element in understanding the human-space interaction in the experiences of elderly individuals with the epidemic. For this reason, we think that the effects of the epidemic process on urban and rural settlements, especially on elderly people living in big cities, are not the same. According to the findings, it was determined that elderly people who have connections with rural areas experienced this process more comfortably. For example, it was observed that some participants went to villages or highland houses before the season came. It has been determined that residential properties also have an impact on life in this process. As a matter of fact, it has been observed that houses with views and gardens had a positive effect, whereas small and low-standard houses had a negative impact on elderly lives. The architectural features of the houses or the residence in rural areas did not affect the perceptions of the participants, but it was observed that they had positive effects in managing the disease prevention process. Because we think that individuals' income distribution, social welfare status, individuality, being active in economic life and being self-sufficient vary according to the resources provided by the geographical environment. When analyzing the data collected, spatial characteristics are successful on the new conditions of life that emerge during the disease phase. In this process, "beyond home", "neighborhood environment" "recreational opportunities" had positive effects on the elderly population. For example, it has been determined that the participants whose houses are far from each other and who spent their time in the garden experienced this process more positively. For this reason, we think that the psychological and social impact dimensions experienced in the process vary according to the natural-cultural structure of the cities, and the problems experienced during the epidemic process have regional and local differences. In this context, it is thought that regional precautions and restrictions practices can be a more effective approach in combating COVID-19, taking into account the health conditions and the spatial characteristics of the residence, not the chronological age.

1. Giriş

Yaşlanma doğum ile başlayan ölümlerle sonuçlanan biyolojik, psikolojik, moleküler, hücresel, demografik, kişisel ve toplumsal değişimlerdir (Aiken, 1995; Beğler & Yavuzer, 2012). Dünya nüfusu giderek yaşlanmaktadır. Günümüzde yaşlı nüfusun sayısal olarak en fazla olduğu ülkeler arasında Çin, Hindistan, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya gelmektedir. Oransal olarak ise yaşlı nüfusun en fazla olduğu ülkeler Avrupa kıtasında (İtalya, Fransa, Almanya, Portekiz, İsveç, İspanyaya gibi) bulunur (WHO, 2002). 2050 yılına doğru Türkiye nüfusunun da hızla yaşlanacağı beklenmekte ve 2050 yılında yaşlı nüfusun çocuk nüfusuna ulaşacağı tahmin edilmektedir (Mandıracıoğlu, 2010; Arun, 2014; Tekin & Kara, 2018).

Nüfusun gelişimini ve niteliklerini etkileyen en önemli faktörler arasında savaşlar ve salgın hastalıklar gelmektedir (Mutlu, 2013). Hastalık bireylerin fiziksel, ruhsal, sosyal, yaşamsal fonksiyonlarını etkileyen, bireylerin çevresi ile etkileşimini, üretkenliğini, verimliliğini azaltan bir durumdur (Bolsoy & Sevil, 2006). Salgın ise; bulaşıcı bir hastalığın belirli bir toplumda, bölgede ya da mevsimde beklenen sıklıktan aşırı yayılma ve fazla kişide görülmesidir (Hacimustafaoğlu & Önürmen, 2018). Salgın hastalıkların etkisi, virüsün bulaşıcılığına, hastalık oluşturma yeteneğine, bireylerin bağışıklık durumuna, bireyler arası temasa, toplumlar arası ulaşım yapısına, risk faktörlerinin varlığına, genel sağlık hizmetlerine ve iklimle bağlı olarak değişiklik göstermektedir (Çakır, Gül & Karaman, 2020).

Küresel ya da bölgesel salgın hastalıklar, tarih boyunca toplumları derinden etkilemiştir. Dünya geçmişten günümüze Çiçek, Lepra, Veba, Frengi, Tüberküloz, HIV/AIDS, Ebola, Kuş, Domuz, Deli Dana, KKKA, SARS, MERS, Zika gibi salgınlarla karşılaşmıştır (Alpago, 2015; Sarı, 2017). Bunlar arasında sayacağımız diğer bir hastalık ise, 1918 yılında başlayan ve dünyada İspanyol gribi olarak bilinen salgındır. Bu salgın birinci dünya savaşını etkilediği gibi, milyonlarca insanın da ölümüne neden olmuştur (Çakırçoban, 2010; Yıldız, 2014; Yaşayanlar, 2016). Büyük oranda ölümlere ve yıkımlara neden olan tüm bu salgınlar, günümüzde de insanlığı etkilemeye devam etmektedir. Nitekim Aralık 2019'un sonlarında Çin'in Wuhan kentinde "Novel Coronavirus pnömonisi" (SARS-CoV-2) ile bir grup vaka bildirilmiş ve Çin'de (Wuhan, Hubei) bilinmeyen zatürre, küresel bir salgın haline gelmiştir. Salgınla ilgili ilk veriler ve bilgiler, bağışıklık sistemi zayıf olanlar ile yaşlı bireylerin özellikle de yaşlı erkeklerin COVID-19 salgınına karşı daha hassas olduklarını göstermiştir (Jiang vd., 2020). COVID-19 vakalarının içerisindeki yaşlı hastaların daha ağır seyreden hastalık belirtisi göstermeleri dikkat çekmiştir (Fu vd., 2020; Liu vd., 2020). Dünyadan gelen ilk araştırma bulgularının, salgından daha çok yaşlıların etkilendiği yönünde olması, dikkatleri ve önlemleri bu yaş gurubuna yöneltmiştir. Örneğin Çin ve ABD'de COVID-19 salgınından ölümlerin yaklaşık % 80'inin 60 ve üzeri yaşlarda olduğu bildirilmiştir (CDC COVID-19, & Team, 2020). Salgının yayılımı arttıkça, DSÖ'nün belirlediği hastalıktan korunma tedbirleri tüm dünyada ve ülkemizde hızla uygulanmaya başlanmış, özellikle korunmasız gruplar (yaşlı, engelli, bakıma muhtaç vb. gibi) için yerel veya ulusal hareket kısıtlamaları, evde kalmak için önlemler, bireysel ve toplumsal yasaklar önerilmiştir (WHO, 2020). Bu bağlamda salgına karşı hassas olan yaşlı bireyler için Türkiye'de de sokağa çıkma kısıtlaması getirilmiştir. "*Genelgede 65 yaş ve üzeri ile bağışıklık sistemi düşük ve kronik akciğer hastalığı, astım, KOAH, kalp/damar hastalığı, böbrek, hipertansiyon ve karaciğer hastalığı olanlar ile bağışıklık sistemini bozan ilaçları kullanan vatandaşların 21 Mart 2020 saat 24.00'den sonra ikametlerinden dışarı çıkmaları, açık alanlarda, parklarda dolaşmaları ve toplu ulaşım araçları ile seyahat etmeleri sınırlandırılarak sokağa çıkmaları yasaklanmıştır. İhtiyaç olması halinde özellikle tek başına yaşayan ve ihtiyaçlarını karşılayacak yakını bulunmayan 65 yaş ve üstü ile kronik rahatsızlığı olan vatandaşlarımızın mağdur olmaları; temel ihtiyaçlarını karşılamak için vali/kaymakamların başkanlığında 65 yaş üstü Vefa Sosyal Destek Grubu oluşturulacağı*" belirtilmiştir (İçişleri Bakanlığı, 2020).

Salgın hastalıkların görüldüğü her dönemde birçok etkileri olmuş ve bu etkileri azaltmak için çeşitli yöntemler uygulanmıştır (Aslan, 2006; Yıldız, 2014; Köşker, 2017; Yılmaz, 2017). Küresel salgın COVID-19 hastalığı da ekonomik, sosyal, kültürel, demografik, ulaşım, turizm, spor, sanat ve eğitim başta olmak üzere birçok alanda değişimler ve etkiler meydana getirmiştir (Acar, 2020; Alpago & Alpago Oduncu 2020; Akca, 2020; İbiş, 2020; Türkmen & Özsarı, 2020; Telli, Yamamoto & Altun, 2020). Ancak diğer korona virüslere göre çok daha ağır olan bu salgın, özellikle yaşlı bireyleri daha fazla etkilemektedir (Duru, 2019). Nitekim genel bir özellik olarak yaşlı bireylerin bulaşıcı hastalıklara kolayca yakalandıkları, sıcak ve soğuk etkisini daha az tolere ettikleri, ilaçların yan etkilerine karşı daha hassas oldukları bilinmektedir (Güler & Çobanoğlu, 1994). Bu nedenle, özellikle salgın hastalıkların, yaşlı nüfus üzerindeki etkilerinin daha belirgin olduğu ve ölüm oranlarının yüksek olduğu dikkati çekmektedir (Tüzün vd., 2018). Ölümlere neden olan ve etkileri yaşlı bireyler için daha belirgin şekilde görülen bulaşıcı hastalıklar, iklim ve çevre koşullarının değişmesinden ya da hastalık yapıcı mikroplardan kaynaklanmaktadır (Kopernik, 2008; Nikiforuk, 2000). Bu nedenle hastalıkların etkilerini ve daha çok kimlere etki ettiğini öğrenebilmek için iklim, mikrop ve diğer tüm değişkenleri göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Nitekim salgınların sebebi her ne olursa olsun, sonuçları bazı bölgeler ve bazı yaş grupları için yıkıcı olmaktadır.

Salgın hastalıkların mekânsal etkileri farklı olduğu gibi, belli yaş gurupları için de olası etkileri farklıdır. Bilindiği üzere insan ile doğal ortam arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Nitekim mekânların özellikleri ve potansiyelleri, toplumsal yaşayış düzeni üzerinde önemli etkilere sahiptir. Böyle olmakla birlikte, mekânın algılanması ve şekillenmesinde kültürün derin bir etkisinin olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda benzer coğrafi mekânlarda, farklı kültürlerin ve deneyimlerin ortaya çıkmış olması bunu doğrular niteliktedir. Çünkü dünyamız bir ırksal ayrılıklar, kültürel çeşitlilikler, ekonomik ve sosyal eşitsizlikler dünyasıdır. Coğrafyacılar bu çeşitliliklere mekânsal olarak bakar (Özgüç, 1998). Bu nedenle mekânlar, salt bir görüntü olmaktan öte manevi anlamlarla yüklü bir değerler bütünüdür (Tuan, 1977). İnsanlar, fiziksel bir dünyada yüzen atomlar gibi değildir; düşler, korkular, inançlar ve duygular onların ayrılmaz bir parçasıdır (Harvey, 2004). Çünkü yaşadığımız mekânlara anlam katan deneyimlerimizdir. Deneyim, kişinin yaşadıklarından öğrenme yeteneğidir. Bu yetenek yaşantılarımızda karşılaştığımız tehlikelerin üstesinden gelmeyi sağlar. Yaşamda başarılı olmak için yeni durumlarla yüzleşmeye cesaret etmek gerekir (Tuan, 1977). Bu nedenle Giresun ilindeki yaşlı nüfusun COVID-19 salgınına nasıl deneyimlediklerini ölçmeye çalışırken, bu sürecin coğrafyanın çevre, mekân, zaman gibi temel kavramları ile ilişkilendirilmesi kuşkusuz uygun olacaktır (Öztürk, & Karabağ, 2013). Mekân sadece bir boşluk, bir sahne, bir konteynir ve bir koordinat sistemi değildir. İç içe geçmiş yaşanmışlıklar, güç ilişkileri, karmaşık sosyal ağlar, aidiyet, hafıza ve karşılıklı etkileşim alanıdır (Kaya, 2014). Çağdaş beşeri coğrafyacılar, mekânların ve mekânsal deneyimlerin tüm bireylerdeki etkisine odaklandığı gibi yaşlanma ve yaşlılık dönemi için önemine de işaret etmektedir (Özgür, 2019). Örneğin geroncoğrafya öncülerinden olan Rowles, yaşlı insanlar arasındaki davranışsal ilişki-

lere odaklanarak yaşlıların yaşadıkları konutlar dâhil olmak üzere, bölgesel çevre deneyimleri, fiziksel çevre deneyimleri ve sosyal çevre deneyimlerine dikkat çekmiştir (Rowles, 1978). Kuşkusuz, başta ev alanı olmak üzere çevresel faktörler, yaşlı bireylerin sağlığı ve refahı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Kearns, & Andrews, 2005). Elbette, yaşlı bireylerin bu küresel salgın sürecindeki deneyimlerinin neler olduğunu anlamak, yaşlanan dünyanın geleceğini planlama açısından önemlidir. Bu bağlamda yaşlılar, sağlık ve yer arasındaki sosyal ve mekânsal ilişkilerin incelenmesinde coğrafyacılar da katkı sunmalı ve disiplinler arası yaklaşım benimsemelidir (Skinner vd., 2017; Andrews vd., 2007). Nitekim sosyal gerontolojinin çok disiplinli yaklaşımı özellikle, yaşlı sağlığı, yaşlı konutlarının özellikleri ve yaşlı bakımı ile yaşlı-çevre ilişkileri konusunda yapılacak araştırmaların önemini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda coğrafya araştırmalarında yer, yaşlanma ve sağlık konusunun birleşimi ekseninde yapılan araştırmalar özellikle çevre, mekân, yer ve yaşlılık konularına ilgiyi giderek artırmıştır (Yakar, 2018). Coğrafi gerontoloji bağlamında yapılan bu araştırmalar yeni bir ilgi alanı gibi görünse de söz konusu çalışmalar 1970'lerde başlamıştır. Coğrafi gerontoloji Graham Rowles, Stephen Golant, Glenda Laws, Mark Rosenberg ve onları takip eden Gavin Andrews gibi birkaç coğrafyacının katkılarıyla gelişmiştir (Cutchin, 2009). Yaşlı nüfus ve çevreleri arasındaki karmaşık etkileşim, coğrafyanın sentezleyici ve bütünsel yaklaşımı ile incelenmesi gerontolojiye katkı açısından oldukça önemlidir (Sylvestre,1999). Sonuç olarak, coğrafyanın 1970'li yıllarda başlayan yaşlanma konusuna ilgisi ve gerontolojiye katkısı, teorik ve metodolojik yönü yanında, insan-çevre, yer, mekân gibi beşeri coğrafya kavramları üzerinden şekillenmiş, ilerlemiş ve bugün gelinen noktada, coğrafyadaki yaşlılık araştırmaları disiplinler arası bir özellik kazanmıştır (Yakar, 2018). Bu bağlamda yaşlı bireylerin yaşadıkları coğrafi çevredeki COVID-19 salgın deneyimleri, Türkiye'deki yaşlanma olgusunun fırsatlar ve riskler açısından tartışılması ve geleceğe yönelik sağlıklı ve başarılı yaşlanmanın mekânsal boyutlarının ortaya konulması açısından önemlidir.

COVID-19 gibi salgın hastalıkların analiz edilmesinde ve çözüm önerilerinin getirilmesinde, mekânsal yaklaşımlar ve coğrafi bakış açısı gerontolojiye katkı sunacaktır. Çünkü coğrafi bir çevrede yaşayan insanın giyeceğinden beslenmesine, barınacağı mekânlardan davranış biçimlerine kadar birçok olgu yaşanan yerin özelliklerinden farklı oranlarda etkilenir (Doğanay, 2011). Bu bağlamda yaşlı nüfusa (65 yaş ve üstü) getirilen bazı kısıtlamaların bu yaş gurubu üzerindeki etkileri ile günlük yaşam pratiğinde oluşan değişiklikler, Giresun ili örnekleme açısından, fenomenojik yaklaşımla incelenmiştir. Çünkü farklı mekânlarda gerçekleşen aynı olay ve olguların bireyler üzerinde farklı etkisi ya da algısı vardır (Öztürk, 2009). 2019 yılı Türkiye nüfus verilerine göre Giresun ili, 39,9 ortanca yaş ile 3. sırada bulunmaktadır. Sinop 40,8 ile birinci, Balıkesir 40,2 değeri ile ikinci sırada yer almaktadır (TÜİK, 2019). Tüm bu nedenlerle, küresel ölçekte etki oluşturan güncel bir sorunun küçük bir mekânsal birimde, özellikle yaşlı nüfus üzerindeki yansımalarının, tespit edilmesi önemlidir. Yaşlı bireylerin salgın sürecine dair deneyimlerinin belirlenmesinin, gittikçe yaşlanan Türkiye nüfusuna yönelik hazırlanacak sağlık ve sosyal hizmet planlamalarına katkı sağlayacağı kanaatini taşımaktayız.

2. Yöntem

Fenomenolojik araştırmalarda veri kaynakları, olguyu yaşıyan ve bu olguyu yansıtacak ve açıklayacak birey ya da guruplardan seçilir (Yıldırım & Şimşek, 2016). Bu bağlamda çalışmanın verileri, Giresun ilinden seçilen ve kaynak kişiler aracılığı ile ulaşılan, gönüllülük esasına bağlı olarak amaçlı örnekleme ile belirlenmiştir. Veriler, görüşmeyi kabul eden 11 kadın 9 erkek olmak üzere toplam 20 yaşlı bireyin COVID-19 ile ilgili görüşlerinden elde edilmiştir. Çalışma nitel araştırma desenlerinden olan fenomenoloji (olgubilim) yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Fenomenoloji; bireylerin bir olguya ilişkin yaşantılarını, algılarını ve bunlara yüklediği anlamları ortaya çıkarmadır (Yıldırım & Şimşek, 2016). Fenomenolojik çalışmalar daha çok bireylere odaklanarak, sosyal deneyim ve etkileşimi öncelikle bireyler arası ilişkiler bağlamında açıklar. Ancak coğrafyanın fenomenoloji ile ilişkisi, doğa, insan, mekân ve zaman deneyimini yaklaşımı ile öne çıkar (Buttimer, 1976). Merleau-Ponty, fenomenoloji ve mekân yaklaşımında, mekânı bedensiz bir nesneye dönüştüren ayırımın yapılamayacağını ve her bir bireyin mekânın parçası ve mekânla bir olduğunu savunmaktadır. Merleau-Ponty' e göre "varoluş mekânsaldır" (Baldwin, 2007).

Nitel araştırma insanların yaşadıkları dünyayı tüm açılardan anlama, açıklama ve tanımlama gayretinde olan bir araştırma bütünüdür. Nitel araştırmalar nicel yöntemlerle ulaşılamayan sosyal ve davranışsal konuları derinlemesine inceleme olanağı sağlar. Bu nedenle nitel araştırma yöntemi ile sağlık ve hastalığı etkileyen sosyal, kültürel, ekonomik ve politik faktörler incelenebilmekte, toplumların ve insanların sağlık ya da hastalıkları nasıl yorumladıkları da belirlenebilmektedir (Isaacs, 2014). Çünkü insanlar yaşadıkları çevrelerini aynı algılamadıkları gibi, bir olaya ya da olguyu aynı görüp benzer değerlendiremezler (Tuan, 1975). Bu bağlamda yapılan bu çalışmada, görüşmelere başlamadan önce katılımcıların araştırma konusundaki hakları, araştırma için alınan bilgilerin gizli tutulacağı, izin alınarak ses kayıt cihazı kullanılacağı ve araştırmaya katılımın gönüllülük esasına dayandığı bilgilerini ve araştırmanın amacı, içeriği gibi konuları içeren açıklama yapılmış ve onamları alınmıştır. Ses kaydının tutulmasına izin vermeyen 3 katılımcı ile yapılan görüşmeler ise araştırmacı tarafından not edilmiştir. Katılımcılardan öncelikle kişisel bilgileri ve günlük yaşam hikâyeleri öğrenilmiş ve araştırmada aşağıdaki konuları içeren sorulanlardan oluşan bir görüşme formu kullanılarak yarı yapılandırılmış mülakat yoluyla veriler elde edilmiştir.

- 1-COVID-19 Salgını ile ilgili duygu ve düşünceleriniz nedir? Açıklar mısınız?
- 2-COVID-19 ile ilgili inanış ve bakış açınız nedir? Açıklar mısınız?
- 3-Salgından korunmak için getirilen kısıtlamalar ile ilgili görüşleriniz nedir?
- 4-Salgın ile günlük hayatınızda değişiklikler oldu mu? Bunlar nedir? Açıklar mısınız?

Bunların dışında derinlemesine bilgiye ihtiyaç duyulduğunda, ana soruların cevaplarını keşfetmek için ek araştırma soruları kullanılmıştır. Daha fazla açıklayabilir misiniz? Bunun sizin için anlamı nedir? Neden böyle düşündünüz? Kendinizi kötü hissettiniz mi? Örnek verir misiniz? vb. gibi. Görüşmeler en az 35 dakika en fazla 50 dakika sürmüştür. Görüşmecilerin ses kayıtlarının alınması süreci bitiminden sonra, her görüşme için hazırlanan görüşme formları üzerine araştırmacı tarafından çözümlene yapılmıştır. Veri analizi yapılırken, katılımcı sayısı kadar; E1, E2...E11, K1, K2...K9 (Erkek 1,...Kadın 1...) gibi kodlar verilerek katılımcıların görüşlerinden doğrudan alıntılara da yer verilmiştir.

3. Verilerin Analizi

Çalışmada kullanılan veriler, nitel veri analizi yöntemlerinden betimsel analiz yapılarak elde edilmiştir. Katılımcıların söylemleri yazılı hale getirilerek çözümlenmiş ve yorumlanmıştır. Betimsel analizde elde edilen verilerin özgün şekline mümkün olduğu kadar sadık kalarak ve gerektiğinde araştırmaya katılan bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacı ile doğrudan alıntılara sık sık yer verilir. Veriler araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre düzenlenebileceği gibi, görüşme ve gözlem sürecinde kullanılan sorular ya da boyutlar dikkate alınarak da sunulabilir (Yıldırım & Şimşek, 2016). Bu bağlamda çalışmadan elde edilen veriler sistematik ve açık bir şekilde betimlenmiş, elde edilen bulgular beş ana tema halinde düzenlenmiş ve yorumlanmıştır. Çalışmadan elde edilen veriler, neden-sonuç etkileşimi açısından irdelenerek birtakım sonuçlara ulaşılmıştır. Betimsel analizde ortaya çıkan temaların ilişkilendirilmesi ve anlamlandırılması, ileriye yönelik tahminlerde bulunulmasına ve araştırmacının yapacağı yorumların boyutları arasında yer almaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2016).

4. Çalışma Grubu ve Özellikleri

Çalışmanın örnekleme belirlenirken; cinsiyet, medeni durum, sağlık durumu, sosyoekonomik durum, eğitim düzeyi gibi farklı özellikler dikkate alınmıştır. Ayrıca çevrenin ve konut özelliklerinin etkisinin belirlenmesi amacı ile farklı yaşam alanlarından (kırsal, şehir) katılımcılar seçilmiştir. Söz konusu yaklaşım doğrultusunda bu çalışma, 11 kadın ve 9 erkek olmak üzere 20 yaşlı bireyden oluşmaktadır. Zihinsel sağlık sorunu olmayan ve kendilerini iyi ifade edebilen katılımcıların yaşları ise 65 ile 93 arasında değişmektedir.

Görüşme grubundaki kadınlardan 2'si- okuma-yazma bilmediğini, 1 kadın ise sonradan okuma yazma öğrendiğini belirtmiştir. Kadın katılımcıların 4'ü ilköğretim mezunu, 2'si ortaokul mezunu, 1 kadın lise mezunu, 1 kadın ise üniversite mezunu olduğunu beyan etmiştir. Görüşme grubumuzdaki kadınların eğitim seviyelerinin erkek katılımcılara göre düşük olduğu dikkati çekmiştir. Görüşme yapılan erkek katılımcıların eğitim durumları ise şöyledir; 3'ü ilköğretim mezunu, 1'i ortaokul mezunu, 2'si lise mezunu, 3'ü ise üniversite mezunudur.

Görüşme grubumuzdaki kadınların sadece 4'ünün emekli olduğu, 5'inin eşinden kalan emeklisi olduğu ve eşinin emekli aylığı ile geçimlerini sağladığı, 2 kadın katılımcı ise hiçbir yerden gelirin olmadığını yaşlılık aylığı ve sosyal yardımlarla geçimlerini sağladıklarını ifade etmişlerdir. Buna karşın erkek

katılımcıların (9 kişi) emekli gelirlerinin olduğu, bunlardan 81 yaşındaki 1 erkek katılımcının ise emekliliğinin yanında kendi şirketinde çalıştığı belirlenmiştir.

Görüşme grubundaki katılımcıların medeni durumlarına bakıldığında erkek katılımcıların 7'sinin, kadınların ise 3'ünün evli olduğu, erkek katılımcılardan 2'sinin, kadın katılımcılardan 8'inin ise eşinin öldüğü bilgisine ulaşılmıştır. 4 katılımcının çocukları ve torunları ile birlikte geniş aile yapısında yaşadıkları belirlenmiştir. Eşi ölen 6 kadın ile 2 erkek katılımcının yalnız yaşadığı, yalnız yaşayan erkek katılımcılardan sadece 83 yaşındaki 1 katılımcıya düzenli bir bakıcının geldiği, diğer katılımcıların ise zaman zaman çocuklarından destek aldıkları belirlenmiştir. 72 yaşındaki erkek katılımcı ise, kısmi felçli eşi ile yaşadığını ve eşinin bakımını üstlendiğini beyan etmiştir.

Örneklemin önemli bir bölümünde bir ya da birden fazla kronik sağlık sorunu olduğu belirlenirken, ciddi sağlık sorunu olmadığını belirten 5 erkek, 3 kadın katılımcı bulunmaktadır.

5. Bulgular ve Yorumlar

COVID-19 salgını sürecini yaşayan yaşlı bireylerle yapılan görüşmelerden elde edilen veriler, beş ana tema altında incelenmiştir. Bunlar COVID-19 algısı, salgınla başa çıkmada etkili olan faktörler, COVID-19'un yaşlılar üzerindeki etkileri (psikolojik, sosyokültürel ve ekonomik etkiler), değişen günlük yaşam pratiğinde geliştirilen stratejiler ve coğrafi çevrenin etkileri olarak düzenlenmiştir.

5.1. Görüşme Grubunun "COVID-19" Algısı

Araştırmadan elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, katılımcıların COVID-19 algılarının dini inanç ve yaklaşımlarına, sosyo-kültürel etmenlere, eğitim durumlarına, deneyimlerine ve medyadan edinilen bilgilere göre şekillendiği belirlenmiştir.

Araştırmaya katılan bireylerin hastalığın nedenleri boyutunda; Allahtan gelen bir hastalık, Allah'ın insanlara verdiği bir ceza (musibet), insan yapımı (Çin ya da ABD'nin yaptığı) ve hayvanlardan insanlara bulaşan bir hastalık olduğunu belirtmeleri dikkat çekmiştir. Görüşmeye katılan yaşlı bireylerin çoğunun (12 kişi) hastalığı Allahtan gelen normal bir durum ya da Allahtan gelen bir ceza olarak değerlendirdikleri belirlenmiştir. Yapılan araştırmalar yaşlı bireylerin günlük yaşamlarında dini aktiviteleri ve dini yaklaşımları daha fazla kullandığını, ayrıca kentsel alandaki dindarlık yaklaşımı ile kırsal alanlardaki dindarlık yaklaşımının farklı olduğunu göstermektedir (Kurt, 2009). Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde de katılımcıların günlük yaşamlarında ve salgınla ilgili görüşlerinde sık sık dini söylemlere ve dini aktivitelere atf yaptıkları belirlenmiştir. Ancak dinsel söylem ve yaklaşımların kentli ve eğitilmiş olma durumuna göre değiştiği, kentli ve eğitim seviyesi yüksek bazı kadın ve erkek katılımcıların dini söylem ve yaklaşımları daha az kullandıkları dikkat çekmiştir.

Allahtan gelen bir şey ne yapalım (73 yaşında, K1).

Allah bazı yoldan çıkmış kavimlere bir musibet verir dünya insanları da yoldan çıktı Müslümanlar bir birini öldürdü bebek cesetleri denizden karaya vurdu bunun cezası olacak bu yoldan çıkmış insanlığın cezası (70 Yaşında, E9).

Korona diye bir şey yok yani imanlı olana yok imansız devletlere bela diye geldi. Allah bir mikropla herkesi dize getirdi. Bizim ülkemize bir şey olmaz ABD her şeye gücüm yeter diyordu bak Allah onlara ne yaptı. Korona mikrop (imansız, kötü) insanları yok ediyor (83 yaşında, E4).

Katılımcıların hastalık kaynağını, Allah'ın insanlara vermiş olduğu bir ceza olarak belirtmeleri dikkat çekicidir. İnsanlar kötü bir şey yaptığında Allah cezalandırır anlayışı, inanç ve kültürel kodlarla açıklanabilir.

COVID-19 salgınının tüm dünyada görülmesi, katılımcıların salgının varlığını, gerçekliğini ve kabulünü kolaylaştırdığı anlaşılmıştır. Katılımcıların "her yerde var ne yapalım" söylemi, günlük yaşamda bir olay ya da olgunun nicel fazlalığı ile olumsuz bir durumu sıradanlaştırma ve zor bir durumu ortaklara bölme ile kabullenmenin kolaylığı olarak yorumlanmıştır.

Bu süreçte panik ve korku yaşamadım çünkü tüm dünyada var. Ama sadece bizim ülkemizde olsaydı çok korkardım (72 Yaşında, E3).

Bu hastalığın tüm dünyada olması beni gerçek olduğuna inandırıyor, sadece burada ya da başka bir yerde olsaydı kimse inanmazdı. Ben de şüphelenirdim. Ancak dünyanın her ülkesinde var bu hastalık o yüzden gerçek ben inanıyorum ama inanmayanlarda var (70 Yaşında, K5).

Yaşlıların COVID-19 algıları, sosyokültürel ve eğitim durumlarına göre de farklılık göstermiştir. Katılımcıların eğitim durumları ve sosyokültürel durumları yükseldikçe, hastalık algısının daha bilimsel olgularla açıklandığı belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların deneyimlerinde bu tür salgınların olması, hastalığın algılanmasını olumlu yönde etkilemiştir.

Salgın gayet normal bir şey dünya da bu tür salgınlar hep olmuştur. Sıtmayı biliyorum veremi biliyorum onları yaşadık Hıfzıssıhha enstitüsünü Atatürk bu nedenle kurdurttu. Bu hastalıklar için aşılarda yapıldı. Özellikle verem savaş kurumları vardı verem aşılarda orada yapılırdı. İnşallah bu hastalığın aşısı da bulunur. Ben aşısının bulunacağına inanıyorum (81 Yaşında, E5).

Elde edilen veriler değerlendirildiğinde hastalığın algılanmasında ve hastalık ile ilgili görüşler üzerinde, medyada yer alan haberlerin de etkisi olduğu belirlenmiştir. Salgın sürecinde doğru bilgiye erişimin zorlaştığı ve yanlış bilgilerin özellikle sosyal medya ağlarında yer alması dezenformasyona neden olmuştur (Aydın, 2020). Katılımcıların salgınla ilgili gelişmeleri ve haberleri, bu süreçte daha çok medyadan takip ettikleri belirlenmiştir. Bu nedenle bazı katılımcıların salgın ile ilgili yaklaşımlarında medyadan edinilen bilgilerin etkili olduğu söylenebilir.

Bu hastalığı Çin yaydı bilerek yaydı (93 yaşında, E9).

Hayvanlardan insanlara geçen bir mikrop, Çin ABD'yi vurmak için yaptı belli mi olur (67 Yaşında, E7).

5.2. Salgınla Başa Çıkmada Etkili Olan Faktörler

Araştırmadan elde edilen veriler değerlendirildiğinde, katılımcıların değişen yaşam koşullarına uyum sağlamalarını ve salgın yönetimini etkileyen bazı faktörlerin öne çıktığı belirlenmiştir. Bunları dini inanç, kaderci yaklaşım, yaş algısı, kronik hastalık durumu, aile ilişkileri, aile yapısı, tarımla ilgilenme, evin yapısı (bahçeli ya da manzarasının olması), gelir durumu, çevre şartları ve katılımcıların eğitim durumları gibi faktörler oluşturmaktadır.

COVID-19 salgını ile belirsizliğin hâkim olduğu dünyada, yeni koşullara uyum sağlanması önemlidir. Bu bağlamda elde edilen veriler değerlendirildiğinde, katılımcıların salgın ile baş etme yaklaşımlarının problem odaklı olmaktan ziyade duygu odaklı olduğu görülmektedir. Dini aktiviteleri yerine getirecek günleri geçirmek ve ölümün Allahtan geldiği kaderci yaklaşımı, hastalığı kabul etme ve salgınla değişen yaşam koşullarına uyumda etkili olan başlıca faktörlerdir. Kader anlayışı ve hastalığın Allahtan geldiğine inanmak bazı durumlarda, hastalıkla baş etmeyi kolaylaştıran bir etmendir (Callster 2001; akt. Bolsoy, & Sevil, 2006).

Ben kadere inanan biriyim benim alın yazımda koronadan ölmek varsa ölürüm kimse beni kurtaramaz. Yaşayacaksam da yaşarım (68 Yaşında, E2).

Canı veren Allah alan Allah istemese kimse ölmez o yüzden korkmuyorum. Bak dünyadaki çoğu yerdeki yaşlılar ölüyor, bakım yok hizmet yok, bizim ülkemiz ne diyor? Yaşlılar bizim baş tacımız.... Bak göreceksin bizim ülkemiz güçlenerek çıkacak. Ben namazımı kılıyor kuranımı okuyorum. İmanlı olana hiçbir şey olmaz (83 Yaşında, E4).

Salgına uyum sürecinin, yaş yapısı ile de bağlantısının olduğu dikkat çekmiştir. Yaşlı bireylerin evde kalıp vakit geçirme durumlarının gençlere ve çocuklara göre daha kolay olduğu görüşü bazı katılımcılar tarafından belirtilmiştir. Özellikle kronik sağlık sorunu bulunan yaşlı bireylerin, deneyimlerinin bir sonucu olarak, salgın sürecine uyum sağlama konusunda daha başarılı oldukları söylenebilir.

65 yaş üstü yaşlı insanlar zaten çoğu hasta ve çeşitli engeli var ya da benim gibi ağır ameliyat geçirmiş, bunların çoğu zaten yaşamlarını çoğunlukla evde geçiriyor, dışarı çıkacak güçleri ve imkânları yok. Yani yaşlıların evde durması daha kolay zor olan gençleri çocukları evde tutmak. Yine de ne olursa olsun evde durmak zor ama alınan kararlara uyacağız ucunda ölüm var, buna uymayan da çok hala sokaklara çıkıyorlar virüsü alıp ölüyorlar. Kendini gidip denize atmakla aynı yani bile bile ölüme gitmektir (65 Yaşında, E1).

Aile tipinin ve aile bağlarının salgınla başa çıkmada etkili olduğu belirlenmiştir. Geniş aile ve bahçeli evlerin olduğu mahalleden seçilen katılımcıların, salgın sürecini yönetim ve uyum konusunda daha başarılı oldukları belirlenmiştir.

Ben ve eşim, gelinim, oğlumla 27 yıldır birlikte yaşıyoruz. Korona günlerinde bize ev hapsi verdiler. Bizde dinledik evimizde hapse girdik. Evdeyim hiçbir yere gitmiyorum. Bahçem var bahçeye çıkıyorum. Etrafta geziyorum. Etrafta bir komşu görürsem uzaktan konuşuyorum. Allahtan bir apartmanda değilim zaten ben bir apartman dairesinde ayağım yere toprağa değmeden yaşayamam. Rahatım, hastalık olmadıktan sonra günler rahat geçer. Allah her türlü hastalıktan korusun. Hasta olanlara da şifa versin. Benim hayatımda çok değişiklik olmadı. Alışverişimizi zaten birlikte yaşadığımız oğlum yapıyor. Yalnız yaşasaydım belediyeden isterdim. Ama bizim evde her şey eskisi gibi gidiyor ben zaten önceden de çok çarşıya pazara giden biri değildim. Evimin önündeki bahçem bana yetiyor (75 Yaşında, K7).

Ulaşılan bulgulara göre, gelir durumunun da salgınla başa çıkma sürecini etkileyen başka bir faktör olduğu anlaşılmıştır. Yazlık ev, köy evi ya da yayla evi olan üst gelir gurubunun salgınla başa çıkma stratejisinde daha olumlu yaklaşıma sahip oldukları tespit edilmiştir. Çünkü salgından korunmanın en iyi yolunun sosyal izolasyon olduğu vurgulanmıştır. Bu nedenle bu imkânları (yayla veya köyde evi olmak vb.) olan yaşlı bireyler, yayla veya köy evlerine gitmişler ya da en kısa zamanda (havalar ısınır ısınmaz) gideceklerini belirtmişlerdir.

Sıkılan arkadaşlarım var bunalan var bir kısım şanslı köyde evi olan şimdiden köydeki evlerine kaçtılar benim köyde evim yok ama denize sıfır yazlığım var havalar ısınsın oraya geçeceğim (70 Yaşında, K5).

Yaylaya sezon açılmadan erkenden geldim çünkü evde çok bunaldım zaten oğlum sürekli dışarıda gidip geliyordu yayla daha güvenli. Daha rahat korunurum diye geldim. Giresun'da daha çok tedirgin oluyordum. Bungalov evlerimiz var işletiyoruz. Ufak tefek tamir işleri vardı onları yapmak hem de hastalıktan korunmak için erkenden geldik. Burada sürekli dışarıdayım az önce tarlayı çapalıyordum. Tarlam var onunla ilgileniyorum. İşletmenin tamir işlerini kontrol ediyorum çalışanlar var onlarla işleri yapıyoruz (75 Yaşında, K4).

Giresun'un tarım şehri olması ve iklim koşullarının uygunluğu, çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirilmesine imkân sunmaktadır. Evlerinin yakınında ya da erişimi kolay hobi bahçelerinin varlığı, salgın süreci yönetiminde olumlu etki yaptığı anlaşılmıştır.

Benim köyüm yok ama arkadaşımın köyünde küçük bir tarlam var onu ekiyorum arabamla gidip hemen geliyorum. Allahtan o bahçem var oraya gidip ilgilenmek hava alıp gelmek bana iyi geliyor (72 Yaşında, E3).

Bulgulara göre salgınla başa çıkmada etkili olan diğer faktör ise eğitim durumu olarak belirlenmiştir. Eğitim seviyesi daha yüksek olan katılımcıların salgını kabul etme ve başa çıkma noktasında, bilimsel temelli beklenti içerisinde olmaları dikkat çekmiştir.

Ben aşısının bulunacağına inanıyorum. Ölüm gelince yapılıcak bir şey yok ancak bize düşen doktorları dinlemek, kurallara uymak bizde uyuyoruz. İnşallah çabucak aşı bulunur dünya kurtulur (81 Yaşında, E5).

Tüm bu faktörler değerlendirildiğinde, yaşam kalitesi yüksek, yaşı algılama durumu olumlu, hobi geliştirebilen, günlük yaşamda aktif, ekonomik gelir kaynakları yeterli olan katılımcıların salgınla başa çıkmada daha başarılı oldukları söylenebilir.

5.3. COVID-19'un Yaşlılar Üzerindeki Etkileri

Psikolojik etkiler

COVID-19 salgın hastalığının yaşlı nüfus üzerindeki etkileri, daha çok olumsuz duygusal etkiler olarak belirlenmiştir. Bunlar yaş ayrımcılığı, yalnızlık, üzüntü ve kırgınlık, kısıtlama sürecinin uzaması ve serbest gün içeriğinden hoşnutsuzluk, kızgınlık, günlük yaşam iyilik halini sürdürmemeye, fiziksel aktivitelerin yetersizliğine bağlı sağlık kaygıları, diğer yaş guruplarına karşı kırgınlık ve yabancılaşma, olası ölümler için endişe gibi etkiler şeklinde sıralanabilir. Salgın sürecinin travmatik bir deneyim oluşturmasına rağmen; dini bağlamdaki kadercî yaklaşım, toplumsal yardımlaşma, aile bağlarının güçlü olması gibi kültürel etmenler ve sağlık sektörüne duyulan güven katılımcıların psikolojilerini olumlu yönde etkilemiştir.

Yapılan araştırmalar COVID-19 kısıtlama ve karantina sürecinin savunmasız grupların, özellikle yaşlıların ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkilerini göstermektedir (Baker, Clark, 2020). Mukhtar'a (2020) göre COVID-19 salgınının hızlı bulaşması, daha yüksek ölüm oranı, izolasyon, sosyal yaşamdan uzaklaşma ve karantina, yaşlı bireylerde zihinsel sağlık sorunları riskini artırmaktadır. Mukhtar, ruh sağlığının yaşlı nüfus üzerindeki etkilerinin ülkelerin gelişmişlik durumlarına göre de farklılık gösterebileceğine dikkat çekmiştir (Muhtar, 2020). Elbette ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ekonomi, sosyal yaşam, psikoloji vb gibi birçok faktörü etkilemektedir. Çünkü mekânın sunduğu potansiyeller ve bunları değerlendirme başarısı aynı ölçüde değildir. Bu bağlamda COVID-19 salgın sürecinin yaşlı bireyler üzerinde olumsuz psikolojik etkileri olduğunu ve bu etkilerin boyutlarının yaşlı bireylerin yaşadıkları mekânlara, yere, genel sağlık durumlarına, ekonomik ve sosyal yapıya göre değiştiği söylenebilir.

COVID-19'un yayılmaya başladığı ilk günlerde, salgına yaşlılar neden oluyormuş gibi yanlış yaklaşımlar yaş ayrımcılığına neden olmuştur. Bu tür yaklaşımlar gündeme gelmesi ve medyada yer almasının yaşlılar üzerinde olumsuz duygusal etkilere neden olduğu belirlenmiştir. Bireylerin kronolojik yaşından dolayı sistematik bir şekilde, önyargı ve kalıp yargılara dayalı olumsuz tutum ya da ayrımcılığa maruz kalması olarak tanımlanan, yaş ayrımcılığı "ageism" daha çok yaşlılara yönelik olumsuz davranış ve uygulamalar için kullanılan bir kavramdır (Butler, 1969). Toplumun, gözle görülmeyen bir mikrobun hastalığa ve ölüme yol açtığını öğrenmesi gerçek olmayan korkulara ve paniğe yol açabilmekte ve hastalığa yakalananların suçlanmasına, eziyet görmesine neden olabilmektedir. Bu durumun en bilinen örneği 14. yüzyılda veba salgınıdır. Bu hastalığın nedeni günahkâr davranışlar olarak değerlendirilmiş ve hastalığa yakalanan kişiler toplum tarafından suçlanmıştır (Sarı & Khorshid, 2008). Elbette günümüzdeki ayrımcılık bu boyutta değildir. Ancak yaşlıların hastalığı yayıyor algısının, COVID-19 salgınının başlangıç aş-

masında, yaşlı nüfus üzerinde olumsuz etkilere neden olduğu tespit edilmiştir.

İlk başlarda yaşlılara yapılan saygısızlığa çok kızdım üzülüm, herkes yaşlanacak. Olumsuz kötü şeyler duyunca ve seyredince ben çok üzülüyorum tansiyonum çıkıyor. Saygısızlık yapılmasın bu dünyada kimse genç kalmaz kalmıyor kızım. Bunu kimse unutmasın gençlik gelip geçiyor (65 Yaşında, K9).

Bazı katılımcıların, sokağa çıkma kısıtlaması getirildiğinde, yaşlılığın sanki bir kusurmuş gibi yüzlerine vurulduğunu düşünmeleri ve bu nedenle üzülmeleri dikkat çekmiştir.

Sokağa çıkma yasağı geldiği zaman çok üzülüm o güne kadar kendimi hiç yaşlı görmüyordum. Yasak gelince bende yaşlıymışım dedim. Kendimi yasak gelinceye kadar yaşlı kabul etmiyordum. Aaa ben de yaşlıymışım dedim. Sıkıldım, mutsuz oldum yaşlılığın kötü bir şeymiş gibi, yüzüme vurulmuş hissettim (73 Yaşında, K1).

Ayrıca kısıtlama sürecinin uzamasının ve serbest gün içeriğinin de olumsuz duygusal etkiye neden olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın başlangıç aşamasında alınan önlemler ve sürecin yönetimine ilişkin, katılımcı görüşlerinin nispeten olumlu olduğu belirlenmiştir. Ancak 65 yaş ve üstü nüfus kısıtlamalarının uzamasının, zamanlamasının ve içeriğinin katılımcılar üzerinde olumsuz duygulara neden olduğu tespit edilmiştir.

Bize dört saatlik izin veriyorlar. O da evinin yakınında deniliyor bu benim çok zoruma gidiyor. Sanki biz evcil hayvanız hani evcil hayvanları dışarı çıkarır gezdirir ihtiyaçlarını giderirsiniz ya ihtiyaç molası bizi de böyle yaptılar. Doktora bile izin alıp gidiyorsunuz. Biz yaşlılarımızı çok seviyoruz diyerek bizi kandırıp eve kapattılar. Sizin bir ayağınız çukurda bizi meşgul edip başımızı ağrıtmayın diyecek halleri yok ya ağızımıza bir bal çaldılar, biz sizi seviyoruz, koruyoruz ayağına bizi evde tutuyorlar (70 Yaşında, E9).

Bana garip gelen bir durum var. AVM'ler açılacak deniliyor bence açılmamalı. Bizi kapattılar eve AVM'leri açıyorlar buna kızıyorum. Gerçi bu benim haddime değil, bilim adamları doğrusunu bilir ama bu bana doğru gelmiyor ve kızdırıyor (66 Yaşında, E6).

Katılımcıların, kısıtlı günlerinin fiziksel fonksiyonlarını engellediği ve var olan hastalıklarının kötüleşmesi yönündeki endişelerini de arttırdığı tespit edilmiştir.

Ben kısmi felç geçirdim bir tarafım tutmuyor benim hareket etmem yürüyüş yapmam gerekiyor ama dışarı çıkamıyorum evde yürüyüş yapıyorum ama evim küçük, nemli, küf oluyor zaten rahatsızım temiz havaya çıkmam lazım ama çıkamıyoruz (65 Yaşında, K6).

Diğer bir olumsuzluk ise kısıtlama süresinin yaşlı bireyler için uzamasıyla birlikte, serbest günlerde diğer insanların gösterdikleri rahat davranışların yaşlı bireyler açısından olumsuz duygulara neden olduğudur. Bu durum diğer yaş guruplarına karşı kırgınlığa ve yabancılaşmaya da neden olabilmektedir.

Herkes dışarıda maskesiz dolaşiyor. Hiçbir önlem alan yok bizlere evlere hapsedtiler neymiş bizi koruyorlarmış (93 Yaşında, E8).

Yasak günleri yine de yarı açık cezaevinde gibisin üzüluyorsun. Dışarı çıkamadığın için kızırıyorsun ama çıkarsan da ucunda ölüm var. Allahtan gelen bir olay birileri kasten yaptı da bizi içeri tıktı diyemeyiz (65 Yaşında, E1).

Elde edilen bulgulara göre erkek ve kadın katılımcıların da kısıtlama günlerini hapis, eve hapsedilmek, eve kapatılmak, içeri tıkmak, yarı açık cezaevinde gibi kavramlarla değerlendirilmeleri dikkat çekmiştir. Bu kavramların kullanılması olumsuz duygusal etki olarak yorumlanmıştır.

Salgın ile yaşlı ölümü arasındaki bağlantının sürekli gündemde olması, yaşlı nüfus arasında korku ve endişenin artmasına neden olmuştur. Araştırma bulguları değerlendirildiğinde, salgının yaşlılar üzerindeki etkileri daha çok olumsuz duygular olarak belirlenmiştir. Ancak dini inanç bağlamında her şeyin Allahtan geldiği yaklaşımı ve kadere inanma salgınla ilgili geliştirilen olumlu bir psiko-duygusal etki olarak yorumlanmıştır.

Kaderde ölüm varsa yapılacak bir şey yok ancak bize düşen kurallara uymak bizde uyuyoruz inşallah çabucak kurtuluruz (81 Yaşında, E5).

İlk duyduğumda korktum korkmadım dersem yalan söylemiş olurum. Ama Allah ne derse o olur Allah istemese hiçbir şey olmaz (73 Yaşında, K6).

Yaşlı bireylerin sağlık sektörüne duydukları güven, aile bağları ile sosyal yardımlaşma, gençlerin ve çocukların yaşamasının yaşlıların yaşamasından önemli olduğu gibi kültürel yaklaşımlar hastalığa yönelik geliştirilen olumlu duygusal etki olarak yorumlanmıştır.

Sağlık konusunda alınan ve doktorların söylediği her şeye uyuyorum. Sürekli bu konudaki haberleri takip ediyorum. Sağlıkla ilgili alınan her önlemden memnunum. Sağlık bakanı iyi çalışıyor. Televizyondan doktorları dinliyorum onlar ne derlerse onları yapıyorum (65 Yaşında, E1).

Benim bir gelinim doktor, birisi eczacı onlar daha risk altında ben evdeyim onlar için daha çok korkuyorum. Onlar yaşasın biz zaten yaşlıyız. Oğullarım ve gelinlerim hep dışarda ben evdeyim, asıl onlar tehlikede (70 Yaşında, K5).

Elde edilen veriler değerlendirildiğinde, sosyal izolasyon ve özellikle kısıtlama sürecinin 65 yaş ve üstü için uzamasının yaşlı bireylerde üzüntü, kırgınlık ve kızgınlığa neden olduğu tespit edilmiştir.

Sosyal ve kültürel etkiler

COVID-19 salgını, yaşlı nüfusun sosyal ve kültürel aktiviteleri üzerinde de etkili olmuştur. Bunlar ikamet değişikliği ile oluşan sosyal yaşam ve duygusal durum değişikliği, aile işbirliğinin artışı, inanç uygulamaları ve geleneksel yapıdaki değişimler ile cinsiyetlere göre kısıtlanan sosyal hayat şeklinde sıralanabilir.

Salgın sosyal yaşamda da bir çok değişiklikler yaratmış, sosyal izolasyon ile özellikle yaşlı nüfus olumsuz etkilenmiştir. Yalnız yaşayan yaşlıların bir kısmı, gönülsüzce evlerinden ayrılmış ve çocuklarının yanına gelmek zorunda kalmışlardır. Ancak çocuklarının yanına gelmek zorunda kalan yaşlıların (2 kişi) evlerine gitmek istedikleri ve bu durumdan memnun olmadıkları belirlenmiştir. Nitekim bu katılımcılar, kısıtlama bitmeden evlerine dönmüşlerdir. Elbette yaşlı bir bireyin yetişkin bir çocuğun evine taşınacak olması sadece mevcut ikametgâhlarından taşınmaları değil, onlar için ortam değişikliğidir (Golant, 2003). Bu nedenle sadece basit bir yer değişimi değildir. Yaşanılan evin kokuları, sesleri, tatları ve yaşadığı duygular, zaman ve mekândaki bir birikim ile oluşan tarihsel anların "Deneyimsel hatırlama" yerleridir (Kontos, 2005). Keza yaşlı bireylerin anısal bellek kullanımının daha fazla olduğunu söyleyebiliriz.

Kendi evime gitmek istiyorum. Eşimle bu evde yaşadım. Onun ruhu bu evde benimle, her yerde hatırası var! Öleceksem de evimde öleyim. Damat evinde ölmek istemiyorum. Bu yaşta düştüğümüz hale bak! Ölüm Allahtan gelir. Tedbirleri alalım ama bizde dışarı çıkalım. İşlerimizi yapalım en azından yürüyalım. Merdivenlerden rahat inip çıkıyordum şimdi zorlanıyorum. Organların çalışmamasından öldürecekler bizi (93 Yaşında, K11).

Ben evime gideceğim. Evim 1. Katta hiç olmasa evin önüne çıkarım ayağım toprağa değer. Kaldım burada hapis bacaklarım tutuldu. Yürümeyi unutacağım (93 Yaşında, E9).

93 yaşındaki kadın katılımcının "damat evinde ölmek istemiyorum" söylemi kültürel ve toplumsal bir kod olup geleneksel olarak yaşlılara "erkek evlat bakar" yaklaşımının bir yansıması olarak yorumlanmıştır. Elde edilen veriler değerlendirildiğinde toplumsal yapıdan kaynaklanan aile işbirliğinin etkinliği bu süreçte artmıştır. Yaşlı bireylerin birçok ihtiyaçlarının aile bireyleri ya da akrabalar tarafından karşılandığı belirlenmiştir. Ayrıca çalışma grubunda geniş aile yapısı içerisinde yaşamını sürdüren katılımcıların bu süreci daha olumlu geçirdikleri tespit edilmiştir.

Günler gelip geçiyor benim hayatımda çok bir şey değişmedi. Biz kimseye gitmiyoruz kimsede bize gelmiyor. Bizim burası güzel evimiz bahçemiz var oğlum gelinim torunum var bir torunum evli diğeri üniversitede okuyor. Hep beraber kendimizi koruyoruz (73 Yaşında, K6).

Küçük alışverişimi kendim yakındaki marketten alıyorum diğer alışverişlerimi yiyeceklerimi var sağ olsun o yapıyor (69 Yaşında, K9).

Salgın sürecinde yaşanan sosyal sorunların kadın ve erkek açısından bazı farklar oluşturduğu tespit edilmiştir. Örneğin kadın katılımcılar arkadaş toplantıları ve günlere katılmaktan şikâyetçi olurken, erkek katılımcılar dışarıda rahat dolaşamamaktan şikâyet etmişlerdir. Bu durum toplumsal cinsiyete dayalı rollerin devamı olarak yorumlanmıştır.

Komşularımız var arkadaşlarımız var ama öyle eskisi gibi konuya komşuya gitmiyorum. Kendimizi koruyoruz. Diğer çocukluklarımız da gelip gitmiyor. Ramazanda eskiden hep beraber iftarlar yapılır iftarlara gidilirdi şimdi kaldık tek başımıza. Evdeyiz hiçbir yere gitmiyorum. Komşularla hep birlikte teravi namazına giderdim şimdi gidemiyoruz çok üzülüyorum (76 Yaşında, K6).

Eskiden daha çok günlerim olurdu ona giderdim. Şimdi evde Whatsapp başında vakit geçiriyorum (70 Yaşında, K5).

Gezmek dışarılara gitmek istiyorum ama gidemiyorum. Arabam bir aydır kapının önünde bekliyor (67 Yaşında, E7).

Yapılan değerlendirmeler özetlendiğinde aile/arkadaş/komşular ile görüşememe ve toplu ibadet yapamama gibi engeller, salgın sürecinde yaşlı nüfusun yaşamlarındaki belirgin sosyal-kültürel değişimler olarak tespit edilmiştir.

Ekonomik etkiler

COVID-19 salgın süreci, Giresun ilindeki yaşlı nüfusu ekonomik açıdan da olumsuz etkilemiştir. Elde edilen veriler değerlendirildiğinde ekonomik etkilerin sosyal güvenlik, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve dul kadın olma durumuna göre değiştiği belirlenmiştir. Yapılan araştırmalar sosyal güvence dışında kalan kadınların daha çok eşi vefat etmiş 65 yaş ve üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir (SPF,2011; akt. Ak & Közleme, 2017). Bu durum Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranlarının düşük olmasına, toplumsal cinsiyet rollerine, emek piyasasındaki talep faktörlerine, sosyal değerlere ve aileye kadar çeşitli değişkenlerle açıklanabilir (Dedeoğlu, 2000). Elde edilen veriler değerlendirildiğinde özellikle kadın katılımcıların sosyal güvence yoksunluğu dikkat çekmiştir. Sosyal güvenceden yoksun olan kadınların ekonomik bağlamda sorunları olduğu, bazı kadınların yoksulluk yaşadıkları ve sosyal yardımlarla geçindikleri belirlenmiştir. Nitekim dünya genelinde COVID-19 salgını, ekonomik yapıyı olumsuz yönde etkilemiş ve küresel ekonomik eşitsizliği daha da derinleştirmiştir. Bu durum ise özellikle yaşlı kadınlar ile engelli yaşlıları daha fazla etkilemiştir (UN, 2020).

COVID-19 sürecinde, katılımcıların hastalığın daha çok sosyal ve psikolojik etkilerinden şikâyet etmeleri dikkat çekmiştir. Böyle olmakla birlikte refah seviyesi iyi olan yaşlı nüfusun bu süreci daha olumlu geçirdikleri belirlenmiştir. Erkek katılımcıların tümünün emekli maaşlarının olduğu belirlenirken, kadınlardan sadece 4’ünün kendilerinin emekli maaşlarının olduğu, 5 kadının ölen eşlerinin emekli maaşını aldıkları, 2 kadının ise yaşlılık maaşı ve sosyal yardımlarla geçindikleri belirlenmiştir. Katılımcılardan 69 yaşındaki kadın katılımcının hala komşularına ücret karşılığında fındık toplamaya gittiği belirlenmiştir.

Ekonomik yaşamın zorlu koşulları bazı yaşlı bireyleri daha çok etkilemekle birlikte, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ekonomik anlamda da dikkat çektiğini söyleyebiliriz. Salgın sürecinde ekonomik açıdan dezavantajlı grupta yer alan yaşlılardan, özellikle sosyal yardım ve yaşlılık maaşı dışında geliri olmayan boşanmış veya eşi ölmüş, kadın katılımcılar olduğu tespit edilmiştir. Örneğin bir kadın katılımcının ekonomik zorluklar nedeni ile damadı ve kızı ile yaşamak zorunda kaldığı belirlenmiştir. Bazı katılımcılar ise normal şartlarda da emekli maaşının yeterli olmadığını belirtmiş, salgın sürecinde her şeyin daha pahalı olduğunu ve bu nedenle zorlandıklarını vurgulamışlardır. Yapılan araştırmalar yoksulluğun, yaşa, cinsiyete ve belli risk guruplarına göre değiştiğini ve yaşlı bireylerin ekonomik değişimlerden daha fazla etkilendiğini göstermektedir (Ak & Közleme, 2017). Elbette ekonomik

eşitsizliği doğuran birçok neden sıralanabilir. Ancak iktidar ve güç ilişkilerini, kapitalist üretim modellerini ve toplumsal eşitsizliklerin mekânsal yansımalarını anlamadan ekonomik sorunları anlamak olanaksızdır (Harvey, 2001). Ekonomik sorunların varlığı yoksulluğa neden olmaktadır. Yaşanan yoksulluk ve özellikle yaşlı bireylerin yoksulluğu, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine bağlı olarak kadınların çalışma hayatına girememelerine, sosyal güvence koşullarına ve ülkenin genel ekonomik gelişmişlik düzeyine göre değişmektedir (Dedeoğlu, 2000). Bu bağlamda elde edilen veriler değerlendirildiğinde, eşi ölmüş ya da boşanmış ve sosyal güvenceden yoksun kadınların ekonomik sorunlarının daha fazla olduğu anlaşılmıştır. Toplumsal eşitsizlikler nedeni ile kadınların yoksulluk deneyimleri farklı zamanlarda, mekânlarda ve yaşlarda farklı biçimlerde gerçekleşebilmektedir.

Her hangi düzenli bir gelirim yok yaşlılık aylığım var eskiden evlere temizliğe giderdim şimdi gidemiyorum bedenim çok yıprandı. Ancak komşularıma fındık toplamaya gidiyorum. Seni idare ederiz diyorlar gücüm yettiği kadar topluyorum. Geçen yıl gittim bu yıl bilmiyorum. Çocukluğumdan beri çalıştığımızdan yıpranmışız ama milletin eline mi bakacağım mecbur çalışacağız (69 Yaşında, K10).

Yaşlıların çoğu emekli ve emekli maaşı ile geçimini sağlıyor dışarıya gidecek gezecek paraları ya da güçleri yok. Yani yaşlıların evde durması daha kolay gezecek paraları zaten yok (65 Yaşında, E1).

Salgın nedeni ile her şey daha pahalı oldu giderek daha zorlanıyorum. Her şeyin fiyatı iki katına çıktı tamam tüm dünya etkilendi ancak her ülkeyi aynı etkilemedi. Şu son iki aydır çok zorlanıyoruz hayatımız her anlamda zorlaştı önceden markete gidince 40 lira verdiğime şimdi 80 lira veriyorum (72 Yaşında, E3).

Elde edilen veriler değerlendirildiğinde ekonomik sorunların çok boyutlu olduğu, aile yapısı ve aile işbirliğinin ekonomik destek boyutunun salgın sürecinde devam ettiği belirlenmiştir. Toplumumuzun yardımlaşma kodlarının yaşanan tüm krizlerde olduğu gibi salgın sürecinde de devreye girdiği ve ekonomik sorunların aile işbirliği ile çözümlenmeye çalışıldığı tespit edilmiştir. Ancak sosyal devlet yapısının gereği olarak, yardıma ihtiyaç duyan yurttaşların ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanması bir zorunluluktur (Can, 2013). Elbette toplumsal yardımlaşma ve aile işbirliği önemlidir fakat sosyal devletin, özellikle dezavantajlı bireylerin sorunlarının çözümü noktasında, öncülük görevi bulunur. Bu nedenle yoksulluğa karşı mücadelede aileyi ön plana çıkarmak yerine sosyal devlet kaynaklarını kullanmaya yönelik planların yapılması gerekir. Bu bağlamda veriler değerlendirildiğinde, ekonomik yetersizlik nedeni ile yetişkin çocuklarına bakmak zorunda kalan yaşlı bireylerin ya da yetişkin çocukları tarafından bakım verilen yaşlı bireylerin olduğu anlaşılmıştır. Katılımcılar arasında özellikle geliri olmayan boşanmış yetişkin çocukları ve torunları ile birlikte yaşamak zorunda kalan yaşlı nüfusun, salgın sürecinde çeşitli ekonomik ve sosyal sorunlarla karşılaştıkları belirlenmiştir.

Yasaklı günler hiç iyi geçmiyor. Evin içinde çoluk çocuk gürültü patırtı, maddi zorluklar çok bunaldım. Yasak ama evin önünde

bir park var oraya çıkıp biraz oturuyorum hava alıp geliyorum yoksa evde kafayı yiyeceğim çocuklar da evde. Alışmışım sessizliğe kızım boşandı bizimle iki çocuğu ile yaşıyor beş altı ay oldu. Hem onun stresi hem hastalık Allah sonumuzu iyi etsin (65 Yaşında, K2).

5.4. Değişen Günlük Yaşam Pratiğinde Geliştirilen Stratejiler

Strateji, değişen koşullara uyumu içeren bir süreç olarak da tanımlanmaktadır (Murray & Grimsley, 1994). COVID-19 salgın sürecinden günlük yaşam pratiği etkilenmiş, ürün kullanım tarzlarında değişimler meydana gelmiştir. Örneğin hijyen ve dezenfektan gibi bazı ürünlerin kullanımı yaygınlaşmıştır. Bu bağlamda günlük yaşamlarında kısıtlamaya maruz kalan yaşlı bireyler, yeni yaşam tarzı alışkanlıklarına uyum için bazı stratejiler geliştirmişlerdir. Bunlar; temizlik ve hijyen kullanımı, sosyal ilişkilerde sosyal medya ve akıllı telefon kullanımı, genel sağlıklarını koruma amaçlı fiziksel aktivite ve hobi stratejileri olarak belirlenmiştir.

Salgınla birlikte yaşam tarzı alışkanlıkları değişmiş, sokağa çıkma kısıtlaması ile yaşlı bireyler ev içerisinde yaşamlarını geçirmeye başlamışlardır. Bu sürecin en önemli vurgusunun temizlik ve hijyen olması, kadınların daha çok bu konuda stratejiler geliştirmelerine neden olmuştur. Bu bağlamda COVID-19 ile mücadelenin zamanın ve mekânların etkin kontrolü ile sağlanabilirliği ortaya çıkmıştır (Çakır, Gül & Karaman, 2020). COVID-19 bulaşısı temas sonrası ellerin ağız, burun veya göz mukozasına götürülmesi ile olmaktadır. Bu nedenle dezenfeksiyon ve hijyen, bu salgının en etkili olguları haline gelmiştir (Çakır, Gül & Karaman, 2020). Nitekim Giresun örnekleminde elde edilen bulgular da bunu destekler niteliktedir.

Evde kalınca daha çok ev işi yapıyorum temizlik yapıyorum. El işi yapıyorum siparişlerim var aynı zamanda iğne oyası yapıp satıyorum. Namazımı kılıyorum kuranımı okuyorum. Gün gelip geçiyor. Allaha gelen bir şey ne yapalım (73 Yaşında, K1).

Oğlumun yaptığı alışveriş torbalarını hemen balkona koyuyorum bir gün bekletiyorum sonra açıp içeri mutfaka koyuyordum. Söylenen tüm tedbirlere ben uymaya çalıştım TV seyretmeyi sevmem ama bu süreçte sürekli haberleri izledim doktorları dinledim, ev işi yaptım temizlik yaptım yoksa günler geçmiyor günlerim vardı hiç birine gidemedim (75 Yaşında, K4).

Evdeyim TV seyrediyorum orucumu tutuyorum kuran okuyorum. El işi yapıyorum kendimi oyalamak için iğne oyası yapıyorum. Bahçemiz var bahçeye çıkıyorum geline yardım için otları temizliyorum olmuş ürünler varsa topluyorum. Torunum var ona bakıyorum, günler gelip geçiyor (73 Yaşında, K6).

Toplumsal cinsiyet rollerinin bu süreçte de devam ettiği, kadınların daha çok ev işleri ile meşgul oldukları, erkeklerin ise alışveriş ve kamusal alandaki işleri yaptıkları belirlenmiştir. Kadınların daha çok erkekler tarafından yapılan alışveriş torbalarını, dışarıda giyilen kıyafetleri yıkama, ev işleri ve el işi, tarla işi, torunlara bakma gibi işleri yaparak günlerini geçirdikleri belirlenmiştir. Çünkü mekânların kullanım biçimleri ve deneyimlenmesi, ataerkil ve geleneksel toplumlarda yaşamını sürdüren kadınlar ve erkekler için farklıdır (Blunt,

& Rose, 1994; Rose, 1993). Araştırmadan elde edilen veriler değerlendirildiğinde salgın sürecinde de kadınların daha çok ev işleri ve temizlik yaptıkları, temizlik ve dezenfektan konusunda stratejiler geliştirdikleri belirlenmiştir. Örneğin tüm yüzeyleri (yerler, kapı kolları, alışveriş yapılan ürünlerin yüzeyleri vb. gibi) çamaşır suyu ile sildikleri, evi daha çok havalandırdıkları ve daha sık çamaşır yıkadıkları belirlenmiştir. Buna karşın erkek katılımcıların ise kamusal alanda yer almaya devam ettikleri ve bu alandaki faaliyetlerine yönelik stratejiler geliştirdikleri belirlenmiştir. Örneğin evlerine yakın olan marketlere alışverişe gittikleri, maske ve mesafe kuralına uyarak hava almaya çıktıkları ya da özel araçları ile çarşıya, alışverişe, bankaya gittikleri belirlenmiştir. Bazı kadınların ise bu süreçte hiç dışarı çıkmadıklarını belirtmeleri dikkat çekmiştir.

Alışverişimi yapmak markete gitmek için dışarı çıktım arabam ile gittim arabam ile geliyorum. Maskemi taktım, hijyen kurallarına dikkat ettim (68 Yaşında, E2).

Eve alınan her şeyi balkona atıyorsun eşimin tüm giydiklerini alışverişten sonra kurutma makinasına atıyorum ya da yıkıyorum. Ben evden hiç çıkmadım alışveriş için eşim çıktı (68 Yaşında, K3).

Değişen yaşam pratiğinde teknoloji kullanımının da yaşlı bireylerin hayatını birçok açıdan olumlu etkilediği belirlenmiştir. Ancak modern teknolojiler ve internet hizmetleriyle verimli bir etkileşimi olan genç nüfusun aksine, yaşlıların çoğunun internet ve akıllı telefonlara sınırlı erişimi ve kullanımı söz konusudur (Muhtar, 2020). Araştırma örnekleminde elde edilen verilere göre akıllı telefon gibi teknolojik araç erişimi ve bilisi olan yaşlı bireylerin bu süreci daha olumlu geçirdikleri belirlenmiştir. Nitekim sosyal medya kullanarak günlük yaşamı eğlenceli hale getiren katılımcılar dikkat çekmiştir. Sosyal medya kullanımı ile hem aile hem de toplum içindeki diğer insanlarla etkileşim, yaşamdan zevk almalarına zemin hazırlamıştır. Sosyal yaşamın değişimine bağlı olarak görüntülü arama gibi teknolojik imkânlardan yararlanma, sürecin olumlu geçirilmesinde etkili olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle iletişim teknolojisi sahipliği ve kullanımı, salgın sürecinde yaşlı nüfus açısından da önemli olduğu belirlenmiştir.

Bu günlerde daha çok telefonun başında Whatsapta vakit geçiriyorum. Whatsapta arkadaş gruplarım var ona bir şey yaz yazılanları oku derken akşam nasıl oluyor bilmiyorum. Komşuların sesi nereden geliyorsa oraya yönelip balkondan camdan konuşma derken günler geçiyor. Whatsapp başında, balkonda sohbet muhabbet hiç sıkılmadan günler geçiyor (70 Yaşında, K5).

Ben sürekli facebook kullanıyorum yazılar yazıyorum hiç sıklırmıyorum. Benim çok takipçim var kızım, yazılar yazıyorum. Gençlere facebooktan bilgiler veriyorum. Gün nasıl geçiyor bilmiyorum (83 Yaşında, E4).

Aile üyeleri ve arkadaşlarla iletişim kurmak, endişe ve yalnızlık duygusunu azaltarak yaşlı yaşamını desteklediği söylenebilir. Deneyimleri paylaşmak, aynı duyguları belirtmek bu sürecin günlük yaşam stratejileri arasındadır.

Değişen günlük yaşam ve özellikle sokağa çıkma kısıtlaması, katılımcıların fiziksel sağlıklarını korumak için de bazı stratejiler geliştirmelerine neden olmuştur. Örneğin evde yürüyüş yapmak, basit egzersiz yapmak, yakın çevrede yürüyüşler, kırsal alana gitmek, tarlada çalışmak gibi. Katılımcıların fiziksel aktivitelere önem vermeleri sağlığa kavuşmanın bir yolu olduğu görüşünden kaynaklanmaktadır. Değişen günlük yaşam tarzına bağlı olarak bazı kadın katılımcıların bu süreçte daha fazla el işi (iğne oyası, örgü işi, yün yorgan yıkama ve dikimi vb. gibi) hobilerine zaman ayırmış olmaları dikkat çekicidir. Bazı kadınların el işi hobilerinden gelir elde ettikleri de belirlenmiştir.

Felçli olan kolum açılınsın diye bu süreçte elişi yapıyorum evi toparlayıp temizlik yapıyorum. Her gün özellikle yapıyorum felçli tarafım açılınsın diye, çünkü başka gideceğim spor ve fizik tedavi yerim yok. El işi, namaz kılma, kuran okuyorum bir evin içinde ne yapılır ki vakit çok zor geçiyor (65 Yaşında, K9).

Evde oyalanıyorum. Evde kültürel hareketleri yapıyorum. İstedikten sonra evde de oyalanacak bir şey yapıyor (65 Yaşında, E1).

Bu süreçte tüm yorganlarımı döktüm yıkadım diktim yeniden sırdım ve sattım. Zaman geçsin diye yaptım (69 Yaşında, K10).

5.5. Coğrafi Çevrenin Etkileri

Beşeri coğrafya çalışmalarının bir kısmı, kırsal ve kentsel alanlardan, ev ve ötesinden topluluğa kadar çevrenin ve çeşitli ölçeklerin yaşlanma ile yaşlılık dönemi için önemine dikkat çekmektedir. Bu tür çalışmalar, yaşlı insanların çevreyle etkileşimlerinde oluşacak değişikliklerin yaşlı bireylerin yer duygularını ve aidiyetlerini etkileyebileceğini ve böylece sağlıklı ve başarılı yaşlanmayı desteklemek için çevrenin önemi vurgu yapmaktadır. Konut, sosyal topluluk, mahalle, kentsel ya da kırsal yaşam çevreleri, bireylerin başarılı şekilde, yerinde yaşlanması için önemli roller üstlenmektedir (Özgür, 2019). Bu nedenle coğrafi çevre potansiyelleri, COVID-19 salgın süreci ve sonrasında, yerinde ve sağlıklı yaşlanma projeksiyonlarına önemli katkılar sunacaktır.

Doğal çevre içerisinde yaşayan insan topluluklarının etkiledikleri ve etkilendikleri alanların bütününe coğrafi çevre denir (Özcağlar, 2001). Coğrafi çevrenin etkileri, yaşlanma ve çevresel bir tema olarak mekân ile bağlantısı yaşlanma araştırmalarındaki mevcut psikososyal düşüncelerin çok ötesindedir (Skinner vd., 2018). Çünkü coğrafi çevrenin insanlara sunduğu olanaklar aynı olmadığı gibi, toplumların kültürel kodları ile fırsat ve tehdit algıları da aynı değildir. Bu nedenle mekânların kullanım şekilleri, nasıl üretildikleri, kentsel ya da kırsal dokuları, kültürel kodlarla nasıl şekillendikleri, günlük yaşam pratiklerindeki kullanım alanları ve anlamlarının analiz edilmesinin önemli olduğunu varsayılmaktadır.

Salgın sürecinin, kırsal ve şehirsal yerleşmelerde özellikle de büyük şehirlerde yaşamını sürdüren, yaşlı bireylerde oluşturduğu etkilerin aynı olmadığı anlaşılmıştır. Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, kırsal ile bağlantısı olan yaşlı bireylerin bu süreci daha olumlu geçirdikleri belirlenmiştir. Örneğin bazı katılımcılar, sezon gelmeden köylere ya da yay-

la evlerine gitmişlerdir. Konut özelliklerinin de bu süreçte yaşam üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Nitekim manzaralı ve bahçeli evlerin pozitif etki yaptığı, buna karşın küçük ve standartları düşük konutların yaşlı yaşamlarını negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu süreçte "evin ötesi" olan "mahalle ortamı" ve "rekreasyonel fırsatların", yaşlı bireyler üzerinde olumlu etkilere sahip olduğu belirlenmiştir.

Evimizin önünde bahçemiz var evin önünde oturduğumda karşımda deniz var canın istediğinde otur denizi seyret canın istediğinde bahçede dolaş. Burada evler birbirine çok uzak (75 Yaşında, K7).

Evim sahilde manzaram güzel. Komşularıyla balkondan camdan sohbet ediyorum. Evimin önü açık denizi seyrediyorum hiç sıkılmıyorum (70 Yaşında, K5).

Öyle evde tek başına kalıyorsun bari evim güzel bir yerde olsaydı balkona çıkıyorum hiçbir yeri görmüyorum evim küçük etrafta bir insan yok evim güzel bir yerde olsaydı dışarıyı seyrederdim (65 Yaşında, K9).

Giresun'da ikili yaşam sürdürülmesi yani şehir ile kırsal yaşam etkileşiminin güçlü olması, yaşlı bireylerin bu süreci daha olumlu geçirmelerinde etkili olmuştur. Böyle bir ikili yaşamın tercih edilmesinde, elbette şehirsal hizmetlerden daha fazla yararlanma isteği etkili olmaktadır (Doğanay & Alım, 2010). Şehirlerde eğitim, iş ve sağlığa erişimin daha kolay olması, Giresun'da da ikili yaşamı desteklemektedir. Bu yaşam tarzının özellikle yaşlı bireyler arasında daha yaygın olduğu belirlenmiştir. Nitekim katılımcıların çoğunun kırsal ile bağlantılı yaşam sürdürmeleri, salgın süreci yönetimini olumlu yönde etkilemiştir.

Şehirdeki evde bir balkondan diğer balkona çıkıyordum sıkılıyordum ellerimi sık sık yıkıyordum. El yüz yıkama derken günler geçiyor ama sıkılıyorsun şimdi köydeyiz rahatım bir ay boyunca hiç evden çıkmadım sadece köye gelmek için çıktım asansöre bile binmedim arabamıza bindim köydeki evimizde indim. Bacaklarımda sorun var yürüyüş yapmam gerekiyor. Köyde yürüyüşümü yapıyorum etrafta kimse yok evler uzak bahçe işleri ile uğraşıyorum. Köye geldiğimizden beri çok rahatım (68 Yaşında, K3).

Yaylaya sezon açılmadan erkenden geldim çünkü evde çok bunaldım zaten oğlum sürekli dışarıda eve gidip geliyordu. Yayla daha güvenli daha rahat korunurum bu nedenle sezon açılmadan geldim (73 Yaşında, K4).

Konutların mimarî özelliklerinde olduğu gibi kırsal kesimde ikamet edilmesinin de COVID-19 algıları üzerinde etkili olmadığı ancak hastalıkla mücadele süreci yönetimini olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Çünkü bireylerin gelir dağılımı, sosyal refah durumu, bireysellik, ekonomik hayatta aktif olma, kendine yetebilme durumunun coğrafi çevrenin sunduğu kaynaklara göre değiştiği söylenebilir. Elde edilen veriler değerlendirildiğinde, mekânsal özellikler salgın sürecinde oluşan yeni yaşam koşulları üzerinde etkili olmaktadır. Örneğin coğrafi çevrenin sunduğu rekreasyonel fırsatlar, yaşlı nüfusun bir kısmının günlük yürüyüş gibi aktiviteleri yapmalarına imkân tanımaktadır. Bu alanların varlığı kısıtlama

günlerinde, yaşlı bireyler için ev dışında güvenli yerler olarak ifade edilmiştir.

Bizim mahalle şehirden uzak vadinin içerisinde oturuyorum mahallenin üst tarafında ev yok yeşillik doğa bu nedenle her gün oraya yürüyüşe gidiyorum. Günde 2, 3 kez gider gelirim insan yok insanların olduğu yerlere gitmiyorum. Doğada yürüyüş yapıyorum. Bu kısıtlı günlerde de çok sıkılmadım çünkü bizim evin olduğu yer doğa ile iç içe gezilecek insanların olmadığı alanlar var oralarda geziyorum hava alıyorum ve yürüyüşümü yapıyorum. Şehir merkezinde oturan arkadaşlar çok şikâyetçi çok bunalmışlar. Kafayı yedik bunaldık diyorlar. Ben şanslıyım evimin yeri müsait köyüm de var şu ana kadar bir kez gittim bahçeye baktım geldim havalar ısınır ısınmaz hemen köye gideceğim. Ektiğim ürünleri aynı zamanda satıyorum. Şehir merkezine sadece bir kez gittim o da maşımı çekip geldim (66 Yaşında, E6).

Hastalık sürecindeki kısıtlamaların uzaması bireyin yaşamındaki önemli sosyal destek mekanizmalarının azalmasına, yalnızlık ve ötekileştirme sorununun gündeme gelmesine kırgınlığa ve kızgınlığa neden olmaktadır. Ancak bu süreçte yaşanan psikolojik ve sosyal etki boyutlarının, şehirlerin doğal-kültürel yapısına göre değişiklik gösterdiği varsayılmaktadır. Bu nedenle salgın sürecinde yaşanan sorunların bölgesel ve yerel farklar taşıdığını söyleyebiliriz.

Bizim hayatımızda çok değişen bir şey olmadı. Günlük yaptığımız işleri aynen yapmaya devam ediyoruz. Sadece çarşıya gidemiyorum. Bizim mahallede herkesin evi apartman da olsa ki bu apartmanlar aile apartmanı bahçenin içerisinde yani herkesin bahçesi var evler birbirine çok yakın değil. Herkes evinde bahçesinde işini yapıyor. İneği tavuğu olan var onlara bakıyor. Eski gibi işler devam ediyor. Biz şanslıyız ablam şehir merkezinde apartmanda oturuyor, kafayı yedik duvarlara bakmaktan, balkona çıksan karşında duvar evde yine duvar diyor. Dışarı çıkıp bir hava alsan nereye gideceksin yasak. Bizim burası cennet bu günlerde herkes buralara gelmek istiyor. Bizim hayatımızdaki tek değişiklik çarşıya gitmemek (67 Yaşında, E7).

Elde edilen veriler değerlendirildiğinde, mekânsal özelliklerin bu süreçte etkili olduğu belirlenmiştir. Giresun'un küçük ölçekli bir şehir olması ve genel bir kısıtlama olmaması da serbest günlerde bazı yaşlı bireylerin diğer yaş grupları ile etkileşim içerisinde bulunmasına ve alışveriş yapmalarına imkân sağlamıştır.

Ufak alışverişlerimi yakında market var ben alıyorum.....iki defa çarşıya ve bankaya gittim insanları rahat ve kalabalık görünce ben bile rahatladım (70 Yaşında K5).

Salgından korunmanın en etkili yolunun sosyal izolasyon olması, bu süreçte mekânsal faktörlerin etkisini göstermiştir. Konutların özelliği, manzara, bahçe, hobi tarım alanları, kırsal ile bağlantı vb. gibi özelliklerin salgın sürecinde de yaşlı bireylerin yaşamlarında olumlu etkileri olduğu belirlenmiştir.

6. Sonuç ve Öneriler

COVID-19 ile ilgili görüşlerden elde edilen veriler değerlendirildiğinde, yaşlı bireylerin hastalığı anlamaya çalıştıkları ve

hastalık üzerinde kişisel kontrollerinin düşük olduğu belirlenmiştir. Ancak hastalık ile ilgili gelişmelerin yakından takip edildiği ve yetkililer tarafından belirtilen tüm önlemlerin uygulanmaya çalışıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Salgın sürecinde sokağa çıkma kısıtlamasının uygulanması, yaşlı bireylerin yakınları özellikle çocukları ve torunları ile görüşme olanaklarını azaltmış, bu durum endişe ve üzüntüye neden olmuştur. Yaşlı nüfus, alınan önlemleri genelde doğru bulmakta ancak bazı düzenlemelerin adil olmadığı yönünde görüş belirtmişlerdir. Nitekim serbest günde (Pazar günü) sokaklarda gördükleri diğer bireylerin sorumsuz ve rahat davranışları, bazı katılımcılar üzerinde olumsuz duygulara neden olmuştur. Böyle olmakla birlikte Giresun'un küçük ölçekli bir şehir özelliği göstermesi, yaşlı bireylerin serbest günlerde evlerinin dışında, yakınları ve diğer insanlarla görüşmelerine olanak sağlamış ve alışverişlerini rahatlıkla yapabilmişlerdir. Bu durum bazı yaşlı bireyler üzerinde olumlu bir etki bırakmış ve sürecin daha pozitif geçirilmesine katkı sağlamıştır. Araştırma sonucunda katılımcıların, diğer günlerde de zaman zaman hastaneye, eczaneye, bankaya gittikleri ve alışverişlerini yaptıkları belirlenmiştir.

COVID-19 salgın sürecinde aile bağlarının geliştiği ancak komşu ve arkadaş ilişkilerinin zayıfladığı dikkat çeken sonuçlardan birisi olmuştur. Bu süreçte sosyal medya özellikle de görüntülü konuşma yapabilme gibi işlevleri olan akıllı telefonların kullanımı önem kazanmıştır. Bu nedenle teknoloji kullanmayı bilen yaşlı bireylerin süreci daha kolay ve olumlu geçirdikleri sonucuna varılmıştır. Kültürel yapının bir sonucu olarak bu süreçte yaşlı nüfusa en büyük desteğin yetişkin çocukları ve yakın akrabaları tarafından sağlandığı belirlenmiştir. Çünkü yaşlılık ve yaşlılara karşı tutum ve davranışlar ülkelere ve kültürlere göre farklılık gösteren bir olgudur. Bu bağlamda nüfusun yaşlanması ve temel olarak yaşlılığın bir sorun olarak görülüp görülmemesi, toplumun değer yapısı ile de ilintilidir. Toplumsal olarak yaşlı bireylere çocukları ya da yakınları bakar yaklaşımının, salgın sürecinde nispeten arttığı ve yardımlaşma kültürü ile salgının yaşlılar üzerindeki olumsuz etkileri azaltılmaya çalışılmıştır.

COVID-19 sürecinde hastalık-ölüm ve yaşlılık söylemlerinin sıklıkla kullanılması, yaşlı nüfusu olumsuz etkilemiştir. Sosyal izolasyon süreci, yaşlıların günlük yaşamlarında travmatik bazı değişikliklere neden olmuş ve bu durum yaşlı nüfus üzerinde psikolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel etkiler bırakmıştır. COVID-19 salgın hastalığına yaklaşımının ise kültür, sosyal normlar ve din gibi faktörler ile şekillendiği dikkat çekmiştir.

Bulgulara göre geniş ailede yaşamını sürdüren yaşlılar, salgın sürecin olumsuz koşullarından daha az etkilenmişlerdir. Salgın sürecinde aile bağlarının geliştiği, aile içi yardımlaşmaların arttığı tespit edilmiştir. Bu sonuç, çalışmaya dâhil olan yaşlılarda aile ilişkilerinin korunduğunu ve aileye verilen önemi ortaya koymaktadır. Bazı katılımcıların, ihtiyaçlarının karşılanması noktasında, ailelerinden sosyal ve ekonomik destek aldıkları dikkat çekmiştir. Sosyal ve ekonomik hayatta aktif olan yaşlı bireylerin bu süreci daha pozitif geçirdikleri belirlenmiştir. Diğer dikkat çeken sonuç ise kronik hastalığı olan yaşlı bireylerin daha tedirgin ve dikkatli oldukları yö-

nüdedir. Herhangi bir sağlık sorunu olmayan ve yaşamın her alanında aktif olan yaşlı bireylerin ise kısıtlamanın uzamasından şikâyet ettikleri ve bu durumu kabullenmekte zorlandıkları belirlenmiştir.

Birleşmiş Milletler (2020), COVID-19'un yaşlı bireyler üzerindeki etkileri raporunda, yaşlıların gelir ve yaşam standartlarının değiştiği, ekonomik, psikolojik sorunlar yaşandığı ve genel sağlık durumlarında daha fazla sorunlar olduğu belirtilmiştir. Salgın sürecinde, yaşlı istismarı ve yaşlılara yönelik şiddet de artmıştır. Ayrıca 65+ yaş grubu içerisindeki, başta sağlık alanı olmak üzere birçok hizmet sektöründe çalışanların çeşitli sorunlar yaşadıklarına dikkat çekilmiştir (UN, 2020).

Sonuç olarak COVID-19 salgını süreci, özellikle kısıtlamaya en fazla maruz kalan yaşlı bireyler üzerinde sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik etkiler yapmıştır. Kısıtlamanın uzaması ve alınan önlemlerin içeriğinin bazı katılımcılar tarafından yaş ayrımcılığı olarak algılanması da dikkat çekici bir sonuç olmuştur. "DSÖ Yaşlanma 2002 Uluslararası Eylem Planında da belirtildiği gibi" sağlık ve sağlıklı yaşam koşulları, coğrafi çevre, meslek, gelir, sosyal statü, sosyal destek, kültür ve toplumsal cinsiyet de dahil olmak üzere çevresel, ekonomik ve sosyal birçok belirleyici faktörden etkilenmektedir (WHO, 2002). Bu bağlamda salgın sürecinin sağlıklı yönetilebilmesi ve alınacak kararların uygulanabilir olması noktasında, söz konusu faktörlerin ulusal ve yerel ölçekte analiz edilmesinin önemli olduğu öngörülmektedir.

Araştırmadan elde edilen veriler ve sonuçlar ışığında konu ile ilgili alınabilecek önlemler şu şekilde özetlenmiştir;

- Yasal önlem ve kısıtlamaların bölgesel ve yerel salgın yayılma hızına göre alınması,
- Yaşlı bireyler için sosyal yaşam alanlarının oluşturulması, örneğin belli saatlerde, belediye, banka, market, park gibi alanların sadece 65 yaş ve üstü bireylerin kullanımına açılması,
- Kısıtlamaların kronolojik yaşa göre değil genel sağlık durumlarına göre alınması,
- Başta akıllı telefon kullanımı olmak üzere yaşlı bireylerin yaşamlarını kolaylaştıracak geronteknoloji ürünlerinin kullanımını sağlanması ve bu bağlamda eğitimlerin verilmesi,
- Aile hekimleri aracılığı ile özellikle kronik sağlık sorunları olan yaşlı bireylere etkin korunma yöntemleri ve sağlık hizmetlerinin bu gibi süreçlerde evde verilmesinin sağlanması,
- Çok riskli kronik hastalığı olan yaşlı bireylere psikolojik destek verilmesi,
- Özellikle fiziksel aktivitelerin yapılacağı özel sağlık birimlerinin oluşturulması,
- Yaş ayrımcılığı ve yaşlılık konusunun ilkokuldan itibaren müfredata alınması,
- Kısıtlamaların kentlerin nüfus, yerleşme, ekonomik, sosyal yapıları dikkate alınarak yapılması,
- Kırsal alanla bağlantısı olan yaşlıların, aktif yaşamlarını destekleyen projelerin geliştirilmesi ve uygulanması,

- Dezavantajlı grupta yer alan yaşlıların sosyal, ekonomik ve psikolojik destek alınmasının artırılması,
- Ergonomik olmayan konutlarda ve özellikle bu konutlarda kalabalık aile yapısında yaşamını sürdüren yaşlı bireylere kısıtlama, yasak yerine sosyal hizmet ve sosyal yaşam alanlarının oluşturulması, kamusal ve gönüllü hizmet sunumları ile park ve bahçelerde günlük aktivitelerinin sağlanması.

Etik Kurul İzin Belgesi

Giresun Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal Bilimler Fen ve Mühendislik Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulu'nun 02 Aralık 2020 tarih ve 05/9 sayılı kararınca "Yaşlı Nüfusun COVID-19 Salgınına İlişkin Görüşleri: Giresun İli Örneği" başlıklı çalışma Sosyal Bilimler Fen ve Mühendislik Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulumuz açısından bir sakıncası görülmemiş olup; uygun bulunmuştur.

Kaynakça

- Acar, Y. (2020). Yeni Koronavirüs (COVID-19) salgını ve turizm faaliyetlerine etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 7-21. <https://doi.org/10.32572/guntad.703410>
- Aiken, L. R. (1995). *Aging: An introduction to gerontology*. Sage Publications. ISBN :0-39-5445-X
- Ak, M., & Közleme, O. (2017). Yaşlı yoksulluğu. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 197-208.
- Akca, M. (2020). COVID-19'un havacılık sektörüne etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 45-64.
- Alpago, H, & Alpago Oduncu, D. (2020). Koronavirüs salgınının sosyo-ekonomik sonuçları. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 99-114. doi: 10.21733/ibad.716444
- Alpago, H. (2015). The correlation between economic status and medical circumstances. *Turkish Economic Review*, 2(1), 3-8 <http://dx.doi.org/10.1453/ter.v2i1.123>
- Andrews, G. J., Cutchin, M., McCracken, K., Phillips, D. R., & Wiles, J. (2007). Geographical gerontology: The constitution of a discipline. *Social Science & Medicine*, 65(1), 151-168. doi:10.1016/j.socscimed.2007.02.047
- Arslan, M. O. (2006). *Küresel kamu malı olarak sağlık ve kuş gribinin Türkiye ekonomisine etkileri*. (Doktora tezi) Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Arun, Ö. (2014). 'Que vadis' Türkiye? 2050'ye doğru yaşlanan Türkiye'yi bekleyen riskler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 1-12.
- Aydın, A. F. (2020) Post-Truth dönemde sosyal medyada dezenformasyon: Covid-19 (Yeni Koronavirüs) Pandemi Süreci. *Asya Studies*, 4(12), 76-90. <https://doi.org/10.31455/asya.740420>
- Baker, E., & Clark, L. L. (2020). Biopsychopharmacosocial approach to assess impact of social distancing and isolation on mental health in older adults. *British Journal of Community Nursing*, 25(5), 231-238. 2020 <https://doi.org/10.12968/bjcn.2020.25.5.231>
- Baldwin, T. (Ed.). (2007). *Reading Merleau-Ponty: on phenomenology of perception*. Routledge. ISBN: 0-203.93610-8
- Beğler, T., & Yavuzer, H. (2012). Yaşlılık ve yaşlılık epidemiyolojisi. *Klinik Gelişim*, 25(3), 1-3.
- Blunt, A., & Rose, G. (Eds.). (1994). *Writing women and space: Colonial and postcolonial geographies*. Guilford Press. ISBN:0-898662-497.5
- Bolsoy, N., & Sevil, Ü. (2006). Sağlık-hastalık ve kültür etkileşimi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(3), 78-87.

- Butler, R. N. (1969). Ageism: Another form of bigotry. *The Gerontologist*, 9(4), 243-246. doi: 10.1093/geront/9.4_part_1.243
- Buttimer, A. (1976). Grasping the dynamism of lifeworld. *Annals of the Association of American Geographers*, 66(2), 277-292. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1976.tb01090.x>
- Can, Y. (2013). Sosyal Hizmetler ve Yoksulluk. *Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Kırklareli.
- CDC COVID-19 Response Team (2020). Severe outcomes among patients with coronavirus disease 2019 (COVID-19). United States, February 12–March 16, 2020. *MMWR Morb Mortal Wkly Rep*, 69(12), 343-346. doi: 10.15585/mmwr.mm6912e2
- Cutchin, M.P. (2009). Geographical Gerontology: New Contributions and Spaces For Development. *The Gerontologist*, 49(3), 440-444. <https://doi.org/10.1093/geront/gnp095>
- Çakır, Ö., Gül, Ö., & Kahraman, S. (2020). Herkes bazen doktora ihtiyaç duyar, ama herkes hijyene her zaman ihtiyaç duyar. https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/63185015/01_Konaklama_Tesislerinde_Covid-19_Yonetim_Kilavuzu20200503-9910-1ddb805.pdf?r
- Çakırçoban, İ. (2010). *İkinci dünya savaşı'nda Türkiye'de bulaşıcı hastalıklarla mücadele*. (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Dedeoğlu, S. (2000). Toplumsal cinsiyet rolleri açısından Türkiye'de aile ve kadın emeği. *Toplum ve Bilim*, 86(3), 139-170.
- Doğanay, H. (2011). Anlamı, tanımı, konusu ve felsefesi bakımından coğrafya ilmi hakkında bazı düşünceler. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 16(25), 1-44.
- Doğanay, S., & Alım, M. (2010). Türkiye'de kırsal nüfusun şehir algısı üzerine bir araştırma: Yeşilyurt köyü (Trabzon). *Doğu Coğrafya Dergisi*, 15(23), 171-184.
- Duru, S. (2019). Yaşlı hastalarda COVID-19, göğüs hastalıkları uzmanlarının bilmesi gerekenler. *EJP Dergisi Ek Sayı*, 125-134 <http://www.solunum.org.tr/TusadData/userfiles/file/EJP-EK-SAYI-COVID19-27042020.pdf#page=126>
- Fu, L., Wang, B., Yuan, T., Chen, X., Ao, Y., Fitzpatrick, T., Li, P., Zhou, Y., Lin, Y., Duan, Q., Luo, G., Fan, S., Lu, Y., Feng, A., Zhan, Y., Liang, B., Cai, W., Zhang, L., Du, X., Li, Y., L., Shu, & Zou, H. (2020). Clinical characteristics of coronavirus disease 2019 (COVID-19) in China: a systematic review and meta-analysis. *Journal of Infection*, 80(6), 656-665. <https://doi.org/10.1016/j.jinf.2020.03.041>
- Gammon, J. (1998). A review of the development of isolation precautions. *Br J Nurs*, 7(6), 307-310. <https://doi.org/10.12968/bjon.1998.7.6.5727>
- Golant, S. M. (2003). Conceptualizing time and behavior in environmental gerontology: A pair of old issues deserving new thought. *The Gerontologist*, 43(5), 638-648. <https://doi.org/10.1093/geront/43.5.638>
- Güler, Ç., & Çobanoğlu, Z. (1994). *Yaşlı ve Çevre*. Sağlık Bakanlığı yayını. ISBN 975-7572-25-X
- Hacimustafaoğlu, M., & Önürmen, Ö. (2018). Enfeksiyon hastalıkları pratiğinde salgın tanımlanması. *Çocuk Enfeksiyon Dergisi*, 12(4), 172-173. doi:10.5578/ced.201852
- Harvey, D. (2001) Spaces of capital: towards a critical geography. Routledge. ISBN:0-415-93240-8, 0-415-93241-6
- Harvey, D., 2004. Space as a Key Word, Marx and Philosophy Conference, Londra. <http://frontdeskapparatus.com/files/harvey2004.pdf>
- Hubbard, P., Kitchin, R., Bartley, B. and Fuller, D. (2002). *Thinking Geographically: Space, Theory and Contemporary Human Geography*. Continuum, ISBN : 2-200-90974-8
- Isaacs, A. N. (2014). An overview of qualitative research methodology for public health researchers. *International Journal of Medicine and Public Health*, 4(4), 318-323. doi:10.4103/2230-8598.144055
- İbiş, S. (2020). COVID-19 salgınının seyahat acentaları üzerine etkisi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 85-98.
- Jiang, F., Deng, L., Zhang, L., Cai, Y., Cheung, C. W., & Xia, Z. (2020). Review of the clinical characteristics of coronavirus disease 2019 (COVID-19). *Journal of General Internal Medicine*, 35(5), 1-5. doi: 10.1007/s11606-020-05762-w
- Kaya, İ. (2014). Coğrafi düşüncede mekân tartışmaları. *Düşünme Dergisi* 2(4), 2147-1622
- Kearns, R. A., & Andrews, G. J. (2005). Positionings in the study of older people. Ageing and place, Gavin J, Andrews, David R, Phillips (Eds), *Ageing and Place Perspectives, Policy, Practice* (pp.9-13). Routledge. ISBN:9780203694510
- Kitchin, R., & Thrift, N. (Ed.) (2009). *International encyclopedia of human geography*. Elsevier.
- Kontas, P.C., (2005) Multi-Disciplinary configurations in gerontology. Andrews, G. J., & Phillips, D. R. (Eds.), *Ageing and Place : Perspectives, Policy, Practice*, (pp.24-36). Routledge. Taylor & Francis ISBN:0-203-69451-1, 0-415-32044-5
- Köşker, H. (2017). Krizlerin turizm sektörüne etkileri üzerine bir araştırma: 2016 yılı Türkiye örneği. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 62, 216-230.
- Kupperberg, P. (2008). *The influenza pandemic of 1918-1919*. New York, Chelsea House Publishers. ISBN:978-0-7910-9640-6
- Kurt, A. (2009). Dindarlığı etkileyen faktörler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1-26.
- Liu, K., Chen, Y., Lin, R., & Han, K. (2020). Clinical features of COVID-19 in elderly patients: A comparison with young and middle-aged patients. *Journal of Infection*, 80(6), 14-18. <https://doi.org/10.1016/j.jinf.2020.03.005>
- Mandiracıoğlu, A. (2010). Dünyada ve Türkiye'de yaşlıların demografik özellikleri. *Ege Tıp Dergisi*, 49(3), 39-45.
- Mukhtar, S. (2020). Psychological impact of COVID-19 on older adults. *Current medicine research and practice*, 10(4), 201-202. doi: 10.1016/j.cmrp.2020.07.016
- Murray, W., Grimsley, M. (1994). Introduction: On strategy. W., Knox, M., & Bernstein, A. (Eds.). *The making of strategy: rulers, states, and war* (pp.1-24). Cambridge University Press. ISBN:0521453895, 0521566274
- Mutlu, C. (2013). Milli mücadele'de Türkiye'de azalan nüfus ve izdivaç meselesi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 85, 170-205.
- Nikiforuk, A. (2000). *Mahşerin dördüncü atlısı salgın ve bulaşıcı hastalıkların tarihi*. (8.baskı), (Çev. Selahattin Erkanlı). İletişim Yayınları.
- Özçağlar, A. (2001). *Coğrafyaya giriş*. Hilmi Usta Matbaacılık. ISBN:975-93704-1-7
- Özgüç, N. (1998). *Kadınların coğrafyası*. Çantay Kitabevi. ISBN:975-7206-18-0
- Özgür, E. M. (2019). Yaşlanmanın coğrafyaları: Coğrafi gerontolojide ilerleme, tartışmalar ve araştırma gündemi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 17(1), 78-109. doi:10.33688/ucubd.512325
- Öztürk, M. (2009). Mekân Algısı. Safran, M. (Ed.), *Tarih Nasıl Öğretilir?* (s.83-95). Yeni İnsan Yayınları. ISBN:978-605-5895-15-0
- Öztürk, M., & Karabağ, S. (2013). Coğrafyada paradigmlar. *Journal of European Education*, 3(1), 8-32.

- Rose, G. (1993). *Feminism & geography: The limits of geographical knowledge*. University of Minnesota Press. Minneapolis. ISBN:0816624178, 0816624186
- Rowles, G. D. (1978). *Prisoners of space?: Exploring the geographical experience of older people*. Westview Press. ISBN:0865310726, 9780865310728
- Sarı, D., & Khorshid, L. (2008). Bulaşıcı hastalıklarda kaynak izolasyonunun psikolojik sonuçları. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 24(3), 83-91.
- Sarı, T. (2017). Zika virusu hastalığı: Türkiye'deki durum ve dünya çapındaki salgının gözden geçirilmesi. *Klinik Dergisi*, 30(1), 2. doi: 10.5152/kd.2017.01
- Skinner, M. W., Andrews, G. J., & Cutchin, M. P. (Eds.). (2018). *Geographical Gerontology: Perspectives, Concepts, Approaches*. Routledge.
- Sylvestre, G. (1999). The geography of aging: a geographical contribution to gerontology. *Prairie Perspectives: Geographical Essays. Saskatoon: University of Winnipeg*, 2, 214-224. ISBN:0-9694203-3-1
- T.C. İçişleri Bakanlığı (2020). <https://www.icisleri.gov.tr/65-yas-ve-us-tu-ile-kronik-rahatsızlığı-olanlara-sokaga-cikma-yasagi-genelgesi>. Son erişim 22 Mayıs 2020.
- Tekin, Ç. S., & Kara, F. (2018). Dünyada ve Türkiye'de yaşlılık. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 3(1), 219-229. <https://doi.org/10.21733/ibad.370584>
- Telli Yamamoto, G., & Altun, D. (2020). Coronavirüs ve çevrimiçi (online) eğitimin önlenemeyen yükselişi. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 25-34. doi: 10.26701/uad.711110
- Tuan, Y. F. (1975). Place: An experiential perspective. *The Geographical Review*, 65(2), 151-165. <https://doi.org/10.2307/213970>
- Tuan, Y. F. (1977). *Space and place: The perspective of experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press. ISBN:0-8166-3877-2
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2019). Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi, <http://www.tuik.gov.tr>. Son erişim 20 Mayıs 2020.
- Türkmen, M., & Özarsı, A. (2020). Covid-19 salgını ve spor sektörüne etkileri. *International Journal of Sport Culture and Science*, 8(2), 55-67. Doi :10.14486/IntJSCS.2020.596
- Tüzün, T., Kutlu, M., Kutlu, S. S., Uçar, M., Özdemir, K., & Turgut, H. (2018). Yaşlı hastalardaki enfeksiyonların geriye dönük değerlendirilmesi. *Türk Mikrobiyol Cem Derg.*, 48(2),112-116. doi:10.5222/TMCD.2018.116
- United Nations (UN), (2020). Policy brief: The impact of COVID-19 on older persons. <https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-05/Policy-Brief-The-Impact-of-COVID-19-on-Older-Persons.pdf> Son erişim 14 kasım 2020.
- World Health Organization (WHO). (2002). Active ageing: A policy framework. Geneva: World Health Organization. https://www.who.int/ageing/publications/active_ageing/en/
- World Health Organization (WHO). (2020). Coronavirus disease 2019 (COVID-19): Situation report, 72 <https://apps.who.int/iris/handle/10665/331685>
- Yakar, M. (2018). *Yaşlanma ve yaşlılığa coğrafi bir yaklaşım*. N. Özgen (Ed.), Sosyal Coğrafya içinde, (s.349-382). Pegem Akademi. ISBN:978-605-241-210-7
- Yaşayanlar, İ. (2016). Hicaz yolunda kolera: Rusya Müslümanlarının kullandığı Karadeniz hac yolu ve koleranın yayılımına etkisi. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, (AVID), 4(2), 178-203.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. Baskı). Seçkin Yayıncılık. ISSN:978 975 02 3999 1
- Yıldız, F. (2014). *19. Yüzyıl'da Anadolu'da salgın hastalıklar (Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma) ve salgın hastalıklarla mücadele yöntemleri* (Yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Yılmaz, Ö. (2017). 1847-1848 kolera salgını ve Osmanlı coğrafyasındaki etkileri. *Avrasya İncelemeleri Dergisi-Journal of Eurasian Inquires*, VI(1), 23-55. doi: 10.26650/jes371499
- Yolun, M. (2012). *İspanyol gribinin dünya ve Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri* (Yüksek lisans tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman.

COVID-19 Pandemi sürecinde mevsimlik gezici tarım işçiliği ve çalışma koşulları üzerine bir inceleme: Beylikova (Eskişehir) örneği

An examination on seasonal traveller agricultural labour and working conditions in the COVID-19 Pandemic process: A case study of Beylikova (Eskişehir)

Sedat Benek ^a Recep Baydemir ^{*b} Selim Bozdoğan ^c

^a Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye.

^b Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Şanlıurfa, Türkiye.

^c Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Şanlıurfa, Türkiye.

ORCID: S.B. 0000-0002-5221-9683; R.B. 0000-0002-6263-5242; S.B. 0000-0001-8852-8974

BİLGİ / INFO

Geliş/Received: 24.10.2020

Kabul/Accepted: 01.12.2020

Anahtar Kelimeler:

COVID-19 Pandemisi
Mevsimlik gezici tarım işçiliği
Çalışma koşulları
Nöbetleşe yoksulluk
Beylikova (Eskişehir)

Keywords:

COVID-19 Pandemic
Seasonal travelling agricultural labourer
Conditions of working
Alternately poverty
Beylikova (Eskişehir)

*Sorumlu yazar/Corresponding author:

(R. Baydemir)
recepbaydemir@outlook.com

DOI: 10.17211/tcd.815947

Atf/Citation:

Benek, S., Baydemir, R., & Bozdoğan, S. (2020). COVID-19 Pandemi sürecinde mevsimlik gezici tarım işçiliği ve çalışma koşulları üzerine bir inceleme: Beylikova (Eskişehir) örneği. *Türk Coğrafya Dergisi*, 76, 75-94.
DOI: 10.17211/tcd.815947.

ÖZ / ABSTRACT

Tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 Pandemisi, gelişmiş ülkeler de dahil olmak üzere, tüm ülkeleri ekonomik ve sosyal olarak kasıp kavurmaya devam etmektedir. Bu anlamda, çocuk işçiler ve mevsimlik gezici tarım işçileri gibi toplumun en kırılgan grupları, bu süreçten nasibini en çok alanlar arasında yer almayı sürdürmektedir. Söz konusu sebeple bu araştırma, Şanlıurfa ilinin Eyyübiye ilçesinden Eskişehir ilinin Beylikova ilçesine çalışmak üzere her yıl düzenli olarak giden mevsimlik gezici tarım işçilerinin pandemi sürecindeki çalışma koşullarını irdelemeyi amaçlamaktadır. Temelde alan araştırmasına dayanan bu çalışma, öncelikle, pandemi sürecinde eşitsizliklerin ve yoksullukların fazlasıyla yaşandığı en kırılgan yaşam formlarından birine sahip olan mevsimlik gezici tarım işçiliğini, “yoksulluk kültürü”, “yoksulluk kısır döngüsü”, “nöbetleşe yoksulluk” gibi farklı kavram ve kuramlar bağlamında inceleyerek bir çerçeve oluşturmaktadır. Bu anlamda nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu incelemede, Beylikova ilçesinde çalışan mevsimlik gezici tarım işçi aileleri (2’si ‘çavuş/elçi’ ve 13’ü de ‘işçi/amele’ olmak üzere toplam 15 kişi) ile 16-20 Temmuz 2020 tarihleri arasında yapılan ‘yüz yüze derinlemesine görüşme’ ve ‘yerinde gözlem ve inceleme’ gibi araştırma tekniklerinden elde edilen verilerden hareket edilmektedir. Sonuç itibarıyla bu çalışmada, Covid-19 Pandemi süreciyle birlikte mevsimlik gezici tarım işçilerinin ulaşım masraflarının ikiye katlandığı; çadırlarda kalan kişi sayısının azaltılmasından dolayı alınması gereken çadır sayısının artırıldığı; buna rağmen bir çadırda yaklaşık 6-7 kişinin kaldığı; kadınların erkeklere oranla çok daha fazla çalışmak zorunda kaldıkları; en önemlisi de, mevsimlik gezici tarım işçilerinin, başta işverenler olmak üzere, gittikleri yerlerde çeşitli kesimlerde “insani onurları” aşağılanacak düzeyde sosyal dışlanmaya maruz kaldıkları saptanmıştır. Ayrıca, mevsimlik gezici tarım işçilerinin gittikleri alanlarda çok uzun süre güneşe maruz kaldıkları, sıtma, tansiyon, kalp hastalıkları gibi çeşitli hastalıklara yakalandıkları; bazı yerlerde temiz suya erişemedikleri için, içtikleri su yüzünden birçok kişinin hastanelik oldukları da çarpıcı biçimde ortaya çıkmıştır.

Covid-19 Pandemic which is the impact all over the world, not just the most developed countries, every country suffering from the same impact as both economical and social. The most fragile side of society like child labour and seasonal agricultural labour who is the most affected side of this pandemic can be still progressing in these circumstances. By the reason of this research, in processing pandemic, seasonal traveller agricultural labour who are going for working regularly every year from the province of Şanlıurfa to county Eyyubiye to Beylikova in Eskişehir, aim relating about the schedule of working conditions. Basically this research, as a branch of research, first of all, in process of the pandemic, seasonal traveller agricultural labour who is the one of the most fragile living form having into the unequal poverty eminently, its composing different Notion and chain of the theory like “poverty culture”, “poverty of infertile circle”, “alternately poverty”. In this sense qualitative research method was used in this study, seasonal traveller agricultural labours’ families who work in Beylikova (2 of them sergeant and 13 of them labourer about, a total of 15 people). Techniques, that made among the date of 16-20 July 2020, which were the purpose of gained conclusion from “face to face deeply interview”, “on-site observing and examination”. As a result, in this research, it was doubled of seasonal agricultural workers’ expenses with covid-19 pandemic progress. Because of was decreased amount of person who stays in the tents, they need to buy more tents, although the amount of staying in the one tent 6-7 person, women have to work a range of men, the most important seasonal travelling agricultural workers foremost, by the employer, it has been determined, they exposed to social-pressure, places where their went to various regions by means humiliate the honours of they humanity. Also seasonal travelling agricultural workers, because they exposed to more sun and caught an infection their places where they go, such as malaria, tension, heart diseases various illness. It is a striking fact that for they could not access to clean water, because of this unclean water many people had gone to the hospital in some places.

Extended Abstract

Introduction

Since 1950s years has started to immigration from prairie to city, first of all in the agriculture mechanization depending other reasons heavy landless or existing land because of family's cannot to ensure their livelihood in the Turkey. From the point of view of the Southeastern Anatolia Region, It has been observed that those who migrated from rural to urban for these and similar reasons either went to large and medium-sized cities such as Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır within the region or to large cities with more job opportunities in western regions such as Ankara, Adana, Bursa, Kocaeli, Istanbul, and Izmir. In the Southeastern Anatolia Region, it has been only choices, going on work, people whose come middle and big scaled cities, because of couldn't have developed to industrial sector or cannot become offering an other sector also, by accomodation in the perimeterts of cities for years, the best known and it doesn't need to much qualification which agricultural activities.

As a result of this, great numbers of family, have obliged to go to where finding agricultural job opportunity as seasonal travelling agriculture employee for ensure their livelihood. It is divided into three types, work which in their jobs, in the agricultural employee free family employee, tropical agricultural employee, and seasonal travelling agriculture employee. Seasonal travelling agriculture employee generally are go to becoming work opportunity where with their all family's members and their all equipments, provisions for working. Thus, they are stoped over place's where their go to by employer. They are trying to hold on places given for their accomodation with their opportunities so. To trying to accomodation in this unhealthy conditions seasonal travelling employe families and also children about all family work to together and this families are affected because of sun tan, shortly from bad work and life conditions.

In addition to all these, a new epidemic virus, the first of which was defined as Covid-19, emerged in Wuhan Province, China, on 17 November 2019, and this epidemic later spread almost all over the world. Covid-19 has affected and also it is going on affect to 3,3 billions work force, with its in all the world creating big economic upside-down and working times affects. It has been underlined, in April month 2020, published by ILO, Covid-19 and Working World named in report, emigre employee have stayed more defendless towards Covid-19 Pandemia and in this situation, employee's both reach to their working places and turn back to their family's opportunities, it will be limited. Also it has been evaluated of seasonal travelling employee are in the "most risk group".

Covid-19 Pandemia, by taking hold of all the world as economic and social while it affect to, even the most developed countries, also the most fragile of society group lik ese-

asonal travelling agriculture employee taked their destiny, also between in the taking their destiny and goning on take from this negative process. It is came about, in addition of pandemia, relating to seasonal agricultural labouring that enacte to publicmadate (89780865—153, E -6202 numbered circular), in this circumstances, as a justification for seasonal agricultural laboures employment now that, the agricultural production not to stop by and deduction, provide to required man power and agricultural productions providing sustainable taking a part in it. In the same circular, "by saying; will have been taked to preocutions for nomad sandapiarists, their going in places, as it is possible they shouldn't contact to local community", as well as, as sacrifice to "nomads" or local community, in the other hand is caused to, "shouldn't contact need to as groups" by affect to their alienated.

It has been started to showed up seasonal travelling labourer who unvisibles of society and doesn't important working of conditions are not much topic of debate, with Covid-19 Pandemic temporarily visibility their seasonal travelling agricultural families and workers's working which children in this sector has been deserted to being talked about this process, by abandoning head to head with their destiny. As a fragile group, seasonal travelling agricultural workers has got stuck in between poverty and virus Seasonal travelling agricultural workers, in the process of pandemia situation, topic of this work, it is constitute that prepared by Grand National Assembly of Turkey searching comitte, in the 2015 year rapord, which it wasde scribed; himself/herself or another person, working in the about agricultural planting, growing disinfestation like reaping, working any in the process of agricultural producing, gainful/perdiem of some payment with engagement or without engagement, becoming country's citizen constantly or travelling seasonal working person. Accordingly, this work, first of all it is aimed that by composing a perspective topic of seasonal travelling agricultural working, such as; "poverty-culture", "poverty vicious circle", and "rotation poverty" dealing concepts and theory in the context of.

Data and Method

This study tried to prove to a sample, about seasonal travelling workers's life a working, searching was made about, 16-20 July 2020 dated, seasonal travelling agricultural workers where placed Eskişehir's city in Beylikova town. In scope of research at least, it has been made for 15 year, a mision researching regularly coming from Şanlıurfa to hear worker families's generally situations and prove in pandemic process, working and life conditions, in Beylikova. According to, it was travelled to, tente of seasonal travelling agricultural workers, in the their hand wasfound in observation and examination. After then along three day, was made face to face throughly examinations in the area with seasonal travelling agricultural workers. As such was made face to face throughly meetings between 16-20 July 2020

dated, as two of them sergeant and 13 of them worker, total with 15 persons, it was made focus group meetings. Going talked about this persons's family's members finding here tente. It was went on in the last day of searching, both from field and from tente areas. In this mean, by taking photo sand was taked noted. By getting information, on the one hand, making searching of area and throughly meeting results in the procees of pandemia, finding in the field workers's healthy, transportation, accomodation nutrition and working conditions on the other hand, it has been tried to a analyze, a working related to agricultural workers's working conditions, reflected to pres news and related to this range made academic workings by compiling.

Results and Discussion

As as result of; this searching, process in pandemia seasonal travelling agricultural workers's their transportations's expenses; because of decreased of in the tente person; increasing of buy need to amonunt of tents, in this process towards to Covid-19 don't have healty a measuring fever, even it was made, it was only symbolic, age of working was lowered as far as 10-12 ages, daily; was worked 11-12 hour with low wage and without insurance, by staying 6-7 person in the tent; hardness accesing to clean water and soap; women are worked more than men, also women have to do more shift, because of working in the field and also they have to do in the celaning works and dinner in the tents; almostly, women and young girls haveto work for 15 hours daily. It has been determined seasonal travelling agricultural workers's, foremost given by employer; in existing humanistic pride humiliate, they expoured to social oppression where they go for working. It has been observed that more beter seasonal agricultural workers having "labour life and working conditions" by adding pandemia conditions.

Seasonal agricultural workers have been obseved to worsen with the addition of pandemic conditions to poor living conditions. In addition, it is stringly revealed that seasonal migrant farm workers suffer from malaria, blood pressure, heart disease and various illnesses due to the use of intensive pharmaceutical fertilizers in areas where they go in the sun for a long time, they can't access clean drinking water and drink unclean water, therefore, it has been revealed that many people are hospitalized.

1. Giriş

"Yoksulluk virüsten daha öldürücüdür. (...) Bizi virüs değil; içinde bulunduğumuz bu kötü koşullar, açlık ve yoksulluk öldürüyor" (Ahmet, erkek, 55 yaşında, görüşme tarihi: 17.07.2020).

"Biz bayramımızı hiç Urfa'da geçirmedik. Hep burada [Beylikova'da] geçirdik. O yüzden Urfa'da bayram nasil oluyor bilmiyorum. (...) Her bayram kendime söylüyorum, 'keşke bu bayram Urfa'da olsam'. Diyorum ki, 'gelecek sene bu bayramda Urfa'da olacağım'. Öyle umut ediyorum hep. Küçüklüğümde beridir hep bunu hayal ettim. Ama şimdiye kadar hiçbir bayramda Urfa'da kalamadım. Hep başka bir şehirde ve çadırlarda bayramı geçirdim" (Zehra, mevsimlik gezici tarım işlerinde çalışan bir çocuk işçi, 14 yaşında, görüşme tarihi: 17.07.2020).

Türkiye'de 1950'li yıllardan itibaren başta tarımda makineleşme ve diğer nedenlere bağlı olarak ağırlıklı topraksız ya da var olan toprağın ailenin geçimini sağlayamamasından dolayı kırdan kentte göçler başlamıştır (Erkan, 2010: 98-102; Benek & Ökten, 2011: 657). GAP Bölgesi¹ (Benek, 2009: 47-52) açısından bakıldığında, bu ve benzeri gerekçelerle kırdan kente göç edenlerin ya bölge içindeki Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır gibi büyük ve orta ölçekli kentlere ya da Ankara, Adana, Bursa, Kocaeli, İstanbul, İzmir gibi batıdaki daha fazla iş olanağı bulunan büyük kentlere gittikleri görülmüştür. GAP Bölgesi'ndeki orta ve büyük ölçekli kentlere gelen insanlar, sanayi sektörü geliş(e)mediğinden veya istihdam olanağı sunan başka alt sektörler de ol(a)madığından kentlerin çeperlerinde ikamet edip yıllardır en iyi bildikleri ve çok da nitelik gerektirmeyen tarımsal faaliyetlerde çalışmaya devam etmek nerdeyse tek seçenekleri olmuştur.

İşte bunun sonucu olarak birçok aile, geçimini sağlamak için daha fazla tarımsal iş olanağı bulunan yerlere mevsimlik gezici tarım işçisi olarak gitmek zorunda kalmaktadır. Mevsimlik gezici tarım işçileri genellikle tüm aile fertleri, erzakları, araç gereçleriyle birlikte çalışmak üzere iş olanağı olan yerlere gitmektedirler. Bu sebeple, gittikleri yerlerin işverenleri tarafından gösterilen yerlerde konaklamaktadırlar. Konaklamaları için kendilerine verilen yerlerde kendi olanakları ile orada barınmaya ve böylelikle hayata tutunmaya çalışmaktadırlar. Özellikle de gittikleri yerlerde sağlıklı olmayan kötü koşullarda barınmak zorunda kalan mevsimlik gezici tarım işçileri, eğitim çağındaki çocuklar da dahil olmak üzere bütün aile birlikte çalışmakta (Fotoğraf 1) ve bu aileler, tarım ilaçlarından, güneş yanıklarından, kısacası kötü çalışma ve yaşam koşullarından olumsuz etkilenmektedir (Benek & Ökten, 2011: 657). Ayrıca mevsimlik gezici tarım işçileri, sahip oldukları kötü yaşam koşulları sebebiyle gittikleri yerlerde sosyal dışlanmalara da maruz kalmaktadırlar.

¹ Bu çalışmada, "Güneydoğu Anadolu Bölgesi" yerine "GAP Bölgesi" ifadesi kullanılacaktır. Sebebi ise şöyle açıklanabilir: "GAP Bölgesi sınırları, Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırlarıyla örtüşmemektedir. Eğer GAP Bölgesi'ni sınırları, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin bilimsel anlamdaki coğrafi sınırlarıyla uyumlu olarak çizilmiş olsaydı: Akdeniz Bölgesi'nde Antakya-Kahramanmaraş Grabeni içinde yer alan Gaziantep ilinin Islahiye ve Nurdağı; Doğu Anadolu Bölgesi'nde kalan Adıyaman ilinin Çelikhane, Sincik ve Gerger; Diyarbakır ilinin Çüngüş, Lice ve Kulp; Batman ilinin Sason; Siirt ilinin Şirvan, Pervari ve Erüh; Şırnak ilinin de Merkez, Uludere ve Beytülşebap ilçelerinin GAP Bölgesi içinde yer almaması gerekirdi. GAP projesi, il bütünlüklerini bozmamak amacıyla söz konusu illeri bütün olarak GAP Bölgesi bünyesi içine almıştır. Dolayısıyla, biz de, bu çalışmada, GAP Bölgesi'nin kapsam alanı bilimsel bir coğrafi bölgeyi teşkil etmemesine rağmen, GAP Bölgesi ifadesini kullanacağız. Bunun nedeni ise, bölgedeki yatırımların koordinasyonunu üstlenmiş olan GAP Bölge Kalkınma İdaresi olmak üzere tüm kamu kurum/kuruluşlarınınca bölgeye ilişkin derledikleri verilerin bu doğrultuda yapılmış olmasıdır. Buna göre, GAP Bölgesi'nde Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illeri bulunmaktadır. Bu 9 ili kapsayan GAP Bölgesi, 75,410 km²lik bir alan kaplamaktadır" (Benek, 2009: 48-49). GAP Bölgesi'nin lokasyonu için Şekil 1'e bakınız.

Fotoğraf 1. Covid-19 Pandemi sürecinde eğitim çağındaki çocuklar aileleriyle birlikte Beylikova'da mevsimlik gezici tarım işlerinde çalışıyor
Photo 1. Children of school age working with their families in seasonal agricultural works in Beylikova, during the Covid-19 Pandemic
 Kaynak: Bilal Çiftçi, Temmuz, 2020.

Bütün bunlara ek olarak, ilki Çin'in Vuhan Eyaleti'nde 17 Kasım 2019 tarihinde Covid-19 olarak tanımlanan yeni bir salgın virüsü ortaya çıkmış ve bu salgın daha sonra neredeyse tüm dünyaya yayılmıştır. "Yarattığı büyük bir ekonomik altüst oluş ve çalışma süreleri üzerindeki etkileri ile, COVID-19 krizi, dünyada 3,3 milyarlık işgücünü etkilemektedir" (ILO, 2020a: 4). ILO'nun 18 Mart 2020'de yayımladığı *Covid-19 ve Çalışma Yaşamı: Etkiler ve Yanıtlar* adlı raporda, göçmen işçilerin Covid-19 salgının etkilerine karşı çok daha savunmasız kaldıklarının ve bu durumun da işçilerin hem çalışma yerlerine erişme hem de ailelerine geri dönme imkânlarını kısıtlayacağını altı çizilmiştir (ILO, 2020b: 6). Ayrıca, ILO tarafından 7 Nisan 2020'de yayımlanan bir diğer raporda ise, tarım sektöründe çalışanlar, Covid-19 sürecinde "en büyük risk altındaki sektörler" grubu içinde oldukları değerlendirilmiştir (ILO, 2020a: 4).

Covid-19 Pandemisi, gelişmiş ülkeler dahil tüm ülkeleri pek çok açıdan etkilerken, toplumun en kırılgan gruplarından birisi olan mevsimlik gezici tarım işçileri bu olumsuz süreçten en çok etkilenen gruplar arasında yer almış ve almaya devam etmektedir. Pandemi şartlarında mevsimlik gezici tarım işçiliğine ilişkin İçişleri Bakanlığı tarafından 3 Nisan 2020'de çıkarılan genelgede, bu süreçte mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalıştırılma gerekçesi olarak "[t]arımsal üretimin kesintiye uğramaması için gerek duyulan insan gücünün sağlanması" ve "[t]arımsal üretimin sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi" yer almaktadır. Aynı genelgede, göçerler ve arıcıların gittikleri yerlerde mümkün olduğunca yerel halk ile temas etmemeleri için gerekli önlemlerin

alınacağı belirtilmektedir (İçişleri Bakanlığı, sayı: 89780865-153.E.6202).

Daha önceden de "toplumun görünmeyenleri" olan ve çalışma koşulları çok da tartışma konusu yapılmayan mevsimlik gezici tarım işçilerinin görünürlükleri, Covid-19 Pandemisi ile birlikte geçici olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Mevsimlik gezici tarım işçi aileleri ve bu sektörde çalışan çocuk işçiler söz konusu süreçte adeta virüs ile baş başa bırakılarak kaderlerine terkedilmiştir. Kırılgan bir grup olarak mevsimlik gezici tarım işçileri bu süreçte 'yoksulluk' ile 'virüs' arasında sıkışıp kalmışlardır (Benek, 2020a; 2020b). Söz edilen çerçeveden hareketle, bu çalışmanın konusunu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Komisyonu tarafından 2015 yılında hazırlanan raporda, "kendisinin ya da başkasının tarım alanında ekim, yetiştirme, ilaçlama, hasat gibi tarımsal üretimin herhangi bir aşamasında çalışan, ücretli/yevmiyeli veya aynı ödeme karşılığı, sözleşmeyle veya sözleşme olmaksızın, o ülkenin vatandaşı ya da göçmen olup sürekli ya da gezici mevsimlik çalışan kişi" olarak tanımladığı mevsimlik gezici tarım işçilerinin pandemi sürecindeki durumları oluşturmaktadır. Söz konusu sebeple bu çalışma, pandemi sürecinde hem mevsimlik gezici tarım işçilerinin durumlarına ilişkin genel bir tablo ortaya koymayı hem de mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışma koşullarını, "yoksulluk kültürü", "yoksulluk kısır döngüsü" ve "nöbetleşe yoksulluk" gibi kavram ve kuramlar bağlamında ele alarak bir inceleme yapmayı hedeflemektedir.

Temelde alan araştırmasına dayanan bu çalışma, Beylikova ilçesinde çalışan mevsimlik gezici tarım işçi aileleri ile yapılan yüz yüze derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler ve saha çalışmasında yapılan gözlemlerden hareketle bir sonuca ulaşmaya çalışmaktadır. Bir taraftan yapılan alan araştırması ve derinlemesine görüşmeler sonucu, pandemi sürecinde tarlada bulunan işçilerin sağlık, ulaşım, beslenme, barınma ve çalışma koşulları ile ilgili bilgi elde edilirken diğer taraftan da mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışma koşulları ile ilgili basına yansıyan haberler ve bu alanla ilgili yapılmış akademik çalışmalar da derlenerek bir analiz yapılmaya çalışılmaktadır.

1.1. Literatür Taraması

Mevsimlik gezici tarım işçiliğinin, tarım ekonomisinden coğrafyaya, sosyolojiden kamu yönetimine, hatta hemşirelikten tıbbaya kadar pek çok disiplinin ilgi alanına girdiği görülmektedir. Pek çok disiplinden araştırmacı genel olarak mevsimlik tarım işçiliği ile ilgili çalışmalar yapmışlardır. Bu anlamda çok sayıda yüksek lisans tezinin (Bulut, 2013; Altın, 2014; Tabcu, 2015; Gira, 2017; Çakmak, 2018; Yiğit, 2018; Baş, 2019; Nuh, 2019; Yavuz, 2019; Aslan, 2020; Ata, 2020; Çayır, 2020; Şimşek, 2020;) ve doktora tezinin (Nazik, 1993; Çınar, 2012; Sevinç, 2015; Çarıkcı, 2016; Atış, 2019) yazıldığı görülmektedir. Bu alanda yazılmış makaleler de (Benek & Ökten, 2011) bulunmakla birlikte, özellikle de Kalkınma Atölyesi'nin (Development Workshop, 2016a; 2016b; 2016c; 2018) çok sayıda yaptığı rapor çalışması da bulunmaktadır. Ayrıca Sidar Çınar'ın *Öteki Proletarya: De-Proletarizasyon ve Mevsimlik Tarım İşçileri* isimli kitabı da mevsimlik tarım işçileri üzerine literatürde yazılmış en kapsamlı çalışmalardan birisi olarak göze çarpmaktadır. Burada bahsi geçen tüm çalışmalarda, mevsimlik gezici tarım işçilerinin pandemi öncesi durumu incelenmiştir.

Pandemi sürecinde mevsimlik gezici tarım işçiliği ile ilgili doğrudan yapılmış kapsamlı bir çalışma ise Development Workshop'un *Virus or Poverty? Impact of Coronavirus Outbreak on Seasonal Migrant Agricultural Workers and their Children and on Crop Farming [Virüs mü Yoksulluk mu? Korona Virüs Salgınının Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri ve Onların Çocukları ile Bitkisel Üretime Olası Etkisi]* isimli rapor çalışmasıdır (Development Workshop, 2020). Bu rapor çalışması, konuyu genel ve kapsayıcı biçimde ele alarak pandemi sürecinin mevsimlik gezici tarım işçilerine ve yaptıkları üretime etkisini incelemiştir.

Covid-19 Pandemi sürecinde mevsimlik gezici tarım işçileri ile ilgili yapılmış uluslararası çalışmalara bakıldığında ise, evrensel düzeyde faaliyet gösteren çeşitli kurum ve örgütlerin rapor çalışmaları (FAO, 2020; ILO, 2020a; 2020b;

2020c; IOM, 2020; WTO, 2020) göze çarpmaktadır. Örneğin, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), 2 Nisan 2020 tarihli *Migrant Workers and the Covid-19 Pandemic* isimli raporunda genel olarak Covid-19'un göçmen işçiler üzerindeki etkilerini belirtmektedir. Bu anlamda mevsimlik gezici tarım işçilerini de genel olarak göçmen işçiler içinde değerlendirmektedir. Güvenilir ve hijyen gıdaya kısıtlılığın olduğunun belirtildiği raporda, göçmen işçilerin sağlık ve sosyal korumadan faydalanamadıklarının ve pandemi sürecinde virüse karşı savunmasız olduklarının altı çizilmektedir. Bir başka uluslararası örgüt olan Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ise, 26 Ağustos 2020'de yayımladığı *Covid-19 and Agriculture: A Story of Resilience* isimli kısa bilgi raporunda, tarımda çalışanların yaşam ve çalışma formlarına etkisinden ziyade, Covid-19'un tarım ile olan ilişkisinde, tüm dünyadaki ticaret ürünleri arasında Covid-19 sürecinde diğer ticaret ürünlerinden daha dayanıklı olduğunu vurgulamıştır. Ancak bu tarımsal ticaret ürünlerini bizzat üreten tarım işçilerinin bu süreçteki durumları raporda göz ardı edilmiştir (WTO, 2020). Benzer biçimde, Cortignani ve diğerlerine ait "Covid-19 and Labour in Agriculture: Economic and Productive Impacts in an Agricultural Area of the Mediterranean" isimli makalede, Covid-19'un mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışma ve yaşam koşullarına etkisinden ziyade, Covid-19'un İtalya'daki tarımsal işgücü piyasasına olan ekonomik ve tarımsal üretime etkisi incelenmiştir (Cortignani vd., 2020). Bochtis ve diğerleri de "Agricultural Workforce Crisis in Light of the Covid-19 Pandemic" isimli makalelerinde, tarım işlerinde çalışanların çalışma koşullarına etkisi de dahil olmak üzere, Covid-19 bağlamında tarımsal işgücündeki krizleri incelemişlerdir.

Bu çalışmayı, burada bahsi geçen tüm çalışmalardan ayıran temel özelliği ise, bir taraftan pandemi sürecinde mevsimlik gezici tarım işçilerinin yaşam koşullarına odaklanması diğer taraftan ise, konuyu "yoksulluk kültürü", "yoksulluk kısır döngüsü", "nöbetleşe yoksulluk gibi" farklı kavram ve kuramlar bağlamında sorgulamasıdır.

1.2. Araştırma Alanı ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini Türkiye'nin Eskişehir ilinin Beylikova ilçesi olup, örnekleme de bu ilçede mevsimlik gezici tarım işlerinde çalışan ve rastgele seçilen 2'si çavuş/elçi² 13'ü de işçi/amele³ olmak üzere toplam 15 mevsimlik gezici tarım işçisidir. Çalışma alanı olan Beylikova, kuzeyde Alpu ve Mihallıççık, Güneyde ise Sivrihisar ve Mahmudiye ilçeleri ile çevrili olan bir ilçedir. Eskişehir iline bağlı bir ilçe olan Beylikova, Eskişehir il merkezine doğusunda yer alır. İlçenin nüfusu yaklaşık yedi bin civarındadır ve yüzölçümü 570 kilometre karedir (Şekil 1).

² Çavuş/elçi, işçi ile işveren arasındaki ilişkileri yürüten kişidir. Bunun karşılığında da işçinin kazandığının yüzde %10'unu komisyon olarak kendisinden alır. Ancak, işçi de işverenden parasını almaz. Çavuş alır ve işçiye verir. İşverenin ücreti ödememesi durumunda işçi kendi ücretini çavuştan alır. Çünkü ilk görüşmede çavuşu vekil olarak atarlar. Bu işi yapanlar bölgeden bölgeye yöreden yöreye "çavuş", "elçi", "dayı", "beybaşı", "ağa" gibi farklı biçimlerde isimlendirilir.

³ Mevsimlik gezici tarım işlerinde genelde gündelikçi veya günlük yevmiye ile çalışan kişiye bazı yörelerde "işçi" bazı yörelerde "amele" denmektedir.

Şekil 1. Çalışma alanının lokasyonu
Figure 1. The location of study area

Başta Şanlıurfa olmak üzere, Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerindeki illerden her yıl yüzlerce insan aileleriyle birlikte, mevsimlik gezici tarım işlerinde (ekim, çapa, sulama ve toplayıcılık gibi) çalışmak için Beylikova (Eskişehir) ilçesine gelmektedir. Genelde 15 Nisan'da buraya gelen işçiler, 15 Kasım tarihine kadar burada kalırlar. Bu tarihten sonra ise, kazandığı bir miktar para ile geldiği yere geri dönerler. Bu araştırma kapsamında görüşülenlerin en az 15 yıldır buraya her yıl düzenli

olarak gelip, 6-7 ay çalışıp sonra memleketine geri döndüğü saptanmıştır. Dolayısıyla aslında Beylikova ilçesi, mevsimlik gezici tarım işçiliği üzerine yapılacak bir çalışma için uygun bir çalışma alanı niteliği taşımaktadır. Her yıl mevsimlik gezici tarım işçilerine ait yüzlerce çadırın kurulduğu (Fotoğraf 2) Beylikova ilçesi pandemi sürecinde mevsimlik geçici tarım işçilerinin yaşam koşullarının iyi okunabildiği Türkiye'deki başat yerler arasındadır.

Fotoğraf 2. Beylikova'da mevsimlik gezici tarım işçi ailelerine ait yol kenarında kurulmuş çadırlar
Photo 2. Tents that roadside established belonging to seasonal agricultural worker families in Beylikova
Kaynak: Bilal Çiftçi, Temmuz, 2020.

1.3. Veri ve Yöntem

Her yıl Şanlıurfa'dan Eskişehir'in Beylikova ilçesine gelen işçi ailelerinin genel durumları ve pandemi sürecindeki çalışma ve yaşam koşullarını ortaya koymak için Beylikova'da 16-20 Temmuz 2020 tarihleri arasında beş günlük bir alan araştırması yapılmıştır. Buna göre, araştırmanın ilk günü mevsimlik gezici tarım işçilerinin çadırlarının bulunduğu mevkiler ziyaret edilmiş ve gözlemlerde bulunulmuştur. Daha sonra üç gün boyunca alanda mevsimlik gezici tarım işçileri ile yüz yüze derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu kapsamda 2'si 'elçi/çavuş' ve 13'ü de 'işçi/amele' ve bunların da 7'si kadın, 8'i erkek olmak üzere toplam 15 kişi ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Söz konusu kişilerin aile fertlerinin tümünün toplandığı çadırlarda odak grup görüşmeleri de yapılmıştır. Araştırmanın son gününde ise hem tarladan hem de çadır alanlarından mevsimlik gezici işçilerin çalışma koşullarına ilişkin gözlemlerde ve incelemelerde bulunulmaya devam edilmiş,

bu anlamda sahadan fotoğraflar çekilerek, notlar alınmıştır. Derinlemesine görüşmelerde katılımcıların hayat hikayelerini kısaca özetlemeleri istenmiştir. Bununla birlikte, mevsimlik tarım işçiliğine ilişkin algı ve yargıları, içinde buldukları koşullarla baş etme stratejileri, pandemi sürecinde çalışma ve yaşam koşulları gibi çeşitli konulara ilişkin sorular sorulmuştur. Ancak her katılımcıya göre sorulan sorular da değişmiştir. Örneğin, çavuşa/elçiye sorulan sorular ile işçilere sorulan sorular değişebilmiştir. Kısacası, sorulan sorular katılımcının özelliklerine (yaş, cinsiyet, eğitim durumu, statüsü vs.) göre kısmen değişiklik göstermiştir.

Derinlemesine görüşmelerde, görüşme yapılanların ad ve soyad gibi kişisel bilgileri etik kurallar gereği gerçek kimliklerinin ifşa edilmemesi amacıyla, başka isimlerle şifrelenmesi tercih edilmiştir. Ancak derinlemesine görüşme yapılanlar hakkındaki diğer tüm detaylı bilgiler ise olduğu gibi aşağıdaki tabloda verilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Görüşülenlerin genel profil özellikleri

Table 1. General profile characteristics of the interviewees

1	Ayşe, 50 yaşında, kadın, okur-yazar değil. Sekizi kadın, biri erkek olmak üzere dokuz çocuğu var. Bunlardan altısı evli. Evli olanların tümü de erken yaşta mevsimlik işlerde çalıştıklarından ve maddi imkânsızlıklardan dolayı ilkokulu bitirdikten sonra okuldan alınmış ve ortaokula devam edememişler. Ayşe, 36 yıldır mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışıyor.
2	Ahmet, 55 yaşında, erkek, okur-yazar, Ayşe'nin eşi. 38 yıldan fazladır mevsimlik gezici tarım işlerinde çalışıyor. Evlendirdiği altı çocuğundan birini, kendi rızası dışında başka biriyle evlendirdiği için pişman olduğunu ve vicdan azabı çektiğini söylemiştir.
3	Zehra, 14 yaşında, kadın, Ayşe ve Ahmet'in çocuğu. 11 yaşında iken ailesine yardım etmek için mevsimlik gezici tarım işlerinde çalışmaya başlamış, 3 yıldır mevsimlik gezici tarım işçisi olarak ailesiyle birlikte çalışıyor. Şu an sekizinci sınıfa gidiyor.
4	Zeynep, 16 yaşında, kadın, Ayşe ve Ahmet'in çocuğu. O da kardeşi Zehra gibi 11 yaşında iken başlamış mevsimlik gezici tarım işlerinde çalışmaya. 5 yıldır mevsimlik gezici tarım işçisi olarak ailesiyle birlikte çalışıyor. Şu an lise öğrencisi.
5	Mustafa, 18 yaşında, erkek. Lise son sınıf öğrencisi olan Mustafa, bir taraftan 10 yaşından beridir mevsimlik gezici tarım işlerinde ailesine yardım ediyor diğer taraftan da eğitimini tamamlamaya çalışıyor. Mustafa aynı zamanda üniversite sınavına da hazırlanmaya çalışıyor.
6	Mehmet, 17 yaşında, erkek, Ahmet ve Ayşe'nin çocuğu. O daha erken yaşlarda mevsimlik gezici tarım işlerinde çalışmaya başlamış. 7 yıldır ailesine mevsimlik gezici tarım işlerinde yardım ediyor. Mehmet şu an lise öğrencisi. Diğer kardeşleri gibi o da okula iki ay geç başlıyor ve okuldan iki ay erken ayrılıyor. Dolayısıyla bir eğitim öğretim yılı içerisinde sadece dört ay okula gidebiliyor.
7	Süleyman, Çavuş, 45 yaşında, erkek, ilkokul mezunu. 20 yıldan fazladır mevsimlik gezici tarım işlerinde çalışıyor. 16 yıldır Şanlıurfa'dan Eskişehir Beylikova'ya mevsimlik gezici tarım işçi ailelerini götürüp getiriyor. Bu işçilerin yaptığı işlerden %10 komisyon alıyor.
8	Meryem, 42 yaşında, kadın, Süleyman'ın eşi. İlkokul terk. 20 yıldan fazladır mevsimlik gezici tarım işlerinde çalışıyor. 16 yıldır düzenli olarak eşi ve ailesiyle birlikte Beylikova'ya gelip burada çalışıyor.
9	Ramazan, 18 yaşında, erkek, Süleyman'ın çocuğu. 7-8 yıldır ailesine yardım etmek için Mevsimlik gezici tarım işlerinde çalışıyor. Lise öğrencisiyken okulu terk etmek zorunda kalmıştır.
10	Eyyüp, 16 yaşında, erkek, Süleyman'ın oğlu. 5-6 yıldır mevsimlik gezici tarım işlerinde çalışıyor. Lise öğrencisidir.
11	Kıymet, 15 yaşında, kadın, ortaokul son sınıf öğrencisidir. Aynı zamanda lise sınavlarına da hazırlanmaya çalışıyor. 4-5 yıldır mevsimlik gezici tarım işlerinde ailesine yardımcı olmak amacıyla çalışıyor.
12	Muharrem, 60 yaşında, erkek, okur-yazar. 30 yıldan fazladır mevsimlik gezici tarım işlerinde çalışıyor olsa da 15 yıldır Süleyman Çavuş'la mevsimlik gezici tarım işlerinde çalışmak üzere eşi ve çocuklarıyla birlikte Beylikova'ya geliyor.
13	Hatice, 56 yaşında, kadın, okur-yazar değil, Muharrem'in eşi. 30 yıldan fazladır mevsimlik gezici tarım işlerinde çalışıyor olsa da 15 yıldır Süleyman Çavuş'la birlikte Beylikova'ya gelip burada çalışıyor.
14	Hatun, 43 yaşında, kadın, çavuş/elçi. İlkokul terk. 25 yıldan fazladır mevsimlik gezici tarım işlerinde çalışıyor. En az 15 yıldır çavuşluk/elçilik yapmaktadır. O da Süleyman Çavuş gibi işçilerden % 10 komisyon alıyor.
15	İbrahim, 22 yaşında, erkek, Hatun'un oğlu. Ortaokulu bitirdikten sonra eğitimine devam edememiştir. En az 10 yıldır mevsimlik gezici tarım işlerinde çalışıyor.

2. Tarihsel Olarak Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliği

Genel anlamda mevsimlik gezici tarım işçisi, başkasının tarım alanındaki herhangi bir işte çalışan ve tarımsal üretimin herhangi bir aşamasında ücretli-yevmiye ve aynı ödeme karşılığında gezici olarak çalışan kişilerdir. Mevsimlik gezici tarım işçileri, tarımsal hasat sezonuna göre ilden il'e bölgeden bölgeye gezen ve yılın yaklaşık sekiz ayı farklı bölgelerde tarımsal hasat işinde çalışanları ifade etmektedir. Bu işçilerin istihdam ve çalışma ilişkileri enformeldir ve kimi zaman sözleşmeli kimi zaman ise sözleşmesiz çalışmaktadırlar (Çınar & Lordoğlu, 2011: 420). "Mevsimlik tarım işçilerinin ortak noktası, kendi tarım işletmelerinden yeterli geliri elde edememeleri, az topraklı veya topraksız aileler olmaları ve geçimlerini sağlayabilmek amacıyla daha fazla tarımsal iş imkânı olan yörelere mevsimlik olarak (gezici) şekilde göç etmeleridir" (Kılınç, 2018). Mevsimlik gezici tarım işçilerinin bu ortak özellikleri, tarihsel süreçte kırsal alanda meydana gelen toplumsal dönüşümlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de 1950'li yıllardan itibaren kırsal alanda hem bir çözülme hem de yeniden bir yapılanmanın olduğu yeni bir dönüşüm yaşanmıştır. Dönüşüm tarımda makineleşme, toprak mülkiyetindeki yoğunlaşma, tarımsal üretim yapılmayan alanların hızla tarıma açılması gibi nedenlere bağlı olarak geleneksel üretim ve emek ilişkilerinde çözümler meydana gelmiştir (Çınar, 2014: 46; Arslan, 2018: 73). Özellikle tarımda makineleşmeyle birlikte tarıma açılan arazi sayısında önemli sıçramalar yaşanmıştır. Örneğin Şanlıurfa'da 1950-2019 yılları arasında makineleşmeye ile birlikte tarıma açılan arazi oranlarında sürekli artışlar olmuştur. Şanlıurfa'da 1927 yılında 61.000 hektarlık bir alanda tarımsal faaliyet yapılırken 1950 yılında 177.500 hektarlık alanda, 1960 yılında 508.000 hektarlık alanda, 1972 yılında 600.000 hektarlık alanda, 1981'de daha hızlı bir artışla 982.819 hektarlık bir alanda, 2002 yılında ise GAP'ın da etkisiyle bir milyonu aşarak 1.202.925 hektarlık bir alanda (Benek, 2005: 18), 2015 yılında 1.181.494 hektarlık bir alanda ve 2019 yılında ise 1.072.925 hektarlık bir alanda tarımsal faaliyetler yürütülmüştür (TUİK, 2019). Bu anlamda 2019 yılı itibariyle Şanlıurfa ili sahip olduğu toplam tarımsal alanla Türkiye'de Konya ve Ankara illerinden sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Ancak başta tarımda makineleşme olmak üzere çeşitli sebeplerle giderek artan tarım alanına karşılık Şanlıurfa ili Türkiye'de mevsimlik gezici tarım işlerinde çalışmak üzere dışa en çok göç veren başat illerden birisidir.⁴

Kırdan kente göç eden kişiler, ağırlık olarak topraksız ya da var olan toprağın ailenin geçimini sağlayamamasından muzdarip olan gruplardan oluşmaktadır. Bu bağlamda topraksız ailelerde meydana gelen bu azalış, kırsal alanda yaşayan 'topraksız

ailelerin' büyük kısmının kentlere göç etmesinden kaynaklanmaktadır. Bir taraftan makineleşme ile birlikte işçi arzının azalması ve ortakçılık, yarıcılık gibi yöntemlerin ortadan kalkması, diğer taraftan da miras yoluyla toprakların bölünmesinin yarattığı sonuçlardan dolayı özellikle de 1970'li yıllardan itibaren kırdan kente yoğun bir göç akını yaşanmıştır (Çınar, 2014: 46; Erkan, 2010, 98-99). Kırdan kente göçün en fazla yaşandığı bölgelerden biri de GAP Bölgesi'dir. GAP Bölgesi'ndeki orta ve büyük ölçekli kentlerde gerek sanayi sektörünün gelişmemesi gerekse istihdam olanağı sunan başka alt sektörlerin de olmaması, buralara göçle gelen insanların kentlerin çeperlerinde ikamet etmesine ve yıllardır en iyi bildikleri, çok da nitelik gerektirmeyen tarımsal faaliyetlerde çalışmaya zorlamıştır. Dolayısıyla Arslan'ın (2018: 69) da belirttiği gibi, mevsimlik gezici tarım işçileri tarım sektörünün nitelik gerektirmeyen işlerinde yoğunlaşmaktadırlar.

GAP Bölgesi'nde, 1980-1985 yılları arasında başlayan köyden kente göçler mevsimlik tarım işçilerinin oluşmasında ve çoğalmasında etkili olmuştur (Çınar, 2014). Bu yüzden Pelek'e göre Türkiye'de mevsimlik tarım işçiliğinde en çok Kürtler çalışmaktadır (Pelek, 2011). Türkiye'de mevsimlik tarım işçiliğinin etnik temelli olması (Çingeneler, Gürcüler vs.) reel politik söylemlerin akışına göre dışlama ve ötekileştirme gibi olumsuz sonuçlar da doğurabilmektedir (Anonim, 4 Eylül 2020). Mevsimlik gezici tarım işçileri, *dışlama ve ötekileştirmenin yanı sıra gündelik yaşam koşulları, sağlık durumları ve çocukların eğitimi* gibi önemli sorunlarla da boğuşmaktadırlar. Bu sorunlar pandemi öncesinde de var olmakla birlikte pandemi sonrasında daha da 'ölümcül' bir hal almaya başlamıştır.

'Toplumun görünmeyenleri' olarak da kavramsallaştırılabilen 'mevsimlik gezici tarım işçileri' yaşam olanakları bakımından çalışma hukukunun dışında tutulmaktadır. Mevsimlik gezici tarım işçileri, başta barınma ve beslenme olmak üzere, ulaşım, eğitim ve sağlık gibi alanlarda yaşadıkları sorunlarla birlikte, haftanın yedi günü, günde on iki saate kadar sürebilen uzun çalışma süreleri, iş kazaları ve meslek hastalıklarına açık ağır çalışma koşullarına sahip olmaları, düşük ücretlerle çalışmaları ve yeterli yasal korumadan yoksun durumda olmaları (Öz & Bulut, 2013: 94; Akalın, 2018) gibi pek çok handikapla karşı karşıya bulunmaktadır. Bu durum sağlık koşulları bakımından mevsimlik tarım işçilerini dezavantajlı yapmaktadır. Dolayısıyla Çınar'ın (2014: 34) da dikkat çektiği gibi, mevsimlik gezici tarım işçilerinin önemli bir bölümü yeşil kartlı olup, sağlık hizmetlerinden de yeşil kart aracılığıyla yararlanmakta ancak iş kazası, meslek hastalığı, emeklilik gibi sosyal güvenliğin diğer kollarından ise yararlanamamaktadırlar (Çınar, 2014: 34). Bu hukuksal boşluktan dolayı, hiçbir mevsimlik gezici tarım işçisi, meslek hastası tanısı alamamaktadır.

⁴ Türkiye'de mevsimlik gezici tarım işçiliğinin en yoğun olduğu illerin başında Şanlıurfa ilinin gelmesinin sebebi, bu ildeki "tarım alanlarının eşitsiz mülkiyet dağılımı"ndan kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim Benek (2005) tarafından yapılan bir çalışmada, Şanlıurfa ilinde 1981 yılında "topraksız köylülerin" oransal olarak en fazla olduğu üç ilçe sırasıyla % 57,7 ile Siverek ilçesi, % 49,4 ile merkez ilçeler (2012 büyükşehir yayası ile birlikte merkez ilçe Eyyubiyiye, Haliliye ve Karaköprü olmak üzere üçe ilçeye ayrılmış durumdadır) ve % 47,6 ile Akçakale ilçeleridir. Aynı dönemde (1981) il genelindeki topraksız çiftçi oranı ise %42,3'tür (Benek, 2005: 132). Bunlara az topraklı çiftçi aileler de eklenince Şanlıurfa ilinde bir hayli yüksek oranda mevsimlik gezici tarım işçiliğinin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur (Benek, 2006: 77-78).

3. Covid-19 Pandemi Süreci ve Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliği

Pandeminin sosyal ve ekonomik sürecini tartışan David Harvey, kişisel internet sitesindeki makalesinde, pandemi sürecini kapitalist ekonominin yeniden üretim süreci ile bunun işçilere olan etkilerini ele almaktadır. Harvey'e göre pandemi süreci ile birlikte 'yeni bir işçi sınıfı' ortaya çıkmaktadır:

"Bu "yeni işçi sınıfı" ön sırada yer alıyor, bu yüzden de ya yaptıkları iş gereği virüs bulaşmasında en fazla risk altındaki işgücü olmanın ya da virüs sebepli ekonomik kısıntı nedeniyle maddi bir kaynak sağlanmadan işten çıkarılmanın ağır faturasını ödüyor. Örneğin, kimin evde çalışabileceği ve kimin çalışamayacağı sorusu var. Bu, temas veya enfeksiyon durumunda kimin kendilerini (ücretli veya ücretsiz) izole edebileceği veya karantinaya alabileceği sorusu gibi, toplumsal bölünmeyi keskinleştiriyor" (Harvey, 2020).

Harvey'in ifade ettiği 'sosyal bölünmenin keskinleşeceği' düşüncesi, formel sektörde çalışan işçileri kapsamaktadır. Doğrudan emek gücü piyasasında faaliyet yürüten işçilerin de pandemi süreciyle birlikte önemli sorunlar yaşadığı ortadadır. Fakat 'mevsimlik gezici tarım işçileri' gibi enformel sektörde çalışanlar, pandemi sürecinde *yoksulluk ve virüs* arasında salınım halindedir. Bu süreçte mevsimlik gezici tarım işçiliği ile ilgili çeşitli düzenlemeler getirilmiştir (Kamer, 2020).

Türkiye'de pandemi sürecinde, ilk aşamada 18-20 yaş arasında bulunan kamu çalışanları, özel sektörde çalıştığını belgeleyenler ve mevsimlik tarım işçileri sokağa çıkma yasağından muaf tutularak 'istisnai' bir konuma yerleştirilmiştir. İçişleri Bakanlığı'nın 3 Nisan'da İller İdaresi Genel Müdürlüğü üzerinden il valiliklerine gönderdiği '*Koronavirüs Tedbirleri/Mevsimlik Tarım İşçileri*' konulu yazı, mevsimlik tarım işçilerinin çalışma biçimlerine dair süreçleri ele almaktadır. Mevsimlik tarım işçileri ile ilgili, İçişleri Bakanlığı tarafından 81 il valiliğine gönderilen genelgenin birinci maddesi şöyledir (Yıldırım, 2020):

"Tarımsal üretimin kesintiye uğramaması için gereken duylan insan gücünün her ilin kendi imkanları ile karşılanması esastır. İnsan gücü ihtiyacının il içerisinde karşılanamaması halinde öncelik civar iller olmak üzere diğer illerden de mevsimlik tarım işçileri ile tarımsal üretimin sürekliliği sağlanacaktır. Ancak bu durum ilgili Valiliklerin izin verme şartına bağlı olarak gerçekleştirilebilir. Bu şekilde iller arasında mevsimlik tarım işçisi hareketliliği olduğu takdirde işçilerin yola çıktıkları iller "çıkış ili", tarımsal üretime katkı sağlayacağı il ise "varış ili" olarak tanımlanacaktır."

Yine ilgili yazının *ikincisi maddesinde*, "[t]arımsal üretimin sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi amacıyla her ilde valilerin başkanlığında ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile meslek odaları temsilcilerinin katılımıyla (İl Tarım ve Orman Müdürü, İl Sağlık Müdürü, İl AFAD Müdürü, İl Göç Müdürü, kolluk temsilcileri, yerel yönetim temsilcileri, Ziraat Odası Başkanı vb.) bir komisyon kurulacaktır" (Yıldırım, 2020) denilerek, her

ilde çeşitli kurumların katılımıyla bir komisyonun kurulacağı ve bu komisyonun mevsimlik tarım işçilerine yönelik tedbirleri ve denetimleri gerçekleştirebileceğine dikkat çekmektedir. 3 Nisan tarihli genelge, ilkin mevsimlik tarım işçi eksiklerinin belirlenmesi ve bu ihtiyaçların valiliklerce giderilebileceği; belirlenen mevsimlik gezici tarım işçilerinin sağlık kontrolüne tabi tutulduktan sonra "çıkış ili"nden "varış ili"ne gideceklerine vurgu yapmaktadır. Daha sonra 'çıkış ili' ile 'varış ili' valiliklerinin koordinasyonu ile transit taşıma işlemleri başlayacak ve sağlık kontrolleri yapılarak izolasyon süreçleriyle ilgili bilgilendirilecekleri ifade edilmektedir (İçişleri Bakanlığı, sayı: 89780865-153-E.6202):

"d) Çıkış ilinde/ilçesinden seyahat edecek kişiler ve taşıyacak şoför dahil, il/ilçe Sağlık Müdürlüğü veya Toplum Sağlığı Merkezleri tarafından sağlık kayıtlarından (HSYS vb.) evde tedavi izolasyonunda veya temaslı izolasyonunda bulunanların olup olmadığı kontrol edilecektir. Ayrıca il/ilçe Sağlık Müdürlüğü veya Toplum Sağlığı Merkezlerinin uygun gördüğü sağlık tesisinde/alanında Sağlık Bakanlığı'nın yayımlamış olduğu "Ayaktan Başvuran Hastalar İçin Olası COVID19 Vaka Sorgulama Kılavuzu" kullanılarak sağlık kontrolünden geçirilecektir. Sorun tespit edilmeyenlere seyahat onayı Valiliklerin belirleyeceği belge üzerinden verilecektir. Ayrıca seyahat sırasında COVID19 hastalığından korunmak amaçlı uyulacak kuralları içeren bilgilendirme yapılacaktır."

Bu aşama sağlandıktan sonra, illerde kurulan komisyonun İl/İlçe Hıfzıssıhha Kurullarının görüşleri doğrultusunda sürecin yönetilmesine ve ilgili metinde belirtilen hususların eksiksiz bir biçimde uygulanmasına dikkat çekilmektedir. İlgili komisyonun almış olduğu tedbirler, mevsimlik tarım işçilerine ekonomik açıdan büyük külfetlere neden olmaktadır. Seyahat sürecinde sosyal mesafenin getirilmesi, çadırlarda metrekare olarak yerleşimin sağlanması gibi durumlar mevsimlik tarım işçilerinin masraflarını iki katına çıkarmaktadır (Benek, 2020a; 2020b).

Bütün bunlarla birlikte, pandemi süreci öncesinde çok da görünür olmayan mevsimlik gezici tarım işçileri, pandemi sürecinde çıkarılan yasa ve genelgelerle birden görünür hale gelmeye başladılar. Çünkü pandemi sürecinde pek çok sektör çalışmaya ara vermek zorunda kalırken, neredeyse tüm şehirlerde belli günlerde sokağa çıkma yasakları sürerken mevsimlik gezici tarım işçileri çalışmak için başka illere gitmek üzere yollara düştüler. Ancak yola çıkmak için önce buldukları ilin tarım il ve ilçe müdürlüklerinden izin almaları gerekti. Sadece Şanlıurfa'da bir hafta içerisinde 17 bin kişi seyahat izin belgesi almak için başvuruda bulundu (Anonim, 17 Nisan 2020). Türkiye'de mevsimlik tarım işçiliğinin en fazla olduğu illerin başında gelen Şanlıurfa'da pandemi sürecinde tarımda çalışmak üzere ilçe tarım müdürlükleri önünde oluşturulan kuyruklar ve sosyal mesafeye dikkat edilmemesi sebebiyle insanlar, hastalık kapma riskine rağmen, iç içe geçmiş ve izin almak için sıra beklemişlerdir. Bu durum ulusal basına da farklı şekillerde yansımıştır (Fotoğraf 3).

Şanlıurfa'da mevsimlik tarım işçisi olarak diğer şehirlere gitmek isteyenler Eyyübiye ve Haliliye İlçe Tarım Müdürlüklerine gelerek seyahat izin belgesi için başvuruda bulundu.

Fotoğraf 3. Covid-19 sürecinde izin almak için toplanan ve sıra bekleyen mevsimlik gezici tarım işçileriyle ilgili basına yansıyan bir haber
Photo 3. A news in the press about seasonal agricultural workers who gathered and waiting in line to take permission in the Covid-19 process
Kaynak: (Development Workshop, 2020, 70).

4. "Yoksulluk Kültürü", "Yoksulluk Kısır Döngüsü" ve "Nöbetleşe Yoksulluk" Üçgeninde Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliği

Bu çalışmanın amaçlarından biri de mevsimlik gezici tarım işçiliğinin "yoksulluk kültürü", "yoksulluk kısır döngüsü" ve "nöbetleşe yoksulluk" kavram ve kuramları bağlamında sorgulanmasıdır. Nitekim, çoğu kez mevsimlik gezici tarım işçiliğinden bahsedilirken yoksulluk (özellikle de yoksulluk kültürü) fenomeni sıklıkla dile getirilir. Ancak bu kavramlar arasındaki ilişkiler tam olarak ortaya konulmadığından çoğu kez yanlış anlaşılmalara sebep olunmaktadır. Mevsimlik gezici tarım işçiliğinin yoksulluk fenomeniyle yoğrulan bu kavramlarla olan ilişkisinin bilinebilmesi için öncelikle bu kavram ve kuramların ne olduğu veya bunların neyi çağrıştırdığının bilinmesi gereklidir.

Bu bağlamda mevsimlik gezici tarım işçiliğinden bahsedilirken sıklıkla dillendirilen bu kavramlardan ilki olan yoksulluk

kültürü (culture of poverty) çoğunlukla Oscar Lewis ile bilinir ve onun tarafından kavramlaştırılmıştır. Bu kavram, Lewis'in Porto Rikolular ve Meksikalılar üzerine yaptığı alan çalışmaları üzerinden şekillenmiştir. "Yoksulluk kültürü kavramının sadece Lewis'i popüler yapmakla kalmadığı, kavramın içerdiği popüler anlam ve niteliklemlerle çoğu olumsuz özelliklerin atfedilmesiyle yoksullara karşı bakışı da şekillendirdiği, yoksullar ve yoksulluk üzerine yapılan tartışmalardaki yoksulluk kültürü yaklaşımının kullanımından çıkarılabilir" (Özdoğan, 2010: 98). Özdoğan'ın da vurguladığı gibi, Türkiye'de "yoksulluk kültürü" üzerinde doğrudan yapılmış akademik çalışmaların pek de olmamasına karşın, bu kavram basın-yayın yoluyla kavramlaştırılarak popüler bir hale gelmiştir. Onun bu popüler yönü, "yoksulların yoksulluklarından dolayı suçlanması" ve "bundan dolayı yoksullara dönük yapılan sosyal yardımların eleştirilmesinde yaygın olarak kullanılmasından" kaynaklanmaktadır. Bu sebeple de çoğu zaman bilimsel anlamlardan uzak biçimde

kullanılmaktadır ve bu kavram üzerinden yapılan yakıştırma- larla yoksulların aldıkları sosyal yardımlar aracılığıyla “yoksul- luk kültürü”ne alıştırdıkları eleştirisi de sıklıkla yapılmaktadır (Özdoğan, 2010: 98).

Bununla birlikte, “yoksulluk kültürü” aynı zamanda, “[h]er şeyin sonucunun [önceden] belli olduğunu, çaba harcıyarak ya da önceden harekete geçerek bu sonuçlardan kaçılmaya- çağını ve bu durumun sadece yaşamın kaçınılmaz bir olgusu olarak kabul edilmesi gerektiğini öngören bir inançlar sistemi” (Marshall, 2009: 373) olan *kadercilik (fatalizm)* ile de yakından ilişkilendirilir. Bunun en başat sebebi ise, kaderciliğin sıklıkla “yoksulluğun, kronik hastalığın ve işsizliğin bir özelliği olarak görülmesi”dir (Marshall, 2009: 373). Bu anlamda Oscar Lewis de, *kaderciliğin* “yoksulluk kültürü”nün temel özelliklerinden birisi olduğunu savunur (Marshall, 2009: 373).

Söz konusu kapsamda, katılımcılara sahip oldukları yoksulluk- larının sebepleri sorulduğunda verilen yanıtların katılımcıların yaş gruplarına göre değişiklik gösterdiği görülmüştür. Bu an- lamda orta yaşlı ve yaşlı olan katılımcılarda, yoksulluğun kendi kaderleri olduğu ve bu durumun devam edeceği düşüncesinin hâkim olduğu görülmüştür. Buna karşılık, genç katılımcılarda ise, yoksulluğun kendi kaderleri olmadığı, başka sebeplerinin olduğu, bu sebepleri ortadan kaldırmak için de çalışmaları ve mücadele etmeleri gerektiği düşüncesinin hâkim olduğu gö- rülmüş ve bu anlamda umutlu oldukları gözlenmiştir. “Sizce yoksulluk/fakirlik kader midir, yoksa başka sebepleri var mı?” şeklindeki soruya, çavuşluk/elçilik yapan Süleyman ile amele- lik/işçilik yapan Ahmet şu yanıtları vermiştir:

“Kadere. Şimdi şöyle: Bugün bu işi biz yapmazsak kim yapacak? Şimdi alemlerin rabbi tüm insanları zengin yap- sa olmaz. Herkes zengin olsa kim bu işi yapacak? Çark dönmeyiz. Bugün zengin de olacak, fakir de. Herkes olacak ki çark dönsün. Bugün biz kirazları yetiştirmesek, toplama- zsak sen nasıl yiyecektin? Bunlar makineyle toplanıyor mu? Hayır! Ellerle toplanıyor, [ellerini göstererek] bu el- lerle toplanıyor. (...) Bugün herkes zengin olsa da olmaz. Kim yapacak bu işi? Olmaz. Allah seni de zengin edebilir beni de. **Kadere inancım tamdır. Bu bizim kaderimiz- dir**” (Süleyman, erkek, 45 yaşında, çavuş, görüşme tarihi: 18.07.2020).

“Bizim memleketin toprakları çoktur ama iş yoktur. Urfa bölgesi, Ceylanpınar, Siverek, Hilvan... Ama kimseye fayda vermiyor. Yılda 500 bin insan çıkıyor. Uzak memleketlere çalışmaya gidiyor. Bazıları yollarda kaza ediyor, ölüyor. Bazıları da buralarda ölüyor. Cenazelerini ambulanslara yük- leyip gönderiyoruz Urfa’ya. **Yani fakirlik Urfalıların kaderi- dir. Ölüm de onların kaderidir.** Yollarda kaza geçirip ölmek de... Geçen kaza oldu, 7-8 kişi öldü. Arap, Kürt, Türk fark etmez. Nihayetinde insanlar ve işçiler. Sonuçta burada her yıl en az 50 kişi uzak memleketlerde ölüyor. İnsanın kendi memleketinde ölmesi ayrı başka memlekette cenazesinin tabuta koyularak götürülmesi ayrıdır. Memleketimiz hala ağaların elinde. Memleketimin toprakları çoktur. Urfa’nın toprağı, Eskişehir, Kırşehir, Konya ve diğer kentlerden daha çoktur. Suyu da barajı da vardır. Ama boşurlar. Çünkü ağa- ların elindedir. Fakirlere yoksullara bir şey yok!” (Ahmet, erkek, 55 yaşında, görüşme tarihi: 17.07.2020).

Görüldüğü gibi, çavuş olan Süleyman ile işçi olan Ahmet’in bu konudaki yaklaşımı yoksulluğun kendi kaderleri olduğu yönün- dedir. Ancak diğer taraftan da çocuk ve genç katılımcılar ise yoksulluğun kendi kaderleri olmadığını söylemişlerdir. Örne- ğin, katılımcılardan 18 yaşındaki Mustafa (erkek, görüşme ta- rihi: 17.07.2020), “**yoksulluk kaderimiz değildir. Olmamalıdır da. Yoksulluk kader değildir**” demiştir. Zeynep ve Zehra ise, yoksulluğun kendi kaderleri olmadığını bunun için mücadele etmeleri gerektiğinin altını çizmişlerdir. Zeynep, “**umutlarım var, hayallerimi gerçekleştirmek istiyorum.** (...) Üniversite sınavına girip eczacılık bölümünü kazanmak istiyorum. Alaca- ğım maaşla da anne ve babama bakacağım” (Zeynep, kadın, 16 yaşında, görüşme tarihi: 17.07.2020) derken, kardeşi Zehra da “**her şeye rağmen hayallerimin peşinden koşuyorum. Yani umutlarımı yitirmedim.** Okulda çok düşük notlar da alıyorum. Çünkü derslerime odaklanamıyorum ve çalışmıyorum. Ama hayallerimi asla yıkmadım. **Eğer ben hayallerimin peşinden gitmezsem hayatım hep böyle devam edecek**” (Zehra, kadın, 14 yaşında, görüşme tarihi: 17.07.2020) demiştir.

Bir diğer kavram ve kuram seti ise, “yoksunluk döngüsü (cyc- le of deprivation)” ya da “yoksulluk kısır döngüsü”dür. Bu ku- ram, yoksulluğun kuşaklar boyunca aktarılmasını ifade etmek üzere özellikle de 1970’lerde yaygınlaşmıştır. Bu kurama göre, yoksulluğu kuşaktan kuşağa aktaran başat mekanizma “aile patolojisi”dir. Nitekim yoksul evler ve mahallelerde eğitim dü- zeyinin düşük olması, evlerin içinde bulunduğu kötü hal, kalıcı işsizlik gibi durumlar bu olguyla açıklanabilir (Marshall, 2009: 829). Bu kuramın temel argümanı ise şöyledir: “Yoksunluk ve refah yardımlarına bağımlılık tamamen yoksulların kusuru ol- masa bile, kesinlikle ciddi yapısal kökenlere de bağlıdır; bu, bi- rey ve topluluk patolojilerine daha az önem vermekle birlikte, daha önceki yoksulluk kültürü teziyle pek çok ortak yön taşı- yan bir yorumdur” (Marshall, 2009: 829).

Ancak yoksulluk kısır döngüsünü yoksulluk kültüründen ayıran temel fark, yoksulluğun bir kültürel kod haline getirilmediği yani bir kültür olarak yaşanmadığı, sadece kişi veya ailelerin içinde buldukları koşullar gereği çeşitli biçimlerde kuşaktan kuşağa aktarılan ve bu sebeple de bir sarmala (yoksulluk sar- malı) dönüşen durum olduğudur. Kişi kendini bu sarmalın için- de bulduğu ve bunu değiştirebilme imkanını da elde etmesi çok zor olduğu için, sahip olduğu yoksulluk aktararak devam etmekte bu anlamda kısır bir döngüye dönüşebilmektedir. Bu duruma aktarılmış yoksulluk (transmitted deprivation) da denilebilir.

Bu bağlamda mevsimlik gezici tarım işçileri için de bu tür iliş- kilerin işlendiği görülmektedir. Katılımcıların çoğunun bir yok- sulluk sarmalı içinde yaşadıkları ve bunun bazı katılımcılar için nesilden nesile aktarıldığı gözlemlenmiştir. Örneğin, çavuşluk/ elçilik yapan Hatun, anne ve babasının hatta dedelerinin de bu işlerde çalıştığını ve nihayetinde kendisinin de bu işlerde çalışmak zorunda kaldığını şöyle anlatmaktadır: “*Evlenmeden önce de tarım işçisiydim. Annem, babam da öyleydi. Adana’ya Çukurova’ya pamuk toplamaya giderdik. (...) Dedelerim ve [dedemin] dedeleri de tarım işçileriydi. Amelelik yapıyorlardı. Bizim toprağımız yoktu. Yoksa ne işimiz var milletin derdini çekiyoruz?*” (Hatun, 43 yaşında, kadın, çavuş, görüşme tarihi: 19.07.2020).

Bununla birlikte, yoksulluk kısır döngüsü kuramı, yoksulların yoksul oldukları için yoksulluk çektiklerini ifade eder. Yani aslında içinde debelenilen bir çarkın ve sarmalın olduğu anlaşılmaktadır. Bu kısır döngüyü sağlayan şey ise, içinde bulunan ve yaşam şartlarını belirleyen yoksulluk sarmalının kendisidir. Bu anlamıyla, mevsimlik gezici tarım işçiliğinin bu yönünün de bulunduğu altı çizilmelidir. Nitekim mevsimlik gezici tarım işçiliğinde neredeyse tüm şartlar bu döngünün yeniden üretimi sağlayarak onun bir sarmala dönüşümünü kolaylaştırmakta ve nesilden nesile aktarımı sağlamaktadır. Araştırma kapsamında görüştüğümüz Ahmet'in yaşadıklarını anlattığı hikayesi tam da bu durumu özetler niteliktedir:

"(...) O zaman dedim ki, 'ben ne yapabilirim? Ancak gece gündüz çalışırsam, ancak ev sahibi olabilirim'. Çocuklarım da çok küçüktü. Şehirde inşaat işi vardı. Yani amelelik vardı. Dedim ki, 'artık kendimi ev sahibi yapacağım'. Gece gündüz çalışmaya başladım. Bir taraftan samanda amelelik diğer taraftan da inşaat işi olarak çalışıyordum durmadan. Kalktık ambar biçiminde bir ev yaptık ve içinde yaşamaya başladık. Bu ambarda 7-8 yıl kaldık. Dedim ki, 'ikinci katı da yapalım'. Kalktık mevsimlik tarım işlerinde çalışmak için Çorum'a gittik. Geldiğimizde ikinci katı yaptık ama yarıda kaldı, çünkü paramız bitti. Sivasız, boyasız, kapısız kaldı. Bu sefer, evin sivasını yapmak için bir yıl, boya ve kapılar için bir yıl derken... 10-15 yıl boyunca her yıl Çorum'a çalışmaya gittik. Bu 10-15 yıldan sonra, burayı [Beylikova] bulduk. Burada kendimize yer edindik. 15 yıldır her yıl buraya geliyoruz. Buranın yerlisi olduk. (...) Biz 15 yıldır her yıl altı ay burada kalıyoruz altı ayda memleketimize gidiyoruz. Burada biraz kazandığımız parayı, bu sefer gidip memlekette harcıyoruz. Yılın beşinci ayı olduğunda kalkıp tekrar bu memlekete geliyoruz. Nihayetinde ancak karnımızı doyurabiliyoruz. Yaşamımızı ancak idame ettirebiliyoruz. Bununla ne ölebiliyoruz ne de tam yaşayabiliyoruz. Ölmeyeceğimiz kadar para kazanıyoruz. Bu işin bir serveti yok!" (Ahmet, erkek, 55 yaşında, görüşme tarihi: 17.07.2020).

Yoksulluk tartışmalarında sıklıkla kullanılan bir diğer kavram da yoksulluğun nöbetleşe biçimde yapıldığına ilişkin bir kavram olan "nöbetleşe yoksulluk" kavramıdır. Bu kavram yukarıda tartışılan yoksulluk kültürü ve yoksulluk kısır döngüsünden farklıdır. Bu kavram aslında diğer iki kavramın ters yüz edilmesidir. Nöbetleşe yoksulluk, "kentte göç dalgalarına katılan grupların kendi aralarında kurdukları bir ortaklıktır. Nöbetleşe yoksulluk, esas olarak kente önceden gelmiş göçmen grupları ile kentte imtiyazlı konumda bulunan bazı grupların, kentte daha sonradan gelen kesimler ile diğer imtiyazsız gruplar üzerinden zenginleşmeleri, bir anlamda yoksulluklarını bu gruplara devredebilmeleri sonucunu doğuran bir ilişkiler" (Işık & Pınarcıoğlu, 2008: 155) ağına gönderme yapar. "Bu anlamda nöbetleşe yoksulluk, toplumun özellikle enformel kesimlerinin kendi aralarında kurdukları ve birbirlerinin üzerinden zenginleşebilmelerini sağlayan eşitsiz güç ilişkileridir" (Işık & Pınarcıoğlu, 2008: 155-156). Böylelikle, nöbetleşe yoksulluk bir ilişkiler ağı olup, bu ilişkiler ağı "göçmenleri, kentin anonimleştirici etkilerinden korumuş, kentte var kalabilmenin temel koşulu olan iş ve konut piyasasında tutunabilme fırsatları yarattığı gibi, göçmenlere tutunabilme ve refahlarını artırabilme" (Işık & Pınarcıoğlu, 2008: 156) fırsatını ve umudunu sağlamıştır.

Bununla birlikte, bir yerde nöbetleşe yoksulluk kuramının işlebilmemesi için, yukarıda değinilen ilişkiler ağının olması şarttır. En önemlisi de, bir yerde nöbetleşe yoksulluk kuramının işlebilmemesi için orada iş imkanlarının olması gerekir. Örneğin bu kuram özellikle de sanayi sektörünün geliştiği kentlerde işlevsel iken, sanayi, ticaret, inşaat ve diğer iş sektörlerinin gelişmediği özellikle de küçük ve orta büyüklükteki kentlerde işlemezdir. Bu anlamda bu kuram mevsimlik gezici tarım işçi aileleri için işleyememiştir (Benek, 2020a; 2020b). Mevsimlik gezici tarım işçiliğinin en fazla olduğu illerden olan Diyarbakır, Şanlıurfa gibi illere daha önce ilçelerden ve köylerden göçle gelen bu insanlar, bu kentlerde sanayi sektörü olmadığı, iş imkanları da kısıtlı olduğu için kendi sınıf ve statülerini yükseltebilecek bir imkana sahip olamadılar. Buna bir de mülksüzlük ve topraksızlığa ek olarak, şehirde yaşamının zorlukları da eklenince bu insanların aynı işi devam ettirmekten başka çareleri kalmamıştır. Bu sebeple de, yılın belirli aylarında buldukları illeri terk ederek başka illere mevsimlik gezici tarım işlerinde çalışmaya devam etmektedirler. Araştırma kapsamında görüşülen tüm aileler bu işi çok uzun bir süredir yaptıklarını (bazıları 30-35 yıldan fazla) bazıları da bu işin babalarından ve dedelerinden kendilerine kalan tek miras olduğunu söylemişlerdir. Kısacası, bu kuram söz konusu gerekçelerden dolayı mevsimlik gezici tarım işçileri için işleyememiştir. Katılımcılardan uzun yıllardır mevsimlik gezici tarım işçisi Ahmet'in anlattıkları bu anlamda oldukça aydınlatıcıdır:

"Biz, babam ve dedemlerle birlikte yaşıyorduk. Yaklaşık otuz kişi birlikte yaşıyorduk. Hane reisimiz dedemizdi. O zaman traktör filan yoktu. Öküzümüz vardı. Onunla tarlayı sürüyorduk. Koyun, keçi, kuzu ve oğlaklarımız vardı. Bunları otlatıyorduk. Köyde mısır, mercimek ve buğday hasadında çalışıyorduk. Ben henüz çocuktum, bir amcam vardı, askere gitti geldi. Benim dedem üç evlilik yapmıştı. Üç kadınla evliydi. Amcam askerden geldiğinde, benim babam da ikinci evlilik yaptı, annemin üstüne kuma getirdi. Amcam da askerden geldi. Daha da kalabalıklaştık. Hane nüfusumuz çok oldu, yaklaşık 30'u geçtik. Kalktık birbirimizden ayrıldık. Annem de köyün sahibine 'biz de bugün ayrılacağız' dedi. Biz de ayrıldık. O zaman henüz 13-14 yaşındaydım, çocuktum. Ben, iki erkek ve bir kız kardeşimle birlikte ayrıldık. Ayrıldık ama, ne yiyebiliriz? Hiçbir şeyimiz yoktu. Kalktık başkalarının işini yapmaya başladık. İlk olarak, milletin buzağlarını otlatmaya başladık. Bir yıl sonra, çobanlık yapmaya başladık. Bir iki yıl da bunu yaptık. Hasat zamanında buğday toplama işinde çalışıyorduk. Bununla geçimizi sağlıyorduk. Bir müddet sonra dayılarımız biraz bizimle ilgilendiler. Babam pek bizimle ilgilenmezdi. Bir iki yıl daha geçtikten sonra biraz büyüdük. Bu sefer kalktık, birkaç tane koyun aldık, besledik. Bu şekilde geçimimizi yapabiliyorduk. Aradan zaman geçti, memleket yıkıldı, yakıldı. [80'li 90'lı yıllardaki köy boşaltmalarına atf yapıyor]. Kalktık şehre geldik. Urfa'ya geldik. Hiçbir iş de yapamıyorduk şehirde. Köyde tarım ve hayvancılığa alışmıştık. Yine buradan tarlaya kaçtık. Nihayetinde çok çile çektik. Şehirden köye geldik. Tüm evlerimiz yakılmıştı, hiçbir şey kalmamıştı. Kalktık topraktan bir ev yaptık. Yine tarım işlerine başladık. Ama yavaş yavaş traktör de çıkmaya başladı. Bizim yaptığımız pek çok işi traktör yapmaya başladı. Tarla sürme işi de bizden çıktı, traktör işi olmaya başladı. Yine kalktık şehre göç ettik. Şehirde de bir yıl kirada kaldık. Farelerin içinde gezdigi kötü bir evdi. (...)

Burada çalışabileceğim bir iş yoktu. Bir mesleğim de yoktu. Bir birikimimiz de olmadığı için, burada da tutunamadık. Kalktık, Çorum'a tarım işlerinde çalışmaya gittik" (Ahmet, erkek, 55 yaşında, görüşme tarihi: 17.07.2020).

Görüldüğü gibi, doğduğundan beridir tarım işlerinde çalıştığını belirten 55 yaşındaki Ahmet'in anlattığı kendi hayat hikayesi bir taraftan iç göçün sebep ve sonuçlarını bir taraftan Türkiye'deki sosyolojik dönüşüm hakkında oldukça ipucunu sağlarken diğer taraftan da Türkiye'de nöbetleşe yoksulluk kuramının, neden mevsimlik tarım işçileri için işleyemediğini de açıkça göstermektedir.

5. "Siz İnsan Değil Misiniz?": Sosyal Dışlanmanın Bir Boyutu Olarak "Yoksul" Olmak⁵

"Çalışma ilişkilerinin tamamen enformel olması, işverenlerin işçilerine karşı herhangi bir sorumluluk yüklenmemelerinin yanında, işçilerin yaptıkları iş üzerinden sosyal güvenceye de sahip olmadıklarının göstergesidir. (...) Mevsimlik [gezici] tarım işçilerinin önemli bir kısmı sağlık sigortasından yeşil kart aracılığıyla yararlanırken iş kazası, meslek hastalığı, emeklilik gibi sosyal güvenliğin diğer kollarından faydalanamamaktadırlar" (Çınar, 2014: 34).

Söz konusu sebeplerle mevsimlik gezici tarım işçileri yaşadıkları yerlerde sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadır. Nitekim bu yönde yapılan araştırmalar, "işçilerin yaşadıkları sosyal dışlanmanın nedenlerinin etnik kökenleri, düşük vasıflı işçi olmaları, barınma koşullarının kötü olması ve barınma koşullarının bir sonucu olarak çalıştıkları yerlerde daha fazla görünür olan yoksullukları" (Çınar, 2014: 36) olduğunu göstermektedir (Fotoğraf 4).

Mevsimlik gezici tarım işçileri, kendilerine dönük sosyal dışlanmaların pandemi öncesiyle kıyaslandığında arttığını söylemişlerdir. Hatta "insani onurları" aşağılanacak biçimde dışlanmaya maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. 60 yaşında olup, mevsimlik gezici tarım işlerinde çalışan Muharrem, çocuğu yaşındaki kişilerin kendisine, "ne biçim insanlarsınız?" (Muharrem, erkek, 60 yaşında, görüşme tarihi: 18.07.2020) dediğini söyleyerek şöyle devam etmiştir:

"Bugün benim mülküm olsaydı, bu hastalıkta herkes evindeyken ben ailemle birlikte buraya gelip, bu insanların kahrını, derdini çeker miydim? Buradakiler bize diyorlar ki, 'siz Urfalısınız, siz ...' (...). Diyorum ki, 'be adam! Biz geliyoruz, burda size kölelik yapıyoruz, kölelik!' Diyor ki, 'he valla doğru'. Diyorum ki, 'neden peki bana, bize bunları söylüyorsun?' Diyor ki, 'yahu işte bir defa kaçtı ağızından'. Halbuki her zaman ağızından kaçırıyor. (...) Vallahi kendi işi için olmazsa, Vallahi bize merhaba demez, Allah'ın selamını da vermez. Kendi işleri için burada olduğumuzu biliyorlar, kendi işleri olmazsa Vallahi bırakmazlar biz çadırlarımızdan yolun başına çıkalım. Kendi işlerinden dolayı mecburdurlar. Diyorlar ki 'gelin!'. Eğer ki, kendi işlerinden değilse, biz işi bitirdiğimizde bize demiyorlar 'gelin bir çay için'. Bir çay bile vermiyorlar. Çünkü işi bitti. İşleri bitiyor" (Muharrem, erkek, 60 yaşında, görüşme tarihi: 18.07.2020).

Görüldüğü gibi, Muharrem yoksulluk başta olmak üzere içinde bulunduğu şartlardan dolayı ağır biçimde sosyal dışlanmaya maruz kalmıştır. Muharrem tarlada çapa yaparken veya tarlayı yabancı otlardan temizlerken, işverenin tarlaya gelip kendilerini "aşağıladığını" söylemiştir. Muharrem tarlada çalışırken yanlışlıkla da olsa bir defa bir tarlada biraz ot bırakılması durumunda bunun işveren tarafından asla kabul edilemez olduğunu belirtmiştir:

Fotoğraf 4. Beylikova'da bulunan çadırlardaki bir mevsimlik gezici kadın tarım işçisi elle yıkadıkları çamaşırları asıyor
Photo 4. A seasonal agricultural women worker who hanging clothes that her wash by hand in Beylikova
Kaynak: Bilal Çiftçi, Temmuz, 2020.

⁵ Sosyal dışlanmanın boyutları üzerine yapılmış önemli bir çalışma için bakınız: Naciye Yıldız, Kadın Yoksul ve Kürt: Toplumsal Dışlanmanın Boyutları, NotaBene Yayınları, İstanbul, 2015.

"Biz buraya geliyoruz, milletin köleliğini yapıyoruz. Biz tarlada çalışıyoruz. Adam [işvereni kastediyor] geliyor görüyor, hepimiz çalışıyoruz. Adam geliyor, diyor: 'yahu, siz insan değil misiniz?' diyor. 'Siz insan değilsiniz!' diyor bize. Ben diyorum ki 'yahu biz ne yapmışız?'. Diyor ki, 'işte şurada ot bırakmışsınız.' Yani koskoca bir tarlada bir yerde ya birkaç tane ot kalıyor ya kalmıyor adam bunun için bize hakaret ediyor. 'Siz neden böyle yaptınız yahu' diyor." (Muharrem, erkek, 60 yaşında, görüşme tarihi: 18.07.2020).

Görüldüğü gibi bazı işverenler işçilere "**siz insan değil misiniz? Siz insan değilsiniz**" gibi onur incitici ve aşağılayıcı cümleler kullanmışlardır. Bununla da yetinmeyerek çoğu zaman yapılan işi beğenmeyip, işçilerin kimlikleri üzerinden "**siz ne yaptınız? Uçtunuz mu, içtiniz mi?**" gibi farklı cümlelerle dışlama faaliyetlerine devam etmişlerdir:

"Biz akşama kadar çalışıyoruz. Bizim için bir yevmiye de bir yevmiyedir. (...) Akşam olup yanımıza geldiklerinde, diyorlar ki, 'ne çabuk bitirdiniz? **siz ne yaptınız? Uçtunuz mu, içtiniz mi?**' Demiyorlar, 'Allah sizden razı olsun, işimizi bitirdiniz' Akşama kadar da çalışsak onlar için boş. 'Yarım yevmiyeye çalışıyoruz' dersek, 'yok!' demezler. Hiçbir kıymeti harbiyemiz yok. İşçiyiz sonuçta. (...) Bunlarda insanlık yok!" (Muharrem, erkek, 60 yaşında, görüşme tarihi: 18.07.2020).

Görüldüğü gibi, mevsimlik gezici tarım işçilerinin, mülksüzlük/topraksızlık halinin önemli bir sonucu olarak "işçi/amele" olmak, yani "yoksul" olmak, gittikleri yerlerde çeşitli kesimlerce sosyal dışlanmalarının önünü açmaktadır. Dolayısıyla "yoksul" olmak burada sosyal dışlanmanın önemli bir boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır.

6. Araştırma Kapsamında Ulaşılan Bazı Önemli Bulgular

Alan araştırmasında yapılan gözlem ve görüşmelerden hareketle, Covid-19 Pandemisinin mevsimlik gezici tarım işçilerini oldukça olumsuz etkilediği ortaya çıkmıştır. Zaten pandemi öncesi de toplumun oldukça kırılğan bir kesimini oluşturan mevsimlik gezici işçi ailelerinin yaşam ve çalışma koşulları pandemi ile birlikte daha da içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Covid-19 ile kendi aralarındaki ilişkiyi ironi yapar biçimde açıklayan Ahmet, aslında bu kesimin ne kadar kırılğan bir grup olduğunu göstermektedir: "*Biz nasıl annemizden doğmuşsak, Korona bizi vurmuş [gülüşmeler]. Fakirler için Korona nedir? Zaten bu iş ölümdür. Zaten hepsi yollarda kaza yapıyorlar, ölüyorlar*" (Ahmet, erkek, 55 yaşında, görüşme tarihi: 17.07.2020).

Böylesi hassas bir süreçte yüzbinlerce insanların bu işi yapmak zorunda kalma durumu hakkında, "*ben şahsen çavuşum, buraya bir yıl gelmezsem, acım. O yüzden bu hastalıkta kalkıp buralara kadar geldik. Sadece ben de değil benim gibi binlerce insan var*" (Süleyman, erkek, 45 yaşında, çavuş, görüşme tarihi: 18.07.2020) diyen Süleyman, aslında insanların başka

alternatifleri olmadığı ve yapabilecekleri tek iş bu olduğu için, zorunlu olarak bu işi yaptıklarına dikkat çekmiştir. Mevsimlik gezici tarım işçilerinin bazılarının Covid-19 sürecinde izinli olarak çalışmalarına karşı yaklaşımları iznin bilinçli olarak çıkarıldığıydı. Çünkü onlara göre, yüzbinlerce insan bu işi yapmaktadır ve bu kadar insanın evde kalması durumunda nasıl geçinebilecekleri sorun teşkil edeceğinden böyle bir karar alındı. Aksi durumda yetkililerin bu kadar kişinin geçimini sağlama noktasında sorumlulukları vardı (Mehmet, erkek, 17 yaşında, görüşme tarihi: 17.07.2020). Onlar bu ekonomik krizde bunu göze alamadılar ve böyle bir karar çıkararak bu yükü hafiflettiler: "*Virüs vardı ama virüs bize de vardı. Neden bazılarında var bazılarında yok mu bu virüs? Zenginler kaldı, fakirler yollara düştü*" (Mehmet, erkek, 17 yaşında, görüşme tarihi: 17.07.2020).

Dahası, katılımcıların ısrarla dikkat çekmek istediği diğer bir önemli nokta ise, Pandemi ile birlikte bu işe aksine daha fazla insanın rağbet etmeye başladığıdır. Bu da alınan ücretlerin ve yevmiyelerin düşmesi başta olmak üzere çeşitli olumsuzluklara sebep olduğu yönündedir. İşçiler, daha önce "karın tokluğu"na çalıştıkları bu işte de artık "ekmeğin" kalmadığını söylemişlerdir:

"Bu hastalığın [Covid-19 Pandemisi] ortaya çıkmasıyla bu işte çalışan insan sayısı arttı. Daha önce bu işi yapmayanlar da yollara çıktılar. Bu işi yapmaya başladılar. Bu hastalık birçok insanı işsiz bıraktı. İnsanlar mecbur çalışmak zorunda olduğu için bu işe de yöneldiler. Bir de bu işin devlet tarafından bir izni de vardı. Diğer işler gibi değildi. Çalışan sayısı ikiye katlandı. Eskiden buraya 100 bin kişi geliyorsa şimdi 200 bin kişi geliyor. Bu yüzden eskiden altı ayda yaptığımız bir iş şimdi üç ayda bitiyor. **Bu işte de bir ekmek kalmadı. Gittikçe koşullar bizim için daha zor oluyor**" (Ahmet, erkek, yaş 55, görüşme tarihi: 17.07.2020).

Araştırma kapsamında görüşme yapılanlar, sıklıkla mülksüzlükten, topraksızlıktan bu bağlamda da Toprak Reformu'ndan⁶ bahsetmişlerdir. Bütün bunlara rağmen, başta pandeminin yarattığı olumsuz sonuçlar olmak üzere, buna Suriyelilerin de eklenmesiyle kendilerinin işin içinden çıkılmaz bir hale girdiklerini söylemişlerdir:

"Rahmetli Ecevit, Toprak Reformu yaptı. Bize ve ağalara dağıttı toprakları. Ama bizler o tarlaları sürmekten korktuk. Ağalar neticede o toprakları bizden aldılar. El koydular. Burada devletin de bir suçu var. Bu yoksul ve fakir kesim de eğer devlet tarafından korunsaydı ve toprak sahibi olabilseydi, kimse kalkıp kendi memleketinden kalkıp buraya gelip, buradan Edirne'ye kadar Batı illerinde tarlalarda çalışmak için gelmezler. **Bu iş de yoksulların kaderidir. Her yıl gelip burada çadırlarımızı kuruyoruz. Burada kaldığımız kadar kendi memleketimizde kalamıyoruz.** Burada altı aydan fazla çalışıp bu parayı da alıp Urfa'ya dönüyoruz. Bir mesleğimiz de yok. İş de yok. Suriyelilerin de memleketleri yıkıldı, kaçtılar gelip bize sığındılar.

⁶ "Dar anlamda toprak reformu; topraksız ve az topraklı çiftçiler lehine, toprak mülkiyet hakkının yeniden düzenlenmesi olarak tarif edilmektedir. Tarım reformu ise; tarımsal yapının düzeltilmesi yönünden ele alınabilecek her türlü tedbirleri ifade etmektedir. Bu anlamda, 19.7.1973 yılında Toprak ve Tarım Reformu Kanunu çıkarılmıştır. Aynı yıl yürürlüğe giren bu kanun, sadece Şanlıurfa ilinde uygulanmıştır. Kanunun ilk uygulamasının Şanlıurfa ilinde başlatılmasının nedeni, söz konusu ilde arazi mülkiyetinin dağılımında, dikkat çekici bir adaletsizliğin olmasıdır. Bu bakımdan, Şanlıurfa ilinde yapılan uygulamalar, şu şekildedir: 75.000 kişi toprak almak için başvurmuş, 10.507 adet müracaat incelenmiş ve 1218 aileye 231 km² toprak dağıtılmıştır. Kamulaştırılan 1616 km² toprak ise 1613 kişiden (aileden) kamulaştırılmıştır. Ancak bu kanun, kısa bir süre sonra, 1977 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiş ve 10.5.1978 yılında yürürlükte kaldırılmıştır" (Benek, 2005: 133).

Urfa'nın nüfusu neredeyse ikiye katlandı. İnşaat sektörü bitti. Dükkân açmışlar, dükkanları vergisiz çalışıyor. Vergi vermiyorlar, askerlik yapmıyorlar. Nihayetinde bize yük oldular. Bu yük de bizim vergimizden ve çalışmamızdan gidiyor. Sonuç olarak biz de onlarla birlikte perişan olduk" (Ahmet, erkek, 55 yaşında, görüşme tarihi: 17.07.2020).

Araştırma kapsamında görüşülenlerin yakındığı bir diğer konu "ağalık sistemi" ve bunun bir sonucu olarak gördükleri topraksızlıktır. Çözüm olarak da Toprak Reformu yapılarak "ağalık sisteminin" çökertilmesi gerektiğinin altını çizmişlerdir. Çünkü onlara göre, her yıl yüzbinlerce mevsimlik gezici işçinin yollara düşmesinin sebebi bu topraksızlık halidir. "**Bizim memlekette bir ağanın 7 köyü var. Bazı ağalar tanıyorum 30'a yakın köyü var. Bu adalet midir? Devlet bu toprakları herkese dağıtsa memleketimizde fakir kalmaz. Bunun için toprak reformu şart**" (Ahmet, erkek, 55 yaşında, görüşme tarihi: 17.07.2020) diyen Ahmet, mevsimlik gezici tarım işçilerinin bu durumdan kurtulabilmesinin tek yolunun bu olduğunun altını çizmiştir.

Genellikle çok çocuklu olan bu aileler, **çocuk işçiliği yasak olmasına rağmen, eğitim çağındaki çocuklarını da yevmiye karşılığında tarım işlerinde işçi olarak çalıştırmaktadırlar.** "*Şimdi çok pişmanım. Bilseydim, 9 çocuk yapmazdım. Getirmezdim dünyaya. Getirdik de ne yaptık, millete köle yaptık. Köle olarak çalışıyorlar. Günahlarını aldık hepsinin*" (Ayşe, kadın, 50 yaşında, görüşme tarihi: 17.07.2020) diyen Ayşe, çok çocuklu olmanın pişmanlığını yaşadığını söylemiştir. Çünkü bu çocukların geçimlerinin sağlanabilmesi için kendilerinin de bu işte çalışmak zorunda kaldıklarını bu yüzden de çoğunun okulunu bırakmak zorunda kaldığını söylemiştir. Sekizi kadın biri erkek 9 çocuk annesi olan mevsimlik gezici tarım işçisi Ayşe'nin çalışma ve yaşam koşulları içerisinde bu çocuklarını nasıl yetiştirdiğine ilişkin anlattıkları, mevsimlik gezici tarım işçilerinin hem yaşam koşulları hem de çalışma koşulları ve çocuk yetiştirebilme durumlarını ortaya koyar niteliktedir:

"Sabah kahvaltılarını hazırlamak için erkenden uyanıyordum. Kahvaltı yapıldıktan sonra direkt işe gidiyorduk. Öğle de gelip çadırda yemek hazırlayıp götürüyordum. Bir taraftan da çalışıyorduk tabi. Akşam olunca hepimiz birlikte çadıra gelirdik. Bu sefer akşam yemeği ve çadırın toparlanması... **Ben yemek hazırlayana kadar, çocuklarımızın bazıları çok yorgun oldukları için aç yatıyorlardı**" (Ayşe, kadın, 50 yaşında, görüşme tarihi: 17.07.2020).

"Çocuklarım hepsi küçüktü, pamuk toplamaya gidiyorlardı. Ben de onlarla birlikte gidiyordum. Öğle çadıra gelip çocukların yemeklerini hazırlayıp götürüyordum. Üç tane çocuğum ise çok küçüktü ve çalışmıyorlardı. Bir tanesi bebektir, beşikteydi. Diğer ikisi de 2, 3 yaşlarındaydılar. Diğer çocuklarım da işlerin peşinde koşuyorlardı. (...) Bu şekilde ömrüm geçti. Çocuklarımın beşiklerini alıp tarlalara götürüyordum. Beşikler ve çocuklar ağaçların gölgesindeyken ben milletin işini yapıyordum. Yılan vardı, fare vardı... Bu çocuklar ben gelene kadar sahipsiz kalıyorlardı. Ben de çalıştığım için işimi terk edemiyordum, çocuklarıma gitmek için. Her defasında beşiklerini başka bir tarlaya götürüyordum. Bu şekilde çocuklarımı büyüttüm. Çorum'da bir tarlada çalışırken, çocuklarımın biri beşikteyken diğer ikisini de battaniyeye sarıp bir ağacın altında gölgede bırakmıştım.

Oradaki yerlilerden biri geldi, dedi ki, 'bu sabah yüreğime ateş düştü yenge'. Dedim ki, 'ne olmuş?'. Dedi ki, 'size o kadar günahım geldi, o kadar günahım geldi ki. Çocuklarının birini beşiğe koymuşsun, diğer ikisini de battaniyeye sarıp yere koymuşsun. Yazık size, siz nasıl yaşıyorsunuz? Size çok günahım geldi. Daha sabahtır, soğuktur. Bu çocukları bir yılan ısırca... İçime ateş düştü, gözüme yaşlar girdi'" (Ayşe, kadın, 50 yaşında, görüşme tarihi: 17.07.2020).

Araştırma kapsamında ulaşılan bir diğer önemli bulgu ise, mesai saatlerinin çok uzun olması ve kadınların, kız çocuklarının erkeklerden çok daha fazla çalıştıklarının ortaya çıkmasıdır. İşçiler sabah saat 7'den akşam saat 7'ye kadar çalıştıklarını söylemişlerdir. Böylelikle işçilerin 12 saat çalıştıkları ortaya çıkmıştır. Ayrıca kadınların ve kız çocuklarının iki mesai yaptığı anlaşılmıştır. Nitekim kadınlar ve kız çocukları, sabah işe gitmeden iki saat önce (sabah saat 5'te) uyandıklarını ve tarlaya gitmek için ön hazırlık yaptıklarını, çadırlarının içini toparladıklarını, diğerlerini uyandırdıklarını ve kahvaltı hazırladıklarını söylemişlerdir. Aynı şekilde, akşam işleri bitip çadırlarına geldiklerinde ise, bu sefer akşam yemeğini hazırladıklarını, yarına hazırlık yaptıklarını, bulaşıkları yıkadıklarını, çocukları uyuttuklarını yani 3-4 saat daha çalıştıklarını söylemişlerdir. Böylelikle, kadınların bir günde 15-16 saat çalıştıkları ortaya çıkmıştır.

Araştırma kapsamında ulaşılan bir başka önemli bulgu da çalışma yaşı ile ilgilidir. Nitekim, çalışma yaşının 11-12'lere kadar düştüğü görülmüştür. Araştırma kapsamında görüşülen 15 kişiden 5'i 18 yaşından küçüktür ve "çocuk işçi"dir (Zehra, Zeynep, Mehmet, Eyyüp, Kıymet). Bu çocuk işçiler bir taraftan okumaya çalışmakta diğer taraftan da ailelerine yardım etmek amacıyla mevsimlik gezici tarım işlerinde çalışmaktadırlar. Mevsimlik gezici tarım işçisi ailelerinin çocuklarının önemli bir çoğunluğu da çalışmak zorunda kaldıkları için eğitimlerine devam edememektedir. Örneğin bizim görüştüğümüz, İbrahim (22 yaşında) ortaokulu bitirdikten sonra okula devam edemediğini söylerken, Ramazan (18 yaşında) da lise öğrencisiyken okulu terk etmek zorunda kaldığını söylemiştir.

Bu şartlar altında okuyabilen çocuklar da her yıl okuldan 2 ay erken ayrılmak, 2 ay da geç başlamak zorunda kalmaktadırlar. Bu da onların hem eğitim hayatlarını hem de eğitim hayatlarındaki başarılarını olumsuz etkilemektedir (Fotoğraf 5). 16 yaşındaki çocuk işçi Zeynep, "*ben lise bire gidiyorum. Her yıl okuldan erken ayrılıyor. Bu yıl da erken ayrıldık. Her yıl 6-7 ay gelip burada çalışıyorum. Hem işçiyim hem öğrenci*" (Zeynep, kadın, 16 yaşında, görüşme tarihi: 17.07.2020) derken, kardeşi 14 yaşındaki çocuk işçi Zehra ise, "*okuldan iki ay erken ayrılıp iki ay geç başlıyorum. İki ay geç başladığım için derslerden çok geri kalıyorum. Bu psikolojik olarak beni etkiliyor. Mesela ilk sınavlardan kötü not alıyorum hep. Bu yüzden ikinci sınavlara daha çok çalışmam gerekiyor*" (Zehra, kadın, 14 yaşında, görüşme tarihi: 17.07.2020) diyerek bu durumun onun üzerinde yarattığı psiko-sosyal etkilere atıf yaparken aynı zamanda "*üç yıldır üst üste okulu yarıda bırakıp buraya geldiğim için şu an sekizinci sınıftayım ve şu an çok daha fazla zorlanıyorum. Çünkü eğitimim hep kesik kesik geçti. Çok fazla zorlandığım için ve eksiklerim de çok olduğu için bu sene Liselere Giriş Sınavı'na giremedim*" (Zehra, kadın, 14 yaşında, görüşme tarihi: 17.07.2020) diyerek şartların kendisini nasıl mağdur ettiği ifade etmiştir.

Fotoğraf 5. Beylikova'da mevsimlik gezici tarım işlerinde çalışan eğitim çağındaki çocuklar
Photo 5. Children of school age working in seasonal agricultural work in Beylikova
 Kaynak: Bilal Çiftçi, Temmuz, 2020.

Mevsimlik gezici tarım işçiliğinin yaşam ve çalışma koşullarının çocukları ve işçi çocukları olumsuz yönde etkilediğine dair izlenimler de olmuştur. Adeta toplumun “kangreni” haline gelmiş ve bir sarmala dönüşen mevsimlik gezici tarım işçiliğinin bir döngü halinde sürekli devam etmesi bu ailelerin çocuklarını pek çok anlamda olumsuz etkilemektedir. Örneğin, bu araştırmanın mottosunda da verildiği gibi 11 yaşından beridir mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışan Zehra, “Biz bayramımızı hiç Urfa’da geçirmedik. Hep burada geçirdik. O yüzden Urfa’da bayram nasıl oluyor bilmiyorum. (...) Yazı da hiç Urfa’da geçirmedik. O yüzden Urfa’da yaz nasıl geçiyor pek bilmiyorum. Çok sıcak diyorlar. (...) Her bayram kendime söylüyorum: ‘keşke bu bayram Urfa’da olsam’. Diyorum ki ‘gelecek sene bu bayramda Urfa’da olacağım’. Öyle umut ediyorum hep. Küçüklüğümden beridir hep bunu hayal ettim. Ama şimdiye kadar hiçbir bayramda Urfa’da kalamadım. Hep başka şehirlerde ve çadırlarda bayramı geçirdim” (Zehra, kadın, 14 yaşında, görüşme tarihi: 17.07.2020) demiştir.

Bununla birlikte, çıkarılan yasa gereği, pandemi sürecinde işçilerin yol ücretinin işveren tarafından ödenmesi gerekirken, işçiler “çıkış ili”nden “varış” iline giderken yol masraflarını tümüyle kendileri karşıladığını söylemişlerdir. Bu süreçte, bir aile için yaklaşık 2000-2500 TL civarı yol masrafı çıktığı söylenmiştir (Süleyman, erkek, 45 yaşında, çavuş, görüşme tarihi: 18.07.2020). Bu durumun da insanları mağdur ettiği sıklıkla dillendirilmiştir. Ayrıca, yasa gereği, “çıkış ili”nden “varış” iline giderken bir araca çok sayıda insanın binmemesi ve sınırlı sayıda insanın binmesi istenmiştir. Bu da yolcu sayısı azaltıldığından yol masraflarının ikiye üçe katlamasına sebep olmuştur. Bu durum aileleri ekonomik olarak zor duruma düşürmüştür.

Pek çok kişi yol masrafını karşılayabilmek için tanıdık ve akrabalarından borç aldıklarını söylemişlerdir. Bununla birlikte, ailelerin ekonomik gücü yetmediğinden pek çok ailenin bu kurala uyamadığı ve uymadığı için de ayrıca yolda ceza aldığı ve o cezaları ödemek için de ikinci bir defa borç altına girdikleri ortaya çıkmıştır:

“İnsanlar mağdur oldu. 20 kişilik dolmuş 7 kişi bindi bu yıl. Bu da yol masraflarını ikiye üçe katladı. Üstelik yolda yakalandık ve bize ceza yazıldı. Dedim ki, ‘biz Urfa’dan geliyoruz, mevsimlik işçileriz. 7 kişi ile bir arabada 1000 km yol gelemeyiz. Kuvvetimiz yok’. Dinlemediler. En son içimizden sekiz kişiye ceza yazıldı. Bu sorunu işveren ve devlet kendi aralarında çözmeleri gerekiyordu, ama çözemediler. İşçi kendi yol masraflarını kendisi ödemek zorunda kaldı neticede” (Süleyman, erkek, 45 yaşında, çavuş, görüşme tarihi: 18.07.2020).

Bir diğer önemli konu ise, çalışanların aldığı ücretin düşüklüğüdür. Çoğu kez herhangi bir pazarlık dahi yapılmadan yapılan işlerde yevmiyelerin genelde günlük 75-90 TL arasında değiştiği söylenmiştir. Ancak pandemi ile birlikte ödenen ücretlerin düşürülmesi yoluna gidildiği görülmüştür. İşçilere çavuşluk yapan Süleyman, “yevmiyeler 75 TL ile 90 TL arasında değişiyor. Ama bu hastalıktan dolayı her yer kapandığı için herkes bu işe yöneldi ve bu yüzden de yevmiyeler çok düştü. Geçen sene 150-170 kişiyi getiriyordum buraya bu sene 250’den fazla kişiyi getirdim. İşçi sayısı iki kat oldu. İstemediğimiz bazı kişiler bile geldi. Yevmiyeler düştü” (Süleyman, erkek, 45 yaşında, çavuş, görüşme tarihi: 18.07.2020) diyerek, işçilere ödenen ücretin düşüklüğüne vurgu yapmıştır.

Katılımcılar, pandemi sürecinde Beylikova'ya geldiklerinde karşılaştıkları ilk sorunlardan biri de 15 gün süreyle kendilerinden buldukları çadırlardan çıkmamalarının istenmesidir. Bu durumun hem kendilerini sağlık açısından riske ettiğini hem de ekonomik olarak olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir: "Buraya ilk geldiğimizde bize dediler ki, 15 gün boyunca çadırınızdan çıkmayın, çadırınızda oturun. Biz zaten bir çadırda 10 kişiyiz. Virüs olsa burda da olur. Bu kadar süre boyunca biz çalışmadık, dünya kadar masrafımız oldu. Hepsi cebimizden gitti. Bu da zararımızdı. Mademki, bizi buraya getirdin, bıraksaydın çalışsaydık" (Mustafa, erkek, 18 yaşında, görüşme tarihi: 17.07.2020).

Bununla birlikte, pandemi süreci olmasına ve bu konuyla ilgili çıkarılan genelgede de belirtilmesine rağmen, mevsimlik gezici tarım işçi ailelerine ait çadırların olduğu yerlerde, suyun, sabunun ve dezenfektanın bulunmadığı gözlemlenmiştir. İşçilerin bunlara erişimi kısıtlıdır. İşçiler, içme suyunu dahi yakın civarda bulunan bir köyden getirdiklerini söylemişlerdir. İşçiler, suya erişimde zorlandıklarını, uzak yerlerden sırtlarına alarak getirdikleri bazı suların tuzlu olması sebebiyle kimi işçilerin hastanelik olduğu da belirtmişlerdir. Ayrıca (çıkarılan genelge gereği, olması gerekirken), çadır alanlarında elektrik, internet, tuvalet ve banyo olmadığı (çıkarılan genelge gereği olmaması gerekirken), çadırların birbirlerine çok yakın olduğu, bir çadırda 7-8 kişinin kaldığı (bazı çadırlarda 10 kişi) da ortaya çıkmıştır. Çadır alanlarında suyun ve elektriğin olmaması sebebiyle, mevsimlik gezici tarım işçilerinin ve çocuklarının yeterince banyo yapamadıkları çünkü içmek için zor su bulabildikleri anlaşılmıştır. İşçiler yemeklerini ateşte pişirmekte, banyo yapacakları suyu dahi ateşte ısıtmaktadırlar (Fotoğraf 6).

7. Sonuç

Kuşkusuz ki, tarım sektörü en güvencesiz ve öngörülemez sektörlerden biridir. Covid-19 salgını bu gerçeği daha da belirgin hale getirmiştir (Bochtis vd., 2020: 3). Nitekim Covid-19 sürecinde neredeyse bütün dünya ülkeleri sınırlarını kapatmıştır. Fakat gıda tedarik zinciri söz konusu olunca, ne yazık ki göçmen işçiler bu sınırlamadan muaf tutulmuştur. Örneğin bu süreçte, ABD Meksika'dan, Almanya Romanya'dan, Polonya da Ukrayna'dan tarım işlerinde çalıştırılmak üzere göçmen işçi getirmiştir. İlginç biçimde, Türkiye'de bulunan Suriyeliler sadece buldukları şehirlerde çalışabildikleri halde bu süreçte mevsimlik işçi olarak il dışına gitmelerine izin verilmiştir (Benek, 2020b).

Öteden beri, görünmeyen veya çalışma koşulları ve genel durumları çok da tartışma konusu yapılmayan mevsimlik gezici tarım işçileri ile çocuk işçilerin, Covid-19 Pandemisi ile birlikte yaşam ve çalışma koşulları gittikçe daha da kötü hale gelmeye başlamıştır. Genelde mevsimlik tarım işçiliği özelde de çocuk işçiliği bu toplumun "kanayan yarası" ve "adeta kangreni" haline gelmiş bulunmaktadır. Pandemi sürecinde eve kapanma ve sokağa çıkma yasakları devam ederken bu kısıtlamalar "tarımsal üretimi gerçekleştirdikleri" gerekçesiyle (İçişleri Bakanlığı, sayı: 89780865-153.E.6202) mevsimlik tarım işçilerini, ne yazık ki kapsayamamaktadır. Benek'in (2020a; 2020b) de dikkat çektiği gibi, mevsimlik tarım işçi aileleri ve bu sektörde çalışan çocuk işçiler, adeta virüs ile baş başa bırakılarak/kalarak kaderlerine terkedilmektedir. Bu yüzden onları zorlayan şey aslında virüs değil, içinde buldukları koşullardır. Nitekim Kalkınma Atölyesi'nin de dikkat çektiği gibi, pandemi sürecinde yoksulluk ile virüs arasında (Development Workshop, 2020) kalan bir gruptan

Fotoğraf 6. Beylikova'da bulunan çadırlardaki bir mevsimlik gezici kadın tarım işçisi ateşin başında
Photo 6. A seasonal agricultural women worker who in tents in Beylikova standing by the fire
 Kaynak: Bilal Çiftçi, Temmuz, 2020.

bahsediyoruz. Bir yoksulluk kısır döngüsü halini alan mevsimlik gezici tarım işçisi aileler, bir "yoksulluk sarmalı" içinde olduklarını ve bu "sarmalın" onları hangi koşullarda olursa olsun çalışmaya zorladığını söylemişlerdir.

Netice itibarıyla bu inceleme, pandemi sürecinde mevsimlik gezici tarım işçilerinin ulaşım masraflarının ikiye katlandığını; çadırlarda kalan kişi sayısının azaltılmasından dolayı alınması gereken çadır sayısının artırıldığını; bu süreçte Covid-19'a karşı sağlıklı ateş ölçümünün olmadığını, yapıların da sembolik olarak kaldığını tespit etmiştir. Ayrıca, inceleme, çalışma yaşının 10-12 yaşına kadar indiğini; işçilerin günlük 11-12 saat ve düşük yevmiyeyle ve sigortasız çalıştıklarını; bir çadırda yaklaşık 6-7 kişinin kaldığını, temiz suya ve sabuna erişimde zorlandıklarını ortaya koymuştur. Dahası bu çalışma, kadınların erkeklere oranla çok daha fazla çalıştıklarını, kadınların bir taraftan tarla işleri diğer taraftan da çadırdaki temizlik ve yemek işlerini yapmak zorunda kaldıkları için iki mesai yaptıklarını, böylelikle, kadın ve kız çocuklarının neredeyse günün 15 saatini çalışarak geçirdiğini; mevsimlik gezici tarım işçilerinin, başta işverenler olmak üzere, gittikleri yerlerde çeşitli kesimlerce "insani onurları" "aşağılanacak" düzeyde sosyal dışlanmaya maruz kaldıklarını saptamıştır.

Mevsimlik tarım işçilerinin sahip oldukları "kötü yaşam koşulları"na pandemi şartlarının da eklenmesiyle daha da kötü bir hal aldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, mevsimlik gezici tarım işçilerinin gittikleri bölgelerde, çok uzun süre güneşe maruz kaldıkları, sıtma, tansiyon, kalp hastalıkları ve tarımsal alanda yoğun ilaç, gübre kullanımı sonucu çeşitli hastalıklara yakalandıkları, temiz suya erişemedikleri, bu yüzden içtikleri su yüzünden birçok kişinin hastanelik olduğu da çarpıcı biçimde ortaya çıkmıştır.

Covid-19 Pandemi sürecinde mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışma izinleri ve çalışma koşullarının oluşturulması vs. ile ilgili yasaların çıkarılması, sosyal devlet anlayışı içerisinde onları koruyan, haklarını koruma altına alan yasaların da çıkarılabileceği anlamına gelir. Bu sebeple, sosyal devlet anlayışı içerisinde gerekli yasaların çıkarılması önem arz etmektedir. Bununla birlikte sahada görüştüğümüz işçiler, yöreden yöreye çalışma şartları ve kendilerine ödenen ücretin farklılık gösterdiğini aynı işi yapmalarına rağmen bazı yerlerde çok az ücret aldıklarını dile getirmişlerdir. Bu anlamda, işçilere ödenen ücret ve işçilerin çalışma saatleri ve koşulları yöreden yöreye veya bölgeden bölgeye farklılık göstermeli veya bu farklılık en aza indirgenmelidir (Benek, 2020a; 2020b). Bunun için de devlet otoritesinin gerekli girişimde bulunması gerekmektedir.

Diğer bir önemli nokta ise mevsimlik tarım işçiliğinin kurumsallaşması ve bu sektöre yasal düzenlemenin getirilmesidir. Sosyal devlet anlayışı çerçevesinde mevsimlik tarım işçilerinin hem yaşam koşulları hem de çalışma koşulları düzenlenmelidir. Sadece düzenlemek de yetmez, bunu denetleyen etkin bir mekanizmanın da olması şarttır. Çünkü, mevsimlik

gezici tarım işçileri Türkiye'nin en yoksul ve en kırılgan kesimleri arasındadır. Örneğin, sahada görüşülen bütün işçiler, sigortasız çalıştıklarını söylemişlerdir. Bu anlamda, bu işçilerin sigortaları yapılmalıdır. Bunu da devlet ve işveren kendi arasında yapmalıdır. Çalışma saatleri ve alınan ücretin bir standarda bağlanması gerekmektedir.

Bununla birlikte işçilerin sıklıkla dile getirdiği bir başka konu ise, maruz kaldıkları sosyal dışlanmadır. Söz konusu dışlanmaların altında yatan sebepler, etnik kökenleri, geldikleri il ve bölge, sosyo-ekonomik yapıları, içinde buldukları kötü yaşam koşulları ve benzeridir. Bu dışlanmaların önünü kesmenin en temel yolu, dışlanma sebeplerini ortadan kaldırmaktır. Mesela, mevsimlik gezici tarım işçilerinin hakları yasalarla koruma altına alınmalıdır. Çalışma koşulları iyileştirilmelidir. Çocuk işçiliğinin son bulması şarttır. Eğitime erişemeyen çocukların eğitime erişimleri için gerekli girişimlerde bulunulmalıdır.

Etik Kurul İzni

HARRAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 11.11.2020 tarihli, E.45299 sayılı ve 2020/97 numaralı kurul kararı.

Kaynaklar

- Akalın, M. (2018). Mevsimlik tarım işçilerinin barınma koşullarının değerlendirilmesi: Yenice, Tarsus, Silifke örnekleri. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 7(13), 1-30.
- Altın, C. (2014). Mevsimlik göç ve yoksulluk: Ankara-Polatlı mevsimlik tarım işçileri örneği [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Anonim. (17 Nisan 2020). Seyahat izni almak için akın ettiler! bir haftada 17 bin kişi. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/seyahat-izni-almak-icin-akin-ettiler-bir-haftada-17-bin-kisi-41496093>
- Anonim. (4 Eylül 2020). Sakarya'da Kürt işçiler saldırıya uğradı. *Evrensel*. <https://www.evrensel.net/haber/413269/sakarya-da-kurt-isciler-saldiriya-ugradi>
- Arslan, A. (2018). Mevsimlik tarım işçisi kadınların kentsel mekânda ve tarladaki gündelik yaşam deneyimleri: Şanlıurfa örneğinde bir inceleme [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslan, K. (2020). Kayısı tarımında mevsimlik tarım işçiliği ve insana yakışır iş olanakları açısından durum analizi: Malatya ili araştırması [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Ata, R. (2020). Gezici mevsimlik tarım işçileri ve sosyal hizmet ihtiyacı: Adıyaman il örneği [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Atış, M. (2019). Mevsimlik işçilerde sosyal dışlanma: Adıyaman ili örneği [Yayınlanmamış doktora tezi]. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baş, B. (2019). Türkiye'de tarımsal dönüşüm ve mevsimlik tarım işçiliği: Adana örneği [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Benek, S. (2005). Coğrafi planlama yönünden Şanlıurfa ilinin tarımsal yapısı [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Benek, S. (2006). Şanlıurfa ilinin tarımsal yapısı, sorunları ve çözüm önerileri. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 4(1), 67-91.
- Benek, S. (2009). Ortaya çıkışı, gelişme seyri ve bölgeye etkileri bakımından Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(3), 45-71.
- Benek, S. (2020a). Coronavirüs en çok mevsimlik işçileri etkiledi. 25 Haziran 2020, K24, <https://www.kurdistan24.net/tr/news/63741ea1-4bfc-4750-bdbd-b448be93b985>
- Benek, S. (2020b). Pandemi mevsimlik tarım işçisi aileleri nasıl etkiledi? 5 Haziran 2020, *Bianet*; <https://m.bianet.org/bianet/tarim/225201-pandemi-mevsimlik-tarim-iscisi-aileleri-nasil-etkiledi>
- Benek, S., & Ökten, Ş. (2011). Mevsimlik tarım işçilerinin yaşam koşullarına ilişkin bir araştırma: Hilvan ilçesi (Şanlıurfa) örneği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 653-676.
- Bochtis, D., Benos, L., Lampridi, M., Marinoudi, V., Pearson, S. & Sørensen, C.G. (2020). Agricultural workforce crisis in light of the Covid-19 Pandemic. *Sustainability*, 12(19), <https://doi.org/10.3390/su12198212>
- Bulut, E. (2013). Mevsimlik tarım işçilerinin yaşam ve çalışma koşullarına ilişkin bir saha araştırması: Kocaali örneği [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cortignani, R., Carulli, G. & Dono, G. (2020). Covid-19 and labour in agriculture: economic and productive impacts in an agricultural area of the Mediterranean. *Italian Journal of Agronomy*, 15(1653), 172-181. Doi:10.4081/ija.2020.1653
- Çakmak, G. (2018). Mevsimlik tarım işçilerinin yaşam ve çalışma koşullarının sosyal dışlanma bağlamında bir araştırması: Çanakkale ili örneği [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çarıkcı, E. E. (2016). Critique of vulnerability discourse through an alternative development approach: a case of seasonal migrant agricultural workers in Turkey [Yayınlanmamış doktora tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çayır, A. K. (2020). Mevsimlik tarım işçiliğinde kadın ve çalışma koşulları: Çanakkale-Biga örneği [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çınar, S. (2012). Bağımlı çalışma ilişkileri kapsamında mevsimlik tarım işçilerinin Malatya örneği üzerinden analizi [Yayınlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Çınar, S. (2014). *Öteki proletarya: De-proletarizasyon ve mevsimlik tarım işçileri*. NotaBene Yayınları.
- Çınar, S. & K. Lordoğlu, (2011). Mevsimlik tarım işçileri: marabadan ücretli fındık işçiliğine. *Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu*. Kocaeli Üniversitesi. Kocaeli.
- Development Workshop. (2016a). *The report on the present situation of foreign migrant workers in seasonal agricultural production in Turkey: Poverty, rivalry and antagonism*. <http://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/Raporlar/%C4%B0NG-%C4%B0L%C4%B0ZCE/02/POVERTY%20RIVALRY%20AND%20ANTAGONISM.pdf>
- Development Workshop. (2016b). *Foreign migrant workers in seasonal agricultural production in Turkey: Policy recommendations*. <http://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/Raporlar/%C4%B0NG-%C4%B0L%C4%B0ZCE/02/POLICY%20RECOMMENDATIONS.pdf>
- Development Workshop. (2016c). *Employment of migrant workers in agricultural production-lessons learned rights or numbers? (Europe: United Kingdom, Italy, Spain, France, Picum)*. <http://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/Raporlar/%C4%B0NG-%C4%B0L%C4%B0ZCE/02/LESSONS%20LEARNED%20RIGHTS%20OR%20NUMBERS.pdf>
- Development Workshop. (2018). *Circular on seasonal agricultural workers*. <http://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/Raporlar/%C4%B0NG-%C4%B0L%C4%B0ZCE/0606/genelgeEN%20kurtulus.pdf>
- Development Workshop. (2020). *Virus or poverty? Impact of coronavirus outbreak on seasonal migrant agricultural workers and their children and on crop farming*. <http://www.ka.org.tr/dosyalar/file/virus%20or%20poverty.pdf>
- Erkan. R. (2010). Kentleşme ve sosyal değişim (3.baskı). Bilimadamı Yayınları.
- FAO. (2020, April). *Migrant workers and the Covid-19 pandemic*. <http://www.fao.org/3/ca8559en/CA8559EN.pdf>
- Gira, A. (2017). Siverek (Şanlıurfa) ilçesinde mevsimlik tarımsal iş gücü göçü ve sorunları [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Harvey, D. (2020, 24 Mart). Korona günlerinde anti-kapitalist siyaset: Covid-19 adlı sınıf depremi. (Çeviren: Gencer Çakır). *Gazeteduvar*. <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya-forum/2020/03/24/korona-gunlerinde-anti-kapitalist-siyaset-covid-19-adli-sinif-depremi>
- ILO. (2020a). *ILO gözlem 2nci Baskı: Covid-19 ve çalışma yaşamı*. 7 Nisan 2020. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--europe/--ro-geneva/--ilo-ankara/documents/briefingnote/wcms_741784.pdf
- ILO. (2020b). *Covid-19 ve çalışma yaşamı: etkiler ve yanıtlar*. 18 Mart 2020; https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--europe/--ro-geneva/--ilo-ankara/documents/briefingnote/wcms_740193.pdf
- ILO. (2020c). *Seasonal migrant workers' schemes: rethinking fundamental principles and mechanisms in light of covid-19*. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--ed_protect/--prot-rav/--migrant/documents/publication/wcms_745481.pdf
- IOM. (2020). *Covid-19: Policies and impact on seasonal agricultural workers*. https://www.iom.int/sites/default/files/documents/seasonal_agricultural_workers_27052020_0.pdf
- İşık, O. & Pınarcıoğlu, M. M. (2008). *Nöbetleşe yoksulluk: Sultanbeyli örneği* (6.baskı). İletişim Yayınları.
- Kamer, H. (2020). Koronavirüs: Mevsimlik tarım işçileri için ne tür düzenlemeler getirildi?. 7 Nisan 2020. BBC; <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52196967>
- Kılınç, B. (2018). Neredeyse hiçbir mevsimlik tarım işçisi meslek hastası tanımı alamıyor. 16 Ekim 2018. *Sivilsayfalar*. [https://www.sivilsayfalar.org/2018/10/16/neredeyse-hicbir-mevsimlik-tarim-iscisi-meslek-hastasi-tanimi-alamiyor/#:~:text=Mevsimlik%20tar%C4%B1m%20i%C5%9F%C3%A7isi\(MT%C4%B0\)%3B,gezici%20olarak%20mevsimlik%20%C3%A7al%C4%B1m%C5%9Fan%20ki%C5%9Fidir](https://www.sivilsayfalar.org/2018/10/16/neredeyse-hicbir-mevsimlik-tarim-iscisi-meslek-hastasi-tanimi-alamiyor/#:~:text=Mevsimlik%20tar%C4%B1m%20i%C5%9F%C3%A7isi(MT%C4%B0)%3B,gezici%20olarak%20mevsimlik%20%C3%A7al%C4%B1m%C5%9Fan%20ki%C5%9Fidir)

- Marshall, G. (2009). *Sosyoloji Sözlüğü* (1. bs). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Nazık, M. H. (1993). Kadınların mevsimlik tarım işlerinde çalışmalarının ailenin ekonomik durumu ve yaşam biçimine etkisi [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Nuh, H. (2019). Mevsimlik tarım işçilerinin Türk yazılı basınında sunumu [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öz, C. S. & Bulut, E. (2013). Mevsimlik tarım işçilerinin türk hukuk sistemi içerisindeki yeri. *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*, 1(1), 94-111.
- Özdoğan, F. (2010). Yoksulluk kültürü yaklaşımı üzerine bir değerlendirme. *Yardım ve Dayanışma Dergisi*, 1(1), 97-114.
- Pelek, D. (2011). Hem tarım işçisi, hem kadın, hem Kürt. 13 Ağustos 2011. *Evrensel*; <https://www.evrensel.net/haber/11753/hem-tarim-iscisi-hem-kadin-hem-kurt>
- Sevinç, M. R. (2015). Adana ilinde mevsimlik tarım işçiliğinin sosyo-ekonomik yapısı ve geleceği [Yayınlanmamış doktora tezi]. Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Şimşek, G. (2020). Fındık tarımında mevsimlik işçilerin çalışma ve yaşam koşulları: Giresun örneği [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- T.C. İçişleri Bakanlığı, İller İdaresi Genel Müdürlüğü, (2020), Koronavirüs Tedbirleri /*Mevsimlik Tarım İşçileri Genelgesi*. Sayı: 89780865-153.E.6202.
- Tabcu, G. (2015). Mevsimlik tarım işçilerinin ortaokul çağındaki çocuklarının eğitim sorunlarının sosyolojik olarak incelenmesi [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2019). Tarım alanı (dekar). <https://cip.tuik.gov.tr/#>
- WTO. (2020). *Covid-19 and agriculture: a story of resilience*. https://www.wto.org/english/tratop_e/covid19_e/agric_report_e.pdf
- Yavuz, M. (2019). Mevsimlik tarım işçisi çocukların eğitimde yaşadıkları sorunlara yönelik okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin görüşleri: Şanlıurfa ili örneği [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Yıldırım, A. E. (2020). Mevsimlik tarım işçileri için yeni önlemler. 3 Nisan 2020. *Tarım Dünyası*. <https://www.tarimdunyasi.net/2020/04/03/mevsimlik-tarim-iscileri-icin-yeni-onlemler/>
- Yıldız, N. (2015). *Kadın yoksul ve Kürt: Toplumsal dışlanmanın boyutları* (1. bs). NotaBene Yayınları.
- Yiğit, B. (2018). Gezici mevsimlik tarım işçileri ile yerel mevsimlik tarım işçilerinin durumlarının karşılaştırmalı analizi: Isparta ili örneği [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Coğrafya bölümü öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumları

The attitudes of the students of the geography departments towards online learning

Mustafa Sarıbaş ^{*a} Ali Meydan ^b

^a Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir, Türkiye.

^b Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Nevşehir, Türkiye.

ORCID: M.S. 0000-0002-7708-3719; A.M. 0000-0002-1278-096X

BİLGİ / INFO

Geliş/Received: 15.10.2020

Kabul/Accepted: 04.12.2020

Anahtar Kelimeler:

COVID-19
çevrimiçi öğrenme
uzaktan eğitim
tutum
çevrimiçi coğrafya eğitimi

Keywords:

COVID-19
online learning
distance education
attitude
online geographical education

*Sorumlu yazar/Corresponding author:

(M. Sarıbaş)
mustafasari2023@gmail.com.

DOI: 10.17211/tcd.811297

Atf/Citation:

Sarıbaş, M., & Meydan, A. (2020). Coğrafya bölümü öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumları. *Türk Coğrafya Dergisi*, 76, 95-106.
DOI: 10.17211/tcd.811297.

ÖZ / ABSTRACT

Mart 2020 tarihinden itibaren Türkiye’de görülmeye başlayan Covid-19 Salgını nedeniyle üniversitelerde yüz yüze eğitim yapan coğrafya bölümleri üniversitelerin teknolojik altyapıları doğrultusunda çevrimiçi eğitime geçmek zorunda kalmışlardır. Beşeri ve fiziki unsurları hem teorik hem de uygulamalı çalışmalarla inceleyen coğrafya biliminin çevrimiçi öğrenme uygulamaları da farklılık göstermek zorundadır. Bu çalışmada yüz yüze coğrafya eğitimi alırken Covid-19’un getirdiği zorunlu şartlardan dolayı çevrimiçi eğitim almak zorunda kalan coğrafya öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumları araştırılmıştır. Araştırma İç Anadolu Bölgesi’nde bulunan bir devlet üniversitesinde coğrafya bölümünde okuyan öğrencilerle birlikte gerçekleştirilmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak “Çevrimiçi Öğrenme Tutum Ölçeği” kullanılmış olup araştırmada elde edilen veriler SPSS 25.0 paket programında analiz edilmiştir. Araştırmada çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumda ortaya çıkan genel ortalama puan 56 olup, coğrafya öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeye karşı düşük tutum içerisinde oldukları ortaya çıkmıştır. Coğrafya öğrencilerinin çevrimiçi öğrenme tutum ölçeğinde en az katılım gösterdiği ifade “çoğu öğrenci çevrimiçi öğrenmeyi yüz yüze tercih eder” cümlesi olup, öğrencilerin yüz yüze eğitime karşılık çevrimiçi öğrenmeyi tercih etmedikleri ortaya çıkmıştır. Çevrimiçi öğrenmeye karşı erkek öğrenciler kız öğrencilere göre daha olumlu tutum içerisindedir. Evinde kendine ait çalışma odası bulunan öğrenciler bulunmayan öğrencilere göre çevrimiçi öğrenmeye karşı daha olumlu tutuma sahiptir.

Due to the Covid-19 epidemic, which has started to appear in Turkey since March 2020, geography departments that practice face-to-face education in universities have had to switch to online education in line with the technological infrastructure of universities. The online learning practices of geography science, which examine human and physical elements with both theoretical and applied studies, also have to differ. In this study, the attitudes of geography students who were forced to receive online education instead of studying face-to-face due to the mandatory conditions imposed by Covid-19 were investigated. The research was conducted with students studying in the geography department at a State University in Central Anatolia Region. The “Online Learning Attitude Scale” was used as the data collection tool in the study and the data obtained in the study was analyzed in the SPSS 25.0 package program. In the study, the general average score for attitudes towards online learning was 56, and it was found that geography students had a low attitude towards online learning. On the online learning attitude scale, “Most students prefer online learning to face-to-face” was the phrase that the least geography students participated in and it turned out that students do not prefer online learning by comparison with face-to-face training. Male students have a more positive attitude towards online learning than female students. Students who have own study room at home have a more positive attitude towards online learning than the students who don’t.

Extended Abstract

Introduction

Due to Covid-19 Pandemic in Turkey as of March 2020, face to face education has been obligated to interrupt in the universities in Spring Semester of 2019-2020 academic year. In this period, geography departments which have face to face education in the faculties have been obliged to pass online learning in accordance with the technological infrastructure of the universities. As the saver of face to face education which has been interrupted in the period of Covid-19 Pandemic, technological possibilities developing stunningly have come into service of training activities with all infrastructure. All these emerging obligations have caused changes in learning experiences of the students. Online learning and derivatives which are entitled with different names and substituted each other have come into prominence as the most important alternative of geographical education which has been halted due to Covid-19 Pandemic.

One of the main factors which affects the success of the online learning being presented to the students independently of time and place, giving more responsibility, enabling equality in opportunity while putting students at the center is their attitudes towards online learning. The attitudes towards online learning of the geography undergraduates who have been obliged to take online education due to compulsory conditions in consequence of Covid-19 while taking face to face education are studied in this research.

Data ve Method

The study is realized with the geography undergraduates in a state university in Central Anatolia Region. The data which are used in this study are gathered with the questionnaire on Google Forms and lost data do not emerge. Survey Model which is one of the quantitative research methods is applied and "Online Learning Attitude Scale" which is developed by Usta, Uysal and Okur (2016) is used in this study. There are four sub-dimensions which are General Acceptance, Individual Awareness, Usefulness and Application Effectiveness with 20 expressions in the scale. It is found that Cronbach Alfa coefficient of Internal Consistency of Online Learning Attitude Scale which is developed by Usta et al (2016) is 0.904 and Cronbach Alfa coefficient of these research data is 0.914. The lowest score is 20 and the highest score is 100 which the students can get from 5 point likert type scale which changes from "strongly disagree" to "strongly agree". The more the point average which they get increases, the more their attitudes towards online learning increase positively. SPSS 25.0 packaged software is used in the analysis of the data which are obtained from the study. It is determined that the data show normal distribution, so parametric test are applied. In paired comparisons, Independent Sample T-Testi is used for independent groups and One Way-Anova Test is used for multi-groups.

Finding

Ninty three students have joined the survey and 40,8 percent of these are at first class level students and also 71 percent of them are girls. While 63,4 percent of students who joined the survey have internet at their homes, 62,4 percent of them

have PCs on their own. Only half of the students who joined the survey have private room in their homes. According to the result of the survey, the lowest point about the students' attitude towards learning online is 20, the highest point is 94. In the study, the general average point as the result is 56 and so it can be thought the students' attitude towards learning online is in low levels. In the scale of attitude towards learning online, the lowest point students have chosen is the expression that "most of the students prefer face to face education to online learning education". So it has stated that even in some hard situations, when it is not possible to do face to face education learning they do not want to learn via online education. According to the T test, geography students' attitude towards the online learning have been the same effect on students regardless of which class level they are. According to the T test, it has seen that between the genders there are meaningful differences, while male students do not want online learning, female students' attitude towards online learning is more positive. Male students also have a more positive attitude towards online learning than female ones in all sub-dimensions of the scale. Male students have the highest average score in the "usefulness" sub-dimension, and female students have it in the "application effectiveness" sub-dimension.

Significant difference does not appear between the attitudes towards online learning of geography undergraduates who have and have not a computer at home and geography undergraduates who have and have not internet connection at home. Students who have own study room at home have more positive attitude towards online learning than the students who don't have.

Result and Discussion

Both investments which are made in technical infrastructure and materials for online learning processes to continue healthily and revealing and enchanging attitudes towards this learning type are important for sustainable geographical education. It is seen that in literature, the researches are generally done with the undergraduates who are at the faculties of open and distance education and there are not any researches about attitudes of the geography undergraduates at formal education. Shopping more productively and effectively of online learning which becomes the most powerful means in geographical education at the pandemic period of Covid-19 depends on increasing and diversifying of researches in this area.

1. Giriş

Tüm dünyayı saran Covid-19 Salgını nedeniyle Türkiye'de eğitim kurumlarında ve üniversitelerde yüz yüze yapılan eğitimlere 2019-2020 akademik yılının ikinci döneminde ara verilerek zorunda kalınmıştır. Bu süreçte üniversitelerde örgün eğitim yapan coğrafya bölümleri ve öğretmenlikleri üniversitelerin teknolojik altyapıları doğrultusunda uzaktan eğitime geçmek zorunda kalmışlardır. Eğitim alanında kullanılacak teknolojik imkânlar, Covid-19 sürecinde sektöre uğrayan yüz yüze eğitimin kurtarıcısı olarak bütün altyapısı ile eğitim faaliyetlerinin hizmetine girmiştir. Ancak coğrafya bilimi diğer bilimlerden ayrılan özelliklerine bağlı olarak çevrimiçi eğitimleri kendine has yöntemlerle şekillendirmek zorundadır.

Uzaktan eğitim, uzaktan öğretim, çevrimiçi öğrenme, e öğrenme, dijital eğitim, web tabanlı öğrenme, online eğitim, sanal öğrenme gibi farklı isimlerle anılan bu eğitim türü; Covid-19 nedeniyle durdurulan yüz yüze coğrafya eğitiminin en önemli bileşeni olarak ön plana çıkmıştır. Özkul ve Aydın'a (2012) göre farklı isimlerle anılan online eğitim kavramları arasında küçük farklılıklar bulunsa da, bu kavramlar literatürde birbirlerinin yerine kullanılabilirlerdir.

Uzaktan eğitime her daim mesafeli yaklaşan bir kesim olmakla birlikte Covid 19 Salgın döneminde eğitim öğretim işlerinin uzaktan yürütülmesi kaçınılmaz hale geldiği için çevrimiçi eğitim faaliyetleri alternatif veya destekleyici olmaktan çok mecburi eğitim sistemi haline gelmiştir. Bu süreçte geleneksel eğitim sistemini değiştirmekte isteksiz olanlar bile daha sonra tamamen online eğitim öğretime geçmiştir (Dhawan, 2020). Pandemi sürecinde Almanya'da olduğu gibi birçok yerde coğrafya öğretmenleri, öğrencilerle birlikte dijital eğitim kanalları ve uygulamalarıyla uğraşmak zorunda kalarak dijitalleşmeyi benimsemek zorunda kalmıştır (Bagoly-Simó, Hartmann & Reinke, 2020). Öyle ki günümüzde birçok eğitim kurumu süreçten geri kalmamak için çevrimiçi eğitim alt yapısını oluşturarak sisteme entegre olmaya çalışmaktadır. Salgının ilk olarak ortaya çıkıp yaygınlaştığı Çin, üniversitelerde eğitim öğretimin kesintisiz devam edebilmesi için online eğitim uygulamalarına geçen ülkelerdendir (Bao, 2020).

Farklı coğrafyalardaki öğretmen, öğrenci ve öğretim materyallerinin teknolojik imkanlarla bir araya getirilmesi ile oluşan çevrimiçi eğitim, sürekli olarak kendini yenilemekte ve teknolojik imkanlardan sonuna kadar faydalanmaktadır (Al & Mardan, 2004). Teknolojinin eğitim öğretim faaliyetlerinin hizmetine sunduğu en önemli değerlerin başında bilgisayar ve internet gelmekle birlikte (Tuncer & Taşpınar, 2008); günümüzde teknolojinin eğitim olanaklarına sunduğu araç ve gereçler hızlı bir şekilde çeşitlenerek artmakta, ortaya çıkan her teknolojik yenilik ve buluş eğitim alanındaki uygulamaları bir adım ileriye taşımaktadır. İnternetin günümüzdeki etkisi göz önüne alındığında çevrimiçi öğrenme yöntemlerinin etkin şekilde kullanılması, coğrafya eğitimi için son derece önemlidir. Ancak Wood'a göre (2020) coğrafya dersinde teknolojik olanaklar başarıyı arttırabildiği gibi, yoksunluğu da başarısızlığa sebep olabilmektedir. Buna bağlı olarak bilgi ve iletişim teknolojilerinin coğrafya eğitimi üzerindeki etkilerine ilişkin araştırmalar da hızla artmaktadır (Madge & O'Connor, 2004). Günümüzde coğrafyacılar, uzaktan eğitim teknolojilerinin potansiyelini kullanarak yüksek öğretimde daha kaliteli mesleki eğitimler sunmaları beklenmektedir (Solem, Chalmers, Dibise, Donert & Hardwick, 2006).

Coğrafya bilimi diğer bilimlerden farklı olarak hem beşeri hem de fiziki sistemleri ve aralarındaki ilişkileri araştırır. Bu araştırmaları yaparken hem teorik hem de uygulamalı çalışmalar gerçekleştirmek zorundadır. Eğitim teknolojilerindeki değişimlere

bağlı olarak, coğrafya eğitiminde kullanılan öğrenme öğretme süreçleri, öğretim yöntem ve teknikleri zamanın ruhuna göre şekillenmektedir. Covid 19 sürecinde ortaya çıkan çevrimiçi coğrafya eğitiminde uygulamalı arazi dersleri ötelenerek teorik olarak verilmeye çalışılmıştır. Bu durumun coğrafya öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumlarını olumsuz etkilemesi beklenmektedir. Coğrafya bilimini diğer bilimlerden ayıran özelliklere bağlı olarak ortaya çıkan arazide çalışma, coğrafi gözlem, coğrafi sorgulama, zamanı algılama, değişim ve sürekliliği algılama ile harita becerileri gibi coğrafi becerilerin çevrimiçi eğitimle öğrencilere kazandırılması örgün eğitim kadar kolay olamayacağı için çevrimiçi coğrafya eğitimleri farklı anlayış içerisinde verilmelidir. Örneğin Hasse ve Colvard (2006) teknolojik imkânlar sayesinde çevrimiçi coğrafya eğitimlerinde yağmur ormanları ve Antartika gibi gidilmesi zor arazi gezilerinin sanal turlarla daha kolay şekilde yapılabileceğini belirtmiştir.

Çevrimiçi eğitimde kullanılan araç gereçler, öğretim yöntem ve teknikleri her ne kadar çeşitlense de kullanılan öğretim modelleri kabaca senkron ve asenkron olarak iki gruba ayrılmaktadır. Senkron (eş zamanlı) öğretim modelinde öğrenci internet üzerinden canlı olarak öğretici ile bağlantı kurabilirken, asenkron (eş zamansız) öğretim modelinde ise öğretici ile iletişim kurmadan sistemde yüklü ders, video, özet vb. etkinliklerle eğitimi tamamlar (Balta & Türel, 2013). Günümüzde bu iki modelin harmanlandığı sistemlerde bulunmaktadır. Bahsedilen çevrimiçi modellerde kullanılmak üzere müfredat materyallerinin çevrimiçi hale dönüştürülerek öğrencilerin erişimine ve kullanımına açılması coğrafya eğitiminin çevrimiçi eğitime entegre olmasındaki ilk adımdır (Lemke ve Ritter, 2000).

Bunun yanında çevrimiçi eğitim sistemlerindeki öğrenme ortamları ihtiyaçlar doğrultusunda zenginleştirildiği ölçüde öğrenmeyi kolaylaştırır. Bunun için çevrimiçi eğitim programlarının sık sık değerlendirilerek sonuçlarına göre düzenlemelerin yapılması gerekmektedir (Usta, 2015). Ancak çevrimiçi eğitimi oluşturan bileşenler ne kadar mükemmel tasarlanırsa tasarlanırsa sistemin başarısı büyük oranda öğrenenin tutum ve yaklaşımına bağlıdır. Hayat boyu öğrenme imkanı sunan çevrimiçi eğitimle ilgili alanyazında yapılan bir çok çalışmada bireylerin uzaktan eğitime yönelik tutumları ile dersleri dikkate alma, ders verimi ve başarıları arasında doğru orantı bulunmuştur (Başar, Aslan, Günsel & Akpınar, 2019). Yüz yüze coğrafya eğitiminin yapılamadığı süreçte eğitimin sürdürülebilirliği çevrimiçi eğitimin başarısına dolayısıyla da çevrimiçi eğitime karşı oluşan tutuma bağlıdır.

Alanyazında çevrimiçi eğitime ilişkin tutumların incelendiği çalışmaların genellikle açık ve uzaktan eğitim fakültelerinde eğitim gören öğrencilerle yapıldığı görülmektedir. Farklı disiplin ve örneklerde yapılan çalışmalarda, öğrencilerin uzaktan eğitim algılarını etkileyen değişkenler farklılık göstermekle birlikte etkisi en fazla ölçülen değişken cinsiyet olmuştur (Tablo 1).

Tablo 1. Değişik disiplinlerde öğrencilerin uzaktan eğitim algıları üzerinde farklı değişkenlerin etkileri

Table 1. The effects of various variables on students' perception of distance education in different disciplines

Değişken Adı	Anlamlı Fark Var	Anlamlı Fark Yok
Sınıf	-	Ateş ve Altun (2008)
Cinsiyet	Başar (2019), Bayram, Peker, Aka ve Vural (2019), Fidan (2016), Luo, Robinson ve Detwiler (2014), Berkant (2013).	Bircan, Eleroğlu, Arslan ve Ersoy (2018), Kırallı ve Alici (2016), Barış (2015), Birişçi (2013), Ateş ve Altun (2008).
Evinde Bilgisayar Bulunma	Kırallı ve Alici (2016), Barış (2015)	-
Evinde İnternet Bulunma	Barış (2015)	Kırallı ve Alici (2016)

Çevrimiçi eğitimle ilgili yapılan çalışmalarda öğrenciler çevrimiçi eğitimle alınan dersleri yüz yüze alınan dersler kadar önemli görmediklerini, derslerin işlenişini örgün eğitim kadar ilgi çekici, zevkli ve verimli bulmadıklarını, dersleri çevrimiçi eğitimle almak istemediklerini belirtmişlerdir (Bircan vd., 2018; Metin, Karaman & Aksoy, 2017). Bunun yanında öğrencilerin öğrenme süreçlerinde teknolojik imkanların tamamından yararlanmadığı görülmektedir (Marti, Feliu & Varga, 2014). Paydar ve Doğan (2019) uzaktan eğitimi avantajlı ve dezavantajlı görenlerin oranlarının yarı yarıya olduğunu, Birişçi (2013) ile Ateş ve Altun (2008) öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik tutumlarının kararsız düzeyde olduğunu belirtmiştir. Yazıcı (2015) uzaktan eğitim öğrencilerinin fiziki coğrafya içerikli derslerde fotoğraf, video gibi görsel materyaller ile arazi uygulamalarının yetersizliğini ve ders esnasında oluşan pasifliği sorun olarak gördüklerini tespit etmiştir. İşleriyle ilgili olduğu için çevrimiçi CBS kursu alan yetişkinlerin bizzat planlamaya katılarak problem merkezli öğrenme gerçekleştirdikleri görülmüştür (Schultz, 2012). Karş ve Kahraman (2016) çevrimiçi eğitim yöntemleri ile Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) eğitimlerinin başarılı bir şekilde verilebileceğini; Allen ve Dorn (2008) süreçte farklı materyaller kullanılarak çevrimiçi olarak tasarlanan yüksek lisans coğrafya eğitimlerinin verilebileceğini belirtmiştir.

Covid-19 Salgın döneminde dersleri çevrimiçi eğitimle takip etmek zorunda kalan öğrencilerin genellikle dersleri akıllı telefonlarından takip etmeye çalıştıkları ancak telefon ekranlarının küçük olması, internet kotaları, altyapı problemleri ve finansal sıkıntılardan dolayı sorun yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Araştırmalarda öğrencilerin çoğunlukla çevrimiçi eğitimi tercih etmedikleri, okula gelerek, öğretmenleriyle birebir etkileşim içinde olarak ders almak istediklerini belirtmişlerdir (Serçemeli & Kurnaz, 2020; Özkartal & Bozyiğit, 2020).

Alanyazında coğrafya alanında çevrimiçi olarak genelde CBS derslerinin verildiği, yapılan çevrimiçi derslerde farklı yönlerden başarılı sonuçların alındığı araştırmalar bulunmaktadır. Diğer disiplinlerde çevrimiçi eğitimle ilgili yapılan araştırmalarda öğrencilerin genel olarak çevrimiçi eğitime karşı tutumlarının olumsuz ve kararsız olduğu, çevrimiçi eğitimin örgün eğitim kadar zevkli, verimli olmadığı; dersleri çevrimiçi eğitimle almak istemedikleri sonuçları öne çıkmıştır.

Zaman ve mekân kavramını ortadan kaldırarak; öğrenciyi merkeze alan, ona daha fazla sorumluluk yükleyen, çevrimiçi öğrenmenin başarısını etkileyen faktörlerin başında öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye karşı besledikleri olumlu olumsuz duyguları ile bakış açıları yani tutumları gelmektedir. Bu araştırmada yüz yüze coğrafya eğitimi alırken Covid-19'un getirdiği zorunlu şartlardan dolayı çevrimiçi eğitim almak zorunda kalarak yeni öğrenme süreçleri ve deneyimleri kazanan coğrafya öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumları ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Araştırmada mevcut öğrenme deneyimleri değişikliğe uğrayarak coğrafya eğitimini çevrimiçi olarak almaya başlayan coğrafya öğrencilerinin sınıf ve cinsiyet değişkenleri ile çevrimiçi eğitimin önemli bileşenlerinden olan bilgisayar, internet ve kendine ait çalışma odası olup olmamasının çev-

rimiçi öğrenmeye karşı tutumları üzerindeki etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İlgili alanyazın incelendiğinde Türkiye'de örgün eğitim alırken çevrimiçi eğitime geçmek zorunda kalan coğrafya öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumlarını inceleyen herhangi bir araştırmaya rastlanmaması yapılan bu araştırmayı değerli kılmakta olup yapılan araştırma ile bu boşluk doldurulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu araştırma bulgularının yükseköğretimde çevrimiçi ders yapan coğrafya eğitimcilerinin öğrenci tutumlarını anlamalarına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Araştırma konusuna ilişkin bu ve benzeri çalışmalar, çevrimiçi coğrafya eğitiminin bileşenlerinde ortaya çıkan sorunların tespiti ve alternatif çözüm yollarının ortaya konulmasına yardımcı olacaktır.

2. Veri ve Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Araştırmada belli bir grubun belirlenen konuyla ilgili görüşlerini olduğu gibi betimlemek için nicel araştırma yöntemlerinden anlık tarama modeli uygulanmıştır. Tarama araştırmaları, kalabalık grupların fikirlerini betimlemeyi amaçlar (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2017).

2.2. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini Covid 19 salgın döneminde çevrimiçi eğitime geçmek zorunda kalan örgün coğrafya bölümü öğrencileri, örneklemini ise Türkiye'de İç Anadolu Bölgesi'nde bulunan bir devlet üniversitesinde coğrafya bölümünde okuyan öğrenciler oluşturmuştur. Örneklem olarak seçilen coğrafya bölümünde örgün eğitim sırasında farklı sınıf seviyelerinde jeomorfoloji, kartoğrafya, bitki coğrafyası, çevre sorunları, arazi uygulamaları, volkan coğrafyası gibi derslerin belli kazanımları uygulamalı, arazide coğrafi gözlem ve sorgulamaya dayalı olarak verilmektedir. Bölümde Covid 19 sürecinde uygulamalı dersler, arazi ve gözlem dersleri teorik olarak verilmek zorunda kalmıştır. Araştırmada "olasılık dışı örnekleme" yöntemlerinden "uygun örnekleme" yöntemi kullanılmıştır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak Usta, Uysal ve Okur (2016) tarafından geliştirilen "*Çevrimiçi Öğrenme Tutum Ölçeği*" kullanılmıştır. Ölçekte 20 ifade ve 4 alt boyut bulunmakta olup bu alt boyutlar; genel kabul, bireysel farkındalık, kullanışlılık (zaman-emek-maliyet), uygulama etkililiği (etkin katılım)'dır.

Usta vd. (2016) tarafından geliştirilen Çevrimiçi Öğrenme Tutum Ölçeğinin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı 0.904 bulunmuş olup, yapılan bu araştırma verilerinin Cronbach Alfa katsayısı 0.914 olarak gerçekleşmiştir. Ölçeğin dört alt boyutunda ortaya çıkan Cronbach Alpha katsayısı en düşük 0.722 olarak gerçekleşmiş olup, ölçeğin oldukça güvenilir olduğu ortaya çıkmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Ölçeğin alt boyutlarının Cronbach Alpha değerleri
Table 2. Cronbach Alpha values of the sub-dimensions of the scale

Alt Boyut	Madde Sayısı	Cronbach Alpha Değeri
Genel Kabul	7	0.731
Bireysel Farkındalık	6	0.882
Kullanışlılık	3	0.814
Uygulama Etkililiği	4	0.722

Araştırmada kullanılan Çevrimiçi Öğrenme Tutum Ölçeğinin geçerlik, güvenilirlik çalışmaları ölçeği geliştiren Usta vd. (2016) tarafından gerçekleştirilmiş olup yapılan faktör analizlerinde ortaya çıkan dört faktör, ölçek puanlarındaki varyansın % 63,821'ni açıklamaktadır. "Kesinlikle katılmıyorum" ile "kesinlikle katılıyorum" ifadeleri arasında yer alan 5'li likert tipinin kullanıldığı ölçekten öğrencilerin alabilecekleri en düşük puan 20 iken en yüksek puan 100'dür. Likert türü ölçeklerde yüksek puan, ölçülen yapının yüksek düzeyde olduğunu gösterir (Balci, 2007). Bu araştırmada da ölçekten alınan puan ortalaması arttıkça öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumları da pozitif yönde artmaktadır.

Tablo 3. Araştırmaya katılan coğrafya öğrencilerinin demografik özellikleri
Table 3. Demographical features of geography students participating in the study

Değişken	Kategori	f	%
Sınıf	1	38	40,8
	2	34	36,6
	3	21	22,6
Cinsiyet	Kız	66	71,0
	Erkek	27	29,0
Evinizde bilgisayar bulunuyor mu?	Evet	58	62,4
	Hayır	35	37,6
Evinizde internet bulunuyor mu?	Evet	59	63,4
	Hayır	34	36,6
Kendinize ait çalışma odanız bulunuyor mu?	Evet	47	50,5
	Hayır	46	49,5

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Etik Kurulu'nun 13.08.2020 tarih, 16 sayılı toplantısının 205 numaralı kararı gereği bu araştırmanın gerçekleştirilmesinde kullanılan yöntemlerde etik sakınca bulunmadığı oy birliği ile kararlaştırılmıştır.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada kullanılan veriler Google Formlar üzerinden oluşturulan anketle gönüllülük esasına göre toplanmış olup, kayıp veri oluşmamıştır. Araştırmada elde edilen verilerin analizinde SPSS 25.0 paket programı kullanılmıştır. Ortaya çıkan verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilerek parametrik testler uygulanmış, ikili karşılaştırmalarda bağımsız gruplar için bağımsız örneklem T Testi, çoklu gruplar için tek yönlü ANOVA Testi yapılmıştır. Yapılan test ve analizlerin tablo haline getirilmesinde Can (2017)'dan faydalanılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Demografik Özellikler

Araştırmaya katılan coğrafya öğrencilerinin sınıf, cinsiyet, evinde bilgisayar, internet ve kendine ait çalışma odasının

bulunup bulunmaması ile ilgili özellikler Tablo 3'te verilmiştir. Araştırmada yer alan öğrencilerin % 40,8'i 1. Sınıf öğrencilerinden oluşurken, araştırmaya konu olan coğrafya bölümü ilk mezunlarını 2020-2021 akademik yılında vereceği için son sınıfta öğrenci bulunmamaktadır. Araştırmaya katılanların % 71'ni kız öğrenciler oluşturmakta olup, öğrencilerin % 62,4'ünün evinde bilgisayar bulunurken, % 63,4'ünün evinde internet bulunmaktadır. Araştırmaya katılan coğrafya öğrencilerinin % 50,5'nin evinde kendine ait bir çalışma odası bulunmaktadır (Tablo 3).

3.2. Öğrencilerin Çevrimiçi Öğrenmeye İlişkin Genel Tutumları

Araştırmada çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumda ortaya çıkan genel ortalama puan 56 olup, coğrafya öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeye karşı düşük tutum içerisinde oldukları ortaya çıkmıştır. Araştırma sonucuna göre coğrafya öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumlarından elde edilen en düşük puan 20, en yüksek puan 94 olarak gerçekleşmiştir. Araştırmada kullanılan 20 ifadeli Çevrimiçi Öğrenme Tutum Ölçeğinde "çoğu öğrenci çevrimiçi öğrenmeyi yüz yüze tercih eder", "çevrimiçi ortamda daha iyi öğrenebilirim" gibi ifadeler öğrenciler tarafından en az katılım gösterilen ifadeler olurken; "çevrimiçi ortamlarda hocaların derse daha hazırlıklı gelmeleri gerektiğini düşünüyorum", "kaçırdığım dersleri çevrimiçi öğrenme ile kendi kendime telafi edebilirim" gibi ifadeler en fazla katılım gösterilen cümleler olmuştur (Tablo 4).

3.3. Öğrencilerin Sınıf Değişkenine Göre Çevrimiçi Öğrenme Tutumları

Araştırma kapsamında ilişkisiz örneklem için yapılan tek yönlü Anova testine göre ($p > 0,05$; ($p = 0,633$) grupların varyansları eşit sayılmıştır. Yapılan tek yönlü varyans analizine göre ($p = 0,212$;

$p>0,05$) araştırma grubunda sınıfların çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumlarında anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır (Tablo 5).

çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumlarının ($\bar{x}=3,14$), kız öğrencilere göre ($\bar{x}=2,65$) daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır (Tablo 6).

3.4. Öğrencilerin Cinsiyet Değişkenine Göre Çevrimiçi Öğrenme Tutumları

Yapılan bağımsız örneklem T Testine göre, araştırmaya katılan coğrafya bölümü öğrencilerinin cinsiyetlerine göre çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumlarına ilişkin ortaya çıkan puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık bulunmaktadır ($t_{(91)}=-2,376$); $p<0,05$). Araştırmaya göre erkek öğrencilerin

Araştırma sonuçlarına göre ölçeğin “uygulama etkililiği” hariç bütün alt boyutlarında cinsiyetler arasında çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumda anlamlı düzeyde farklılık ortaya çıkmış olup, bütün alt boyutlarda erkek öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumları kız öğrencilere göre daha yüksek düzeyde olduğu görülmüştür. Erkek öğrenciler en fazla “kullanışlılık” alt boyutunda, kız öğrenciler ise “uygulama etkililiği” alt boyutunda ortalama puana sahiptirler (Tablo 7).

Tablo 4. Çevrimiçi Öğrenme Tutum Ölçeğinde en az ve en fazla katılm gösterilen ifadeler
Table 4. The least and the most participated statements in the Online Learning Attitude Scale

En Az Katılım Gösterilen İfadeler	$\bar{x}$
Çoğu öğrenci çevrimiçi öğrenmeyi yüz yüze tercih eder	2,16
Çevrimiçi ders almak beni ayrıcalıklı hissettirir	2,24
Defter ve kitap taşımak istemediğim için çevrimiçi öğrenmeyi tercih ederim	2,24
Çevrimiçi ortamda daha iyi öğrenebilirim	2,28
İmkânım olsa başka derslerimi de çevrimiçi alırım	2,4
En Fazla Katılım Gösterilen İfadeler	$\bar{x}$
Çevrimiçi ortamlarda hocaların derse daha hazırlıklı gelmeleri gerektiğini düşünüyorum	3,75
Çevrimiçi öğrenmede yüz-yüze etkileşim olmaması beni rahatsız eder	3,45
Kaçırdığım dersleri çevrimiçi öğrenme ile kendi kendime telafi edebilirim	3,44
Çevrimiçi dersler öğrencilerin aktif katılımını gerektirmektedir	3,38
Çevrimiçi ortamda kendimi rahat hissediyorum	3,11

Tablo 5. Coğrafya öğrencilerinin çevrimiçi öğrenme tutum puanlarının sınıflara göre ANOVA sonuçları
Table 5. ANOVA results of online learning attitude scores of geography students by class

Değişken	Kategori	N	$\bar{x}$	S	
Sınıf	1	38	2.98	.84	
	2	34	2.60	.96	
	3	21	2.79	.94	
Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar arası	2,631	2	345,438	1,579	0,212
Gruplar içi	74,984	90	112,625		
Toplam	77,615	92			

Tablo 6. Coğrafya öğrencilerinin cinsiyet değişkeni açısından çevrimiçi öğrenme tutumları bağımsız örneklem T-Testi sonuçları
Table 6. Independent samples T-test results of online learning attitudes of geography students in terms of gender variable

Gruplar	N	$\bar{x}$	S	sd	t	p
Kız	66	2,65	0,89	91	-2,376	0,02*
Erkek	27	3,14	0,89			

Tablo 7. Coğrafya öğrencilerinin cinsiyet değişkeni açısından çevrimiçi öğrenme tutumları alt boyutlarının bağımsız örneklem T-Testi sonuçları
Table 7. Independent samples T-test results of the sub-dimension online learning attitudes of geography students in terms of gender variable

Gruplar	N	$\bar{x}$	S	sd	t	p
<i>Genel Kabul</i>						
Kız	66	2,72	0,88	91	-2,150	0,034*
Erkek	27	3,16	0,96			
<i>Bireysel Farkındalık</i>						
Kız	66	2,21	1,15	91	-2,562	0,012*
Erkek	27	2,85	0,93			
<i>Kullanışlılık</i>						
Kız	66	2,78	1,26	91	-2,744	0,007*
Erkek	27	3,59	1,32			
<i>Uygulama Etkililiği</i>						
Kız	66	3,11	1,13	91	-0,346	0,73
Erkek	27	3,2	1,14			

3.5. Öğrencilerin Evinde Bilgisayar Bulunma Değişkenine Göre Çevrimiçi Öğrenme Tutumları

Bağımsız örneklem T Testine göre, evinde bilgisayar bulunan ve bulunmayan coğrafya öğrencileri arasında çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumlarına ilişkin ortaya çıkan puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık bulunmamaktadır ($t_{(91)} = (-0,52)$; $p > 0,05$) (Tablo 8).

Yapılan T Testine göre evinde bilgisayar bulunan ve bulunmayan coğrafya öğrencileri arasında çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumda ölçeğin alt boyutlarında anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır ($t_{(91)} = Genel kabul (-0,52)$, $p > 0,05$); *bireysel farkındalık* (-0,514), $p > 0,05$); *kullanışlılık* (0,014), $p > 0,05$); *uygulama etkililiği* (-0,255), $p > 0,05$) (Tablo 9).

3.6. Öğrencilerin Evinde İnternet Bulunma Değişkenine Göre Çevrimiçi Öğrenme Tutumları

Yapılan bağımsız örneklem T Testine göre, evinde internet bulunan ve bulunmayan coğrafya öğrencileri arasında çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumlarına ilişkin ortaya çıkan puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde fark ortaya çıkmamıştır ($t_{(91)} = (-0,757)$; $p > 0,05$) (Tablo 10).

Evinde internet bulunan ve bulunmayan coğrafya öğrencileri arasında çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumda ölçeğin alt boyutlarında anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır. ($t_{(91)} = Genel kabul (-0,892)$, $p > 0,05$); *bireysel farkındalık* (-0,087), $p > 0,05$); *kullanışlılık* (1,552), $p > 0,05$); *uygulama etkililiği* (-0,759), $p > 0,05$) (Tablo 11).

Tablo 8. Coğrafya öğrencilerinin evinde bilgisayar bulunma değişkeni açısından çevrimiçi öğrenme tutumları bağımsız örneklem T-Testi sonuçları
Table 8. Independent samples T-test results of online learning attitudes of geography students in terms of computer presence variable in their home

Gruplar	N	$\bar{x}$	S	sd	t	p
Evet	58	2,76	0,94	91	-0,52	0,604
Hayır	35	2,85	0,87			

Tablo 9. Coğrafya öğrencilerinin evinde bilgisayar bulunma değişkeni açısından çevrimiçi öğrenme tutumları alt boyutlarının bağımsız örneklem T-Testi sonuçları

Table 9. Independent samples T-test results of the sub-dimensional of online learning attitudes of geography students in terms of computer presence variable in their home

Gruplar	N	$\bar{x}$	S	sd	t	p
<i>Genel Kabul</i>						
Evet	58	2,81	0,95	91	-0,52	0,604
Hayır	35	2,91	0,86			
<i>Bireysel Farkındalık</i>						
Evet	58	2,35	1,06	91	-0,514	0,608
Hayır	35	2,48	1,23			
<i>Kullanışlılık</i>						
Evet	58	3,02	1,35	91	0,014	0,989
Hayır	35	3,01	1,31			
<i>Uygulama Etkililiği</i>						
Evet	58	3,11	1,14	91	-0,255	0,799
Hayır	35	3,17	1,12			

Tablo 10. Coğrafya öğrencilerinin evinde internet bulunma değişkeni açısından çevrimiçi öğrenme tutumları bağımsız örneklem T-Testi sonuçları

Table 10. Independent samples T-test results of online learning attitudes of geography students in terms of internet presence variable in their home

Gruplar	N	$\bar{x}$	S	sd	t	p
Evet	59	2,85	0,98	91	-0,757	0,451
Hayır	34	2,7	0,78			

Tablo 11. Coğrafya öğrencilerinin evinde internet bulunma değişkeni açısından çevrimiçi öğrenme tutumları alt boyutlarının bağımsız örneklem T-Testi sonuçları

Table 11. Independent samples T-test results of the sub-dimensions of the online learning attitudes of geography students in terms of internet presence variable in their home

Gruplar	N	$\bar{x}$	S	sd	t	p
<i>Genel Kabul</i>						
Evet	59	2,91	0,98	91	-0,892	0,375
Hayır	34	2,74	0,79			
<i>Bireysel Farkındalık</i>						
Evet	59	2,39	1,18	91	-0,087	0,931
Hayır	34	2,41	1,03			
<i>Kullanışlılık</i>						
Evet	59	3,16	1,45	91	1,552	0,124
Hayır	34	2,76	1,04			
<i>Uygulama Etkililiği</i>						
Evet	59	3,2	1,16	91	-0,759	0,45
Hayır	34	3,02	1,07			

Tablo 12. Coğrafya öğrencilerinin kendine ait çalışma odası bulunma değişkeni açısından çevrimiçi öğrenme tutumları bağımsız örneklem T-Testi sonuçları
Table 12. Independent samples T- test results of online learning attitudes of geography students in terms of their own study room presence variable

Gruplar	N	$\bar{x}$	S	sd	t	p
Evet	47	3,04	0,9	91	-2,658	0,009*
Hayır	46	2,55	0,87			

Tablo 13. Coğrafya öğrencilerinin kendine ait çalışma odası bulunma değişkeni açısından çevrimiçi öğrenme tutumları alt boyutlarının bağımsız örneklem T-Testi sonuçları

Table 13. Independent samples T- Test results of the sub- dimensions of online learning attitudes of geography students in terms of their own study room presence variable

Gruplar	N	$\bar{x}$	S	sd	t	p
<i>Genel Kabul</i>						
Evet	47	3,13	0,88	91	3,166	0,002*
Hayır	46	2,56	0,87			
<i>Bireysel Farkındalık</i>						
Evet	47	2,63	1,14	91	2,036	0,045*
Hayır	46	2,16	1,07			
<i>Kullanışlılık</i>						
Evet	47	3,24	1,36	91	1,68	0,096
Hayır	46	2,78	1,26			
<i>Uygulama Etkililiği</i>						
Evet	47	3,33	1,07	91	1,698	0,093
Hayır	46	2,94	1,17			

Evinde kendine ait çalışma odası bulunan ve bulunmayan coğrafya öğrencileri arasında çevrimiçi öğrenmeye karşı anlamlı düzeyde fark bulunmaktadır ($t_{(91)} = (-2,658)$; $p < 0,05$). Evinde kendine ait çalışma odası bulunan coğrafya öğrencilerinin ($\bar{x} = 3,04$), bulunmayan coğrafya öğrencilerine göre ($\bar{x} = 2,55$) çevrimiçi öğrenmeye karşı daha yüksek tutuma sahip oldukları ortaya çıkmıştır (Tablo 12).

Araştırma sonucuna göre evinde kendine ait çalışma odası bulunan coğrafya öğrencileri "genel kabul" ($t_{(91)} = (3,166)$; $p < 0,05$) ve "bireysel farkındalık" ($t_{(91)} = (2,036)$; $p < 0,05$) alt boyutlarında kendine ait çalışma odası bulunmayan coğrafya öğrencilerine göre çevrimiçi öğrenmeye karşı daha olumlu tutuma sahiptirler (Tablo 13).

4. Tartışma ve Sonuç

2019-2020 akademik yılı bahar döneminde Covid-19 Salgını nedeniyle üniversitelerde yapılan yüz yüze coğrafya eğitimleri sonlandırılarak çevrimiçi eğitime geçilmek zorunda kalmıştır. Coğrafya öğrencileri ortaya çıkan bu süreçte daha önceden karşılaşmadıkları yeni eğitim sistemi ve uygulamaları ile baş başa kalmışlardır. Covid 19 sürecinde ortaya çıkan çevrimiçi coğrafya eğitiminde uygulamalı dersler ile arazi ve gözlem dersleri ötelenerek teorik olarak verilmiştir. Bu durum coğrafya öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumlarını olumsuz etkilemiştir. Yüz yüze eğitimden çevrimiçi eğitime geçmek zorunda kalan coğrafya öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumları, yeni sistemde coğrafya eğitiminin başarısını ve etkililiğini doğrudan etkileyecektir.

Yapılan araştırmaya göre yüz yüze eğitimden çevrimiçi eğitime geçmek zorunda kalan örgün coğrafya öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeye karşı tutum puanlarının ortalaması 56 olup, düşük seviyededir. Coğrafya öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeye karşı tutum puanlarının düşüklüğü, öğrencilerin yüz yüze

eğitime güdülenmiş bir şekilde eğitime başlayıp, beklenmedik şekilde ortaya çıkan Covid-19 Salgını süreciyle çevrimiçi eğitime geçmek zorunda kalmaları, öğrencilerin sürece hazırlıksız yakalanmalarına sebep olmuş olabilir. Bunun yanında coğrafya biliminde önemli bir yere sahip olan arazi uygulama ve gözlem çalışmalarının çevrimiçi eğitimlerde yapılmasının neredeyse imkânsız hale gelmesi de olumsuz tutuma sebep olmuş olabilir. Aynı şekilde klasik sınıf ortamında ders işlemeye alışmış olan örgün coğrafya öğrencilerinin çevrimiçi öğrenme konusunda bilgi ve deneyim eksiklikleri de tutumlarının düşük olmasında etkili olmuş olabilir. Coğrafya öğrencilerinin çevrimiçi öğrenme tutum ölçeğinde en az katılım gösterdiği ifade "çoğu öğrenci çevrimiçi öğrenmeyi yüz yüze tercih eder" cümlesi olup, öğrencilerin yüz yüze eğitime karşılık çevrimiçi öğrenmeyi tercih etmedikleri ortaya çıkmıştır. Bu sonuç Özkaral ve Bozyiğit (2020) ile farklı disiplinlerde çalışan Serçemeli ve Kurnaz (2020), Bircan vd. (2018) ile benzerlik göstermektedir.

"Çevrimiçi ortamda daha iyi öğrenebilirim" ve "imkanım olsa başka derslerimi de çevrimiçi alırım" ifadeleri öğrencilerin çevrimiçi coğrafya eğitiminde en az katılım sağladığı cümlelerdendir. Coğrafya bilimini diğer bilimlerden ayıran özelliklere bağlı olarak ortaya çıkan arazide çalışma, coğrafi gözlem, coğrafi sorgulama, zamanı algılama, değişim ve sürekliliği algılama ile harita becerileri gibi coğrafi becerilerin çevrimiçi eğitimlerde eksik kalması ve öğrencilere kazandırılmasının örgün eğitim kadar kolay olmaması öğrencilerin bu iki maddeye olan katılımını sınırlı tutmuş olabilir. Çıkan sonuç Özkaral ve Bozyiğit (2020) ile benzerlik göstermektedir.

Öğrencilerin en fazla katılım gösterdiği ifade ise "çevrimiçi ortamlarda hocaların derse daha hazırlıklı gelmeleri gerektiğini düşünüyorum" cümlesi olup, coğrafya bölümünde ders veren hocaların da çevrimiçi eğitim sürecine hazırlıksız yakalandıklarını, ders materyallerini çevrimiçi ürüne dönüştüremediklerini ortaya koymaktadır. Ortaya çıkan bu sonuç Yazıcı'nın (2015)

bulguları ile benzerlik göstermektedir. Leagan (2002) da çevrimiçi coğrafya dersi alan coğrafya öğrencilerinin daha fazla materyal geliştirilmesini istediklerini belirtmiştir. “Çevrimiçi öğrenmede yüz-yüze etkileşim olmaması beni rahatsız eder” ifadesi öğrencilerin en çok katılım gösterdiği ikinci cümledir. Bu durum öğrencilerin çoğunluğunun hocalarla birebir ders yapmak istediğini ortaya koymuş olup bu sonuç Özkartal ve Bozyiğit (2020) ile farklı disiplinde çalışan Serçemeli ve Kurnaz (2020) ile benzerlik göstermektedir. Çevrimiçi coğrafya eğitimlerinde grup öğrenme ağlarının kurularak, öğrencilerin fikirlerini paylaşmalarının sağlandığı tartışma ve diyalog ortamları öğretmene olan bağlılığı azaltacaktır (Harris, 2003).

“Çevrimiçi dersler öğrencilerin aktif katılımını gerektirmektedir” cümlesi öğrencilerin en çok katılım gösterdiği ifadelerden biridir. Bu sonuç Yazıcı'nın (2015) bulguları ile benzerlik göstermektedir. Çevrimiçi coğrafya derslerinde interaktif ortamların fazlaştırılarak öğrencilerin dersin içine çekilmesi onların derse aktif katılımını ve dersten zevk almalarını sağlayacağı için çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumlarını arttıracaktır.

Araştırmaya göre coğrafya öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumları sınıflarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bu durum zorunlu olarak geçilen çevrimiçi öğrenmenin sınıf ayrımı olmaksızın bütün öğrenciler üzerinde aynı etkiye sahip olmasından kaynaklanmış olabilir. Çıkan sonuç Ateş ve Altun'ın (2008) farklı disiplinde yaptığı çalışma bulguları ile paralellik göstermektedir.

Araştırmaya göre coğrafya bölümündeki erkek öğrenciler kız öğrencilere göre çevrimiçi öğrenmeye karşı daha fazla olumlu tutuma sahiptirler. Bu durum erkek öğrencilerin, çevrimiçi eğitimin en önemli bileşenlerini oluşturan teknolojik araç ve gereçlere daha fazla ilgi göstermesinden kaynaklanmış olabilir. Aynı zamanda erkek öğrenciler ölçeğin bütün alt boyutlarında kız öğrencilere göre daha fazla olumlu tutuma sahiptirler. Erkek öğrencilerin en yüksek tutuma sahip oldukları alt boyutun “kullanışlılık” olması erkek öğrencilerin teknolojik araç gereçlerle daha fazla haşır neşir olmasından kaynaklanmış olabilir. Çıkan sonuç Luo vd. (2014) ile farklı disiplin ve örneklemeler üzerinde Başar vd. (2019), Fidan (2016) ve Berkant'ın (2013) yaptığı çalışmalarda elde edilen sonuçlar ile paralellik gösterirken Bircan vd. (2018), Kırallı ve Alcı (2016), Barış (2015), Birişçi (2013), Ateş ve Altun (2008) cinsiyet değişkeninin çevrimiçi eğitim üzerinde anlamlı etkiye sahip olmadığını ortaya koymuşlardır. Bu durum çevrimiçi öğrenme üzerinde cinsiyet değişkeninin farklı sonuçlar ortaya koyduğunu göstermektedir.

Araştırmaya göre coğrafya öğrencilerinin evinde bilgisayar veya internet bulunup bulunmaması çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumlarında anlamlı bir etkiye sahip değildir. Bu durum günümüzde artan teknolojik imkanlar ile kullanılan akıllı telefon ve cihazların gelişen özellikleri sayesinde evde sabit bilgisayara ve kablolu internete gerek duymadan her ortamda ve zaman aralığında çevrimiçi eğitim derslerine erişilebiliyor olmasından kaynaklanmış olabilir. Çevrimiçi eğitim, eğitim faaliyetlerindeki zaman ve mekan sınırlılığını ortadan kaldırmış, günümüz akıllı telefonları ise bu özgürlüğü bir adım ileriye taşımıştır.

Ancak farklı disiplinlerde Kırallı ve Alcı (2016) ile Barış (2015) evinde bilgisayar bulunanların bulunmayanlara göre çevrimiçi öğrenmeye karşı daha olumlu tutuma sahip olduklarını ortaya koymuşlardır. Barış (2015) aynı zamanda evinde internet bağlantısı bulunanların bulunmayanlara göre daha yüksek tutuma sahip olduklarını ortaya koymuştur. Bunun yanında coğrafya öğrencilerinin % 62,4'ünün evinde bilgisayar, % 63,4'ünün evinde internet bulunmasına rağmen; çevrimiçi öğrenmeye yönelik tutum düzeylerinin düşük olması, bilgisayar ve internetin eğitim amaçlı kullanımının düşük seviyede olmasından kaynaklanıyor olabilir. Coğrafya eğitimi için oluşturulan çevrimiçi sitelerde öğrencilerin geliştirilmesine katkıda bulunabileceği bölümlerin olması; öğrencilerin web ortamında bilgi transferi, dijital web tasarımı gibi teknik ve analitik becerilerini arttırmaktadır (Hasse & Colvard, 2006). Basilaia ve Kvavadze (2020) farklı teknolojik alet ve programların eğitim amaçlı olarak kullanılması ile öğrencilerin Covid-19 döneminde geleneksel eğitimden online eğitime başarılı bir şekilde geçiş yaptıklarını ortaya koymuştur.

Araştırma sonucuna göre evinde kendine ait çalışma odası bulunan coğrafya öğrencileri, bulunmayan coğrafya öğrencilerine göre çevrimiçi öğrenmeye karşı daha olumlu tutuma sahiptirler. Aynı zamanda evinde kendine ait çalışma odası bulunan coğrafya öğrencileri, bulunmayan coğrafya öğrencilerine göre ölçeğin “genel kabul” ve “bireysel farkındalık” boyutlarında daha yüksek tutuma sahiptir. Bu durum çevrimiçi eğitim esnasında derslere kendine ait bir odada katılmanın, öğrenciye bağımsız bir ortam sağladığı, derslere olan ilgi ve dikkati artırarak, çevrimiçi öğrenmeye karşı daha olumlu tutuma sahip oldukları sonucuna varılabilir. Aynı zamanda çevrimiçi öğrenme esnasında kendini dış dünyadan soyutlayarak, çevrimiçi derslere odaklanabilen öğrencilerin tutumlarının daha yüksek olduğu sonucuna varılabilir.

5. Öneriler

Covid-19 Salgını nedeniyle yüz yüze eğitimden çevrimiçi eğitime geçmek zorunda kalan örgün coğrafya öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumları oldukça düşüktür. Bu araştırmaya göre “çoğu öğrenci çevrimiçi öğrenmeyi yüz yüze tercih eder” cümlesi öğrencilerin en az katılım sağladığı ifadedir. Öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye karşı algı ve tutumlarının yükseltilmesi sürdürülebilir coğrafya eğitimi için önem arz etmektedir. Çevrimiçi coğrafya eğitiminin bileşenlerini oluşturan altyapı gereçleri, ders materyalleri, öğretim yöntem ve tekniklerinde coğrafya bilimine özgü yapılacak her türlü iyileştirme öğrencilerin klasik eğitim anlayışına olan bağlılığını azaltarak çevrimiçi eğitim tutumlarını arttıracaktır. Çevrimiçi coğrafya derslerinde interaktif ortamların fazlaştırılması öğrencileri dersin içine çekerek zevk almalarını sağlayacağı için çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumlarını arttıracaktır. Bu bağlamda coğrafya bölümlerinde okutulan her derse özgü etkileşimli interaktif konular arttırılmalıdır.

“Çevrimiçi ortamda daha iyi öğrenebilirim” ve “imkanım olsa başka derslerimi de çevrimiçi alırım” ifadeleri öğrencilerin çevrimiçi coğrafya eğitiminde en az katılım sağladığı cümlelerden-

dir. Coğrafya bilimini diğer bilimlerden ayıran özelliklere bağlı olarak ortaya çıkan arazide çalışma, coğrafi gözlem, değişim ve sürekliliği algılama gibi coğrafi becerilerin çevrimiçi eğitimlerde eksik kalması ve öğrencilere kazandırılmasının örgün eğitim kadar kolay olmaması öğrencilerin bu iki maddeye olan katılımını sınırlı tutmuş olabilir. Çevrimiçi eğitimlerde teknolojik imkânlardan en üst düzeyde faydalanarak sanal arazi gezileri, üç boyutlu ortam görüntüleri, animasyonlar ve çok boyutlu etkileşimli materyallerin üretilmesi bu coğrafi becerilerin kazandırılmasına yardımcı olacaktır.

Araştırmaya göre çevrimiçi coğrafya eğitimi alan öğrenciler, hocaların çevrimiçi derslere daha hazırlıklı gelmeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda sürece hazırlıksız yakalanan hem öğrenci hem de üniversite hocalarının dijitalleşmelerine yardımcı olacak eğitimler organize edilmelidir. Öğrencilere verilecek eğitimlerde bu araştırmada ortaya çıktığı gibi daha olumsuz tutum içerisinde ve dezavantajlı pozisyonda bulunan kız öğrencilere öncelik tanınmalıdır.

Araştırmaya göre *“Defter ve kitap taşımak istemediğim için çevrimiçi öğrenmeyi tercih ederim”* ifadesi öğrencilerin en az katılım sağladığı cümlelerden biridir. Bu olumsuz yaklaşımı ortadan kaldırmak için, coğrafya eğitiminin çevrimiçi eğitime entegre olmasındaki ilk adım olan müfredat materyallerinin çevrimiçi hale dönüştürülme süreçleri tamamlanmalıdır. Bu süreçte üniversite hocalarına yardımcı olacak teknik eleman desteği sağlanmalıdır. Bunun yanında üniversitelerin sahip olduğu teknolojik imkanlar aynı olmadığı için çevrimiçi eğitim için oluşturulan coğrafya materyalleri de farklılık göstermektedir. Üniversiteler arasında yapılacak olan işbirliği ile üretilen çevrimiçi materyallerin paylaşılması çevrimiçi yapılan coğrafya eğitimlerinin kalitesini ve öğrenci tutumlarını arttıracaktır.

Yapılan bu araştırmada da görüldüğü gibi günümüzde artan teknolojik imkanlar ve cihazların gelişen özellikleri sayesinde her ortamda ve zaman aralığında çevrimiçi eğitim derslerine erişilebiliyor olması evde sabit bilgisayar ve kablolu internete olan ihtiyacı azaltmıştır. Bu durumda çevrimiçi coğrafya eğitimi için oluşturulan içerikler zaman ve mekan kavramı olmadan bütün cihazlardan erişilebilir şekilde oluşturulmalıdır.

“Çevrimiçi ortamda daha iyi öğrenebilirim” ifadesi öğrencilerin en az katılım sağladığı cümlelerden biridir. Bu olumsuz tutumu ortadan kaldırmak için bireysel öğrenmeyi ön plana çıkaran çevrimiçi eğitimde öğrencilerin oto kontrol ile başarabileceği yapılandırılmış görevler oluşturulmalıdır. Çevrimiçi eğitim platformlarında kendi kendine organize edilebilen proje tabanlı uygulamalar geliştirilmelidir. Böylece öğrencilerin klasik eğitim alışkanlığı ders hocasına olan bağımlılığı da azaltılmış olacaktır. Bilindiği gibi öz denetime sahip öğrenciler iyi organize edilmiş çevrimiçi öğrenmelerde de başarılı olabilmektedir. Bunun yanında konu anlatımları dışında öğrenciye öğrenmeyi pekiştiren tamamlayıcı öğrenme fırsatları sunan etkinliklerin hazırlanması çevrimiçi eğitimlerdeki öğrenme düzeyini ve başarıyı arttıracaktır. Aynı zamanda coğrafya öğrencilerine çevrimiçi eğitimde verimli ders çalışma yöntemleri ile ilgili eğitimler verilebilir.

Araştırmaya göre çevrimiçi eğitimin yüz yüze olmaması öğrencilerin en çok rahatsız olduğu özelliklerin başında gelmektedir. Bu durum öğrencilerin büyük oranda eğitimlerde hocalara bağımlı olduğunu ortaya koymaktadır. Öğrencilerin bilgi ve deneyimlerini paylaşabileceği grupların oluşturulması akran dayanışmasını arttırarak hocalara olan bağımlılığı azaltacaktır. Bilindiği gibi çevrimiçi eğitimler genellikle senkron ve asenkron şeklinde yapılabilmektedir. Her iki yöntemin de kendine göre avantaj ve dezavantajları bulunmakla birlikte her ikisinin karma şekilde kullanılması öğrencilerin tek bir yöntemle bağımlı kalmasını engelleyecektir.

“Kaçırdığım dersleri çevrimiçi öğrenme ile kendi kendime telafi edebilirim” ve *“Çevrimiçi ortamda kendimi rahat hissediyorum”* gibi çevrimiçi eğitimin avantajlarını vurgulayan ifadeler öğrenciler fazla katılım göstermişlerdir. Coğrafya öğrencilerine çevrimiçi eğitimin önemi, avantajları ve kolaylıklarını gösteren tanıtıcı etkinlikler ile eğitimlerin hazırlanması onların çevrimiçi eğitimi daha fazla benimsemelerine yardımcı olacaktır.

Üretilen çevrimiçi materyaller öğrenci yorumlarına ve dönütlerine açık olmalı, bu şekilde öğrencilerden gelen dönütlere ve öğrencilerin akademik başarılarına göre materyaller sürekli geliştirilerek güncellenmeli aynı zamanda öğrenme öğretme süreçlerinde zamanın ruhuna göre web2 araçları da kullanılmalıdır. Bunun yanında coğrafya eğitimi için oluşturulan çevrimiçi sitelerde öğrencilerin geliştirilmesine katkıda bulunabileceği bölümlerin olması öğrencileri sürecin içine çekerek, öğrencilerde belli becerilerin gelişmesine yardımcı olacaktır.

Çevrimiçi öğrenme için oluşturulan teknik altyapı ve programların yanında coğrafya öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeye karşı algı ve tutumlarının ortaya çıkartılması, yükseltilmesi önemlidir. Bu araştırmada kullanılan Çevrimiçi Öğrenme Tutum Ölçeği bütün lisans öğrencileri için geliştirilmiş olup, coğrafya bilimine özgü çevrimiçi tutum ölçeğinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Alanyazın incelendiğinde çevrimiçi coğrafya derslerine yönelik tutumların araştırıldığı çalışmaların yapılmadığı görülmüş olup bu tür çalışmaların artırılması gerekmektedir. Bunun yanında öğrencilerin olumsuz tutumlarına sebep olan çevrimiçi faktörlerin daha derinlemesine araştırılabilmesi için nitel çalışmalar yapılmalıdır. Coğrafya öğrencilerinin çevrimiçi öğrenme tutumlarını etkileyebilecek farklı değişkenlerle ilgili yapılacak olan çalışmalar, çevrimiçi coğrafya eğitiminin yönünü, şeklini ve etkililiğini ortaya koymada yardımcı olacaktır.

Teknik altyapısı güçlü olmayan sistemler üzerinden verilen, iyi planlanmayan, zengin interaktif ortamlar ve materyallerle desteklenmeyen çevrimiçi öğrenmeler öğrencilerin bu öğrenmeye karşı olumsuz tutum geliştirmelerine sebep olabilmektedir. Sahip olunan olumsuz tutumlar nitelikli, kalıcı ve izli öğrenmenin önündeki en büyük engellerden biridir. Üniversitelerin çevrimiçi öğrenme ekosisteminde yapacak olduğu zenginleşmeler, öğrencilerin bu sisteme karşı olumlu tutumlarını arttırabilir.

Tek bir üniversitede yapılan bu çalışmaya başka üniversitelerin coğrafya bölümleri de dahil edilerek genişletilebilir, böylece örneklem sayısı arttırılarak daha genellenebilir sonuçlara ulaşılabilir.

Çevrimiçi eğitimin en temel bileşenlerinden birisi hiç şüphesiz internet bağlantısıdır ve en kritik teknik altyapıyı oluşturmaktadır. Çevrimiçi coğrafya eğitiminin fırsat eşitliğini sağlayarak bütün öğrencilere ulaşabilmesi için öğrencilere ücretsiz ya da uygun fiyata internet erişim imkânları sunulmalıdır.

Etik Kurulu İzni

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Etik Kurulu'nun 13.08.2020 tarih, 16 sayı ve 205 numaralı kararı gereği araştırmanın gerçekleştirilmesinde etik sakınca bulunmadığı oy birliği ile kararlaştırılmıştır.

Kaynakça

- Al, U. ve Mardan, R. O. (2004). Web tabanlı uzaktan eğitim sistemleri: sahip olması gereken özellikler ve standartlar. *Bilgi Dünyası*, 5(2), 259-271. <http://bby.hacettepe.edu.tr/yayinlar/259-271.pdf>
- Allen, C. D. & Dorn, R. I. (2008). Graduate degrees in geographic education: exploring an online model. *California Geographer*, 48, 3-19. https://www.researchgate.net/publication/241907751_Graduate_Degrees_in_Geographic_Education_Exploring_an_Online_Model
- Ateş, A. ve Altun, E. (2008). Bilgisayar öğretmeni adaylarının uzaktan eğitime yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 125-145. <http://static.dergipark.org.tr/article-download/imported/5000078576/5000072797.pdf>
- Bagoly-Simó, P., Hartmann, J. & Reinke, V. (2020). School geography under Covid-19: geographical knowledge in the German formal education. *Journal of Economic and Social Geograph*, 111(3), 224-238. <https://doi.org/10.1111/tesg.12452>
- Balci, A. (2007). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler*. Pegem A Yayıncılık. ISBN: 975-6802-40-5
- Balta, Y. ve Türel, Y. K. (2013). Çevrimiçi uzaktan eğitimde kullanılan farklı ölçme değerlendirme yaklaşımlarına ilişkin bir inceleme. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(3), 37-45. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.4271>
- Bao, W. (2020). COVID-19 and online teaching in higher education: a case study of Peking University. *Human Behavior and Emerging Technologies*, 2(2), 113-115. <https://doi.org/10.1002/hbe2.191>
- Barış, M. (2015). Üniversite öğrencilerinin uzaktan öğretime yönelik tutumlarının incelenmesi: Namık Kemal Üniversitesi örneği. *Sakarya University Journal of Education*, 5(2), 36-46. <https://doi.org/10.19126/suje.38758>
- Basilaia, G. & Kvavadze, D. (2020). Transition to online education in schools during a SARS-Cov-2 Coronavirus (COVID-19) pandemic in Georgia. *Pedagogical Research*, 5(4), 1-9. <https://doi.org/10.29333/pr/7937>
- Başar, M., Aslan, Ş., Günsel, E. ve Akpınar, M. (2019). Öğretmen adaylarının uzaktan eğitim algısı. *Journal of Multidisciplinary Studies in Education*, 3(2), 14-22. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jmse/issue/45032/555407>
- Bayram, M., Peker, A.T., Aka, S.T. ve Vural, M. (2019). Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim dersine karşı tutumlarının incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 4(3), 330-345. <https://doi.org/10.31680/gaunjs.586113>
- Berkant, H. G. (2013). Öğretmen adaylarının bilgisayara yönelik tutumlarının ve öz-yeterlik algılarının ve bilgisayar destekli eğitim yapmaya yönelik tutumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *The Journal of Instructional Technologies ve Teacher Education*, 1(3), 11-22. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/231304>
- Bircan, H., Eleroğlu, H., Arslan R. ve Ersoy, M. (2018). Cumhuriyet Üniversitesi öğrencilerinin uzaktan eğitimde sunulan derslere yönelik bakış açısı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 91-100. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/612597>
- Birişçi, S. (2013). Video konferans tabanlı uzaktan eğitime ilişkin öğrenci tutumları ve görüşleri. *Journal of Instructional Technologies ve Teacher Education*, 2(1), 24-40. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/231299>
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E.K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi. ISBN: 978-9944-919-28-9, DOI: 10.14527/97899449199289
- Can, A. (2017). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Pegem Akademi. ISBN: 978-605-364-448-4, DOI: 10.14527/9786053644484
- Dhawan, S. (2020). Online learning: a panacea in the time of COVID-19 crisis. *Journal of Educational Technology Systems*, 49(1), 5-22. <https://doi.org/10.1177%2F0047239520934018>
- Fidan, M. (2016). Uzaktan eğitim öğrencilerinin uzaktan eğitime yönelik tutumları ve epistemolojik inançları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(3), 536-550. <https://doi.org/10.16986/HUJE.2016016666>
- Harris, R. (2003). Building a GIScience community in cyberspace: reflections on GISOnline. *Journal of Geography in Higher Education*, 27(3), 279-295. <https://doi.org/10.1080/030982603200145052>
- Hasse, J. & Colvard, C. (2006). Inverse distance learning: digitally enhancing a geography field-course. *Journal of Geography*, 105(4), 167-174. <https://doi.org/10.1080/00221340608978682>
- Karaş, İ.R. ve Kahraman, İ. (2016). Uzaktan eğitim yöntemi ile coğrafi bilgi sistemi öğrenimi. *TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 13. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı 2011* içinde (s. 1-7). Ankara. https://www.hkmo.org.tr/resimler/ekler/6457cdb580f2928_ek.pdf
- Kıralı, F.N. ve Alcı, B. (2016). Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim algısına ilişkin görüşleri. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 30, 55-83. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/319483>
- Lægran, A. S. (2002). Geografi på nett - interaktiv læring eller digital distribusjon? norsk geografisk tidsskrift. *Norwegian Journal of Geography*, 56(3), 230-234. <https://doi.org/10.1080/00291950260293057>
- Lemke, K.A. & Ritter, M.E. (2000). Virtual geographies and use of the internet for learning and teaching geography in higher education. *Journal of Geography in Higher Education*, 24(1), 87-91. <https://doi.org/10.1080/03098260085153>
- Luo, H., Robinson, A.C. & Detwiler, J. (2014). The Effect of geographic distance on distance education: an empirical study. *Journal of Educators Online*, 11(3), 1-26. <https://doi.org/10.9743/JEO.2014.3.1>
- Madge, C. & O'Connor, H. (2004). Online methods in geography educational research. *Journal of Geography in Higher Education*, 28(1), 143-152. <https://doi.org/10.1080/0309826042000198710>
- Marti, C., Feliu, J. & Varga, D. (2014). Geographic information technology and innovative teaching: keys to geography degree curriculum reform. *Journal of Geography*, 113(3), 118-128. <https://doi.org/10.1080/00221341.2013.835855>

- Metin, A. E., Karaman, A. ve Aksoy, Ş. Y. (2017). Öğrencilerin uzaktan eğitim sistemine bakış açısı ve uzaktan eğitim İngilizce dersinin verimliliğinin değerlendirilmesi: Banaz Meslek Yüksekokulu. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 640-652. <http://dx.doi.org/10.14230/joiss401>
- Özkaral, T. C. & Bozyiğit, R. (2020). Social studies and geography teacher candidates' views on coronavirus (COVID 19) and online education process. *Review Of International Geographical Education*, 10(3), 467-484. doi:10.33403/rigeo.756757
- Özkul, A.E. ve Aydın, C.H. (2012). Öğrenci adaylarının açık ve uzaktan öğrenmeye yönelik görüşleri. XIV. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri 2012 içinde (s.169-176). Uşak. <https://ab.org.tr/ab12/bildiri/42.pdf>
- Paydar, S. ve Doğan, A. (2019). Öğretmen adaylarının açık ve uzaktan öğrenme ortamlarına yönelik görüşleri. *Eğitim ve Teknoloji*, 1(2), 154-162. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/886199>
- Serçemeli, M. ve Kurnaz, E. (2020). Covid-19 Pandemi döneminde öğrencilerin uzaktan eğitim ve uzaktan muhasebe eğitimine yönelik bakış açıları üzerine bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 40-53. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/utsobilder/issue/55152/741358>
- Solem, M., Chalmers, L., Dibiasse, D., Donert, K. & Hardwick, S. (2006). Internationalizing professional development in geography through distance education. *Journal of Geography in Higher Education*, 30(1), 147-160. <https://doi.org/10.1080/03098260500499808>
- Schultz, R. B. (2012). A critical examination of the teaching methodologies pertaining to distance learning in geographic education: andragogy in an adult online certificate program. *Review of International Geographical Education Online*, 2(1), 45-60. <https://eric.ed.gov/?id=EJ1158092>
- Thorpe, M. (2008). Effective online interaction: mapping course design to bridge from research to practice. *Australasian Journal of Educational Technology*, 24(1), 57-72. <https://doi.org/10.14742/ajet.1230>
- Tuncer, M. ve Taşpınar, M. (2007). Sanal ortamda eğitim ve öğretimin geleceği ve olası sorunlar. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(20), 112-133. <https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php>
- Usta, İ. (2015). Açık Öğretim Fakültesi Sosyal Bilimler Ön Lisans Programının değerlendirilmesi ve geliştirilmesine yönelik öneriler. (Yayımlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir. <<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>>. Son erişim Ekim 2020.
- Usta, İ., Uysal, Ö. ve Okur, R. M. (2016). Çevrimiçi öğrenme tutum ölçeği: geliştirilmesi, geçerliği ve güvenilirliği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 2215-2222. DOI: 10.17719/jjsr.20164317786
- Yazıcı, Ö. (2015). Coğrafya bölümü uzaktan eğitim öğrencilerinin fiziki coğrafya içerikli derslere ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 7(3), 213-232. <https://www.dieweltdertuerken.org/index.php/ZfWT/article/viewArticle/751>
- Wood, A. (2020). Utilizing technology-enhanced learning in geography: testing student response systems in large lectures. *Journal of Geography in Higher Education*, 44(1),160-170. <https://doi.org/10.1080/03098265.2019.1697653>

Basılı ISSN 1302-5856

Türk Coğrafya Dergisi
Turkish Geographical Review
www.tcd.org.tr

Elektronik ISSN 1308-9773

Küresel sağıktan sağık turizmüne COVID-19

COVID-19 from global health to health tourism

Semra Günay Aktaş *^a

^a Anadolu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Eskişehir, Türkiye.

ORCID: S.G.A: 0000-0001-6663-6827

BİLGİ / INFO

Geliş/Received: 26.10.2020
Kabul/Accepted: 27.11.2020

Anahtar Kelimeler:

COVID-19
Salgın hastalıklar
Küresel değişim
Sürdürülebilirlik
Salgının turizme yansımaları

Keywords:

COVID-19
Epidemics
Global change
Sustainability
Reflections of the epidemic on tourism

*Sorumlu yazar/Corresponding author:

(S.Günay Aktaş) sgunay26@gmail.com

DOI: 10.17211/tcd.816615

Atf/Citation:

Aktaş, S.G. (2020). Küresel sağıktan sağık turizmüne COVID-19. *Türk Coğrafya Dergisi*, 76, 107-114.
DOI: 10.17211/tcd.816615

ÖZ / ABSTRACT

Günümüzde nüfusun artış hızı sınırlı kaynaklar üzerindeki baskıyı arttırmış, doğal ve sosyal çevrelerin kalitesini de değiştirmiştir. Küresel turizm sisteminin gelişimi küresel kaynak kullanımını doğurmuştur. COVID-19 salgını gezegensel zaman ve mekân sıkıştırmasının bir sonucudur. Küresel olarak sürdürülebilirlik yönünde sistemsel anlamlı değişim olmaması sonucunda zoonoz salgınlarla karşı karşıya kalınmıştır. Küreselleşme süreçlerinin hem olumlu hem de olumsuz etkilerinin ayrılmaz bir parçası olan seyahat ve turizm endüstrisinin COVID-19 salgınından etkilenme düzeyi yüksek olmuştur. Bu makalede Covid-19 salgını öncesi turizmin küresel yapısına ve salgının turizm üzerindeki etkilerine kısaca bakılarak, salgın sonrasında turizmin beklenen dönüşümüne ilişkin çerçeve oluşturulması amaçlanmıştır. Bu makale kaleme alındığı sırada Türkiye'ye yönelik turist akışına ilişkin veriler yayımlanmadığı için salgın sürecinde iç turizm hareketliliğinden yola çıkılarak salgın ve sağık turizminin geleceğine ilişkin öngörüler paylaşılmıştır. Son olarak da turizmin dönüşüm sürecinde Türkiye'nin konumlandırılmasına ilişkin öneriler sunulmuştur.

Today, the population growth rate has increased the pressure on limited resources and has changed the quality of natural and social environments. In addition, as in other sectors, the development of a global tourism system has led to the use of global resources. New zoonotic epidemics have been faced as a result of the absence of a systemic change, that is, the world has progressed very slowly towards global sustainability. The emergence of COVID-19 in 2019 and 2020 has significantly affected the tourism industry as it has affected other sectors. In this article, it is aimed to create a framework for the expected transformation of tourism after the Covid-19 epidemic by briefly looking at the global structure of tourism and the effects of the epidemic on tourism. This article penned at the time of the outbreak has not been released to process data on the flow of tourists to Turkey starting from domestic tourism mobility epidemic and projections regarding the future of health tourism are shared. Finally, proposals have been made for positioning in the transformation process of Turkey's tourism.

Extended Abstract

Introduction

In this article, by briefly looking at the global structure of tourism before the Covid-19 epidemic and the effects of the epidemic on tourism, the framework for the possible, more accurately, expected transformation of tourism after the epidemic is established. This article penned at the time of the outbreak has not been released to process data on the flow of tourists to Turkey starting from domestic tourism mobility epidemic and projections regarding the future of health tourism are shared. Finally, the recommendations regarding the positioning in the transformation process of Turkey's tourism are presented.

Literature Review

One of the most important manifestations of globalization in the last fifty years has been the spread of international tourism. The revolutionary developments in transportation have increased the international tourist traffic in direct proportion. Thus, tourism has become one of the largest and most global industries (Niewiadomski, 2020). In this process, the rate of population growth increases the pressure on limited resources and changes the quality of natural and social environments.

In January 2020, the COVID-19 epidemic, which was seen as a local problem of China, such as SARS, spread to other parts of the world at an unprecedented pace and initiated a major global crisis in March. Since globalization and ease of travel are the main factors in the rapid spread of the epidemic, many governments have stopped cross-border movements of goods and people in the age of globalization. Unlike other sudden events and crises, following unprecedented mobility restrictions on a local, regional and global scale, the tourism industry experienced a descent with the COVID-19 outbreak that it has never seen in its history (Becker, 2020).

Due to the pressure for the national economies of the countries to recover, the restrictions on the epidemic started to decrease from the summer months. As expected (Hall, Scott, & Gössling, 2020) domestic tourism has been encouraged to reduce leakage, with some EU countries taking limited measures to keep capital in unity. Measures for rescuing local tourist businesses have been announced. Relatives and friends tourism, basic business travels and parks where physical distance is preserved, and nature tourism, especially sea, sand and sun tourism, were the first tourism movements to revive as predicted. Sports matches are still held without audiences or with a limited number of audiences. Some restrictions were imposed on the activities. Congresses continue in virtual environments. Although advanced communication technologies virtually connect places and communities, fa-

milies and friends, most of the time-space compression processes are stalled or partially reversed (Niewiadomski, 2020). The obligation of countries to fulfill post-travel quarantines, unpaid leaves, and biosecurity protocols, which are not limited to cope with the epidemic, but also aim to protect national businesses, continue to have a deterrent effect on international travel.

Although the COVID-19 crisis has damaged many people around the world who make a living with tourism, it has opened a window of opportunity in terms of sustainable tourism. There is a process that can be considered as an opportunity to make tourism activities more environmentally friendly, less exploitative and greedy, more respectful and more attentive to host communities and their culture and traditions (Niewiadomski, 2020, Ioannides & Gyimóthy, 2020). The epidemic is expected to contribute to the formation of more conscious tourists and sustainable tourist experiences (Stankov et al., 2020).

Discussion

During the transformation and transformation of tourism, all stakeholders have duties. In terms of tourism planning, policy makers need to take decisions and allocate resources to develop a more flexible, equitable and sustainable tourism sector. Considering sustainability and the contribution of travel to local communities in the travel choices of tourists will create a strain on tourism businesses. Local governments need to move towards a 'slow' and 'local' tourism marketing plan that focuses on supporting local and minority tourism businesses. In the development of new touristic products, it can be highlighted that the tourists prefer rural / natural areas where the population is sparse, where they can maintain social distance, and ecotourism regions with climatism theme. Similarly, healthy nutrition, local products and ecological agricultural production may turn into tourism supplies that are more important than ever. This situation will constitute an extremely important strategy in terms of increasing the local agricultural production and reflection of tourism revenues on the welfare of the local residents. The impression is that sports, congresses, meetings, shopping and business travel will develop much more slowly under the current conditions. Due to the perception of risk, medical tourism and third age tourism are also emerging as tourism types that need restructuring.

Tourism academics should not only be limited to intellectual reflections and scripting work, but should take responsibility as active participants in making important changes happen. In addition to conducting studies that will help to direct tourism to a constantly change, sustainable and flexible profile in terms of both supply and demand, projects in which the local people are trained on sustainability issues should be carried out.

1. Giriş

Herhangi bir hastalık bulaşma yoluyla bir yerden başka bir yere yayılması, kısa sürede çok fazla vakada görülmesi ve son derece bulaşıcı olması durumunda salgın olarak tanımlanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) hastalık durumunun ciddiyetini veya şiddetini belirtmek için değil, halk sağlığı önlemlerinin alınması için salgın açıklaması yapmaktadır. Ancak etkileri salgının yaşandığı sürede belirlenebilmektedir.

Dünya tarihinde çok sayıda salgın bulunmaktadır. Az gelişmiş ekonomilerde ve dünyanın ücra toplulukları olarak kabul edilen ülkelerde yaşanan salgın hastalıklar küresel ekonomik düzen üzerinde büyük etkiler yaratmamakta, dünya kamuoyunun da fazla dikkatini çekmemektedir. Salgın gelişmiş kabul edilen ülkelerde görüldüğünde ya da küresel ölçek kazandığında ve ekonomik sistemler üzerinde hasar bıraktığında dikkat çekmektedir.

İnsanlık koronavirüs ile ilk defa 2019 ve 2020 yıllarında COVID-19'un ortaya çıkışıyla tanışmamıştır. İnsan popülasyonunda endemik olan dört çeşit insan koronavirüsü bulunmaktadır (HCoV-229E, HCoV-OC43, HCoV-NL63 & HCoV-HKU1). Bunlar genellikle hafif solunum hastalıkları şeklinde seyretmektedir (Berry, Gamielien ve Fielding, 2015). Zoonoz karakterdeki akut solunum sendromu (SARS - Severe Acute Respiratory Syndrome)-CoV ve Orta Doğu solunum sendromu (MERS)-CoV daha önce önemli halk sağlığı tehditleri oluşturan koronavirüslerdir (Rothan & Byraredy, 2020). COVID-19 da zoonoz (hayvanlardan insanlara geçebilen hayvan hastalıkları) karakterli bir virüstür.

COVID-19'un ortaya çıkmasında, nüfusun artışı ve büyük oranda şehirleşmesi, şehir yaşamında temas ve yakınlık nedeniyle bulaşma riskinin yüksek olması, ulaşım sistemlerinin gelişmesi nedeniyle virüslerin kısa sürede dünyanın her yerine taşınabilmesi rol oynamıştır (Hall, Scott & Gössling, 2020). Ayrıca yol geliştirme ve tarımsal ihtiyaçlar için ekosistemlerin büyük yıkımı nedeniyle yaban hayatı ve insanların daha sık temas etmesi ve turizm aracılığıyla şehir nüfusunun yaban hayata ve biyolojik çeşitliliğe olumsuz müdahalesi etkili olmuştur (Devaux vd., 2019). Sistemsel bir değişikliğin olmaması yani dünyanın küresel olarak sürdürülebilirlik yönünde önlem almaması durumunda yeni zoonoz salgınlarla karşılaşılması kaçınılmaz görünmektedir. İnsanlığın ekosistem üzerindeki baskısının büyük ölçüde artması ve aradan 100 yıl geçmesine rağmen İspanyol gribi ve günümüzdeki salgınla mücadele yöntemlerinde büyük gelişmeler olmadığı dikkat çekmektedir.

Bu makalede Covid-19 salgını öncesi turizmin küresel yapısına ve salgının turizm üzerindeki etkilerine kısaca bakılarak, salgın sonrasında turizmin muhtemel, daha doğru bir ifade ile beklenen dönüşümüne ilişkin çerçeve oluşturulmaktadır. Bu makale kaleme alındığı sırada Türkiye'ye yönelik turist akışına ilişkin veriler yayımlanmadığı için salgın sürecinde iç turizm hareketliliğinden yola çıkılarak salgın ve sağlık turizminin geleceğine ilişkin öngörüler paylaşılmıştır. Son olarak da turizmin dönüşüm sürecinde Türkiye'nin konumlandırılmasına ilişkin öneriler sunulmaktadır.

2. Salgın Öncesi Küresel Turizmin Ana Hatları

Turizm, insanların doğrudan deneyim yoluyla diğer yerler hakkında öğrenme eylemidir (Falk vd., 2012). Bilinçli ilgimiz sayesinde etrafımızdaki dünyayı şekillendiririz ve tam tersine çevremizdeki dünya da deneyimler ve anılarla bizi şekillendirir (Berger & Luckmann, 1966; Thrift, 2007'den akt. Lew, 2018). Günümüzde yaşanan zaman ve mekân sıkıştırma sürecinde (Harvey, 1990) yeni teknolojiler, ürünler, fikirler ve insanlar dünyanın dört bir yanına kısa sürede hareket etmektedir. Ulaşım ve iletişim teknolojileriyle göreceli mesafeler belirgin bir şekilde küçülmüş, yaşam hızı artmış, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi ilişkilerin önündeki mekânsal engeller büyük ölçüde azalmıştır (Warf, 2011). Son elli yılda küreselleşmenin en önemli tezahürlerinden biri uluslararası turizmin yaygınlaşması olmuştur. Ulaşımdaki devrim niteliğindeki gelişmeler uluslararası turist trafiğini de doğru orantılı olarak arttırmıştır. Böylece turizm en büyük ve en küresel sektörlerden biri haline gelmiştir (Niewiadomski, 2020). Bu süreç içinde nüfusun artış hızının sınırlı kaynaklar üzerindeki baskısı artmakta, doğal ve sosyal çevrelerin kalitesini değiştirmektedir.

İnsanlık, sosyal ve ekonomik açıdan sürekli küçülen bir gezegen yaratan telekomünikasyon ve ulaşım teknolojilerindeki küresel gelişmelerle eşdeğer hızda küresel bir bilinç geliştirememiştir (Galvani vd., 2020). Küresel bir turizm sisteminin gelişimi küresel kaynak kullanımını doğurmuştur. Bu gelişim sürecinde turizmin fosil yakıtlar nedeniyle enerji kullanımına bağlı olarak sera gazı emisyonları salınımına ve tatlı su, arazi ve gıda tüketimine baskısı aratarak devam etmektedir (Gössling & Peeters, 2015; Gössling, Scott & Hall, 2020) COVID-19 salgını gezegensel zaman mekan sıkıştırmasının bir sonucudur. Küreselleşme süreçlerinin hem olumlu hem de olumsuz etkilerinin ayrılmaz bir parçası olması nedeniyle seyahat ve turizmin COVID-19 salgınından etkilenme düzeyinin yüksek olması beklenen bir sonuçtur (Galvani vd., 2020).

3. Salgın ve Turizm

Bilindiği gibi turizmde güvenlik önemlidir. Turistler kendilerini güvende hissettikleri yerlere seyahat etme eğilimindedirler. Savaşlar, terör olayları, salgınlar ve afetler turizmi duraklatmaktadır. Bu tür beklenmedik ani olaylar gerçekleştiğinde, büyük uluslararası seyahat tedarikçileri operasyonlarını benzer başka cazibe merkezlerine kaydırarak ayakta kalabilmişlerdir (Ioannides & Gyimóthy, 2020). Küresel turizmin neoliberal yapısı içinde günümüze en yakın büyük salgın 2000'li yılların başındaki SARS'tır. SARS da dâhil olmak üzere daha önceki bölgesel salgınlar, krizler ve afetler sonrasında turizm sektörü toparlanma sürecinde önemli şekilde esneklik göstermiştir. Bu toparlanma genellikle vergi indirimleri ve sıkı arazi kullanım yönetmeliklerinin kaldırılması gibi neoliberalizmin hâkim ruhuna uygun bir dizi teşvik yoluyla yatırımcıları ikna eden ortam yaratarak yerel, bölgesel veya ulusal hükümetlerin müdahalesiyle gerçekleşmiştir (Brouder, 2020). Bölgesel açıdan baktığımızda SARS salgını başlangıçta Çin'e yapılan ziyaretlerde ciddi bir düşüşe yol açmış olsa da Çin uluslararası turizmdeki yerini hızla toparlayabilmiştir (Zeng vd., 2005).

Ocak 2020'de SARS gibi Çin'e ait yerel bir sorun olarak görülen COVID-19 salgınında virüs, şimdiye kadar görülmemiş bir hızla dünyanın diğer bölgelerine yayılarak, Mart ayında büyük bir küresel kriz başlatmıştır. Küreselleşme ve seyahat kolaylığının salgının bu kadar hızlı yaygınlaşmasında ana faktör olması nedeniyle pek çok hükümet küreselleşme çağında sınır ötesi mal ve insan hareketlerini durdurmuştur. Sadece uluslararası taşımacılıkta değil tüm ülkelerde uygulanan kısıtlayıcı tedbirler başta hizmetler olmak üzere bazı ekonomik faaliyetleri duraklatmıştır. Dolayısıyla ulusal yönetimler kendi ekonomilerini kurtarmak için ciddi bir zorlukla karşı karşıya kalmıştır (Niewiadomski, 2020). Diğer ani olaylar ve krizlerden farklı olarak yerel, bölgesel ve küresel ölçekte eşi görülmemiş hareketlilik sınırlamalarının ardından turizm endüstrisi COVID-19 salgınıyla tarihinde hiç görmediği bir iniş yaşamıştır (Becker, 2020). Turizmde yaşanan düşüş dünyadaki herkesi etkilemiş ve turizm paydaşları için ortak bir sorun yaratmıştır (Gossling vd., 2020). Hatta yaz aylarına kadar olan süreçte dünya genelinde tüm ülkelerdeki turizm ekonomisini neredeyse ortadan kaldırmıştır (Goodwin, 2020'den akt. Ioannides ve Gyimóthy, 2020). COVID-19 salgını neoliberal gündemi de büyük ölçüde baltalamıştır. COVID-19'a kadar hiçbir büyük güç küreselleşmeye böyle etkin bir şekilde meydan okumamış veya tersine çevirmemiştir (Niewiadomski, 2020).

Ülkelerin ulusal ekonomilerinin toparlanması yönündeki baskıya bağlı olarak yaz aylarından itibaren salgına yönelik kısıtlamalarda azalmalar başlamıştır. Beklendiği gibi (Hall, Scott & Gössling, 2020) sızıntıyı azaltmak için iç turizm teşvik edilmiş, AB ülkelerinden bazıları sermayenin birlik içinde kalması için sınırlı önlemler almıştır. Yerel turistik

işletmelerin kurtarılması yönünde önlemler açıklanmıştır. Akraba ve arkadaş turizmi, temel iş seyahatleri ve fiziksel mesafenin korunduğu parklar ve doğa turizmi, özellikle deniz, kum, güneş turizmi tahmin edildiği gibi ilk canlanan turizm hareketleri olmuştur. Spor karşılaşmaları hala seyircisiz olarak veya sınırlı sayıda seyirciyle sürdürülmektedir. Kongreler sanal ortamlarda devam etmektedir. Gelişmiş iletişim teknolojileri yerleri ve toplulukları, aileleri ve arkadaşları sanal olarak birbirine bağlamış olsa da zaman mekân sıkıştırma süreçlerinin çoğu durdurulmuş veya kısmen tersine çevrilmiş durumdadır (Niewiadomski, 2020). Ülkelerin sadece salgınla baş etmekle sınırlı kalmayan, ulusal işletmeleri korumaya yönelik amaçlar da taşıyan seyahat sonrası karantinalar, ücretsiz izinler, biyogüvenlik protokollerinin yerine getirilmesi zorunluluğu uluslararası seyahatlerde caydırıcı etki yapmaya devam etmektedir.

4. Salgından Sonra Turizm

Turizmdeki büyümenin pek çok açıdan gezegenimize zarar verdiğine dair çok çeşitli kanıtlar bulunmaktadır (Tremblay-Huet, 2020). COVID-19 krizi dünyada turizmle geçimini sağlayan çok sayıda insana büyük zarar vermiş olsa da sürdürülebilir turizm açısından bir fırsat penceresi açmıştır. Turizm faaliyetlerini daha çevreci, daha az sömürücü ve açgözlü, ev sahibi topluluklara ve onların kültür ve geleneklerine daha saygılı ve daha dikkatli hale getirmek için bir fırsat olarak değerlendirilebilecek bir süreç yaşanmaktadır (Niewiadomski, 2020, Ioannides & Gyimóthy, 2020). Ünlü turistik yerler de dâhil olmak üzere koronavirüs ile boşaltılan şehirleri geri alan yaban hayatı hakkında yaygın olarak paylaşılan sosyal medyadaki hikâyeler göstermektedir ki, dünya halkları yaşamı, yenilenmeyi ve dayanıklılığı simgeleyen çevresel bir umut taşımaktadır. Dünyanın insan müdahalesi yokluğunda kendini iyileştirebileceği fikrini yansıtan sosyal medya paylaşımları insana rahatlık getirdiği şeklinde değerlendirilmiştir. Bu noktadan sonra çevresel umutları, doğal dünyayı ve bu süreçte ekolojik çöküşü iyileştirecek şekilde mücadele edilmesi ve turizmin geleceğinin tasarlanması tartışılmaktadır (Crossley, 2020).

Fiziksel dünyadaki değişimler sadece insan zihninde ve bilincindeki değişikliklerle meydana gelebilir. COVID-19 salgını önemli insan deneyimlerinden biri olmaktadır. Sürdürülebilirlik, toplumsal değişimle birlikte gelişmektedir ve insanoğlu geliştikçe, sürdürülebilir kalkınmanın vizyonu ve kalitesi gelişecektir (Galvani vd., 2020). Lew'e (2018) göre turizm, insan hareketliliğinin bir biçimi olarak, gezegenimizin küçülmesinde hatırı sayılır bir katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda seyahat deneyimi bireyin bilincini değiştirdiği için turizm küresel bilgi, farkındalık ve bilincin somutlaşmasındaki rolüyle insanların dünyayı anlamaları ve küresel bilinci oluşturmalarına yönelik çözümlerin geliştirilmesinin temelini de oluşturmaktadır. Çünkü seyahat edenler gezegen hakkında daha fazla bilgiye sahip olmakta, tüm var-

lıklara saygı duyan anlamlı bir değişim sürecini yaşamakta ve gezegenin ne olduğunu daha fazla fark etmektedirler. COVID-19 salgını durulduktan sonra Dünya tamamen değişmeyecektir ve herkesin gelişmiş bir küresel bilinç duygusuna sahip olmasını beklemek hayaldir. Ancak küresel bir kültürel dünya görüşü ve gezegene daha saygılı küresel bir bilinç yönünde önemli bir dönüşüm olacaktır (Galvani vd., 2020). Dolayısıyla yaşanan salgının daha bilinçli turistlerin ve sürdürülebilir turist deneyimlerinin oluşmasına katkı sağlaması beklenmektedir (Stankov vd., 2020).

COVID-19, bireylerin seyahat davranışlarını dönüştürmeleri için bir ivme sağlayabilir. Ancak turizm sisteminin dönüşümü son derece zordur (Hall, Scott ve Gössling, 2020). Turizmde dönüşüm, turizmin talep ve arz tarafında yeterli kurumsal yenilik ortaya çıkması halinde gerçekleşebilir (Brauder, 2020). Evans'ın (2020) önerdiği gibi turistlerin kendilerine yöneltecekleri "kimi / neyi / hangi kaynağı sömürüyorum? Seyahatim bireyle, topluluklara, kültürle ve doğal alanlara nasıl fayda sağlamıştır? Küçük ve orta ölçekli sosyal işletmeleri nasıl destekleyebilirim? Dünyanın dört bir yanındaki kadınların güçlendirilmesine nasıl yardımcı olabilirim? Gezegenimizin en vahşi parçalarını korumaya ve bu yılda hayatta kalmalarını sağlamaya nasıl yardımcı olabilirim?" (akt. Mostafanezhad, 2020) şeklindeki sorular, turizm sağlayıcılarının şu anda sürdürülemez olan ürün tekliflerini değiştirerek yeni taleplere cevap vermeye yöneltebilir. Bu vizyona göre, daha bilinçli turistler herkesin yararına tüm turizm ekosistemini birbirine bağlayan, destekleyen ve besleyen temel bir ağ görevi görebilir (Everingham & Chassagne, 2020; Romagosa, 2020; Stankov vd., 2020).

Turistlerin hem ekonomik risk hem de sağlık riski nedeniyle, çok fazla hareketlilik gerektirmeyen boş zaman aktivitelerini öngörülemez bir süreçte devam ettireceği göz önüne alındığında, eğlence odaklı seyahatlerin ve özellikle uzun mesafeli uçuşların COVID-19 öncesi seviyelerine ulaşması uzun bir süre alacaktır. Büyüyen orta sınıfları ve düşük seyahat kısıtlamalarıyla "gelişmekte olan" pazarlar olarak değerlendirilen Çin, Hindistan ve Güneydoğu Asya kökenli turistleri çekmeye yönelik stratejiler beklemeye alınmış durumdadır. Ayrıca, tüm sektörlerdeki şirketler çoğu iş seyahatini sanal platformlardaki toplantılara yöneltmiş görünmektedir. Dünya çapında çok sayıda kamu ve özel kuruluş için sanal toplantıların yeni bir norm haline gelmiş olmasının, iş dünyasındaki temel bir paradigma değişimini hızlandırması beklenmektedir (Ioannides & Gyimóthy, 2020).

Salgın sonrası değişim ve dönüşüm, turizm endüstrisinin tüm çalışanlarına güvenli, temiz ve adil bir ortam sağlamak için yeniden yapılandırma için de bir fırsat olarak değerlendirilmelidir. Makul hastalık izni ve sağlık yar-

dımları, adil ve tutarlı zamanlama ve adil ücretler turizm çalışanlarının yaşam kalitelerini arttıracaktır (Benjamin, Dillette, & Alderman, 2020). Turizm çalışanlarının haklarının ve geçim kaynaklarının korunmasına yönelik çalışmalar COVID-19 sonrası yeniden toparlanma sürecinin bir halkası olarak unutulmaması gereken konulardan biridir.

Çok uluslu şirketlerin maliyetleri en aza indirmek için daha kısa, bölgesel ya da yerel tedarik zincirlerine odaklanmaları, daha fazla yerel gıda ve hammadde kullanımı, ucuz göçmen işçilerin yerli çalışanlarla yer değiştirilmesi, uluslararası yatırımların ve turistlerin yoğun olduğu şehir merkezlerinin çok riskli kabul edilmesi nedeniyle daha az çekici seyrek nüfuslu kırsal bölgelerin önem kazanacağı öngörüsü (Ioannides & Gyimóthy, 2020) sürdürülebilir kalkınma hedeflerine daha yakın bir turizmin gelişimini zorlayacağı yönünde umutları yeşertmektedir.

5. Salgın, Sağlık Turizmi ve Türkiye

1 Ocak 2020 ve 29 Şubat 2020 tarihleri arasında sosyal medya kullanıcılarının yorumları üzerinden yapılan bir analize göre sağlık krizinin turistlerin risk algısını arttırdığı, karantinaya alınma paniğinin insanları daha az vaka bulunan yerlere seyahat etmeye yöneltebileceği ve Asyalı özellikle de Çinli turistlere yönelik ırk ayrımcılığının yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır (Yu vd., 2020). Bireysel sosyal medya paylaşımlarından da anlaşıldığı gibi salgın deneyimi turizmde değişen davranış ve yaklaşımları beraberinde getirmektedir. Bu dönüşüm tek taraflı olmayıp turistlerin ev sahibi ülkelere, ev sahiplerinin de turistlere olan güveninin azalması şeklindedir. Ancak ekonomilerinde turizmin hatırı sayılır paya sahip olduğu ülkeler hem vatandaşlarını korumak hem de turistlere güven verecek düzenlemelerle turizmin yeniden canlanmasını sağlamaya çalışmaktadır. Turizmin önemli bir ekonomik girdi oluşturduğu Türkiye'de, -sınır kapılarını hızlı bir refleksle kapatmamış olsa da- 2020 yılının ilk çeyreğinde turizm hareketliliğinin 2019'un aynı dönemine göre azaldığı görülmektedir (bk. Tablo 1).

Turistlerin seyahat amaçları ne olursa olsun COVID-19 salgınının etkisinin 2020 yılının ilk çeyreğinde turizm hareketliliğine yansıdığı Tablo 1'de görülmektedir. Türkiye'ye gelen turist sayılarında bir düşüş olmakla birlikte amaçlarına göre turist oranları incelendiğinde akraba arkadaş ziyareti, sağlık, alışveriş amacıyla gelen yabancı turistlerin oranı diğer seyahat amaçlarıyla gelenlere kıyasla daha az düşüş göstermiştir. Yurt dışında ikamet eden vatandaşlarda sadece akraba ve arkadaş ziyareti için seyahat edenlerin oranları diğer amaçlarla seyahat edenlerin oranıyla karşılaştırıldığında bir önceki yıla göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Geliş amacına göre çıkış yapan ziyaretçiler, I. Çeyrek: Ocak-Mart, 2019 – 2020**Table 1.** Visitors departing according to the purpose of arrival, I. Quarter: January-March, 2019 - 2020

Geliş amacı	2019				2020			
	Çıkış yapan yabancı	(%)	Çıkış yapan vatandaş (yurt dışı ikametli)	(%)	Çıkış yapan yabancı	(%)	Çıkış yapan vatandaş (yurt dışı ikametli)	(%)
Gezi, eğlence, sportif ve kültürel faaliyetler	3 030 807	55,5	293 869	24,8	2 627 243	56,7	250 829	25,0
Akraba ve arkadaş ziyareti	1 017 237	18,6	708 700	59,9	952 597	20,5	631 501	62,9
Eğitim staj (1 yıldan az)	20 229	0,4	4 082	0,3	12 275	0,3	2 278	0,2
Sağlık ve tıbbi nedenler z)	137 619	2,5	33 023	2,8	125 042	2,7	18 224	1,8
Dini/hac	9 117	0,2	742	0,1	2 427	0,1	253	0,0
Alışveriş	362 614	6,6	15 584	1,3	316 515	6,8	8 859	0,9
Transit	16 192	0,3	-	0,0	5 636	0,1	-	0,0
İş amaçlı (konferans, seminer, görev vb.)	378 039	6,9	59 368	5,0	255 353	5,5	32 904	3,3
Diğer	156 638	2,9	-	0,0	89 682	1,9	759	0,1
Berberinde giden	331 888	6,1	68 644	5,8	249 076	5,4	57 961	5,8
Toplam	5 460 380	100,0	1 184 011	100,0	4 635 845	100,0	1 003 568	100,0

Kaynak: TÜİK, 2020. Geliş amacına göre çıkış yapan ziyaretçilerin sayılarına yönelik veriler

TÜİK (2020) tarafından hazırlanan turizm istatistikleri 2. Çeyrek Nisan-Haziran 2020 Bülteninde yer alacak veriler için sınır kapılarının kapalı olması nedeniyle anketler gerçekleştirilememiştir. İkinci çeyreğe ait sadece yerli turist verileri bulunmaktadır (bk. Tablo 2).

Tablo 2’de görüldüğü gibi 2020 yılının ikinci çeyreğinde amacı ne olursa olsun tüm seyahat ve geceleme sayıları 2019 yılına göre düşmüştür. En az düşüş ticari ve sağlık (yaklaşık yarı yarıya) amaçlı seyahatlerde görülmüştür. En yüksek düşüş ise kültür, gezi-eğlence-tatil ve konferans-seminer amaçlı seyahatlerde yaşanmıştır.

Salgın koşulları altında virüsle karşılaşma riskinin yüksek olması nedeniyle, zorunluluklar haricinde insanların hastahanelere ve sağlık tesislerine gitmeyi riskli bulması tıp turizminin duraksaması anlamını taşımaktadır. Turist sağlığı kapsamında dahi turistlerin sağlık kuruluşlarından

uzak durmak istemeleri doğaldır. Sağlık Bakanlığı’nın 2020 yılı için sağlık turizmi kapsamında Türkiye’ye gelen hasta sayısı beklentisi 1.300.000, 2023 yılı beklentisi ise 2.000.000 kişi olarak hedeflenmiştir (TÜRSAB, 2020). Bakanlığın mevcut durumdaki hedeflerini turistlerin risk algısının değiştirmesi yönünde çalışması beklenir. Ancak COVID-19’un sağlık tesislerinde ve sağlık sistemleri üzerinde oluşturduğu yük göz önünde bulundurulduğunda özellikle salgın hastahanelerinde sağlık yöneticileri ve çalışanlarının da tıp turizminin yeniden canlanması konusunda kısa vadede hamle yapması beklenemez. Türkiye’ye gelen yabancı turistlere ilişkin veri olmadığı için net bir oran verilemese de Sağlık Bakanlığı sağlık turizmi işletme belgesine sahip özel sağlık kuruluşlarının büyük kısmı salgın hastahanesi kapsamına girmemektedir. Yine de insanları seyahat etmekten alıkoyan salgın önlemleri ve risk algısı zorunlu olmayan durumlarda tıp turizmi hareketliliğini de kısıtlamaktadır.

Tablo 2. Seyahat amacına göre seyahat ve geceleme sayısı, II. Çeyrek: Nisan-Haziran, 2019-2020**Table 2.** Number of trips and overnights according to travel purpose, II. Quarter: April-June, 2019-2020

Geliş amacı	2019			2020		
	Çıkış yapan yabancı	(%)	Çıkış yapan vatandaş (yurt dışı ikametli)	Çıkış yapan yabancı	(%)	Çıkış yapan vatandaş (yurt dışı ikametli)
Toplam	3 030 807	55,5	293 869	2 627 243	56,7	250 829
Gezi, eğlence, tatil	1 017 237	18,6	708 700	952 597	20,5	631 501
Kültür	20 229	0,4	4 082	12 275	0,3	2 278
Yakınları ziyaret	137 619	2,5	33 023	125 042	2,7	18 224
Sağlık	9 117	0,2	742	2 427	0,1	253
Toplantı, konferans, kurs, seminer	362 614	6,6	15 584	316 515	6,8	8 859
Ticari ilişkiler, fuar	16 192	0,3	-	5 636	0,1	-
Diğer	378 039	6,9	59 368	255 353	5,5	32 904
Diğer	156 638	2,9	-	89 682	1,9	759
Berberinde giden	331 888	6,1	68 644	249 076	5,4	57 961
Toplam	5 460 380	100,0	1 184 011	4 635 845	100,0	1 003 568

Kaynak: TÜİK, 2020. Seyahat amacına göre seyahat ve geceleme sayısına yönelik veriler

Turizm gelirlerinin ülke ekonomilerinde büyük önem taşıdığı tüm Akdeniz ülkeleri gibi Türkiye’de de konu termal turizm açısından incelendiğinde hem turistlerin hem de çalışanların sağlıklarına yönelik riski azaltması, aynı zamanda turistlere yönelik güven artırıcı etki yapması muhtemel tedbirler alındığı görülmektedir. Benzer şekilde wellness ve spa uygulamaları için de hamam, sauna, buhar odaları, kapalı havuz ve jakuzilerde alınması gereken önlemler tanımlanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2020).

Üçüncü yaş (yaşlı ve engelli) turizmde COVID-19’a karşı savunmasızlık nedeniyle çok daha kırılgan ve kısıtlayıcı koşullar söz konusudur. Tablo 3’teki rakamlar bu etkiyi gösterir niteliktedir.

2020 yılının ikinci çeyreğindeki yaş gruplarına göre yerli turist hareketliliği 2019 yılı ile kıyaslandığında (bk. Tablo 3) en dramatik düşüşün 65 yaş üstü grupta yaşandığı daha sonra ise 45-65 yaş grubunda gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

6. Sonuç

Sürdürülebilirlik üzerinde en tartışmalı ekonomik faaliyetlerden biri turizmdir. Turizm aynı zamanda bulaşıcı hastalıkların yayılmasında da önemli bir etkidir. Salgınların yaşandığı ülkeler turizm hareketliliğinin duraksamaya uğradığı alanları oluşturmaktadır. Küresel salgınla birlikte dünyada turizm faaliyetleri aniden kesilmiş, ekonomik olduğu kadar sosyal sorunlar da yaratmıştır. Üstelik turizmin toparlanmasının diğer pek çok faaliyete oranla daha zor olacağı tahmin edilmektedir. COVID-19 küresel ölçekte yayılma hızı, insanların günlük yaşam tarzları ve dünya ekonomisindeki küçülmeye etkisiyle sadece halk sağlığını etkileyen bir virüs olmadığını, aynı zamanda dünyadaki tüm insanların sürdürülebilirlik adına tekrar düşünmesi ve sistemsel bir değişiklik üzerinde çalışması gerekliliğini göstermiştir.

COVID-19 salgını öngörülemez bir şekilde gelişse de turizm kaçınılmaz olarak tekrar başlamıştır. Sürdürülebilirlik adına salgının bütünsel bir dönüşümü başlatması beklenmektedir. İklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik üstündeki baskılar ve doğanın her geçen gün daha fazla işgal edilmesinde turizmin etkileri yad-

sinamaz. Doğanın bu sürece dur demesi ve sürdürülebilir bir gezegen açısından insanlık bilincinin gelişmesinde salgının etkili olduğu kabul görmektedir. İnsanlık, bu salgınla tek bir sağlık kavramının olmadığını, insan sağlığı için gezegen sağlığının ön koşul olduğunu keskin bir duraksama ya da büyük bir şokla fark etmiştir.

Turizmin değişimi ve dönüşümü sırasında tüm paydaşlara görevler düşmektedir. Turizm planlaması açısından politika yapıcılarının daha esnek, eşitlikçi ve sürdürülebilir bir turizm sektörü geliştirmeye yönelik kararlar alması ve kaynaklar ayırması gerekmektedir. Turistlerin seyahat tercihlerinde, sürdürülebilirlik ve seyahatin yerel toplumlara katkısı gibi konuları göz önünde bulundurması turizm işletmelere yönelik zorlayıcı etki olacaktır. Yerel yönetimlerin yerel ve azınlık turizm işletmelerini desteklemeye odaklanan ‘yavaş’ ve ‘yerel’ turizm pazarlama planına yönelmeleri gerekmektedir. Yeni turistik ürünlerin geliştirilmesinde turistlerin sosyal mesafeyi koruyabilecekleri nüfusun seyrek olduğu kırsal/doğal alanları tercih etmeleri klimatizm temalı ekoturizm bölgelerini öne çıkarılabilir. Benzer şekilde sağlıklı beslenme, yerel ürünler ve ekolojik tarımsal üretim hiç olmadığı kadar önem kazanan turizm arzlarına dönüşebilecektir. Bu durum yöresel tarımsal üretimin artması ve turizm gelirlerinin yöre sakinlerinin refahına yansması açısından önemli bir strateji oluşturacaktır. Mevcut koşullar altında spor, kongre, toplantı, alışveriş ve iş seyahatlerinin çok daha yavaş gelişeceğine yönelik izlenim edinilmektedir. Risk algısı nedeniyle tıp turizmi ve üçüncü yaş turizmi de yeniden yapılandırmaya ihtiyaç duyulan turizm çeşitleri olarak belirginleşmektedir.

Turizm akademisyenleri sadece entelektüel yansımalar ve senaryo oluşturma çalışmalarıyla sınırlı kalmamalı önemli değişikliklerin gerçekleşmesini sağlamada aktif katılımcılar olarak sorumluluk almalıdır. Akademisyenler, salgın dönemlerinde turizm hareketlerinin daha sağlıklı gerçekleşmesi konusunda turistlerin bilinçlendirilmesini sağlamak adına eğitimler düzenleme görevini üstlenmelidir. Turizmin hem arz hem de talep açısından sürekli değişen, sürdürülebilir ve esnek bir profille yönlendirilmesine yardım edecek çalışmaların yapılmasının yanı sıra yerel halka sürdürülebilirlik konularına ilişkin eğitimler verildiği projeler yürütülmelidir.

Tablo 3. Seyahate çıkanların yaş gruplarına göre seyahat ve geceleme sayısı, II. Çeyrek: Nisan-Haziran, 2019-2020
Table 3. Number of trips and overnight stays by age group of those traveling, II. Quarter: April-June, 2019-2020

Yaş grupları	2019			2020		
	Seyahat sayısı (Bin)	Geceleme sayısı (Bin)	Ortalama geceleme sayısı	Seyahat sayısı (Bin)	Geceleme sayısı (Bin)	Ortalama geceleme sayısı
Toplam – Total	19 324	129 254	6,7	5 976	76 010	12,7
0-14	3 789	26 165	6,9	1 191	11 232	9,4
15-24	2 246	12 491	5,6	713	8 324	11,7
25-44	7 382	39 638	5,4	2 447	22 346	9,1
45-64	4 651	35 233	7,6	1 316	17 250	13,1
65+	1 256	15 726	12,5	309	16 858	54,5

Kaynak: TÜİK, 2020 Seyahate çıkanların yaş gruplarına göre seyahat ve geceleme sayılarına yönelik veriler

Kaynakça

- Becker, E. (2020). How hard will the coronavirus hit the travel industry? <https://www.nationalgeographic.com/travel/2020/04/how-coronavirus-is-impacting-the-travel-industry/> Son erişim 6 Mayıs 2020
- Benjamin, S., Dillette, A., & Alderman, D. H. (2020). "We can't return to normal": Committing to tourism equity in the post-pandemic age. *Tourism Geographies*, 22(3), 1-8. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1759130>
- Berry, M., Gamiieldien, J., & Fielding, B. C. (2015). Identification of new respiratory viruses in the new millennium. *Viruses*, 7(3), 996-1019. <https://doi.org/10.3390/v7030996>
- Brouder, P. (2020). Reset redux: Possible evolutionary pathways towards the transformation of tourism in a COVID-19 world. *Tourism Geographies*, 22(3), 1-7. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1760928>
- Crossley, É. (2020). Ecological grief generates desire for environmental healing in tourism after COVID-19. *Tourism Geographies*, 22(3), 1-10. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1759133>
- Devaux, C. A., Mediannikov, O., Medkour, H., & Raoult, D. (2019). Infectious disease risk across the growing human-non human primate interface: A review of the evidence. *Frontiers in Public Health*, 7, 1-22.
- Everingham, P., & Chassagne, N. (2020). Post COVID-19 ecological and social reset: Moving away from capitalist growth models towards tourism as Buen Vivir. *Tourism Geographies*, 22(3), 555-566. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1762119>
- Falk, J. H., Ballantyne, R., Packer, J., & Benckendorff, P. (2012). Travel and learning: A neglected tourism research area. *Annals of Tourism Research*, 39(2), 908-927.
- Galvani, A., Lew, A. A., & Perez, M. S. (2020). COVID-19 is expanding global consciousness and the sustainability of travel and tourism. *Tourism Geographies*, 22(3), 567-576. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1760924>
- Gosling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2020). Pandemics, tourism and global change: A rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1), 1-20. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1758708>
- Gosling, S., & Peeters, P. (2015). Assessing tourism's global environmental impact 1900-2050. *Journal of Sustainable Tourism*, 23(5), 639-659.
- Hall, M.C, Scott, D., & Gössling, S. (2020) Pandemics, transformations and tourism: Be careful what you wish for. *Tourism Geographies*, 22(3), 577-598. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1759131>
- Harvey, D. (1990). *The condition of postmodernity*. Malden, MA: Blackwell.
- Ioannides, D., & Gyimóthy, S. (2020). The COVID-19 crisis as an opportunity for escaping the unsustainable global tourism path. *Tourism Geographies*, 22(3), 624-632. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1763445>
- Lew, A. A. (2018). Why travel?—travel, tourism, and global consciousness. *Tourism Geographies*, 20(4), 742-749.
- Mostafanezhad, M. (2020). Covid-19 is an unnatural disaster: Hope in revelatory moments of crisis. *Tourism Geographies*, 22(3), 639-645. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1763446>
- Niewiadomski, P. (2020). COVID-19: From temporary de-globalisation to a re-discovery of tourism?. *Tourism Geographies*, 22(3), 651-656. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1757749>
- Romagosa, F. (2020). The COVID-19 crisis: Opportunities for sustainable and proximity tourism. *Tourism Geographies*, 22(3), 690-694. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1763447>
- Rothan, H. A., & Byrareddy, S. N. (2020). The epidemiology and pathogenesis of coronavirus disease (COVID-19) outbreak. *Journal of Autoimmunity*, 109, 102433, 1-4. <https://doi.org/10.1016/j.jaut.2020.102433>
- Sağlık Bakanlığı. COVID-19 Salgın Yönetimi ve Çalışma Rehberi. Bilimsel Danışma Kurulu Çalışması. <https://covid19.saglik.gov.tr/Eklenti/39058/0/covid-19salginyonetimivecalismarehberipdf.pdf> Son erişim 1 Ekim 2020
- Stankov, U., Filimonau, V., & Vujičić, M. D. (2020). A mindful shift: An opportunity for mindfulness-driven tourism in a post-pandemic world. *Tourism Geographies*, 22(3), 703-712. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1768432>
- Tremblay-Huet, S. (2020). COVID-19 leads to a new context for the "right to tourism": A reset of tourists' perspectives on space appropriation is needed. *Tourism Geographies*, 22(3), 720-723. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1759136>
- TÜRSAB, 2020. Sağlık turizmi raporu http://www.tursab.org.tr/dosya/12186/saglikturizmiraporu_12186_5485299.pdf Son erişim 1 Ekim 2020
- Yu, M., Li, Z., Yu, Z., He, J., & Zhou, J. (2020). Communication related health crisis on social media: a case of COVID-19 outbreak. *Current Issues in Tourism*, 1-7. <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1752632>
- Zeng, B., Carter, R. W., & De Lacy, T. (2005). Short-term perturbations and tourism effects: The case of SARS in China. *Current Issues in Tourism*, 8(4), 306-322. <https://doi.org/10.1080/13683500508668220>
- Warf, B. (2011). Teaching time-space compression. *Journal of Geography in Higher Education*, 35(2), 143-161. <https://doi.org/10.1080/03098265.2010.523681>
- <https://data.tuik.gov.tr/tr/display-bulletin/?bulletin=hanehal-ki-yurt-ici-turizm-ii-ceyrek-nisan-haziran-2020-33666#> Son erişim 1 Ekim 2020

COVID-19, mahalle, müşterekler, kentsel yaşam ve halk sağlığı

COVID-19, neighborhood, commons, urban life and public health

Fatma Erdoğanaras^a Kübra Cihangir Çamur^{*b} Nilgün Görer Tamer^c Kübra Mercan^d

^a Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara, Türkiye

^b Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara, Türkiye

^c Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara, Türkiye

^d Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama ABD, Ankara, Türkiye

ORCID: F.E. 0000-0002-0892-8431; K.C.Ç 0000-0003-0343-3306; N.G.T. 0000-0001-6502-3105; K.M. 0000-0002-8831-3313

BİLGİ / INFO

Geliş/Received: 26.10.2020

Kabul/Accepted: 03.12.2020

Anahtar Kelimeler:

COVID-19
mahalle
müşterekler
kentsel yaşam
kent planlama
halk sağlığı

Keywords:

COVID-19
neighborhood
commons
urban life
urban planning
public health

*Sorumlu yazar/Corresponding author:

(K. Cihangir Çamur)
ccamurster@gmail.com

DOI: 10.17211/tcd.816835

Atıf/Citation:

Erdoğanaras, F., Çamur, K.C., Tamer, N.G., & Mercan, K. (2020). COVID-19, mahalle, müşterekler, kentsel yaşam ve halk sağlığı. *Türk Coğrafya Dergisi*, 76, 115-128.
DOI: 10.17211/tcd.816835.

ÖZ / ABSTRACT

Halk sağlığı, yaşanan Covid-19 pandemi döneminde mekansal paradigmanın değişimi tartışmalarında ana gündem oluşturmuş ve 'sağlıklı yaşam-mekan ilişkisinin doğru kurulmasının önemi' bir kez daha ortaya çıkmıştır. Pandemi sürecinin farklı bileşenleri insanların yaşam düzenlerini ve alışkanlıklarını tüm dünyada değiştirmiştir. Birçok ülkede özellikle kentler ve kentsel fonksiyonlar için 'mekansal içe kapanma' olarak tanımlayabileceğimiz farklı içeriklerde karantinalar uygulanmıştır. Özel ve resmi kurum/kuruluşlar uzaktan (online) veya dönüşümlü mesai uygulamalarına geçmek zorunda kalmış, eğitim süreçlerine önce ara verilmiş, pandeminin süreklilik kazanmasıyla çok sayıda ülkede çevrimiçi eğitim modeline geçilmiştir. Pandemi sürecinde ani olarak değişen ve beklenmedik biçimde kalıcılık kazanarak mekansal kapanmaya zorlayan yaşam şekli, ev-iş-okul ve kamusal müşterek alanlarda geçirilen süreleri, kentsel faaliyetlerin içeriğini değiştirmiştir. Kapalı/özel alanlarda geçirilen sürenin artmasıyla insanların fiziksel ve sosyal aktiviteleri azalmış, açık/müşterek alanların önemi, üzerinde çok tartışılan kentsel çalışmaları işaret etmeye başlamıştır. Bu kapsamda topluluğun sahip olduğu, paylaşılan kaynaklar olarak tanımlanan 'müştereklere' odaklanılmış ve mekanın planlanmasında, tasarımında yeni yaklaşımların ne olacağı soruları gündeme gelmiştir. Pandemi döneminde bulaş riski barındıran toplanma mekanları, toplu taşıma kullanımı vd. yolculuklar, özellikle kentsel kamusal mekanlar ve hizmetler sağlık açısından riskli hale gelmiştir. Bu sınırlamalar ve bulaş riski insanları yaşadıkları konut, ortak yaşam alanları olan sokak, mahalle, parklar, vb. yerler ile pandeminin öncesine göre daha ilgili hale getirmiştir. Yaşadıkları yerden uzaklaşmayan ve kendilerine alan arayan kentliler mahallelerini ve sokaklarını yeniden keşfetme sürecine girmiştir. Özel yaşam alanının hemen sınırında yer alan, özellikle yürüme mesafesindeki/mahalledeki müşterek alanlar önem kazanmış, bu alanların yaşamın sürdürülmesi boyutundaki işlevleri öne çıkmıştır. Çalışmada, mahalledeki müşterek alanların halk sağlığına katkısı ve artan önemi ile işlevi, bu kapsamda tartışılmıştır. Araştırmada şehir planlama disiplini içerisinde mahalle müşterekleri ve sağlıklı yaşam çevresi temel alınarak literatür taraması ve buna bağlı bir derleme çalışması yapılmıştır. Yapılan taramanın sonucunda üzerinde çok tartışılan 'halk sağlığı' kavramı bu çalışmanın ana eksenini olarak belirlenmiştir. Halk sağlığını mahalle ölçeğinde ilgilendiren mahalle müşterekleri (açık ve yeşil alanlar, ortak donatı alanları vb.) ve işlevleri, sosyo-ekonomik faktörlerle etkileşimli olarak ele alınmıştır. Pandemi sürecinde mahallede fiziksel aktivite ve hareketliliği destekleyen ortak alanların, parkların ve sokakların önemi artarken; sosyo-ekonomik ve mekansal eşitsizliklerin bireylerin fiziksel ve ruhsal sağlığını olumsuz etkilediği, halk sağlığının mekansal içeriğinin, üzerinde çalışılması gereken disiplinlerarası bir sorun alanı oluşturduğu ortaya çıkarılmıştır.

Public health has been the main agenda once again in the changing spatial paradigm during the Covid-19 pandemic period, and the 'importance of establishing a healthy life-space relationship' has once again emerged. The pandemic processes have changed people's living patterns and habits all over the world. In many countries, quarantines with different contents, which we can define as 'spatial limitation-closure', have been implemented especially for cities and urban functions. Private and public institutions, companies and government offices have switched to flexible or remote (online) or rotational work practices. Education processes were suspended first, and with the continuity of the pandemic, online education models have been adopted in many countries. During the pandemic process, the lifestyle that changed suddenly and unexpectedly forced the spatial closure by gaining permanence, the time spent in the home-work-school and public common areas changed the context of urban activities. With the increase of time spent in closed / private spaces, people's physical and social activities have decreased, and the importance of open / common areas has started to point out the significant debates in urban studies. In this context, the focus has been on the 'commons',

defined as shared resources owned by the community, and questions of what new approaches will be in the planning and design of the space have been raised. During the pandemic period, meeting places, public transportation use, etc. travels, especially urban public spaces and services, have become health-risky. These limitations and the risk of contamination have made people more concerned than before the pandemic with their dwellings and commons such as streets, neighborhoods, parks, etc. Residents who cannot get away from where they live and seek space for themselves have entered the process of rediscovering their neighborhoods and streets. The common areas located at the border of the private living area, especially within walking distance / in the neighborhood, have gained importance, and the functions of these areas in terms of sustaining life have become more visible. In this study, the contribution of neighborhood commons to public health, and their increasing importance and functions are discussed in this context. This article is mainly based on a literature review and a related assembling study on neighborhood commons and healthy living environment within the urban planning discipline. The concept of 'public health', which has been referred to a lot, is determined as the main axis of this study. Neighborhood commons (open and green areas, amenities and service areas, etc.) and their functions, concerning public health at the neighborhood level, are questioned relating to socio-economic factors. While the importance of common areas, parks and streets that support physical activity and mobility in the neighborhood increased during the pandemic process; it has been revealed that socio-economic and spatial inequalities negatively affect the physical and mental health of individuals, and the spatial content of public health creates a problem area that needs to be studied interdisciplinary.

Extended Abstract Introduction

The world is experiencing a widespread, thought-provoking pandemic process that has not been experienced before. Pandemics and infectious diseases have taken place in human history from time to time, and these periods have also been effective in the increase of studies on the urban area. The contacts of people in their living spaces and urban infrastructure problems have been the triggers of pandemics and infectious diseases in the urban environment (Gouveia and Kanai, 2020). In these chaotic periods, the problems caused by health inequalities, the steps to be taken regarding urban public health and the importance of planning have become more evident.

Public health has been the main agenda in the discussions on the change of the spatial paradigm during the Covid-19 pandemic period, and the importance of the correct establishment of the healthy life-space relationship has once again emerged. The pandemic has changed the world and life patterns and habits of people all over the world. In many countries, quarantine, which can be defined as 'spatial stuck/introversion/limitation', has been applied especially for cities and urban functions; companies and government offices have to switch to distance / online or alternating work practices and the education processes which was the reason for urban mobility, was first suspended, and when the pandemic gained continuity, the online / remote education models were adopted. This lifestyle, which changed suddenly during the pandemic process and became unexpectedly permanent, changed the time spent in home-work-school and public spaces. During the pandemic period, self-isolation reached the highest level and has resulted in a lack of social networks, a decrease in social capital, and an increase in deaths due to obesity and heart-related diseases and mental disorders in addition to Covid-19 cases.

It has been revealed that people living in isolated communities cannot be effective in decision making in their environment, and cannot resist crises and public health problems (Srinivasan, 2003). The relationship between social capital and physical activity reveals an underlying concept as a value to be

protected: public health (Dannenberg, 2003). Public health is also regarded as a common for the sustainability of the spaces where urban commons take place.

In this context, the focus is on the commons, defined as 'common resources owned and sustained by the community'. During the pandemic period, meeting places, the use of public transportation, travels, especially public spaces and services in urban scale have become risky for health. The mobility limitations and the risk of transmission put people in particular dwellings, streets, neighborhoods, parks, etc. affects. In this context, the study raised the question of what new approaches will be in the planning and design of urban space. Also, the contribution of neighborhood commons to public health and their increasing importance and functions were discussed.

Method

In this study a literature review has been developed over neighborhood, commons and city planning. The keyword groups 'neighbourhood or neighborhood', 'city planning or urban planning or urban design', 'equality or equity or inequality or fair or unfair', 'amenity or amenities or common space or facility or facilities' were scanned in this review. As a result of the detailed readings, 'public health', which is a common and frequently encountered concept in the reviewed studies, has been determined as the main axis of the study. Physical activity, which concerns public health at the neighborhood level, mental health and social capital formation related to physical activity were also examined. Scopus Database, which provides rich publication content for social sciences and spatial studies, was preferred in the literature review in the study.

Discussion and Conclusion

While the importance of common open spaces, parks and streets that support physical activity and mobility in the neighborhood increased during the pandemic process, it was revealed that socio-economic inequalities negatively affect the physical and mental health of individuals in the neighborhood.

ds in terms of public health. The motivation needed to identify these problems and seek solutions will become meaningful by accepting public health as a neighborhood-scale joint.

The problems of health status are both economic and social, so solutions should also be in the economic and social fields (Rose, 1992). For example, the development of rent and flexible housing policies can provide equal opportunities for economically disadvantaged people to access walkable opportunities and help address social inequalities. Street funds can be created to build safe and walkable streets.

The needs of different groups living in the neighborhood as children, the elderly, the youth, the disabled, etc. should be taken into account. Access to public spaces should be fair for every group. Providing full service assurance, creating a continuous and pedestrian-friendly street network, creating a compact and accessible order are solutions that support public health.

The relationships between effective urban health equity indicators, determinants and health impacts should be highlighted, using verifiable and easily accessible data and shared openly with relevant stakeholders. Reorganizing technological systems where e-transactions are widespread and municipalities deliver their services to people, taking into account public health, encouraging people to physical activity, making them open to innovations and user interaction will also support public health.

In the Covid-19 days, people have wanted to reclaim the streets and open spaces. They need a safe, clean, democratic space for mobility. The changing space perception during the quarantine process has shown that neighborhoods are not only accommodation areas, but living spaces. Rediscovering the neighborhood, realizing the open and green spaces, reshaping the street between indoor and outdoor spaces has revived the common of public spaces. There is a need for public health commons and common spaces in order to exist and move in a healthy way in the neighborhood and to come out of the epidemic as a physically and mentally healthy society. A solid and healthy public space is needed to live together.

Although the world is experiencing an extraordinary event today, it must continue to fight for the diseases and unhealthy environments it has been struggling with for the last two centuries by partnering with accessible health centers and expert staff. Starting from the local and the most basic unit of the place, the neighborhood, raising people's awareness, preventing diseases, making protective information activities, making digitalization processes simple and accessible will be important practices in supporting public health.

While learning to cope with the Covid-19 pandemic, the relationship between health and place has emerged once again in all its nakedness. Within the framework of the relationship between 'place' and 'health and well-being', public health concerns have the potential to reshape urban life, as in the 19th and 20th century.

1. Giriş

Halk sağlığı 'toplumun organize çabalarıyla hastalığı önleme, yaşamı uzatma ve sağlığı geliştirme bilimi' olarak tanımlanmaktadır (Acheson, 1988). Fişek (1983)'e göre halk sağlığı, İngilizce 'public health' ve Fransızca 'sante publique' sözcüklerinin bir çevirisidir ve doğrusunun 'halk sağlığı' olmasını savunmaktadır ancak dilimizde halk sağlığı terimi yerleştiğinden, yeni bir terim yaratmamak için, alışılan terimi kullanmak doğru olacaktır. 19.yüzyıldan günümüze kullanılmakta olan halk sağlığının anlamında değişimler olmuştur. 'Halk sağlığı, organize edilmiş toplumsal çalışmalar sonucunda çevre sağlık koşullarını düzelterek, bireylere sağlık bilgisi vererek, bulaşıcı hastalıkları önleyerek, hastalıkların erken tanı ve koruyucu tedavisini sağlayacak sağlık örgütleri kurarak, toplumsal çalışmalarını her bireyin sağlığını sürdüreceği bir yaşam düzeyini sağlayacak biçimde geliştirerek hastalıklardan korunmayı, yaşamın uzatılmasını, beden ve ruh sağlığıyla çalışma gücünün artırılmasını sağlayan bir bilim ve sanattır' tanımını klasikleşen içeriğiyle 1920 yılında Winslow yapmıştır (Fişek, 1983:1). Sağlık hizmetlerini güçlendirerek sağlık eşitsizliklerini azaltmak ve bu durumu sürdürülebilir kılmak, Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) vizyonunda önemli yer tutmaktadır. Bu vizyonu gerçekleştirmek profesyonel sağlık ekipleri ve destekleyici diğer sektörlerle çalışmayı gerektirmektedir. DSÖ'nün Avrupa'da belirlediği temel halk sağlığı sorunları ekonomik krizin eşitsizlikleri artırması, yaşlanan nüfus, artan kronik hastalık seviyeleri, göç ve kentleşmenin yol açtığı çevresel zarar ve iklim değişikliği olarak ele alınmıştır. Pandemiler ve bulaşıcı hastalıklar ise her zaman şehir tarihinde yer almıştır ve halk sağlığını tehdit eden kaoslara sebep olmuştur. İnsanların yaşam alanlarında birbirlerine teması ve kentsel altyapı problemleri, kentsel çevrede bulaşıcı hastalıkların (pandemi ve bulaşıcı hastalıkların) tetikleyicisi olmuştur (Gouveia & Kanai, 2020).

Ayrıca, yapılan çalışmalarda farklı sosyal grupların farklı mekanlar seçtiği, dezavantajlı grupların sosyal dışlanmaya maruz kaldığı ve sosyo-ekonomik olarak güçlü grupların en iyi hizmetleri aldığı ortaya çıkmıştır (Gesler, 1992). Mekansal ve kamu – özel sektör tarafından sunulan sağlık hizmet eşitsizliklerinin bir sonucu olan bu durumun, hem sağlık coğrafyası hem de şehir planlama disiplini içerisinde kendine yer bulması bu iki önemli disiplini görünür kılmaktadır.

Tarihsel süreçte pandemiler dahil olmak üzere halk sağlığı sorunlarının şehir planlama alanına ait politikalar ve eylemlerle çözülmeye çalışıldığı ve kent planlama disiplininin çıkış noktasını oluşturduğu bilinmektedir. Sanayi devriminin yarattığı sağlıksız yaşam koşulları ve kolera ve veba pandemileri modern şehirciliğin ve şehirlerin sağlık odaklı olarak kurulmasını olanaklı kılmıştır. 1800'lü yıllarda yaşanan kolera salgınları, işçi sınıfının yaşadığı bölgelerdeki konut niteliği, yetersiz beslenme, çevre kirliliği ve kanalizasyon sistemlerinin yetersizliği kentteki yaşamı bir kaosa dönüştürmüştür. Birçok insan önlenebilir hastalıklardan dolayı yaşamını kaybetmiştir. Edwin Chadwick'in 1842'de yayınladığı rapor, Londra için 1848 yılında çıkarılan Halk Sağlığı Yasası'nın temelini oluşturmuştur. Bu yasanın kabul edilmesindeki asıl sebep yaşanan kolera salgınının sınıf farkı gözetmeden insanların ölümüne yol açması olmuştur. Raporda iyileştirilmiş drenaj ve kanalizasyon temini, evlerden, sokaklardan ve yollardan tüm çöplerin kaldırılması, temiz içme

suyu temini ve her şehir için bir sağlık görevlisinin atanması önerilmiştir (Gürsoy, 2006). Bu süreçte kamu ilk defa, temel sağlık hizmetleri için garantör olmuş, kamunun inisiyatif aldığı bir halk sağlığı anlayışı geliştirmeye başlamıştır (Fee & Brown, 2005). 1848 Londra Halk Sağlığı Yasası ile Paris'te Haussmann'ın operasyonlarıyla özellikle kentlerin altyapı sistemlerine yönelik yapılan müdahaleler, şehir planlamasıyla birlikte geliştirilmiştir. Halk sağlığı ve şehir planlama arasındaki bu etkileşim yerleşimlerde yaşam kalitesinin artırılmasında oldukça önemli rol oynamıştır (Tekeli, 2020).

Yine aynı dönemlerde, şehir planlamanın yanı sıra sağlık coğrafyasının özellikle halk sağlığı konusundaki mekansal eşitsizliklerin açıklanmasında öne çıktığı, ilk adımın bugün sağlık coğrafyasının içinde yer alan tıbbi coğrafya alanından geldiği görülmektedir. Doktor John Snow'un İngiltere'de 1854 yılında kolera salgınında kullandığı haritada işaretleme yöntemi tıbbi coğrafyanın işleyişi için önemli bir ilk adımdır. Sağlık coğrafyası, genellikle beşeri bilimler, sosyal bilimler, sağlık bilimleri ve deneysel alanlardan araştırmacıları bir araya getiren farklı disiplinler tarafından yaklaşılan bir coğrafya dalıdır. Bölge, kent ve mahalle ölçeğine kadar farklı mekansal ölçeklerde, sağlığı etkileyen çeşitli değişkenler (sosyo-ekonomik, çevresel, kentsel vb.) ile farklı sağlık göstergeleri arasındaki coğrafi ilişkileri analiz eder. Sağlık coğrafyası alanında yapılan çalışmalar, nüfustaki çok sayıda hastalık nedeninin yerleşim ve faaliyet ortamındaki sosyo-ekonomik ve çevresel faktörlerle yakından ilişkili olduğuna vurgu yapan kanıtlar sunmaktadır (Gurrutxaga, 2019). Sağlık coğrafyası, hem nüfusun sağlık göstergelerinin mekansal dağılımını hem de sağlık hizmetlerine mekansal ve sosyal erişilebilirliği ve tüm bunların nedenleri ve sonuçları dahil olmak üzere sağlıklı yaşam alışkanlıklarını zamansal ve mekansal olarak farklı ölçeklerde inceler. Sağlık coğrafyası çalışmaları, nüfusun sağlık göstergelerinin mekansal kalıplarının ve çevresel ve sosyo-ekonomik nedenlerinin ayrıntılı bir analizine dayandığı için nüfusun eşit fırsatlara sahip olma hakkını garanti altına almaya çalışan sosyal ve ekonomik politikaların geliştirilmesine yardımcı olur. Uygulamada, coğrafi alanların özelliklerinin nüfusun sağlık düzeyini nasıl etkilediğini bilmek, ilk olarak, her bölgedeki sağlık politikalarını planlarken önceliklerin belirlenmesine ve bu bölgelere yönelik hizmetlerin sunulmasına olanak tanır. Bu özelliklerinden dolayı sağlık coğrafyası halk sağlığı ve kent planlama disiplinleri ile bağlantılıdır (Crawford vd., 2010).

Marksist coğrafyacılar ise mekana eleştirel bir yaklaşım getirmiş, kapitalist sistem altında ve kapitalist üretim modelleri ile biçimlenen süreçlere dikkat çekerek mekanın inşası, sosyal süreçler ve güç arasındaki ilişkiyi vurgulamışlar, güçlüye hizmet eden, ayrıcalıklı tasarlanmış karar mekanizması olarak eleştirmişlerdir. Bu yaklaşıma göre iktidar ve güç ilişkileri, kapitalist üretim modelleri ve toplumsal eşitsizlikleri anlamadan mekanı anlamak yetersiz kalmaktadır (Kaya, 2013; Lacoste, 1976; Peet, 1979). Bireylerin refahını önceleyen, herkes için eşit/benzer fırsat eşitliğine sahip kabul eden neoliberal ekonomik politikalar da birbirlerini olumsuz yönden beslemişlerdir. Bu politikalar dünyada üretimi artırmış ve topraktan elde edilen rantı, mekanın değerlendirilme biçimini ve kentleri ciddi bir şekilde dönüştürmüştür. Artan toplam üretime rağmen sosyo-ekonomik gruplar arasında uçurumlar daha fazla artmıştır. Daha çok üretim alanı için doğal kaynaklar tahrip edilmiştir (Özgen, 2010). Artan ekonomik sıkıntılar, kentlerdeki doğal

alanların azalması ve artan nüfus halk sağlığını olumsuz olarak etkilemeye devam etmektedir. Sürdürülebilirlik, çevre ve sağlık sorunlarının aşılmasında önemle üzerinde çalışılması gereken bir kavram olarak ortaya çıkmakta; sürdürülebilir kalkınma ve eğitimi coğrafya (Şeremet, 2016) ve planlama disiplinleri için ortak çalışılması gereken, geliştirilmesi gereken bir olanaklar alanını işaret etmektedir.

Halk sağlığı kavramını da yakında ilgilendiren tıbbi coğrafya ve sağlık coğrafyası kavramları mekanı farklı boyutlarda incelemelerine dahil etmişlerdir. Tıbbi coğrafyacılar, mekanın sağlıkla ilgili özelliklerinde ziyade bireyler, mekanlar ve kurumlar arasındaki mekansal ilişkilerle ilgili kaygı duymaya devam etmiştir (Kearns, 1993). Sosyal süreçlerle birlikte toplumun mekansal yapısı hakkında fikirleri sentezleme arayışı tıbbi coğrafya kavramını çok yönlü bir hale dönüştürmüştür (Kearns & Moon, 2002). Sağlık coğrafyası mekan kavramını bir koordinattan farklı olarak mekana özgülenmiş olarak içermektedir ve soyut bir yanı vardır. Yapılan sağlık coğrafyası çalışmalarında sosyal yapı da ele alınmakta (Jones & Moon, 1993); mekan algısı sosyal ilişkilerin aracı ve sonucu olarak tanımlanmaktadır (Curtis & Jones, 1998). Bu çalışmalarda, mekan kavramı zamanla birlikte ele alınmakta, sürekli değişen mekana ait deneyimler vurgulanmaktadır.

Sağlık coğrafyası ile mekan kavramının ev-mahalle-kent-bölge-ulus ölçeğinden küresel ölçeğe kadar ilişkili hale gelmesi sağlık eşitsizliklerini ve halk sağlığını da farklı ölçeklerde inceleme imkanı sağlamıştır ve tıbbi coğrafyanın çalışma alanını genişletmesinde etkili olmuştur. Toplum için inşa edilmiş çevre, halk sağlığını etkilemektedir (Dannenber, 2003). Sağlıklı bir toplum vatandaşlar için yaşam kalitesini korumakta, sağlıklı davranışlara teşvik etmekte, mevcut tehlikeleri en aza indirmekte ve doğal çevrenin korunmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda halk sağlığının, tıbbi coğrafya, sağlık coğrafyası ve mekanla ilgili çalışma alanlarından beslenen disiplinlerarası bir kuramsal çerçeveden beslendiği görülmektedir.

Yaşam alanlarında üst ölçekten alt ölçeğe doğru inildiğinde; şehrin, mahallenin ve konutların tasarımı obezitenin ve buna bağlı rahatsızlıkların yan etkilerini azaltmada ve önlemede fiziksel aktivite seviyesini doğrudan etkilemektedir. Engelli bireylerin, yaşlıların, ebeveynlerin topluma entegre olması, günlük aktivitelerini ve temel ihtiyaçlarını desteğe ya da otomobile ihtiyaç duymadan yakın çevrelerinden karşılayabilmeleri çevrenin tasarımıyla ilgilidir (Carpentieri, 2020). Yapılı çevrenin halk sağlığı üzerindeki etkisi araştırılırken sosyo-ekonomik seviyenin düşük olduğu yerlerde çevresel eşitsizliklerin de fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Yetersiz konut stoku, sağlıklı gıdaya erişim kısıtlı olması, nüfus yoğunluğu, hava kirliliği, fiziksel aktivite için yeterli alan olmayışı, güvenlik problemleri sağlık eşitsizliklerini artırmakta; bu eşitsizlikler daha fazla çözüm rahatsızlığı, gelişim bozuklukları, obezite, kronik hastalıklar ve akıl hastalıklarına sebep olmaktadır (Srinivasan, 2003).

Ayrıca, günümüzdeki kentsel çevrenin fiziksel ve sosyal yapısı toplumsal olarak kopuk ve izole bir yaşama yönlendirmektedir. Ekran başında harcanan yüksek süreler, suçla ilgili korku, komşularla çok az temas, birbirine bağlı olmayan ama yan yana yaşayan topluluklar ortaya çıkarmıştır. Pandemi döneminde bu izolasyon en üst seviyeye ulaşmış; izolasyon sosyal

ağların eksikliğine, sosyal sermayenin azalmasına, obezite ve kalple ilgili hastalıklara ve zihinsel rahatsızlıklara bağlı ölümlerin artmasına sebep olmuştur. İzole topluluklarda yaşayan insanlar yaşadıkları çevredeki değişikliklerde ve kararlarda etkili olamamakta, krizlere ve halk sağlığı sorunlarına karşı direnç gösterememektedir (Srinivasan, 2003). Sosyal sermaye ile fiziksel aktivite arasındaki güçlü ilişki halk sağlığını etkilemektedir. Kent müştereklerinin ortaya çıktığı mekanların sürdürülebilirliği için halk sağlığı da artık önemli bir müşterek olarak kabul görmektedir.

2019 Aralık ayından beri yaşanan Covid-19 krizine tepki olarak dünya; halk sağlığını korumak için ani, kesin kurallar ve kısıtlamalar içeren çözüm önerilerini uygulamaya koymuştur. Bu kısıtlamalar kentsel çevre ile sağlık arasındaki ilişkiyi daha da öne çıkarmıştır. Fiziksel aktivite büyük oranda kısıtlanmış durumdadır ve bu sürecin psikolojik sağlığa verdiği hasarlar üzerinde yoğun tartışmalar yapılmakta ancak vereceği kesin hasar henüz bilinmemektedir. Konut koşulları, nüfus yoğunluğu, ulaşım altyapısı, hükümetlerin salgınla başa çıkma kapasiteleri ağır bir sınavdan geçmektedir. Kentsel mekan üretiminin ve bunun sağlıklı ya da hasta olmayla ilişkisi, toplumların salgına tepkisi, sosyal eşitsizlikleri daha belirgin hale getirmiştir. Sağlık ve kentsel çevre arasındaki ilişki covid-19 pandemisiyle mahalledeki yapısal kentsel çevre önem kazanmıştır. Yürüyüş alanları, sokaklar, parklar, mahalle içinde yürünebilir mekanlarda günlük ve/veya uzun süreli ihtiyaçları karşılama daha çok tercih edilmektedir (Gouveia & Kanai, 2020). Yürüme, sosyal ve ekonomik ilişkilere, beden ve ruh sağlığına olumlu katkılar sağlamakta, yaşam kalitesini çok yönlü olarak olumlu etkilemektedir (Tekel & Tamer-Görer, 2016).

Herkes yaşadığı çevrede kendisi kadar komşusunun da hareketini değerlendirmektedir. Bu süreçte diğer dikkat çeken bir

konu halk sağlığı için paydaşların bir araya gelmeleri ve bilim kurulu oluşturulması, bakanlıkların koordinasyonu, sağlık hizmetlerinin yeniden düzenlenmesi, yaşlı insanların ihtiyaçlarının karşılanması, resmi ya da gayri resmi yardım toplanması ve insanların ortak bir tavırla dışarı çıkarken maske kullanmaları, sosyal mesafeye dikkat etmeleri aslında halk sağlığı için müşterekleşmenin kanıtıdır. Salgınla mücadelede insanlara olabildiğince evlerinde kalmaları öğütlenmekte, mahalleler düzeyinde işbirlikleri kurulmaktadır. Pandemi sürecinde ortaya çıkan işbirlikleri, gelecekte salgın olmayan dönemlerdeki sağlık problemlerinin müşterekler çerçevesinde çözümü için de örnek oluşturabilir. Akademik araştırmacıların, sağlık çalışanlarının yapısal çevre hakkında karar üreten şehir plancısı, mimar, peyzaj mimarı ve kamunun dahil edilerek karar üretilmesi halk sağlığına faydalı olacaktır (Dannenber, 2003).

2. Yöntem

Müşterek mekana ve kentlinin yaşam şekline doğrudan müdahaleyi içeren kısıtlamalar ve karantinalar ile devam eden Covid-19 Pandemi sürecinde, toplumun ve bireyin sağlığını korumak ve sürdürülebilir kılmak önem arz etmektedir. Bu çalışma mevcut çalışmalar üzerinden yapılan bir derlemedir. Literatür taraması şehir planlama, mekan, mahalle, müşterekler üzerinden geliştirilmiş; 'neighbourhood-mahalle, commons-müşterekler, stakeholder-paydaş, equality-eşitlik' anahtar sözcükleri taranmıştır. Bu taramanın sonucunda çalışmalarda ortak kullanılan ve sık karşılaşılan bir kavram olan 'halk sağlığı' çalışmanın ana eksenini belirlemiştir. Halk sağlığını mahalle ölçeğinde ilgilendiren fiziksel aktivite, ruh sağlığı ve fiziksel aktiviteye bağlı sosyal sermaye oluşumu da incelenmiştir. Çalışmada yapılan literatür taramasında sosyal bilimler ve mekana yönelik çalışmalar için zengin yayın içeriği sunan Scopus Veritabanı tercih edilmiştir.

Tablo 1. Scopus veritabanı literatür taraması (Nisan 2020)

Table1. Scopus database literature search (April 2020)

	'neighbourhood' or 'neighborhood' and 'common' or 'stakeholder'			
		'city planning' or 'urban planning' or 'urban design'		
			'equality' or 'equity' or 'inequality' or 'fair' or 'unfair'	'amenity' or 'amenities' or 'common space' or 'facility' or 'facilities'
1920s	7	1	0	0
1930s	13	0	0	0
1940s	4	0	0	0
1950s	17	0	0	0
1960s	39	0	0	0
1970s	91	0	0	0
1980s	180	3	0	0
1990s	480	13	0	0
2000s	1705	67	1	7
2010s	5467	302	18	30
2020s	255	21	0	2
	8258	407	19	39

Kaynak: Yazarlar, <https://www.scopus.com/home.uri>, Nisan 2020.

Çalışma sonucunda mahalle -müşterekler alanına yönelik çalışmaların 1920ler’de başlamakla birlikte, 2000li yıllarda katlanarak artan yoğun bir çalışma alanına dönüştüğü; kent-planlama-tasarım ve mahalle-müşterekler ilişkilerinin 1980ler’le birlikte çalışılmaya başlanıp, 2010lu yıllarda derinlik kazandığı; eşitlik-adalet-donatılar ve mahalle-müşterekler ortak alanının ise yeni yeni bu alanla bağlantılı olarak çalışılan konuları oluşturduğu görülmektedir.

Literatür taraması sonucunda makalede kullanılan kaynakların önde gelenlerinin yer aldığı Tablo 2, mahalle, müşterekler, mekan-coğrafya, planlama ve halk sağlığının 2000li yıllarla birlikte akademik çalışmalara giderek artan sayı ve önem ile konu edildiğini, 2010 sonrasının ise bu çalışmalar için bir dönüm noktası olduğunu işaret etmektedir.

Tablo 2. Derlemede faydalanılan önemli kaynaklar (tarihlerine göre sıralanmıştır)

Table 2. Key resources utilized in the article (sorted by date)

İÇERİK	MAKALE ADI	YAZAR	ALINTILANMA (Google Scholar)
Fiziksel çevre ve egzersiz alışkanlıkları	Distance Between Homes and Exercise Facilities Related to Frequency of Exercise Among San Diego Residents	Sallis, J. (1990)	540
Yoksulluk, sosyal sermaye oluşumu	Poor People, Poor places, and Poor Health: the mediating role of social networks and social capital	Cattel, V. (2001)	1382
Tıbbi coğrafya ve sağlık coğrafyası	From Medical to Health Geography: Novelty, Place and Theory After a Decade of Change	Kearns, R. & Moon, G. (2002)	586
Fiziksel çevre ve sağlık	The Impact of Community Design and Land-Use Choices on Public Health: A Scientific Research Agenda	Dannenberg, A. vd., (2003)	462
Fiziksel çevre ve sağlık	Creating Healthy Communities, Healthy Homes, Healthy People: Initiating a Research Agenda on the Built Environment and Public Health	Srinivasan, S. vd., (2003)	645
Sağlık müşterekleri	The Health Commons and Care of New Mexico’s Uninsured	Kaufman, A., (2006)	34
Sağlık müşterekleri	A ‘Health Commons’ Approach to Oral Health for Low-income Populations in a Rural State	Beetstra, S. vd., (2008)	53
Fiziksel çevre ve sosyal sermaye	Is There a Place for Social Capital in the Psychology of Health and Place?	Wood, L. & Giles-Corti, B. (2008)	128
Müşterekler	Mapping the New Commons	Hess, C. (2008)	368
Müşterekler	Managing the Urban Commons the Relative Influence of Individual and Social Incentives on the Treatment of Public Space	O’Brien, D. T. (2012)	34
Kamusal alan kullanımı	Park Use Among Youth and Adults: Examination of Individual, Social, and Urban Form Factors	Baran, P. K (2014)	126

Kaynak: Yazarlar, Ekim 2020.

Çalışma hazırlanırken belirlenen anahtar kavramların bütünsel olarak ele alındığı kaynaklardan faydalanılmıştır. Çalışmaların ortak olarak keştiği kısım sağlık eşitsizlikleri olmuştur. İncelenen kaynaklarda sağlık eşitsizliklerinin sebepleri mekansal ve sosyo-ekonomik bağlamda sorgulanmıştır. Buna ek olarak eşitsizliklerin azaltılmasında ve ortak kaynakların kullanımında, müştereklerin ve müşterekleşmenin yeri çalışmalardan okunmaya çalışılmıştır. Kent planlamanın ve sağlık coğrafyasının mekanı ve müşterekleri çok yönlü olarak ele alması, halk sağlığını etkileyen faktörlerin kapsamlı olarak değerlendirilmesine olanak sağlamıştır.

2019’un sonunda başlayıp, 2020’de ağırlaşarak etkili olana Covid-19 Pandemisi ise yaşamı ve mekanı yerelden küresele

tüm ölçeklerde derinden etkilemiştir. Bu süreçte 2020 yılı, halk sağlığı, kentsel yaşam, sosyal yaşam, ortak alanlar, yürünebilir mesafedeki yaşam, mahalle, müşterekler ve kamusal alanın geleceği konularının en yoğun tartışıldığı bir yıl olmuştur.

3. Tartışma: Mahalle, Müşterekler ve Halk Sağlığı

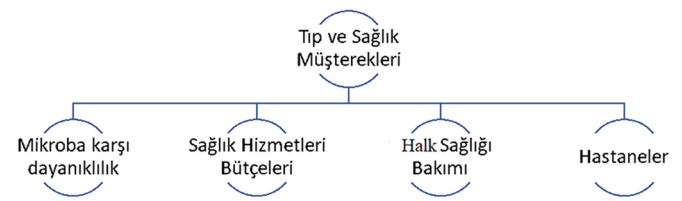
Halk sağlığının 1920ler’de Winslow tarafından tanımlanan içeriği, hastalıkların engellenmesi, yaşam süresinin uzatılmasına yönelik tıbbi bakım hizmetlerinin sağlanmasına ek olarak çevrenin sanitasyonu, kamusal hastalıkların kontrolü, kişisel hijyen konusunda bireylerin bilgilendirilmesi, önleyici sağlık ve bakım hizmetleri, toplumdaki bireylerin yaşam standartlarının geliştirilmesini içermektedir. Sağlıklı kentler, içinde yaşayanlara fiziksel ve sosyal çevrenin iyileştirilmesi, kamusal hizmetle-

rin artırılması, insanların azami potansiyellerinin ortaya çıkarılması, yaşamsal fonksiyonların tümünün yerine getirilmesi olanaklarını sağlayan yerler (Hancock & Duhl, 1988) olarak tanımlanmaktadır. Buna göre temiz, güvenli, yüksek kaliteli fiziksel çevre, sürdürülebilir bir ekosistem, güçlü ve birbirini destekleyen bireylerden oluşan bir toplum, kişilerin hayatlarını, sağlıklarını, refahını etkileyen kararların katılımı alınması, kentlilerin temel ihtiyaçlarının karşılanması, kaynaklara ve hizmetlere erişim, çeşitli, canlı ve yenilikçi kent ekonomisi, geçmişle, kültürel ve doğal mirasla, toplumsal gruplar ve bireyler arasında güçlü bağlantıların kurulması, sayılan bu parametreleri ve davranışları geliştirebilecek bir kentsel form, herkesin erişebileceği her düzeyde sağlık hizmetleri, toplumsal ve bireysel yüksek sağlık seviyesi, sağlıklı kentin göstergeleridir.

Artan nüfus, hızlı ve düzensiz kentleşmeye bağlı artan eşitsizliklerin neden olduğu kamu sağlık harcamalarının yüksek maliyeti çözüm aranan bir konudur. Ayrıca, toplumdaki büyük sağlık problemlerinin çevresel, ekonomik ve sosyal sebepleri olduğu için devletin desteği ve farklı uzmanlık alanlarının katkısı gerekmektedir. Sağlık bütçelerinin oluşturulması, nitelikli eleman yetiştirilmesi, toplumun sağlıkla ilgili ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde erişim olanaklarının artması ve entegre sistemler kurulması halk sağlığını olumlu etkileyecektir (Kaufman vd., 1996). Bu çerçevede sağlık müşterekleri önem kazanmaktadır. 'Sağlık müşterekleri' tıbbi, davranışsal, sosyal, kamusal hizmetleri içeren gelişmiş, toplum temelli, temel sağlık güvenliği ağı uygulamalarıdır.

Buna örnek olarak New Mexico'daki sağlık müşterekleri verilebilir. Bu örnekte, sağlık araştırmaları merkezi ve üniversite işbirliğinde, sağlık eşitsizliklerini azaltmak ve yerel ekonomik kalkınmaya teşvik için tıbbi yerel hizmetler sistemi kurulmuş ve her türlü sağlık hizmetlerine erişim sağlanmıştır. Yine bu merkez sayesinde yeni iş imkanları ortaya çıkmış ve istihdam artmıştır. New Mexico tıp eğitiminde ve dezavantajlı gruplara hizmette yenilikçi adımlar atmıştır. Bu yeniliklerle temel bakım hizmetlerine erişimin artırılmasına odaklanılmıştır. Web tabanlı bir arayüzle tedavilerin birinci basamağının evlerden takibi sağlanmış, bu sayede sağlık merkezi ziyaretleri %31 azaltılmıştır. Kırsal ve kentte yaşayan sigortasız kişilerin 7/24 erişim sağlayabileceği danışma hattı oluşturulmuştur. Bu çalışmalar kamu ve özel yatırımcıların dikkatini çekmiş ve yereldeki yatırımları artırmıştır (Kaufman vd., 2006; Beetstra vd., 2008). Bu türden yenilikçi çalışmaların sonucu olarak Hess (2018)'in Şekil 1'de belirttiği halk sağlığı müşterekleri bir araya gelmiş olacaktır.

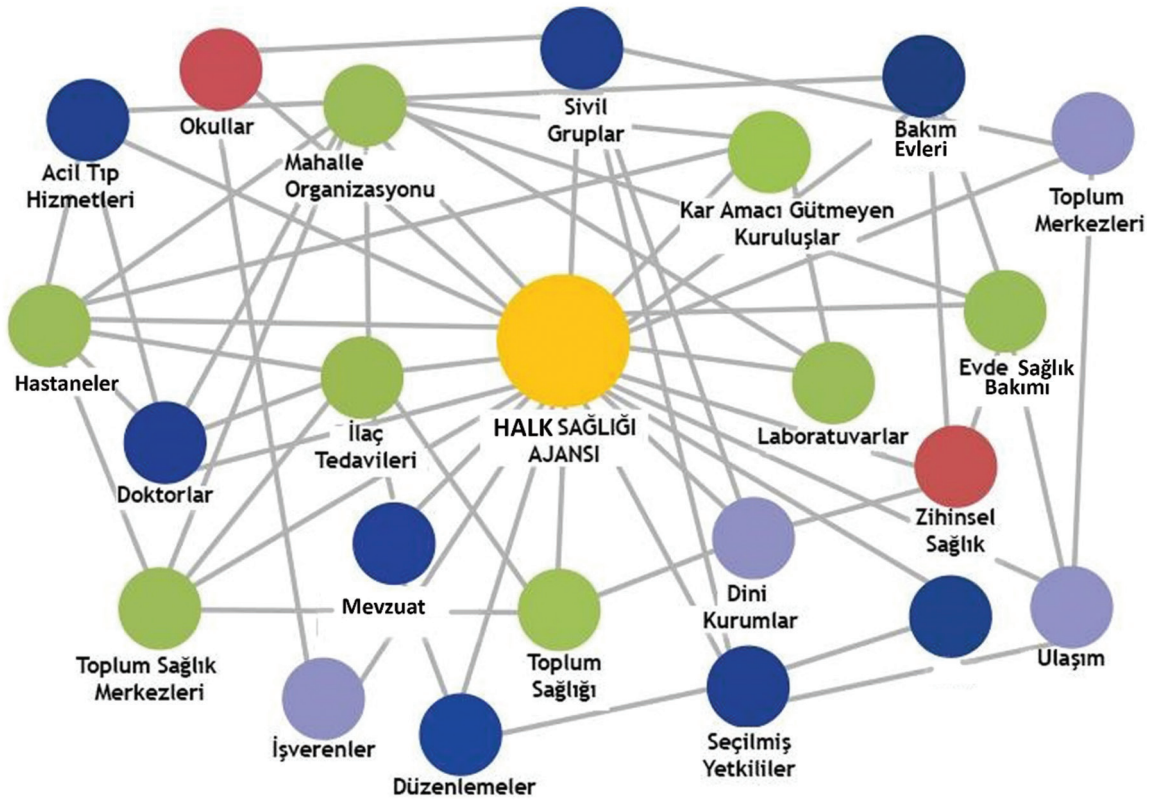
Şekil 1. Tıp ve sağlık müşterekleri

Figure 1. Medical and health commons

Kaynak: Hess, C. (2008):13 Mapping the New Commons.

'Halk sağlığı bakımı', 'tıp ve sağlık müşterekleri' nin altında gruplandırılmıştır. Halk sağlığı sisteminin birçok bileşeni vardır. Mahalle organizasyonu, hastanelerin yer seçimi, ulaşım gibi bileşenler şehir planlama disiplini pratiklerini yakından ilgilendirmektedir. Halk sağlığı için gerekli birimler daha da detaylandırıldığında 'Halk Sağlığı Sistemi' Şekil 2'deki gibi büyük bir ağ haritası olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada karmaşık ve çok yönlü ilişkilerin mahalle ölçeğindeki bileşenleri ele alınacaktır.

Mahalleyi oluşturan temel birimler ve şehir planlama disiplininin öngördüğü standartlar orada yaşayacak insanların refahını ve yaşam kalitesini iyileştirmeyi ve temel ihtiyaçları karşılamayı hedeflemektedir. Ortak değer olarak kabul gören kamusal alanlar o çevredeki herkesi dolaylı ya da doğrudan etkilediği gibi mahallede yaşayanlar da çevrelerini etkilemektedir. Yürünebilir mesafedeki ticari alanlar, yeşil alan, yaya-araç trafiğini düzenleyen kaldırımlar, okul, kreş, sağlık merkezi dolaylı olarak orada yaşayanların fiziksel ve ruhsal sağlığında belirleyici olmaktadır. Temel hizmetlere erişemeyen insanların sağlığı kötüleşmekte ve fiziksel aktivite davranışları da azalmaktadır.

Şekil 2. Halk sağlığı sistemi

Figure 2. Public health system

Kaynak: What is Public Health? Centers for Disease Control and Prevention. Son erişim tarihi 01 Aralık 2020

Fiziksel aktivite seviyelerinin iyileştirilmesi, fazla kilolu ve obez kişilerin sayısının azaltılması, bulaşıcı ve bulaşıcı olmayan hastalıkların önlenmesi, birçok ülkede önemli halk sağlığı girişimleri haline gelmiştir (Dünya Sağlık Örgütü, 2015). Halk sağlığının korunması için fiziksel aktivitenin önemi yapılan araştırmalarla da kanıtlanmıştır. Nüfusun düzenli, yeterli fiziksel aktiviteye katılımını artırmak önemli bir halk sağlığı hedefi olarak belirlenmiştir. Fiziksel aktiviteye bağlı halk sağlığını artırmak ve desteklemek için birçok kamu ve sivil toplum kuruluşları politikalar üretmekte ve uygulamaya koymaktadır. Özellikle uzayan insan ömrü, artan yaşlı nüfusunun daha sağlıklı bir süreç geçirmesi için fiziksel aktivite; sağlık kuruluşları, belediyeler ve hükümet politikaları ile desteklenmektedir. Günümüzde artan çevre sorunlarının ve toplum sağlığındaki bozulmaların önüne geçilmesinde, yaya dostu yaşam çevrelerinin oluşumunda planlama ve tasarım önemli bir araç olarak ortaya çıkmaktadır (Tekel & Tamer-Görer, 2016).

Mahalle sağlığı müşterekleri ilgili yazında ağırlıklı olarak 'yapılı çevre özellikleri', 'sosyo-ekonomik eşitsizlikler' ve 'fiziksel aktivite, sosyal etkileşim, sosyal sermaye' olmak üzere üç başlık altında, halk sağlığı ilişkisi ile ele alınmaktadır.

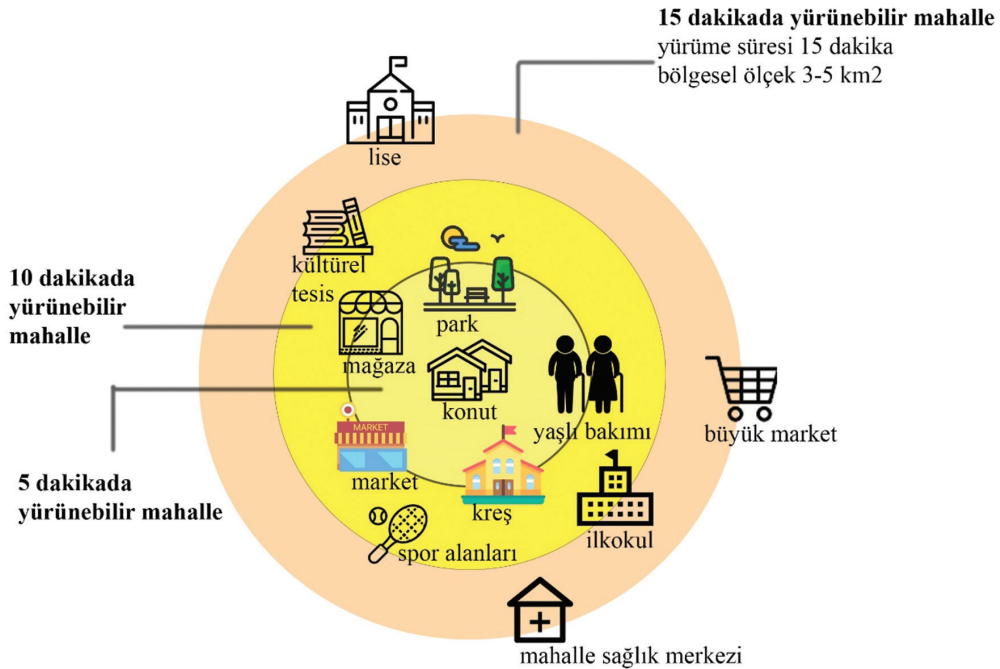
3.1. Mahallenin Yapılı Çevre Özellikleri ve Halk Sağlığı

İnsanların yaşadıkları mahalleden beklentisi temel kamusal hizmetlere erişim sağlayabilmektir. İnsanlar yaşadıkları çevrede ihtiyaçlarını en yakın yerden karşılamak isterler. Yürüme mesafesinde eğitim, tıbbi bakım, yaşlı bakımı, ticari hizmetlere erişim kolaylığı insanların günlük rutinlerini kolaylaştıran kriterlerdir. O çevrede yaşayan insanların fiziksel olarak desteğe gereksinim duymadan ihtiyaçlarını karşılayabilmelerinde önemli bir rol oynamaktadır. Wenga vd., (2019)'un aşağıda sunulan Şekil 3'te 5-10-15 dakikalık yürüme mesafeleri üzerinden tasarladığı kompakt mahalle, yürünebilirliği destekleyen bir içerik taşımaktadır.

Sağlık hizmetlerinin mahalle ölçeğindeki birimi olan sağlık merkezleri ilk müdahaleleri yapan, hamile, anne ve çocuk bakımını destekleyen, erişilebilirliği en yüksek, hastanelerin yükünü azaltan yerlerdir. Türkiye'de 2003 yılında Sağlıkta Dönüşüm Programı kapsamında en önemli değişiklik birinci basamak sağlık hizmetlerinin sunumunda yapılmıştır. Aile hekimliği uygulamasında; 'birinci basamak' sağlık hizmetlerini güçlendirmek, sağlık hizmetlerine ulaşılabilirliği arttırmak hedeflenmiştir (Ergun, 2010). Başka bir örnek olarak da Napoli'de yapılan bir çalışmada artan yaşlı nüfus değerlendirilerek sağlık hizmetlerinin erişilebilir olması ve eşitsizliklerin azaltılması için çalışmalar yapılmaktadır. Birinci basamak sağlık hizmetlerine yürünebilirliğin artırılması için daha hassas bir arazi planlama öngörülmektedir (Carpentieri vd., 2020).

Kendilerine yakın ve kompakt bir çevrede insanlar fiziksel olarak daha aktif olma eğilimi göstermektedir. Çevrelerindeki değişimden ve komşularında haberdar olur. Her gün kullandığı yollar, sokaklar ve kamusal alanlar onun için ait olduğu çevrenin anlamlı bir parçası haline gelebilir. Mahallesinde yapılan bir fiziksel değişim oraya ait hisseden için bir gündem değeri taşıyabilir.

Kent merkezinde yaşayanların çeşitli kamu tesislerine kolay erişime sahip olduğu topluluklarda, araştırmalar yaş grubuna bağımlı olmaksızın sürekliliği olan yüksek sokak bağlantısının, faydacı yürüme ve fiziksel aktiviteyi artırdığını göstermiştir (Baran vd., 2014). Bisiklet ve yaya yolları, yeterli kaldırım genişlikleri, yol kademelenmesi, sokak bağlantısı, mahalle erişilebilirliğinin alt yapısını oluşturan önemli etkenlerdir. Aynı zamanda yaya-araç trafiğini düzenleyen, mahalle içinde hız kontrolünü sağlayan araçlardır. Yaşam çevresinde geniş kaldırımlar varsa çocuklar ve kadınların parkları kullanım oranlarının daha yüksek olduğu (Baran vd., 2014), kadınların gelir ve eğitim düzeyinden bağımsız olarak güvenli mekan duygularının yükseldiği (Çamur Cihangir, 2011) görülmüştür.

Şekil 3. '5-10 ve 15 dakikada yürünebilir' mahalle
Figure 3. 5-10-15 minute walkable neighbourhood
Kaynak: Wenga vd., 2019: 260

Çocukların fiziksel aktivitesi ebeveynin mahalleyi güvenli bulup izin vermesi ve yapılı çevre özelliklerine bağlı kalmıştır. Konut alanlarında 800m. çapında yer alan oyun alanlarının varlığı, 8-9 yaş grubu çocuklar için hafta sonu fiziksel aktivitesini olumlu etkilemiştir. Çevresel faktörler kız çocuklarının aktivitesini daha çok engellemiştir. Çin'de mahalle ölçeğinde yapılan bir çalışmaya göre çocukların aynı bölgede de yaşayan yetişkinlere ve yaşlılara göre yürüyebildikleri alanın daha kısıtlı olduğu tespit edilmiştir (Wenga vd., 2019).

Spor tesislerinin varlığı fiziksel aktiviteyi artırıcı görsel uyaranlar olarak hizmet edebilmekte, tesis içinde ve çevresinde egzersiz yapan kişiler, egzersizin sosyal norm olarak görülmesini sağlayarak uyaran etkisini güçlendirebilmektedir. Böylece, yerleşmelerin yakın çevresindeki spor tesisleri, egzersiz için çok önemli bir rol model oluşturmaktadır (Sallis vd., 1990).

Temiz ve düzenli mahalleler göze hoş gelen bir estetik algı oluşturmakta; aynı zamanda yaşayanlara ve ziyaretçilere burası güvenli mesajını vermektedir. Beğenilen yerler daha çok ziyaret edilen ve farklı yaş gruplarına hitap eden ortak bir alana daha kolay evrilmekte, aktivite alanlarının çeşitliliği ve estetik kalitesi; park, oyun alanları, basketbol sahaları, havuz ve su varlığı, piknik alanları, kaldırımların genişliği bu alanlardaki kullanımı artırmaktadır (Baran vd., 2014).

Yaş grupları arasında iş hayatındaki yoğunlaşmaya bağlı olarak 17-54 yaş arasında fiziksel aktivite azalırken 55-66 yaş arasında emeklilikle birlikte, kişilerin kendilerine zaman ayırması nedeniyle artmaktadır. 65 ve üzeri yaşlarda yaşlılığa ve sağlık kaybına bağlı olarak aktivite tekrar azalmaktadır. Yaşlılar grubuna bakıldığında eski şehir merkezindeki kompakt çevrenin yürüme seviyelerini olumlu etkilediği görülmüştür. Yeşil ve yaşlı dostu çevre düzenlemesinden sonra aynı mahallede yaşayan yaşlılardan kendini sağlıklı olarak hissedenlerin oranı dört-beş kat artmış, yeşil alanın varlığı stresi azaltmış, açık hava ziyaretleri ve fiziksel aktivite sıklığını artırmıştır (Wong vd., 2017).

Covid-19 karantina sürecinde evde geçirilen zamanın artması rekreasyon, yürüyüş, bisiklet yollarına duyulan ihtiyacı artırmıştır. Sosyal mesafeye uygun hareketliliği sağlayan, erişilebilir müşterek mekanlar kentli tarafından aranmaya, yeniden keşfedilmeye ve talep edilmeye başlanmıştır. Normal zamanda fiziksel aktivitenin ve yapılı çevrenin mahalle ölçeğindeki önemi birçok bulaşıcı olmayan hastalık için önemliyen pandemi döneminde önemli bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bazı sokaklar kapatılarak bisiklet sürmek için çocuklara güvenli ve aktif alanlar oluşturulmuştur (Teale, 2020). Aynı şekilde pandemi döneminde bisiklet kullanımının artmasıyla Philadelphia ve Washington DC'de sokaklar ağır araçlara kapatılıp bisiklet ve yaya yolları genişletilmiştir (Crowe, 2020). Küçük ulaşım araçlarının kullanımı (bisiklet, kayak, scooter) güvenli yaya altyapısına olan ihtiyacı belirginleştirmiştir. Evde geçirilen süre balkonların, dışarıda mesafeli hareket talebi de kaldırım genişliğinin önemini ortaya çıkarmıştır (Poon, 2020). Fiziksel aktiviteyi doğrudan azaltan bu karantina sürecinde karma kullanımlı, beş km'den kısa mesafede güvenli ve işlevsel mekan sunan mahalleler öne çıkmıştır (Institute for Transportation Development Policy, 2020). Mahallede açık pazar sistemi ve gıda satış alanlarının düzenlenmesi, sosyal mesafe uygulamaları için bir çözüm olarak sunulmuştur (Toussaint, 2020).

3.2. Sosyo-Ekonomik Eşitsizlikler ve Halk Sağlığı

Yapılan çalışmalarda sağlık eşitsizlikleri, fiziksel aktivite oranı, yürünebilir mahalleler ve güvenli mekanlar sosyo-ekonomik göstergelerle ilişkilendirilmiştir. Mahallede yaşayan bireylerin fiziksel aktivite davranışı, ait olduğu sosyal grup, yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik ve sağlık durumuna göre farklılıklar göstermektedir.

Gelir durumu, konut sahipliği de sağlık konusunda önemli göstergelerdir. Ev sahipliği yaşam kalitesini iyileştirmiştir. Kamu kiralaması veya sübvansiyonlu evde yaşayan yaşlılar, mülk konutlarda yaşayanlara kıyasla kendilerini daha sağlıklı hissettiklerini ifade etmişlerdir (Wong vd., 2017).

Geçim sıkıntılarının getirdiği stres ve yükü insanlar daha fazla psikolojik baskı hissetmektedir. En fakir mahallelerinden biri olan Iron Triangle (California/ Richmond) sakinlerinin, zengin beyaz komşularına göre ortalama 13 yıl az yaşadığı tespit edilmiştir (Corburn & Cohen, 2012). Almanya Dorthmund'da yapılan bir çalışmaya göre sosyo-ekonomik seviyenin düşük olduğu bölgeler en yüksek hava kirliliğinin olduğu yerlerdir. Bu alanlar belirlenen halk sağlığı eşitliği kriterlerine göre (SUHEI) sağlık eşitsizliklerinin en yüksek olduğu yerler olarak belirlenmiştir (Flacke vd., 2016).

ABD'de yapılan bir çalışmaya göre ise fiziksel aktivite yaygınlığı, özellikle yaşlı ve etnik azınlık gruplarına mensup kadınlar arasında daha düşüktür (King vd., 2000). Bu gruplar daha çok kentin dış mahallerindeki düşük nitelikli konutlarda, ihtiyaç duyulan kamu hizmetlerine erişimi kısıtlı yerlerde yaşamaktadır. İşe gidip gelişte artan süre, yetersiz fiziksel aktivite alanları, yaya erişiminin kısıtlı olması sebebiyle fiziksel aktiviteye katılım oranları düşmektedir.

Dezavantajlı gruplardan etnik gruplar (özellikle çingeler) sosyo-ekonomik eşitsizlikler ve halk sağlığı konularında en belirgin eşitsizliklere maruz kalan gruplardır (Erdoğanaras, 2009). KentSEL iyileştirme, yerinden etmeden sağlıklı barınma ve yaşam ortamı sağlanması bu dezavantajlı gruplar için daha büyük önem taşımakta (Camur, 2006). San-Francisco'da düşük yürünebilirliğe ve yüksek dezavantajlı grup oranlarına sahip yerleşmeler; genellikle daha az eğitilmiş, beyaz olmayan (çoğunlukla siyahi) sakinler, yoksul ve düşük vasıflı hizmet çalışanlarıyla tanınmaktadır. Ekonomik olarak dezavantajlı göçmenlerin genellikle, yetersiz temel kamu tesislerinin bulunduğu mahallelerde, yürünebilirliği düşük alanlardaki konutlarda yaşadığı görülmüştür. Dezavantajlı grupların temel ticari, eğitimsel, eğlence veya tıbbi hizmet ve kaynaklardan yararlanma konusunda eşit fırsatlar elde edemediği ortaya çıkmıştır. Ayrıca kırsal-kentsel göçmenler de konut ve kamu hizmetlerinde sosyal ve coğrafi ayrımcılıkla karşı karşıya kalmaktadır (Wenga vd., 2019).

3.3. Fiziksel Aktivite, Sosyal Etkileşim, Sosyal Sermaye ve Halk Sağlığı

İnsanlar yaşadıkları çevre ile ilişkisini hem mekana hem de ait olduğu topluma göre kurmaktadır. Kentte yaşayan birey için en çok etkileşimde olduğu kent birimi mahalledir. Mahallede kendi evi dışında geçirdiği süre boyunca etrafını tanıyıp ve o çev-

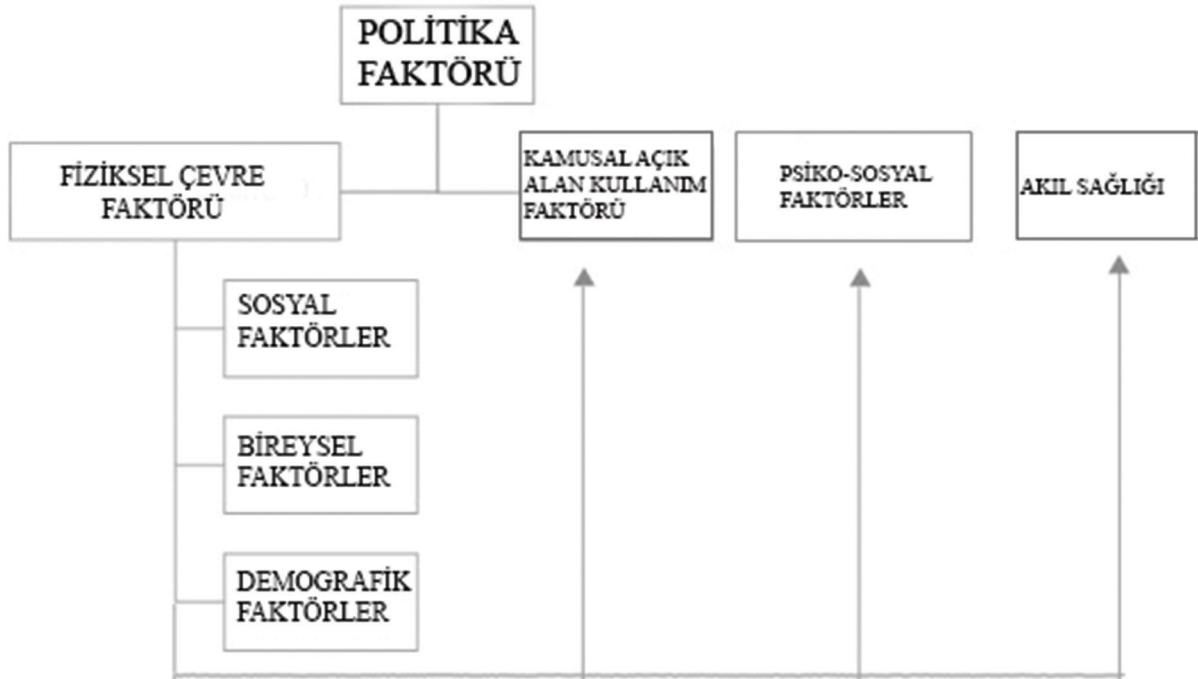
rede yaşayanlarla etkileşime girer. Mahalleyi daha kolay etkileşim kurulabilir hale getirmeye yönelik müdahaleler, sağlık ve yaşam kalitesinin yükseltilmesinde faydalı olmaktadır. Dolaylı bir mekanizma olsa da artık sosyal normların sağlığı olumsuz yönde etkilediği kabul edilmektedir. Suç ve şiddeti önlemede kolektif verimlilik ve gayri resmi kontrol, sakinlerin günlük faaliyetlerinde maruz kaldıkları çevresel stresleri azaltmakta ve fiziksel egzersiz gibi sağlık-bakım davranışlarını artırmaktadır. Daha yüksek sosyal katılım, sosyal destek ve komşuluk ilişkilerinin sağlık üzerinde olumlu etkisi olduğu araştırmalarda ortaya çıkmıştır. Topluluk üyelerinin güven ve yardımseverliği depresif belirtilerle ters ilişkili bulunmuştur (Wong vd., 2017). Dostça bir yerde ya da komşuların çevresinde, mahalleye ait olma duygusu, tavsiye, bilgi ya da mal alışverişi yapan komşular ve birlikte çalışmaya inanma duygusu, sağlık yaşam kalitesini iyileştiren unsurlardır (Tampubolon, 2009).

Düzenli fiziksel aktivitede bulunan ya da ihtiyaçları için mar-kete yürüyen, mahalledeki spor tesisini kullanan sakinler, ortak ve paylaşılan alanları kullanarak 'yeri' müşterekleştirmiş olmaktadır. Mahalle kavramı artık sadece yaşadığı ev/bina ve yapı çevre değil orada yaşayanları da kapsar. Bu mahalle kavramı vaktinin çoğunu hareketsiz ve insanlardan yalıtılmış mekanlarda geçiren bireylerin mahallesinden farklıdır. Aktif olmayan bireyler insanlarla daha az etkileşime girer ve çevresinde olan değişikliklerden geç haberdar olur. Ortak alanları paylaştığı insanlar daha azdır. İnsanlar davranış ve psikolojik olarak çevreyle olan ilişkilerine göre kendilerine alışkanlıklar edinebilirler. Alt sosyo-ekonomik grupta yer alan kişilerin sağlıklı davranışları sürdürmekte zorlanma olasılıklarının daha yüksek olmasının bir nedeni de, yakın çevrelerindeki sağlıksız alternatifleri modelleyen insanlarla etkileşimde olmalarıdır (Nettle, 2011). Bunun yanı sıra hayatlarını devam ettirecek, ailelerinin geçimini sağlayacak güce sahip olmayan insanlar da kendileri-

ni çaresiz hissetmekte ve bundan dolayı depresyon ve çeşitli ruhsal rahatsızlıkları daha çok yaşamaktadır (Cattel, 2001).

İzole yaşam fiziksel aktiviteyi ve o mahallede yaşayan bireylerin sağlık durumunu olumsuz olarak etkilemektedir. Bunların aksine aktif bireylerin sosyal iletişimi aktif olmayanlara göre daha yüksektir (MacDougall vd., 1997). Ayrıca grupla yapılan ve tesis gerektiren aktivitelere katılımı devamlılık daha yüksektir (Sallis vd., 1990). Kentsel çevrenin olumsuz ve yetersiz fiziksel ve sosyal yapısı, içinde yaşayanları toplumsal olarak kopuk ve izole bir yaşama yönlendirmektedir. Aynı zamanda, ekran başında yüksek süreler harcayan, daha fazla korku hissedilen, komşularla sınırlı temas kuran ve birbirine bağlı olmayan ama yan yana yaşayan toplulukların ortaya çıkmasına da yol açmaktadır.

Mahallede yaşayan savunmasız kişiler, yaşlılar, engelliler, ebeveynler, daha fazla korkuya maruz kaldıkları için kamusal alanları ziyaret etmemek, meskende tıkalı kalmak gibi ortak alanlardan kaçınma davranışları sergilemektedir (Baran vd., 2014). Bu kısıtlayıcı durum insanların yaşadıkları yere dahil olma, görünür olma, yaşadıkları topluluğa entegre olmalarını engellemekte ve daha kısıtlı sosyal ağlara sahip olmalarına sebep olmaktadır. Kısıtlı ağlara sahip bu kişilerin, sağlık sorunları yaşamaları diğerlerine göre daha yüksek orandadır. Francis vd. 2012'in çalışmasında da (Şekil 3) sosyal faktörler, çevre ve akıl sağlığı ilişkisi detaylı olarak belirtilmiştir. Yaşadıkları çevreyle etkileşimi dış etkilere bağlı nedenlerle sınırlanmış kişilerin, baş ağrısı ve mide şikayetlerinin yanı sıra çeşitli fiziksel şikayetlerden endişeli, depresif hissetme eğiliminde oldukları tespit edilmiştir (Cattel, 2001). Mahallede fiziksel aktivitenin artması, yaşayanlar arasındaki tanışıklığı, sosyal etkileşimi artırarak karşılıklı güven oluşumuna katkıda bulunmakta, bu sayede sosyal sermaye oluşumuna zemin hazırlamaktadır.

Şekil 4. Akıl sağlığını etkileyen faktörler
Figure 4. Factors affecting mental health
Kaynak: Francis vd., 2012: 1571

Toplumun sosyal sermaye ve ortak kaynaklar açısından kolektif sinerjisinin önemi büyüktür. Birleşerek topluluk evlerinin, gecekondu mahallini temizlemenin ya da kanalizasyon sisteminin devreye sokulmasının verdiği gurur toplum tarafından paylaşılır. Bu kolektif sosyal eylem ve gurur ruhu, insani gelişme için temeldir ve toplulukları, çocuklarının refahı hakkında düşünmeye, katkıda bulunmaya teşvik etmektedir (Agarwal & Taneja, 2005).

Sosyal sermayeyi geliştirmek adına daha fazla yatırım yapılan alanlar nüfusun sağlığından doğrudan sorumlu sosyal kurumlara; örneğin, yaşlılar için sağlık hizmetleri, yoksul kadınlar için gelir sağlayıcı olabilir (Kawachi vd., 1997). Sosyal ilişkilerden yararlanılarak bireyler grup odaklı davranışlara teşvik edilebilir. Bu teşvikler halk sağlığı gözetilerek yapıldığında kentlerin temel yerleşim birimi olan mahallelerde etkili ve katılımcı çalışmalara altyapı oluşturulabilir. Bunun aksine bireyselliği öncelleyen çalışmalar, grup ve faydalı davranış teşviklerinden daha ağır bastığında, sosyal dokuda bozulma kaçınılmaz hale gelir. Düzensizlik daha fazla düzensizlik eğilimi gösterir; örneğin, yayaaların halihazırda çöplük olan alanlarda çöp atma olasılığı daha yüksektir. Bölge sakinleri mahalleyi korumak için sorumluluklarından kaçarlarsa veya fiziksel veya sosyal düzensizliklere kendileri katkıda bulunurlarsa, komşularının sağlığını ve bir bütün olarak topluluğun geleceğini olumsuz yönde etkileyebilirler (O'Brien, 2012).

Covid-19 pandemi süresince Türkiye'de, büyükşehir belediyelerinde daha sıkı tedbirler olmak üzere, 16.03.2020- 01.06.2020 76 günlük karantina süreci uygulanmıştır. Bu kısıtlama süresince kamusal alanlar, toplu bulunabilecek her alandan uzak durulması tavsiye edilmiştir. Sürekli kapalı alanda kalan insanların yaşadığı stres, psikolojik bozukluklar, can sıkıntısı, aile içi şiddet gibi sorunlar tahmin edilenlerdir. 'Kadın Cinayetlerini Durduracağız' Platformu'nun Nisan ayı raporuna göre toplamda 28 ilde platforma ait başvuru hatlarını arayanların %55,4, şiddette tanıklık eden üçüncü kişilerin başvurusunun %60 oranında arttığı belirtilmiştir (Deutsche Welle Türkçe, 2020). Asıl psikolojik etki tablosu ancak dünya bu süreci atlattıktan sonra anlaşılacaktır. Dünya genelinde birçok insan işini kaybetmiş, birçok üretici, tedarik zinciri çalışmasını durdurmuştur. Tüm dünya genelinde sağlığı için endişelenen insanlar bu sefer ekonomik kriz tehdidi ve belirsizlik ortamına mahkûm kalmıştır.

Türkiye'de yaşanan normalleşme sürecinde maske kullanmak, sosyal mesafeye uymak bir zorunluluk haline getirilmiştir. Bunun uygulaması insanlar birbirinden bu davranışı gördükçe, uymayan uyarıldıkça ancak etkili hale gelebilmektedir. Kurallara uyulması medya ve bu alandaki yetkililer tarafından sürekli tekrar edilse de toplumu düşünerek hareket eden, halk sağlığı için ortak bir çaba gösteren kişilerle sağlanmış olacaktır.

Sonuç olarak, insanlar sosyal sermayenin bir parçası olduğunda sağlıkları olumlu etkilenmiş, dostluk ağları büyümüş ve hayata bağlılıkları artmıştır. Artan sosyal bağlar ve dahil olduğu topluluğun amaçları kişinin daha aktif bir yaşam sürmesini ve sağlığına önem vermesini sağlamıştır. Kötü ekonomik şartların getirdiği yaşam koşullarıyla mücadele gücünü artırmıştır. Bireylerin çevresini koruma ve çocuklarının sağlıklı bir çevrede yaşamasını sağlamak amacı da, halk sağlığını oluşturan ve koruyan müştereklerin temelini oluşturmuştur.

4. Sonuç

Sağlıklı yaşamın mekansal boyutunu oluşturan sağlıklı yaşam çevresi her birey için bir hak iken buna adil/eşit düzeyde erişim herkes için mümkün olmamaktadır. Bu olumsuzluklara rağmen sağlıklı toplum için mevcut politikaların geliştirilmesi, sivil toplumun aktif çalışması, devletlerin desteği ve bu sorunların yerelden ele alınarak çözülmesi için çalışmak büyük önem taşımaktadır.

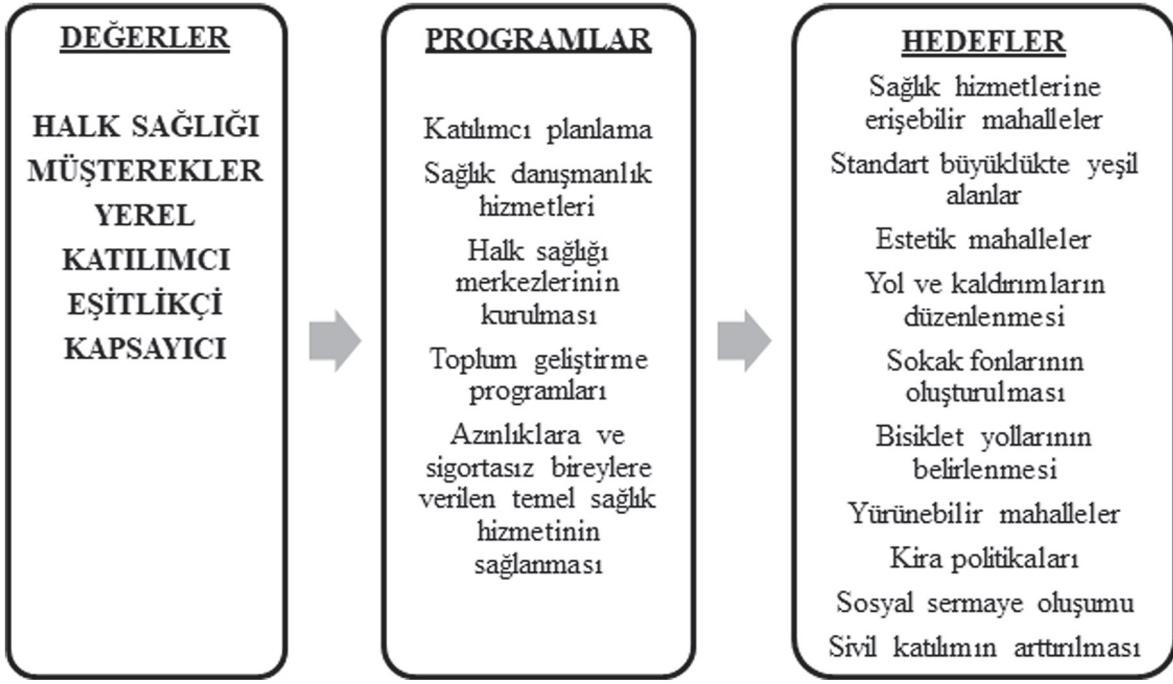
Üst ölçekten alt ölçeğe inildiğinde kentte bulunan mahallelerin halk sağlığını ilgilendiren sorunları sahip oldukları nüfusa, yapıları çevreye, mahallenin kent içindeki konumuna göre farklılaşmaktadır. Bu sorunları tespit etmek ve çözüm yolları aramak için gereken, motivasyon halk sağlığını da mahalle ölçeğinde bir müşterek olarak kabul etmekle anlamlı hale gelecektir.

Geoffrey'in yorumuna göre sağlık problemleri hem ekonomik hem sosyaldır bu yüzden çözümler de ekonomik ve sosyal alanlarda olmalıdır (Rose, 1992). Bunlara örnek olarak kira ve esnek konut politikalarının geliştirilmesi, ekonomik olarak dezavantajlı kişilerin yürünebilir olanaklara erişmeleri için eşit fırsatlar sağlayabilir ve sosyal eşitsizliklerin giderilmesine yardımcı olabilir. Güvenli ve yürünebilir sokaklar inşa etmek için sokak fonları oluşturulabilir. Mahallede yaşayan çocuklar, yaşlılar, gençler, engelliler gibi farklı grupların ihtiyaçları gözetilmelidir. Kamusal alanlara erişim her grup için adil olmalıdır. Tam kapsamlı hizmet güvencesi sağlanması, sürekli ve yaya dostu bir sokak ağı oluşturulması, kompakt ve erişilebilir bir düzen oluşturulması halk sağlığını destekleyici çözüm önerileridir.

Halk sağlığı müştereklerinin temeli, işler bir sağlık sisteminin oluşturulmasıdır. New Mexico örneğinde olduğu gibi sağlık araştırma merkezi, doktorlar, hemşireler, ebeler, tıp öğrencileri, psikologlar online danışmanlık çalışanları, tercüman gibi uzman insan kaynağına ihtiyaç vardır. Sağlık müştereklerinin ulaşılabilir bir yerde sağlık hizmetlerini sunabileceği mekanın bulunması müşterekleşmenin önemli parçasıdır. Bu hizmetlerin sağlanacağı nüfusun analizi çok iyi yapılmalı ve ihtiyaçlar doğrultusunda çözümler üretilmelidir. Düşük gelirli, göçmen, sigortasız insanlar için daha iyi sağlık imkanı sunulması yaşanan sağlık eşitsizliklerini azaltmada önemli bir adım olacaktır.

Mahallede yaşayan çocukların aşı takibi, gebe bakımı, ane-bebek takibi, çocuklar ve ergenler için okullarda eğitimler düzenlenmesi, psikolog ve danışmanlık hizmeti, yaşlı bakım hizmetleri, aile planlaması, hastalıkları önleyici bilgilendirmeler halk sağlığını destekleyen, sağlık merkezlerini aktif bir müşterek haline dönüştüren çalışmalar olacaktır. Bu çalışmalar mahallede halk sağlığını bir müşterek olarak benimsemesini destekleyecektir.

Kurumlar tarafında çok aktörlü bir biçimde üretilen programların mahallelere entegre edilmesi de halk sağlığına önemli katkı sunacaktır. Şekil 5'te yer aldığı gibi paylaşılan yerel, katılımcı, eşitlikçi ve kapsayıcı değerleri gözetilerek programlar üretilmesi, halk sağlığının mahalle ölçeğinde oluşturulması hedefinin yakalanmasında etkili olacaktır.

Şekil 5. Halk sağlığını birlikte iyileştirme
Figure 5. Improving public health together

Kaynak: Cohen ve Schucter, 2012; Kaufman vd., 2006; Wenga vd., 2019'dan yararlanılarak yazarlar tarafından geliştirilmiştir.

Günümüzde karşılaşılan kentsel problemler artık bunun tek taraflı bir bakışla çözülemeyeceğini ve kent sorunlarının da yapısı gereği çok katmanlı olduğunu ortaya koymuştur. Bunun için insanı ilgilendiren her alanda uzmanlarla çalışmak, sivil toplumun dahil olmasını ve karar üretmesini sağlamak önemli bir noktadır. Devletin bu kararları desteklemesi, mahalle ortamındaki sosyal dayanışmanın halk sağlığı için bir kaynak kabul edilmesi, sorunlara yerinde müdahale ve etkili çözümü artıracaktır. Etkili kentsel sağlık eşitlik göstergeleri, belirleyiciler ve sağlık etkileri arasındaki ilişkiler vurgulanmalı, doğrulanabilir ve kolayca erişilebilir verileri kullanmalı ve ilgili paydaşlarla açık paylaşılmalıdır. E-işlemlerin çok yaygınlaştığı ve belediyelerin insanlara hizmetlerini ulaştırdığı teknolojik sistemlerin halk sağlığı gözetilerek yeniden düzenlenmesi, kişileri fiziksel aktiviteye teşvik edici, yeniliklere ve kullanıcının etkileşimine açık hale getirilmesi de halk sağlığını destekleyecektir.

2019 yılında yaşanmaya başlayan, 2020'de devam eden ve hala ne kadar süreceği kestirilemeyen pandemi krizi acil çözüm önerileri ve işbirlikleri ortaya çıkarmıştır. Türkiye'deki uygulamalara göre hasta sayılarının mekansal dağılımının görülebildiği haritalar, il dışına çıkış için kod oluşturulması, vaka sayılarının insanlarla paylaşılması, medyada yer alan uyarılar ve kamuoyu oluşturmak üzere yapılan basın açıklamaları, tedavi için belirlenen alanlar kamu ve uzman kişilerin kolektif çalışmasının ürünüdür. Bu çalışmalar, süreç sona erdiğinde normal hayatı daha sağlıklı devam ettirecek uygulamalar için de devam etmesinin ve ortak çalışmanın mümkün olduğunu göstermiştir.

Covid-19 döneminde insanlar sokakları ve açık alanları geri kazanılarak hareketlilik için güvenli, temiz, demokratik alan

ihtiyaçlarını karşılamak için mücadele vermiştir. Karantina sürecinde değişen mekan algısı mahallelerinin sadece konaklama alanı olmadığını, yaşam alanı olduğunu göstermiştir. Mahalleyi yeniden keşfetmek, açık ve yeşil alanların farkına varmak, iç ve dış mekan arasındaki sokağı yeniden şekillendirmek, kamusal alanların müştereklerini canlandırmıştır. Mahallede sağlıklı bir şekilde var olmak, hareket edebilmek ve salgından fiziksel ve ruhsal olarak sağlıklı bir toplum olarak çıkmak için halk sağlığı müştereklerine ve müşterek mekanlara ihtiyaç vardır. Bu çerçevede kamusal ve paylaşılan alanlar, kentsel ortak alanlar giderek önemli hale gelmektedir. Kısaca birlikte yaşamak için sağlam ve sağlıklı bir kamu alanına ihtiyaç duyulmaktadır.

Dünya bugün sıra dışı bir olayı tecrübe etmekle birlikte, son iki yüz yıldır mücadele ettiği hastalıklar, sağlıksız ortamlar için mücadeleye erişilebilir sağlık merkezleriyle ve uzman çalışanlarla müşterekleşerek devam etmelidir. Yerelden ve 'yer'in en temel birimi olan mahalleden başlayarak insanların bilinçlendirilmesi, hastalıkları önleyici koruyucu bilgilendirme çalışmalarının yapılması, dijitalleşme sürecinin basit ve ulaşılabilir hale getirilmesi, halk sağlığının korunması ve yaşam kalitesinin yükseltilmesini destekleyen uygulamalar olacaktır.

Covid-19 salgınıyla baş etmeyi öğrenirken, sağlık ve yer arasındaki ilişki bir kez daha tüm çıplaklığı ile ortaya çıkmıştır. 19. ve 20. yüzyılda yaşanan pandemilerde olduğu gibi halk sağlığı kaygıları, 'yer' ile 'sağlık ve esenlik' arasındaki ilişki, kentsel yaşamı yeniden şekillendirme potansiyeline sahiptir.

Kaynakça

- Acheson, D. (1988). *Public health in England: the report of the committee of inquiry into the future development of the public health function*. London: The Sanitary Office.
- Baran, P. K., Smith, W.R., Moore, R.C., Floyd, M.F., Bocarro, J.N., Cosco, N.G., & Danninger, T.M. (2014). Park use among youth and adults: examination of individual, social, and urban form factor. *Environment and Behavior*, 46(6), 768-800. <https://doi.org/10.1177/2F0013916512470134>
- Beetstra, S., Derksen, D., Ro, M., Powell, W., Fry, D. E., & Kaufman, A. (2008). A 'health commons' approach to oral health for low-income populations in a rural state. *American Journal of Public Health*, 98(Supplement 1), 89-90. <https://doi.org/10.2105/ajph.92.1.12>
- Camur, K. (2006). Urban improvement for the segregated - asserting the shelter right of gypsies through provision of healthy housing and living environment in situ: case of Yalova, Turkey. *Lund University Housing Development and Management LTH Papers*, 1-18. <http://www.hdm.lth.se/fileadmin/hdm/alumni/papers/sdd2006/sdd2006-23.pdf>
- Carpentieri, G., Guida, C., & Masoumi, H. E. (2020). Multimodal accessibility to primary health services for the elderly: a case study of Naples, Italy. *Sustainability*, 12(3), 781. <https://doi.org/10.3390/su12030781>
- Cattel, V. (2001). Poor people, poor places, and poor health: the mediating role of social networks and social capital. *Social Science & Medicine*, 52(10), 1501-1516. [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(00\)00259-8](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(00)00259-8)
- CDC (Centers for Disease Control and Prevention). (2020). <<https://www.cdc.gov/publichealthgateway/publichealthservices/essentialhealthservices.html>>. Son erişim 1 Aralık 2020.
- Chadwick, E. (1842). *Report to her majesty's principal secretary of state for the home department, from the poor law commissioners, on an inquiry into the sanitary condition of the labouring population of great britain*. HM Stationery Office.
- Cohen, A.K., & Schuchter, J. W. (2012). Revitalizing communities together the shared values, goals, and work of education, urban planning. *Journal of Urban Health: Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 90(2), 187-196. <https://doi.org/10.1007/s11524-012-9733-3>
- Corburn, J., & Cohen, A. K. (2012). Why we need urban health equity indicators: integrating science, policy, and community. *Plos Medicine*, 9(8), 1-6. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1001285>
- Crawford, J., Barton, H., Chapman, T., Higgins, M., Capon, A. G., & Thompson, S. M. (2010). Health at the heart of spatial planning strengthening the roots of planning health and the urban planner health inequalities and place planning for the health of people and planet: an Australian perspective. *Planning Theory & Practice*, 11(1), 91-113. <https://doi.org/10.1080/14649350903537956>
- Crowe, C. (2020). 5 cities most vulnerable to Covid-19: report. <<https://www.smartcitiesdive.com/news/clever-real-estate-most-vulnerable-cities-covid-19/575010/>>. Son erişim 1 Aralık 2020.
- Curtis, S., & Jones, I. R. (1998). Is there a place for geography in the analysis of health inequality?. *Sociology of Health & Illness*, 20(5), 645-672. <https://doi.org/10.1111/1467-9566.00123>
- Çamur Cihangir, K. (2011). *Kentsel eşitsizliklerin 'ötekiler' temelinde analizi: Ankara'da kadınların yaşam çevresi koşullarının ve kentsel mekandan beklentilerinin analizi*. Yasal ve Yönetmel Boyutlarıyla Planlama, Prof. Dr. Feral Eke'ye Armağan Kitabı (ss.348-366). Ankara. BİB, ISBN: 978-975-490-010-1
- Dannenberg A.L., & Jackson J. R. (2003). The impact of community design and land-use choices on public health: a scientific research agenda. *American Journal of Public Health*, 93, 1500-1508. <https://ajph.aphapublications.org/doi/abs/10.2105/AJPH.93.9.1500>
- Deutsche Welle Türkçe. (2020). Korona döneminde kadına şiddet başvuruları arttı. <<https://www.dw.com/tr/korona-d%C3%B6neminde-kad%C4%B1na-%C5%9Fiddet-ba%C5%9Fvurular%C4%B1-artt%C4%B1/a-53341440>>. Son Erişim 1 Aralık 2020.
- Dinçer, E., ve Özçevik, Ö. (2011). Kentli haklı olarak kent sağlığı ve şehir planlama. Edip Dinçer ve Doç. Dr. Özlem Özçevik'e ait 2011 yılı ders notları. İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Duhl, L. J., & Hancock, T. (1988). *Promoting health in the urban context (No. 1)*. WHO Healthy Cities Project Office.
- Erdoğanaras, F. (2009). Etnik (çingene) işgücünün enformel işgücü piyasasına katılım biçimleri ve bu süreçte etkili olan faktörler: İstanbul (Cankurtaran) ve Edirne (Menzilahir) Örnekleri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 75-100.
- Ergun, A. D. (2010). Türkiye'de neoliberal politikalar doğrultusunda sağlıkta dönüşüm: Isparta-Burdur örnekleri. (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> Son erişim Eylül 2020.
- Fee, E., & Brown, T. M. (2005). The public health act of 1848. *Bulletin of the World Health Organization*, 83(11), 866-867.
- Fişek, N. (1983). Halk sağlığında terim kargaşası bir sorun mudur?. *Prof. Dr. Nusret Fişek'in Kitaplaşmamış Yazıları-III, Eğitim, Tıp Eğitimi, Uzmanlık, Sürekli Eğitim ve Diğer Konulardaki Yazıları: 1*. https://www.ttb.org.tr/n_fisek/kitap_3/33.html
- Flacke, J., Schüle, S.A., Köckler, H., & Bolte, G. (2016). Mapping environmental inequalities relevant for health for informing urban planning interventions: a case study in the city of Dortmund, Germany. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 13(7), 1-19. <https://doi.org/10.3390/ijerph13070711>
- Francis, J., Wood, L.J., Knuiman, M., & Giles-Corti, B. (2012). Quality or quantity? Exploring the relationship between public open space attributes and mental health in Perth, Western Australia. *Elsevier Social Science & Medicine*, 74(10), 1570-1577. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2012.01.032>
- Gesler, W. M. (1992). Therapeutic landscapes: medical issues in light of the new cultural geography. *Social Science Medicine* 34(7), 735-746. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(92\)90360-3](https://doi.org/10.1016/0277-9536(92)90360-3)
- Gouveia, N., & Kanai, C. (2020). Pandemics, cities and public health. *Ambiente & Sociedade*, 23, 1-10. <https://doi.org/10.1590/1809-4422asoc20200120vu202013id>
- Gurrutxaga, M.(2019). Health geography: applications in regional and urban planning. *Estudios Geográficos*, 80(286). <https://doi.org/10.3989/estgeogr.201927.007>
- Gürsoy, Ş.T. (2006). Edwin Chadwick. *Toplum ve Hekim*, 21(4), 262-270.
- Hess, C. (2008). Mapping the new commons. *Social Science Research Network*, <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1356835>
- ITDP- Institute for Transportation and Policy. (2020). As the impacts of coronavirus grow, micromobility fills in the gaps. <<https://www.itdp.org/2020/03/24/as-the-impacts-of-coronavirus-grow-micromobility-fills-in-the-gaps/>> Son erişim 20 Ekim 2020.
- Jones, K., & Moon, G. (1993). Medical geography: taking space seriously. *Progress in Human Geography*, 17(4),515-524. <https://doi.org/10.1177/2F030913259301700405>
- Kaufman, A., Derksen, D., Alfero, C., De Felice, R., Sava, S., Tome-di, A., Baptiste, N., Jaeger, L., & Powell, W. (2006). The health commons and care of New Mexico's uninsured. *Annals of Family Medicine*, 4(1), 22-27. <https://doi.org/10.1370/afm.539>

- Kaufman, A., Galbraith, P., Alfero, C., Urbina, C., Derksen, D., Wiese, W., Contreras, R., & Kalishman, N. (1996). Fostering the health of communities: a unifying mission for the university of New Mexico health sciences center. *Academic Medicine*, 71(5), 432-440. <https://doi.org/10.1097/00001888-199605000-00010>
- Kawachi, I., Kennedy, B. P., Lochner, K. ve Prothrow-Stith, D. (1997). Social capital, income inequality, and mortality. *American Journal of Public Health*, 87(9), 1491-1498. <https://doi.org/10.2105/AJPH.87.9.1491>
- Kaya, İ. (2013). Coğrafi düşüncede mekan tartışmaları. *Düşünce Dergisi*, 4, 1-13.
- Kearns, R. A. (1993). Place and health: towards a reformed medical geography. *The Professional Geographer*, 45(2), 139-147. <https://doi.org/10.1111/j.0033-0124.1993.00139.x>
- Kearns, R. A., & Joseph, A. E. (1993). Space in its place: developing the link in medical geography. *Social Science & Medicine*, 37(6), 711-717. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(93\)90364-A](https://doi.org/10.1016/0277-9536(93)90364-A)
- Kearns, R., & Moon, G. (2002). From medical to health geography: novelty, place and theory after a decade of change. *Progress in Human Geography*, 26(5), 605-625. <https://doi.org/10.1191/02700132502ph389oa>
- King, A. C., Castro, C., Wilcox, S., Eyler, A. A., Sallis, J. F., & Brownson, R. C. (2000). Personal and environmental factors associated with physical inactivity among different racial-ethnic groups of us middle-aged and older-aged women. *Health Psychology* 19(4), 354-364. <https://doi.org/10.1037//0278-6133.19.4.354>
- Lacoste, Y., & Yarayıcı, A. (1998). Coğrafya Savaşmak İçindir. Özne Yayınları.
- MacDougall, C., Cooke, R., Owen, N., Willson, K., & Bauman, A. (1997). Relating physical activity to health status, social connections and community facilities. *Australian and New Zealand Journal of Public Health*, 21(6), 631-637. <https://doi.org/10.1111/j.1467-842X.1997.tb01768.x>
- Nettle, D. (2011). Large differences in publicly visible health behaviours across two neighbourhoods of the same city. *PLOS (Public Library of Science) One*, 6(6), e21051. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0021051>
- O'Brien, D. T. (2012). Managing the urban commons the relative influence of individual and social incentives on the treatment of public space. *Human Nature*, 23(4), 467-489. <https://doi.org/10.1007/s12110-012-9156-6>
- Özgen, N. (2010). Bilim olarak coğrafya ve evrimsel paradigmaları. *Ege Coğrafya Dergisi*, 19(2), 1-25.
- Peet, R. (1979). Societal contradiction and marxist geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 69,164-169. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1979.tb01247.x>
- Poon, L. (2020). A lesson from social distancing: build better balconies. <<https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-04-20/lesson-from-coronavirus-build-better-balconies>>. Son erişim 1 Aralık 2020.
- Rose, G. (1992). *Rose's strategy of preventive medicine*. Oxford University Press. ISBN: 9780192630971
- Sallis, J. F., Hovell, M. F., Hofstetter, C. R., Elder, J. P., Hackley, M., Caspersen, C. J., & Powell, K. E. (1990). Distance between homes and exercise facilities related to frequency of exercise among San Diego residents. *Public Health Reports*, 105(2), 179-185.
- Srinivasan, S., & O'Fallon, L. R. (2003). Creating healthy communities, healthy homes, healthy people: initiating a research agenda on the built environment and public health. *American Journal of Public Health*, 93(9), 1446-1450. <https://ajph.aphapublications.org/doi/abs/10.2105/AJPH.93.9.1446>
- Şeremet, M. (2016). Geographical education in Turkey: challenges and opportunities. *Geography*, 101(3), 146-155. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26546734>
- Tampubolon, G. (2009). Neighbourhood social capital improves individual health quality of life in a national sample from wales. *The American Economic Review*, 1-18. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/id/eprint/16758>
- Teale, C. (2020). \$1.2m grant to turn NYC's closed streets into kid-friendly play spaces. <<https://www.smartcitiesdive.com/news/12m-grant-to-turn-nycs-closed-streets-into-kid-friendly-play-spaces/582306/>>. Son erişim 23 Ekim 2020.
- Tekel, A., ve Tamer-Görer, N. (2016). *Yürünebilirlik kavramı ve yürünebilirliği etkileyen temel faktörler*. 80 Sonrası Mekan ve Planlama (ss.207-215). Gazi Üniv. Mim. Fak. Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Yayını. ISBN: 978-975-507-283-8. http://webftp.gazi.edu.tr/mimarlik/80snorasimekanveplanlama_ekitap.pdf
- Tekeli, İ. (2020). Dünyanın salgınlar ve kentler sarmalında geldiği nokta: Covid-19. <<http://ilhantekelivakfi.org/wp-content/uploads/2020/05/Kent-ve-Salg%C4%B1n-Hastal%C4%B1klar-Covid-19.pdf>>. Son erişim 1 Aralık 2020.
- Toussaint, K. (2020). Could this market design be the future of social distance food shopping?. Fast Company. <<https://www.fastcompany.com/90491242/could-this-market-design-be-the-future-of-social-distance-food>>. Son erişim 25 Ekim 2020.
- Wenga, M., Ding, N., Li, J., Jin, X., Xiao, H., He, Z., & Su, S. (2019). The 15-minute walkable neighborhoods: measurement, social inequalities and implications for building healthy communities in urban china. *Journal of Transport & Health*, 13, 259-273. <https://doi.org/10.1016/j.jth.2019.05.005>
- Winslow, C. (1920). The untilled fields of public health. *Science*, 51(1356), 23-33. <http://www.jstor.org/stable/1645011>
- Wong, M., Yu, R., & Woo, J. (2017). Effects of perceived neighbourhood environments on self-rated health among community-dwelling older Chinese. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(6), 614. <https://doi.org/10.3390/ijerph14060614>

TÜRK COĞRAFYA DERGİSİ

TURKISH GEOGRAPHICAL REVIEW

COVID-19 ÖZEL SAYISI / SPECIAL ISSUE ON COVID-19

Sayı / Volume 76, Aralık / December 2020

İçindekiler / Contents

Editörden.....	1-6
Araştırma Makaleleri / Original Articles	
Mehmet Fatih DÖKER, Fatih OCAK	COVID-19 salgınının Türkiye'deki coğrafi dağılışının izlenmesinde Web CBS kullanımı <i>Using Web GIS in Monitoring the geographical distribution of the COVID-19 pandemic in Turkey.....</i> 7-18
İsmail KERVANKIRAN, Mehmet Fatih BAĞMANCI	Bildiğimiz turizmin sonu mu? COVID-19'un Türkiye'deki turizm hareketliliğine etkisi <i>Is this the end of tourism as we know it? The impact of COVID-19 on tourism mobility in Turkey.....</i> 19-32
Serdar EK, Hatice İLHANLI, Selver ÖZÖZEN KAHRAMAN	COVID-19'un zayıf halkası: Yaşlı nüfus <i>The weak ring of COVID-19: Elderly population.....</i> 33-44
Muzaffer BAKIRCI	COVID-19 pandemisinin Türkiye havayolu ulaşımına etkisi <i>The impact of COVID-19 pandemic on air transportation in Turkey.....</i> 45-58
Gülşah DOĞANAY, Zeynep ÇOPUR	Yaşlı nüfusun COVID-19 salgınına ilişkin görüşleri: Giresun ili örneği <i>Views of the elderly population on the COVID-19 outbreak: the case of Giresun province.....</i> 59-74
Sedat BENEK, Recep BAYDEMİR, Selim BOZDOĞAN	COVID-19 Pandemi sürecinde mevsimlik gezici tarım işçiliği ve çalışma koşulları üzerine bir inceleme: Beylikova (Eskişehir) örneği <i>An examination on seasonal traveller agricultural labour and working conditions in the COVID-19 Pandemic process: A case study of Beylikova (Eskişehir).....</i> 75-94
Mustafa SARIBAŞ, Ali MEYDAN	Coğrafya bölümü öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeye karşı tutumları <i>The attitudes of the students of the geography departments towards online learning.....</i> 95-106
Derleme Makaleleri / Review Articles	
Semra GÜNAY AKTAŞ	Küresel sağlıktan sağlık turizmine COVID-19 <i>COVID-19 from global health to health tourism.....</i> 107-114
Fatma ERDOĞANARAS, Kübra CİHANGİR CAMUR, Nilgün GÖRER TAMER, Kübra MERCAN	COVID-19, mahalle, müşterekler, kentsel yaşam ve halk sağlığı <i>COVID-19, neighborhood, commons, urban life and public health.....</i> 115-128